

CSOKONAI
VITÉZ MIHÁLY
összes művei

Tanulmányok

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Tanulmányok

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta

BORBÉLY SZILÁRD
DEBRECZENI ATTILA
OROSZ BEÁTA

Az életműkiadás jelen kötete a költő irodalomkritikai írásait tartalmazza. A szövegek többnyire alkalmi jellegűek (kiadott, illetve kiadni tervezett kötetek elé írott előbeszéd, iskolai célra szánt jegyzet, a honfoglalási eposznak műfaj történeti megalkotása stb.). Elméleti igényességük mindazonáltal így is kiemeli ezeket a kor átlagából: szétválaszthatatlanul összefonódik bennük az iskolás retorikai műveltség a legkorszerűbb esztétikai tájékozódással. A kritikai kiadás a mai tudásunk szerinti leghitelesebb szöveg megállapítása mellett részletesen feltárja a különböző forrásokat, és beilleszti a műveket nemcsak az életmű, hanem a kor irodalomkritikai gondolkodásának kontextusába is.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

21001000360920

Miskolci Egyetem

**CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
ÖSSZES MŰVEI**

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

SOROZATSZERKESZTŐ
DEBRECZENI ATTILA

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Tanulmányok

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS A JEGYZETEKET ÍRTA

BORBÉLY SZILÁRD
DEBRECZENI ATILA
OROSZ BEÁTA

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Közalapítvány
és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram támogatásával

Lektor

KERÉNYI FERENC

A latin és görög szövegek
fordításait lektorálta

SZŰCS GÁBOR

ISBN 963 05 0744 7 (sorozat)
ISBN 963 05 7897 2 (kötet)

Kiadja az Akadémiai Kiadó Rt.
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.

Első magyar nyelvű kiadás: 2002
© Borbély Szilárd, Debreczeni Attila, Orosz Beáta 2002

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

TANULMÁNYOK

1. [A természeti morál]

A' mi hazugság, az egy átaljába nem lehet hasznos az emberi nemzetnek; valamint az a' mi néki általán fogva ártalmas, nem épülhet az Igazságon. – Annak tehát sokat köszönhetne az Emberiség, a' ki néki egy olyan vezér-fonalat adna kezébe, a' melly által ki gázolhasson abból a' Labyrinthusból, a' mellybe ötet a' Képzelődség úgy el tébolyította, hogy sehol sem talál a' maga bizonytalanságából ki menetelt. – Egyedül a' természet mutatja meg a' tapasztalás által ezt a' Vezérfonalat, és egyszersmind azt az eszközt, melly által az a' Minotaurust, ama kísértő csuda állatot meg lehessen győzni, melly a' meg rémült halandóktól sok századoktól fogva kegyetlen adót tsikar ki. – Mig ő ez után a' fonal után megy addig el nem tévedhet, de mihelyt ezt ki hadja kezéből tsikarni, azonnal hajdani tévelygésébe vissza esik. – Hijjába tekint ekkor osztán az égbe fel-segítő eszközökért, a' mellyek lábainál hevernek. – Mig a' vallásbeli vélekedésektől el csábított emberek azokat a' nyomos Törvényeket, a' melyek szerint itt való életeket intézzék, egy képzelt világba keresik, mind addig nem lesznek nyomos Törvényeik. – Mig szemeiket meg átkodva az Égbe szegeznek, mind addig botorkáznai fognak a' földön és bizonytalan lépéseik soha sem fogják őket a' nyugodalomra, boldogságra és bátorságra vezérelni.

De az emberek, kik a' sok bal ítéletek s részre hajlás által hajlandókká tétettek a' másoknak való ártásra, utálják azokat-is, a' kik vélek a' leg nagyobb jót akarják közleni. – Reá szokván hogy másoktól tsábittassanak, – szüntelen való kételkedésben élnek – reá szokván, hogy maguknak se hidjenek, a' Józan-okosságtól irtózzanak, és az Igazságot veszedelmesnek tartásák, – azokkal a' kik őket meg akarják nyugtatni úgy bánnak mint az Ellenséggel. Korán erőt vévén rajtok a' csábítás, még jobban öszve huzzák azt a' firhangot melly őket meg fosztja látásoktól, 's nyakason küszködnek azokkal, a' kik szemeiket fel akarják szabadítani. – Ha fel nyitják is egy szempillantásig setétséghez szokott szemei-

ket, nem szenvedhetik a' boldogtalanok a' világoŝságot, meg
dühödve rohannak arra, a' ki elejebbe fáklját tart, melly el
vész szemek fényét. – Az Atheussal tehát mint egy gonosz-
tevével, mint egy nyilvánosság méreg keverővel ugy bán-
40 nak. Köz csendesség meg háborítójának tartják azt, a' ki a'
halálos álomba süjdedt halandókat fel akarja költetni, esze-
lősnek azt a' ki az ő tulajdon eszelősségeket meg gátolni
igyekszik, és a' ki társait saját békőiknek el tördelésére
nógatja, az a' nyomorult rabok előtt – kik magok felől azt
45 hiszik, hogy ők a' Természettől a' hívésre, rettegsre és békő
hordozásra rendeltettek – gonosztevének látszik. Ezeknek
szomorú elképzelések után mit várhat egyebet a' Természet
tanítványa Polgártársaitól annál a' mit ama szerencsétlen
bagoly, melly mihelyt magát nappal mutatja, minden más
50 madaraktól közönséges gyűlölséggel 's összeve zudult fel cse-
vegéssel üldöztek.

Meg vakítottott Halandók! – a' Természet barátja nem
ellenségek néktek. Az ő tolmácsa, – nem a' Hazugság szol-
gája. – A' ti fantazmáitoknak fel forgatója nem azokat az
55 Igazságokat igyekszik fel forgatni, a' mellyek a' ti boldogság-
okra szükségesegek. A' Józan okosság Tanítványa nem olly
gonosztévő, a' ki Titeket méreggel meg akarna vesztegetni.
– Mikor ő némely rettenetes isteneknek, kik titeket nyugta-
lanná tésznek, ki akarja kezeikből ragadni azt a' menykövet
60 – akkor csak az[t] a' zürzavart akarja szélyvel oszlatni, a'
melly titeket meg akadályoztat, hogy különben ne láthassá-
tok a' boldogság utját, hanem csak a' meny-kőnek bizonyta-
lan világánál. Ha ő azokat a' bálványokat öszve töri, mely-
lyeknek a' félelem tömjénnel, a' dühös fanatismus pedig
65 emberekkel áldozik, ezzel a' titeket meg nyugtató Igazságot
kivánja a' maga helyére vissza tenni. – Mikor ő némelly
Templomokat, némelly óltárokat le ront, mellyekhez szolgálai
füstöléssel közelítetek és a' mellyeket sirva hagytok el, ezzel
70 ő a' békességnak, a' Józan okosságnak és a' Virtusnak akar
egy tartós oszlopot emelni, melly néktek saját dühösségek,
saját indulataitok és azoknak hatalmok ellen, a' kik benne-
teket el nyomnak, menedék hely gyanánt szolgál. Mikor ő a'
babonáságtól Isten gyanánt imádott Tyrannismusnak ke-
vély sattzólási ellen küszködik – ki benneteket, mint az
75 Isteneitek vas páltzával rongál –, ezzel a' ti Természeti
Jussaitokat akarja erős lábba állítani, titeket nyomorult rab

szolgákból szabad emberekké tenni, és néktek ember és polgár igazgatókat kíván adni, kik az ő hozzájuk hasonló embereket szeretik és óltalmazzák. – Ha ő ama bizonytalan és fanatikus moralnak képzelt fundamentumát el rontja, a'
80 melly eddig csak az észet vakította, a' nélkül, hogy sziveteket jobbitotta volna: azt csak azért cselekszi, hogy az erkölcs tudományak egy romolhatatlan talp követ készítsen tulajdon természetekben. – Halljátok meg tehát a' Természet
85 szavát, melly sokkal értelmesebb mint azok a' kétértelmű jövendőlések, mellyeket néktek a' Csalárdság egy meg foghatatlan Isten nevében beszél, és a' mellyek magok magokkal ellenkeznek. – Halljátok meg a' Természet szavát, melly soha sem ellenkezik magával.

90 „Ti, ugymond, kik amaz ösztön szerint, mellyet én szivetekbe adtam, lételeteknek minden szempillantásában a' boldogság után törekedtek, ne vónjátok ki magatokat az én mindenható törvényeim alól. Igyekeztek boldogok lenni! – Az erre szükséges eszközöket szivetekbe véstem bé. – Vak
95 babonás! – hijjába keresed nyugodalmadat ennek a' földnek határán kiv[ü]ll, mellyre én tégedet helyezettettek. – Hijjába kéred azt azoktól az engesztelhetetlen fantazmáktól, mellyeket a' Te képzelődésed az én örökös királyi székembe akar helyeztetni. – Hijjába várod te azt azokban a' mennyei
100 környékekben, mellyeket a' Te tudatlanságod teremtett. – Hijjában bizol azokban a' magok hasznokat kereső Istenekben, a' kiknek jól tevőségeket Te el ragadtatva tsudálad, ámbár létedet a' szerencsétlenség, rettegés, sohajtás és csábittatás zürzavarjává tészik-is. – Rázd le ennek a' Vallásnak,
105 az én kevély vetélkedő társomnak jármát magadról, és ne kárhoztasd továbbá az én igazságomat. – Hadj fel ezekkel az Istenekkel, kik az én hatalmomat magokhoz ragadják és térj vissza az én Törvényeim alá. – Tsak az én országomba virágzik az igaz szabadság. – A' Tirannismus és szolgaság ki
110 vagnak abból örökre tiltva. Az illendőség vigyáz az én polgártársaim bátorságos lételekre. És fen-tartja az ő Jussaiakat. – A' Jóltevőség és emberiség foglalja őket egybe szeretetre méltó lántzokkal. Az Igazság világosítja meg őket és semmiféle tsábitás nem homályosítja őket setét fellegével.
115 Térj vissza hát el tévelyedett gyermek. – Térj vissza a' Természetnek kebelébe. Ez Tégedet meg fog vigasztalni, ez

szivedet attól a' kinzó félelemtől, attól a' bizonytalanságtól,
melly azt gyötri, azoktól az indulatoktól, a' mellyek által
most ide majd oda hánytattatik, attól a' Gyűlölségtől, melly
120 azoktól az emberektől, a' kiket szeretned kellene, el sza-
kaszt, – meg szabadítja. A' Természetnek, az emberiségnek,
és magadnak vissza adattatván, semmi se tartoztasson meg,
hogy virágokkal hintsd be életednek ösvényét. – Élj maga-
dért és a' te hozzád hasonló valóságokért. Térj tulajdon
125 szivedbe, vizsgálj meg a' körülted levő Józan-okossággal
bíró valóságokat 's ne gondolj semmit azokkal az Istenekkel,
kik a' Te boldogságodra semmit se használhatnak. Élj más-
sokkal edjűtt azokkal a' jókkal, mellyeket én néked és más
minden embereknek, mint az én közönséges gyermekeimnek
130 nyújtok és segíts nekik a' szerencsétlenséget hordozni,
mellynek őket a' sors, mint téged-is, ki tett. Én helybe
hagyom a' te gyönyörűségidet, ha azok sem magadnak, sem
a' te atyádfiainak, a' kiknek lételek a' te boldogságodra
szükséges, nem ártalmasok. Ezek a' Gyönyörűségek nem
135 tilalmasok, ha te azokkal bővebb mértékbe nem élsz, mint
én meg határoztam. – Légy hát bődög, oh Halandó! de meg
emlékezz rólla, hogy az magadba nem lehetsz és hogy én
minden más halandókat bődögságra hívtam. Csak az által
lehetsz magad bődöggá, ha másokat is azzá igyekszel tenni.
140 Ugy akarja a' sorsnak rendi és ha magadat ez alól a' rend
alól ki akarod venni, tudd meg, hogy a Gyűlölség, Bosszuál-
lás és Unalom mindenkor készen vannak, az ő meg másol-
hatatlan tanácsa Általhágásának meg büntetésére.

Kövesd tehát, Halandó, akar micsoda állapotban légy, a'
145 néked elődbe terjesztett planumot, hogy el érhesd azt a'
bődögságot, mellyre alkalmas vagy. – Az érzékeny Embe-
riség tégye fontossá előtted Ember-társaidnak sorsokat, lá-
gyítsa meg a' te szivedet az ő szerencsétlenségek és nyisd
meg az adakozásra a' te kezedet, hogy fel segéljed azt, a' kit
150 az ő bal sorsának sullya lenyomott. Gondold meg, hogy
tégedet-is érhet hasonló Inség és esmérd meg, hogy minden
szerencsétlennnek van Jussa a' Te oltalmazásodra. Szárogasd
leginkább könnyeit az el nyomott ártatlanságnak és a' szen-
vedő virtusnak, nyisd meg szivedet a' barátság édes érzése-
155 nek. Felejtsd el bajaidat egy szerető feleség kebelébe, jutal-
maztasd meg az ő hűségét hasonló szeretettel. Gyermekeidet
tedd a' virtusnak mustráivá és tedd őket a' te gondoskodá-

sodnak leg főbb tárgyává, hogy ősz öregségedet apolgassák, mint te az ő gyermekségeket apogattad.

160 Légy igazságos! mert az igazság a' Társaságnak leg főbb oltalmazója. Légy jó! mert a' Jóság minden sziveket egybe foglal. Légy vigyázó! mert erőtlén emberek közt élsz és magadnak is arra van szükséged, hogy mások te reád-is vigyázzanak. Légy jámbor! mert a' Jámborság az örömnök szülője. Légy háládatos, mert a' háládatosság a' jól tevőségnek dajkája. – Botsásd meg az Igazságtalanságot, mert a' Tégy jól azzal, a' ki tégedet megsértett, hogy meg mutasd, hogy te nagyobb vagy ónála, és hogy őtet, barátoddá te[dd].

170 Légy mértékletes és szüz! mert a' mértékletlenség, bujaság és feslettség meg rontja a' Természetedet és meg veszteget.

Légy Hazafi! mert a' Hazádban találod fel boldogságodat és bátorságos létedet. Add alá magadat az igaz felsőségnek! mert ez a' Társaság fentartására szükséges. Engedelmeskedj a' Törvényeknek, mert ez a' Nemzetnek akarátja, mellynek alatta kell lenni a' tiédnek. Oltalmazd a' Hazádat! mert ez térszen tégedet boldoggá és mindent magába foglal, amit a' te szived kedvell és becsüll. Ne engedd meg, hogy a' te Polgár-társaid közönséges Hazája a' Tyrannusnak békóiba essen, mert akkor osztán tsak tömlözt lenne reád nézve is.

180 Ha a' Hazád igazságtalanul bánik veled, ha egy Tyrannustól bitoltatván meg eggyez a' Te el nyomattatásodban, hagyd el tsendesen, hagyd el morgás nélkül.

Eggy szóval – légy ember! Légy érző és értelmes Valóság.

185 Légy hiv férj, szerető Atya, jó szívű úr, 's buzgó Hazafi. Igyekezz a' te tehetségeiddel, a' te talentumoddal, szorgalmaddal és virtussal szolgálni. Adj részt azokból az ajándékokból, mellyeket a' Természet néked adott, másoknak-is és terjessz boldogságot és nyugodalmat magad körül. Széleítsd ki a' te tehetségednek sphaeráját a' J6-tétel által és hidd el, hogy nem lehet az boldogtalan, a' ki másokat boldoggá igyekszik tenni. Akar millyen nagy légyen-is azoknak igazságtalanságok és vakítások, a' kikkel tégedet a' te sorsod edjűtt éltet, még-sem fosztathatol meg egészen érdemlett

195 jutalmadtól, leg alább semmi féle földi hatalom nem fog meg fosztani attól a' belső meg nyugovástól, melly a' boldogságnak legtisztább kutfeje. Vidám lelki-esmerettel fogsz tulajdon szivedbe téрни 's nem találsz abban sem szégyent, sem

sérelmet, sem unalmat. – Magad magadnak tetszeni fogsz
200 és nagy leszel tulajdon szemed előtt. Minden érdem-szerető
lelkek betsülni fognak, kiknek való tetszésedet sokkal többre
nézheted a' vak község éretlen ítéletinél, mindeneknek ábrá-
zatjokon szeretetet tetszést és szánakozást fogsz körülötted
205 olvasni. Eggy oly élet, mellynek minden szempillantását
nevezetessé tette lelkednek csendessége, és azoknak, a' kik-
kel egyeségben élsz, jó akaratjok, fog csendesen napjaidnak
vége felé vezérelni, mert meg kell halnod néked is; de halha-
tatlan fogsz lenni az emberi elmékben. Örökké fogsz élni
barátidnak és azoknak az embereknek, kiket boldoggá tettél,
210 emlékezetekben. A te virtusaid néked eggy mind végig meg
maradandó oszlopot emeltek.

Őrizkedj tehát, hogy sorsodról ne panaszkodjál! – légy
igazságot és virtust követő és jó szivü, így soha sem szünik
meg benned az öröm! Vigyázz, hogy a' Hatalmas gonoszté-
215 vőnek, a' győzedelmes Tyrannusnak, a' maga hasznát kereső
csalárdnak, a' megvesztegethető Birónak, és a' Kőszivü gaz-
dagnak álhatatlan és hirtelen el múlt szerentséjét ne iri-
gyeld. Ne kívánd az igazságtalan Tyrannus tsapodárjainak
's földön tsúszó szolgálainak renyhe csordáját szaporítani, ne
220 kívánd gonoszság 's unalom által megvenni azt a' szomoru
elsőséget, hogy ember társaidat el nyomhasd. Ne engedd
magadat alávaló adóssává tenni Hazád el nyomójának. –
Földbe süllyedjen az ő tekintete, ha a' tiéddelel össze akad.

Mert én vagyok, tudd meg azt, – én vagyok az, a' ki a'
225 földön végbe vitt gonoszságokat sokkal bizonyosabban meg-
büntetem, mint a' képzelt Istenek. Az igazság karjától meg-
menekedhetik a' gonosztévő, de az enyimtől soha sem! Én
vagyok az, a' ki formáltam az embereknek sziveket és alkot-
tam az ő testeket. Én vagyok az, a' ki erős lábra tettem azokat
230 a' törvényeket, a' mellyek szerint kell ő nékik igazgattatni.
– Ha magadat a' gyűlölséges bujaságra adod, azok, a' kik
segítői a' te feslettségednek, örülni fognak néked: de én
kegyetlen betegséggel büntetlek meg tégedet, a' mellyel meg
romlott és utált éltednek véget vet[el]k. – Ha mértékletlen
235 lélsz, az emberi Törvények meg nem büntetnek, – de én meg
büntetlek tégedet, meg rövidítvén a' te napjaidat. – Ha
gonosz tevő vagy, gonosz tselekedeteid vissza hullanak tu-
lajdon fejedre.

A' Fejedelmek, azok a' Földi Istenek, a' kik az erőszak által
240 magukat az emberi törvény alól kivették, reszketnek az
enyimek alatt. Én vagyok, a' ki a' felséges Igazság neve által
őket megreszkettetem és vélek azok közt a' nagyok közt, a'
kik őket környül veszik, a' Gyalázat mérges Fulánkját meg
245 éreztetem. Én ébresztek az ő kíváncsi Lelkeikben unalmat,
hogy meg fedjem azért a' vesztegetésért, melyet ajándékom-
ból tsinálnak. Én vagyok az örökké való és teremtetlen
igazság, a' ki a' büntetést minden személyes tekintet nélkül
a' vétekhez és a' szerencsétlenséget az érdemhez mérem. Az
emberi törvények csak ugy igazságosok, ha az enyim szerint
250 hozzattak; tsak az én törvényeim köteleznek változhatatlanul
minden országokba, minden időbe, minden embereket. –

Ha kételkedel az én minden embereken való Birodalmom
és ellene álhatatlan Hatalmom felől: vigyázz reá milyen
bosszút állok azokon a' kik nékem magokat ellenem szege-
255 zik. Nézd meg csak felőlről azokat a' sokféle gonosztévőket,
kik vig ábrázatjok alatt rejtegetik öszve tépelt sziveket. –
Hát nem látod mint emészti éjjel nappal a' fősvényt egygy
lassú el olthatatlan tűz? – nézd milyen komor megunatko-
zással uralkodik a' pusztító Vezér, a' füstölgő Düledékeken,
260 az építetlen omlásokon, és azokon a' szerentsétlen embere-
ken, a' kik őket átkozzák. – Hát azt gondolod? hogy a' Tyran-
nus, mikor néki a' körulte álló hizelkedők Temjén-füsttel
áldoznak, azt a' Gyülölséget, melyet el nyomása támaszt,
azt a' meg utáltatást, melyet gonoszsága, korhelsége és
265 feslettsége von maga után, nem érzi belülről? – Gondolod-é,
hogy azt a' kevély udvari embert, azok a' szemre hányások,
mellyeket néki meg kell emészteni, azok az alatsónyságok,
mellyek[re] néki a' gyáva fejedelem gratziájának megnyeré-
sért kell vetemedni, lelkének belső rejtekébe el nem pit-
270 ritják? –

Nézd meg a' korhely gazdagokat, mint gyöttri őket a' Las-
sú-idő, és meg unatkozás, bizonyos következési a' mérték
nélkül való gyönyörködésnek. Nézd, mint éhezik haszonta-
lan kintse mellett, melyet nyugodalmának árán gyűjtött
275 öszve, a' fősvény, a' kit a' nyomoruságtól ki sajtolt jaj szó sem
indíthat meg. – Nézd, mint sohajtozik titkon meg romlott
egészsége után a' feslett életü korhel és vig kedvü búja; mint
veszekednek egymással a' hűségtelen házások, mint ógyelegg
hittel nélkül az hazug és csalárd, mint reszket a' képmutató

280 az Igazságnak által ható tekintetétől. Nézd meg kétségbe
esését annak az irigynek a' ki a' más boldogságán tünődik,
jeges szivét annak a' Háládatlannak, mellye[t] semmiféle
Jótétemény fel nem hevithet, kő keménységét annak a' vad
állatnak, mellyet a' szerencsétlenek nyögése se tud meg-
285 lágyítani, mérgelődését a' Bosszú állónak, ki magát méreg-
gel és epe sárral táplálja 's dühösségében magát magára
ingerli. Irigyeld ha tetszik, a' gyilkosnak, az igazságtalan
bírónak, az el-nyomónak és Áruónak álmát, kiknek a' furiák
vetik meg ágyaikat. –

290 Reszketsz tekintete előtt annak a' kincs tartónak, a' ki
magát a' bölcsnek, az özvegynek és szegénynek maroknyi
jóságából gazdagítja. Rettegsz azoktól a' büntetésre méltók-
tól, kiket a' meg bánás unalmas érzése kinez, a' kiket ugyan
a' szegény köz-ember tisztel és boldogoknak tart, de a' magok
295 meg utálása rajtok a' népért végetlen bosszút áll. Eggy-szó-
val látod mint ki vannak tiltva örökre azoknak a' nyomorul-
taknak szivekből a' nyugalom és békesség, a' kiket én meg
vetéssel, gyalázzattal és azokkal a' büntetésekkel ostorozok,
mellyeket ők megérdemlenek. De nem – nem állhatják ki
300 szemeid szomorú jelenései[t] az én bosszú állásomnak, szá-
nakozást érzesz ezek iránt, kiknek az ő babonáságok és
szomorú szokásaik szükségessé tették, hogy vétkezzenek. –
Repülsz tőlök, de – nem utálod őket, kivánnál rajtok segite-
ni. – Ha te magadat övelek özve hasonlitod, mint gyönyör-
305 ködtethet tégedet az a' nyugalom, mellyet te szivedben
találsz. Eggy-szóval: meg fogod látni, hogy mind ő-bennek,
mind te benned be telik a' fátumnak törvénye, melly azt
akarja, hogy a' vétek maga magát megbüntesse, a' Virtus
pedig soha se maradjon jutalom nélkül. –”

310 Ez azoknak az Igazságoknak summája, mellyet a' Termé-
szet könyve magába foglal. Ezek azok a' fő igazságok, mely-
lyekre tanítványait oktatja és a' mellyeket kétség kívül
fellejebb kell becsülni a' Természet felett való vallásnak
annál a' tudományjánál, melly a' földön szüntelen való in-
315 ségnek vetett fundamentumot. Ez az az Isteni tisztelet,
mellyet a' meg szenteltetett Józan-okosság parancsol, tárgya
a' Fanatikus meg vetésének, 's Gunyolásának, a' ki semmit
sem tart jónak, hanem csak azt, a' mit az ember sem meg
nem foghat, sem meg nem cselekedhetik, a' ki a' Moralt

320 képzelt kötelességekbe a' virtust pedig némelly haszontalan,
sőt sokszor a' Társaságnak káros cselekedetekbe helyhezte-
ti, a' ki, minthogy nem esméri azt a' Természetet, a' mely
szeme előtt vagyon, néha kéntelenítettik egy képzelt világ-
ban keresni fel az indító okokat, melyeknek gyengesége
325 maga magát ki mutatja. Azoknak indító okaik a' kik a'
természeti morállal élnek, azok a' hasznok, melyek minden
magános emberre, minden Társaságra, minden nemzetre
szembe-tünőképpen ki áradnak. Az ő Isteni tiszteletek a'
vétkek fel áldozásába, és a' valóságos virtusoknak gyakorlál-
330 sába áll. Az ő tzéljok az emberek nyugodalmának és boldog-
ságának meg tartása. Az ő jutalmok a' jó akarat, betsület és
Hír, vagy az ezekből származó belső megnyugovás és a' meg
érdemlett betsületnek érzése, mellytől a' virtus-szeretők so-
ha meg nem fosztódhatnak az ő büntetések a' Gyűlölség és
335 meg-utáltatás, mellyet a' Társaság elmúlhatatlanul meg
éreztet azokkal, a' kik őket meg sértik, attól a' Föld-Nagyjai-
nak sem lehet meg menekedni.

Azok a' Nemzetek, a' ilyen bölcs morált vesznek bé,
kik ezt csepegtetik bé gyermekeikbe, 's a' Törvények által
340 még jobban meg erősítik, el lehetnek a' babonáság és képze-
lődés nélkül, valamint azok a' Nemzetek, a' kik vak meg
átalkodással fellyebb becsülik a' haszontalan árnyékokat a'
leg fontosabb igazságoknál, bizonyos megrémüléssel sietnek
a' romláshoz. Ha bizonyos ideig fenn tartják-is magokat,
345 csak a' lesz belőle, hogy a' Természet ereje azoknak a' hazug-
ságoknak truttzára, melyek a' Lelki-esméretet meg veszte-
getik, őket vissza vezeti a' józan okosságra. Magok a' babo-
náság és Tyrannismus-is, kik öszve esküdtek az emberiség
ellen egymás közt, reá szorulnak néha a' józan okosság
350 segítségére, mellyet más esetekben nem szenyvedhetnek, és
arra a' megalázott természetre, mellyet ők a' magok hazug
Isteneiknek terhével akarnak széjjel morzsolni. A' Vallás,
melly az emberekre nézve minden időben veszedelmes vólt,
mindenkor az köz haszon szine alá rejtette magát, valahány-
355 szor a' Józan okosság meg akarta támadni, 's a' maga fontos
vóltát és igazságát azon a' fel bonthatatlan frigen fundálta,
melly öközötte és a' morál közt köttetett. Ez az a' fortély,
melly által már sok bölcs fejek meg csalattattak, kik való-
sággal azt hiszik, hogy a' babonáság a' Politikának hasznos
360 és az indulatok megzabolázására szükséges. Hogy útálatos

formáját el rejthesse az a' Szentnek látszó babonaság, mindig az köz-haszon fátyolával és az Igazság paizsával fedezte bé magát. – Az által vitt sokakat arra a' hibás vélekedésre, hogy ötet tiszteljék és csalárdságát el nézzék, mivel az igazság oltárával sántzolta körül magát. Ebből a sántzból kell nekünk ötet előhuzni, hogy az emberiség színe előtt fel fedezhessük az ő gonosz tetteit és ostobaságát, hogy rólta a' csábító maskarát le szaggathassuk és a' világnak a' Nemzetek véreétől füstölgő dárdáját meg mutathassuk, kiket ő dühösen gyilkol, vagy pedig a' magok baromi indulatainak áldoz fel minden irgalom nélkül. A' természeti morál az az egyetlen-egy vallás, melyet annak tolmácsa polgár-társainak 's a' mostani és következő világnak és az éretlen ítélet-tételektől megtért minden népeknek tanít. –

365 Az emberiség barátja nem lehet azoknak az Isteneknek barátja, kik mind eddig sajtoló korbácsi voltak a' Földnek. – A' Természet Apostola nem engedi magát némely csalárd káprázolatok orákulumává tétetni, melyek a' világot varázsló lámpássá változtatják. – Az igazságnak tisztelője nem

370 léphet frigy-kötésre a' hazugsággal, és babonasággal, mellynek az emberekre nézve mindig szomoru következései voltak. Tudja ő, hogy nem lehet az emberi természetet különben boldoggá tenni, hanem ha a' babonaság setét épülete fundamentumostól szélyvel hányattatik, hogy a' természetnek, a'

375 békességnek és a' virtusnak érdemlett templomok építtessenek. Tudja ő, hogy azt a' Mérgesfát, melly a' világtól már mennyi századoktól fogva el vészi a' világosságot, tövestől ki kell irtani, ha a' világ lakosi az Igazság fényjét akarják látni és annak melegét érezni.

380 Ha igyekezete el nem sül is, ha a' félénkségre szoktatott emberekbe bátorságot nem lehelhet-is, leg alább magába Háládatosságot fog érezni, hogy Próbát tett. – Azonba nem tartja el veszettnek fáradságát, ha tsak egyetlen-egy embert is tett boldoggá, ha tsak egy halandót nyugtatott is

385 meg.

2. Előbeszéd [a *Diétai Magyar Múzsához*]

Ha a' Múzsza kevés alkalmatosságra-való verzetekkel fog szolgálni, annak azt az okát adja, hogy a' Thémis' és a' Politika' tornáztában még kevés ideig múltván, az ollyanokba könnyen meg találna botlani. – E' szerént tehát ő csak
 5 böltselkedni fog, 's néha néha tréfálódni. Mind a' kettőt véghez kívánja pedig vinni, hogy az Erdemes Olvasók' mind a' két Nemének udvarolhasson.

Ez okon, alázatosan ki kéri a' nyájasabbakban gyönyörködő Ifjú Szivektől, hogy ha néha rántzba szedett homlokkal a'
 10 Zénó' palástjában jelenik is meg, el ne kedvetlenedjenek tőle. Úgy szintén mélységes tisztelettel reménykedik a' valódi böltességu' Ósz Fejeknek, hogy ne kátói keménységgel méltóztassák meg ítélni, ha amazoknak kedvekért ollykor ollykor enyelgő tekintettel áll is elő a' Zaffó' könnyű kantusában.
 15 Ó ollyan egygyű, hogy mindennek óhajtana tetszeni; pedig én már eleget mondtam néki, hogy az lehetetlenség.

Kívántam még azt a' híradást is tenni, hogy ha az Erdemes Olvasó Urak és Asszonyok között némellyek, az ezen írásba előforduló Daloknak kótáit magok mulatságokra
 20 meg kívánják szerezni, kész szívességgel fogok szolgálni azokkal is jövőben: mert Hazánkban még muzsikához való typographia nem lévén, rézre kell metszeni a' kótákat, az pedig időbe is, költségbe is sokba kerül.

Ezt a' tsonkaságot pedig, a' mit a' könyv' eleje 's az előbeszéd tsinált az árkusba, jövő Kedden két árkussal fogom ki
 25 pótolni. – Addig is magamat és Múzsámat nagy Erdemű Olvasóimnak Kegyelme és Pártfogása alá mély tisztelettel és alázatossággal botsátom, 's Bennek a' Hazának sok szerentsét kívánok. Írám Pozsonyban, 1. Nov. 1796.

3. [A' Magyar Prosodiáról]

ELSŐ RÉSZ,
A' VERS TSINÁLÁSRÓL KÖZÖNSÉGESENN.

1⁸⁶ §.

5 A' Vers tsinálás nem Poézsis. Mert ez a' gondolatoknak,
a' képzeltetésnek, a' tűznek természetében, és mindezeknek
felöltöztetésében áll: a' Vers tsinálás pedig, tsak a' szózatok
hangjának bizonyos régulákra vételére, 's külső elrakására
10 ügyel; hogy azok hármóniával száljanak az Ember' fülébe. A'
honnan lehet valaki jó Poéta, ha mindjárt verset nem ír is,
és ellenben, jó Verseket írhat valaki; de azért nem Poéta.
Legjobb ha a' kettő edgyütt van.

Jegyzés. 1.

A' Szép Lélek' munkáját, ha a' Vers nem nagyon tsiklán-
doztatja a' füleket, a' gondatlanok meg vetik; az edgyü-
15 gyűfieknek pedig tsak a' fülöknek kényne szerént zörögjön a'
Rigmus a' Helikon' Remekének itélik. Lehet Poézsis Vers
nélkül, van is. A' *Gezner Idilliumi* azért hogy Versbe nintse-
nek, az emberi elmének legszebb szüleményi a' Poézsisba:
noha meg kell vallani, hogy nagyon ő benne a' szóknak, és
20 Szententziáknak némúnémű titkos ki mérséklése, folyása,
és hármóniája: a' mely talám még a' leg szebb verseknél is
lágyabban igézi meg a' füleket, és a' mellyet ama vékony
izlésű *Magyar Fordító* elért, ha meg nem haladott. Ilyen
Vers forma folyó beszéddel élt hajdan a' Világ' két leg tsino-
25 sabb nemzetének, két leg gyönyörűbb Oratori; [*Demosthe-
nes*]; és *Cicero*. – A' ki edszer jó Poéta, annak a' munkája, ha
más nyelvre folyó-beszédre fordítják is, tsak Poézsis marad
az. A' *Magyar Miltonnak* tsak az edgy *Cadentia* hijja, külömben
az Anglussal mérkőzik.

30 *Jegyzés. 2.*

A' Poézsis Lélek, a' mely elevenített, e' nélkül a' Vers tsinálás
megholt állat. Látzai az egész dolgot a' Tántzoshoz ha-

sonlítja, a' ki ha szép-termetű kedves ha nem tántzol is, az
idomtalan ember pedig a' tántzot is eltsúfítja. Én a' Földi
35 hasonlatosságát még jobban szeretem. Ugyan is tsudállatos
mesterséggel van rakva, a' Méhek' Lépe bámulást okoz, de
sem nem édes, sem nem táplál. A' szín-méz ha a' 6-szégű
lyukaknak réguláiba nints is öntve, mely kívánatos! mit
itéllyünk hát a' Lépes Mézről, mely a' szép rendet, az édes
40 ízzel edgyütt ajánlja? Ezt a' Példázatot nem szükség szabo-
gatni. – A' Poéta hát tsak Poéta Vers nélkül is; de a' kire
születésekor Melpomene mosolygó szemekkel nem tekintett,
akár mely szép verseket írjon is a' Minerva truttzára, de
de azért, nem lessz Poéta, hanem tsak Vers-jártó. Ezek már a'
45 kiktől alig fér az ember a' Parnasszusonn! – –

2^{dik} §.

A' honnan az Emberi Nemzettségnek első kezdetétől fogva
kivánták a' szép Lelkek a' magok gondolatihoz a' külső
hármoniát is hozzá adni; hogy így a' füleknek álllyukainn bé
50 lopodván az agyvelőbe nyájjas fortéllyal vehetnék meg az
elmének fellegvárát. Ezt kétképpen próbálták elérni. T. i.
némellyek a' szótagok számának, és a' versek' sarkának,
vagy végének hasonlatosságát vették fel: mások a' kimon-
dandó beszédnek idejére ügyeltek, és nem gondolván a' szó-
55 tagok számával, azokat a' lassú vagy szapora hangzás által
mérték fel. Így lett a' sarkalatos (cadentiás) és mértékes
(Metrika) verselés. Sokan pedig még tovább ménvén a' külső
piperzésbe, mind a' kettővel kivánták (nagy részént nyomor-
ult) verseiket ajánlani. – – – Ezt mi nevezzük *kéttzeresnek*.

60 *Jegyzés. [1.]*

A' hármonia közönségesen szolván nem egyéb, hanem a'
külömböző dolgoknak meg edgyezése; (concordia discors) Ez
a' természetnek Lelke, ettől van annak minden szépsége,
kellemetessége, és tsudállatos volta. Innen van hogy mihelyt
65 annak nyomait elhagyjuk, össze-vissza ténfergünk, és hár-
mónia mi bennünk nem találtatik. Midőn tehát külömböző
hangok edgy mással szépen megedgyeznek, akkor a' hang-
zásba hármonia van. Ebből származott a' Muzsika. Ugyan
is az ember fülei igen mesterségesenn vannak alkotva: vala-
70 mi ezekbe önként mentbe, és ütésével meg nem erőltette,
mind azt kedves hangnak tartották az emberek, és ezeknek

hármoniájában gyönyörködven, előbb saját szózatjokkal, az után érzéketlen szerszámok által is próbálták azt követni. Ekképpen származott a' *szózat*os, és a' Szerszámos Muzsika.

75 De mivel ezek értetlen szószóllók lévén, örömet kívántak volna az emberek hallató-szóval is kifejezni, a' magok érzését és indulatjait: appro sorokat kurjongattak a' Muzsika mellett, a' mely ma is meg esik. Így lett a' Vers tsinálás. Hogy a' ki mondott szók meg edgyezzenek a' muzsika hangzásával,

80 némellyek annyi szillabát mondtak rá, a' hány pertzentés volt a' Muzsikába, és a' hol a' muzsika úgy szűnt meg, mint az előbbi szakaszba, ők is a' mondott igéket úgy végezték; mások pedig arra vigyáztak hogy szavaikat a' Muzsikával edgy-aránt pattogtassák, hogy a' hol annak ütése meghúzza

85 megy, ők is megnyujthassák a' szó tagot, a' hol a' megszalad, ők is ottan szaporázhassák, és így a' Muzsika, és a' beszéd se edgymást elne haggya, se el ne késsenn. Így lett a' *Sarkalatos*, és a' Mértékes Vers tsinálás.

Jegyzés. 2.

90 A' *sarkalatos* Verseknek a' Barbarus nemzeteknél van divattya, ma pedig a' leg tsínosabb Europai Nemzetek is illyenekenn irnak; és ezekbe a' leg újjabb Világnak leg felségesebb remeki vagynak foglalva, a' mint alább bővebben lessz róla értekezés. A' mely a' Mértékes Verseket a' Régi

95 Görög, és Romai Poéták gyakorlották, úgy hogy a' Cádentziát ezekbe a' nyelvekbe tsak a' Barbarusok, és a' Barátok hozták be. Egyedül tsak maga a' Magyar nyelv alkalmas arra az egész Európába, hogy mind *Sarkalatos*, mind mértékes verseket lehessenn rajta tsinálni, egyszóval elmerem mondani,

100 hogy ennek a' nyelvnek sem hangzásával, sem a' benne találtatható kellemetes, és bő sarkalatos' számával, sem a' szótagok' bizonyos, állandó, meghatározott kurtánn vagy hosszan való ejtésével; edgyszóval, valami tsak a' Poésisnak külső ékességét tész, edgyel sem ditsekedhetik semmi előtünk esmeretes nyelv is a' Világon. Igaz hogy külömben is a' Versezésnek mind a' két nemére alkalmasok a' jelessebb

105 Asiai nyelvek, mint az *Arabs*, *Persa*, *Török*, satt. A' Zsidó versekbe pedig se sarkalatra, sem mértékre nintsenek szedve a' hangok; hanem az egész verzezés áll, tsak a' hasonló,

110 vagy ellenkező értelmű mondásoknak öszverakásában.

3^{dik} §.

Így tehát a' Versezésnek három neme szerint, három
következendő részbe előadjuk a' *Sarkalatos*, a' *Mértékes*, és
a' *Kéttzeres* Verseknek *állapotját*, és *mesterségét*, a' mint
115 mindenikkel a' Magyar Poézsiszt külső-képpen felékesíthet-
ni. De minthogy némely külső ékességek is vagynak a' Poé-
zsisba, és a' Poézsis Ramájára húzandó Nyelvbe, a' mellyek-
nek, az illeténekre ráérő figurás emberek, több jeles, és több
120 idéetlen nemeit találták fel: illőnek tartjuk ezekről is szólni,
és elébb ugyan a' természeti szépségről, az után a' gyermeki
bábozásról, két részben értekeztvén a' magyar nyelvnek a'
Poézsisra minden nyelvek felett való alkalmazatos voltát elő-
adni, 's ezzel az egész oktatást Kolofon gyanánt befedezni.

MÁSODIK RÉSZ
A' SARKALATOS VERSEKRŐL

125

4^{dik} §.

Ebbe a' Nemébe a' Verselésnek öt tsinálja a' hármoniát,
u. m. a' szótagok száma, a' meg szakasztás, a' Sorok' össze-
rakása, maga a' Sarkalat, és végre a' sarkalatok' elrendelése;
130 ezeknek külömbb-külobbbféle öszverakásából származnak
a' Rithmusok, mellyek noha számtalanok, és egyedül a'
Poétának szabad akaratjától függenek: mindazonáltal nem
egy aránt méltók a' követésre, mivel edgyik szebb a' másik-
nál, és más más nemű matériára alkalmazosabb. Ezeknek
135 jelesebb nemeit a' Résznek végin meg említjük.

5. §.

A' mi nézi a' soroknak hosszabb vagy rövidebb voltát, azok
vagy aprók, vagy középszerűek, vagy nagyok. *Aprók* a' két-
taguaktól fogva, a' hattaguakig, a' mellyeket magokba nem
140 igen látni, mivel más sorokkal elegyítik össze, po.

3. 4. 5. 6.

7. 4. 4. 5.

3. 7. 5. 6.

7. 4. 4. 5.

Középszerű sorok, a' hét taguak egész a' 12 taguakig, és
150 ezek legszebbek, 's legjobban is gyakoroltatnak.

A' *Nagyok* már ma tsak a' köz füleket gyönyörködtetik:
noha módjával ezek sem megvetendők, kivált ha az alább
elől adatandó szépségekkel fűszerszámozzuk unalmas volto-
kat. Ezek a' *Nagy sorok*, a' 13. 14. 15. és 16 taguak: mellyek
155 közzül nálunk legjobban van divatja a' 15 tagunak, a' 16
taguakat már ma tsak a' Régi Iróinknál találjuk.

6. §.

A' hosszabb sorokat a' szépség, sött maga a' szükség meg
kivánja szakasztani. Ezt hozza magával a' harmonia, és a'
160 részeknek jobb össze illetése, valamint nem tsak a' muzsi-
kábann; hanem még a' köz beszédben is, a' betűket, a'
szozatokat, és egész kimondásokat izekre, és időkre szokta
minden tsinos ember kiejteni. Ez a' megszakasztás a' rövi-
debb sorokban szép; a' hosszabbakban pedig, azon fellyül
165 szükséges is. Tsak régi Apáinknak volt olyan jó szusszok,
hogy 16 szillabát is kimondhattak egy húzomba. Minket
ebbe a' részbe is gyengébbekké tett a' tsinosodás. A' megsza-
kasztásról akarváln szollani 2 rendre osztjuk a' sorokat:

az *első* rendbe vannak a' 8. 9. 10. és 11 tagú sorok, ezeket
170 nem igen szokás megszakasztani, de pedig úgy szebbek
volnának;

a' *második* rendbe vagynak a' 12. 13. 14. és 15. tagú sorok,
ezekben már nem tsak szép a' megszakasztás, hanem a'
tsinos múzsák törvénye szerint elmulhatatlan is, és a' ki
175 ezt elmulatja, letakarodjék a' Heliconrol.

Jelesebb megszakasztások ezek.

I Rend

0000, 0000

00000, 000

8

180	00000, 0000 0000, 00000	9
	00000, 00000 000000, 0000	10
185	000000, 00000 00000, 000000 000, 000, 00000 0000, 0000, 000	11
II Rend		
190	000000, 000000 0000000, 00000 00000, 0000000 0000, 0000, 0000	12
195	000000, 0000000 0000000, 000000 0000, 0000, 00000 00000, 00000, 000	13
200	0000000, 0000000 00000000, 000000 000000, 00000000 0000, 0000, 000000 00000, 00000, 0000	14
	00000000, 0000000 0000, 0000, 0000000 0000, 0000, 0000, 000	15

205 **Jegyzés**

Hogy ezek a' sorok vagy is megszakasztások nem egy aránt szépek, az úgy is látni való dolog, elég legyen rollok ezt a' kettőt megjegyezni.

- 210 1/ Szébb az olyan megszakasztás, a' melly a' páros tagonn esik.
2/ Az is szébb a' melly a' sornak hosszabb felére jut, kivált ha egyszer páros is. po.

Szebb mint ez 000000, 000000
 215 00000, 000000

7. §.

220 Minek előtte a' külömb külömb féle soroknak összeraká-
 sát, és ezekből származott gyönyörű változást elő adnánk:
 illendő lessz elébb a' vers sorainak bizonyos természeti kü-
 lömségéről valamit szollani. t. i. egyik sor lassú lábón,
 225 másik pedig futó lábón végeződik: amannak némű némű
 kedveltető tsendessége vagyón, és halkal zárodik bé e' pedig
 fürgébb, és elevenebb 's mint egy görögve siet le a' maga
 nyugovó pontjára, sokann amaz Asszonyi, ezt pedig Férj-
 230 fiú sornak nevezik, mivel hogy amaz kivált a' sarkalatokra
 nézve, több piperét kíván, lágyabb is, kellemetesebb is, ez
 pedig kedves a' maga együgyűségéért, és keményebb lévén
 erőt ad a' verselésnek, én pedig az Asszonyi, és Férjfiú
 235 nevezet alatt, amazt *Lejtőnek* ezt pedig *Bukónak* fogom híni,
 melly két szózat a' maga sillabáinak mennyiségével a' sor-
 nak utolsó lábát, jelentésével pedig a' dolognak természetét
 is ki fejezi. Ezt előre botsátvann, a' következőket köny-
 nyebben meg érteni. – A versek vagy egy féle, vagy két féle,
 vagy több féle, vagy határozatlan soruak. Egy féle soruak
 240 azok a' mellyeknek minden sora ugyan annyi szillabákból
 áll, p. o. mind tsupa 12. taguak 8 taguak, sat. Két féle soruak
 a' mellyekbenn két különböző hosszúságú sorok fordulnak
 elő. Ezek között legszebbek azok, a' mellyek páros és párat-
 lan tagokból álván, gyönyörűen lehet őket változtatni a'
 245 *Lejtő*, és *Bukó* sarkalatokon; legjelesebbek ezek:

13	12	11	10	9	8	7	6
12	11	10	9	8	7	6	5
13	12	11	10	9	8	7	5
8	7	8	7	6	5	4	4
		11	10		8		
		6	5		3		

De össze rakatnak még a' hosszabb, és rövidebb páros
 sorok is egymással. p. o.

	12	10	8	6
250	10	8	6	4
	12	10		
	8	6		

Igy a' páratlanok is a' páratlanokkal p. o.

	13	11	9	7
255	11	9	7	5
		11	9	
		7	5	
		11		
		5		

260 Több féle sorú verseknek nevezzük az olyanokat, a' melyekbe 3. 4. sőt több sorok is fordulnak elé olyanok, a melyek között ki több, ki kevesebb tagokból áll p. o.

	8	8	3	8
	4	7	3	7
265	7	8	7	8
	8	7	4	7
	4	3	4	11
	7	3	3	11
			8	8
270			3	8

Egyéb aránt az elegyítésre ezekről is azt kell jegyzésbe venni, amit a' két féle sorú versekről. Az egy féle 2 féle és több féle sorú versek neveztetnek meghatározott sorú verseknek: mert minekutánna külömb külömb féle módon változtattak volna egymás között egynéhány sor után, ismét az a' változás kerül elé a' mely az egész versezetnek elején kezdődött: ez a' Periodusa vagy is elő meg elő fordulása a' különböző soroknak, közönségesen Strofának, mondatik, magyarul fordulatnak. Ebben áll már a' határozatlan sorú verseknek természete, hogy abban semmi fordulat, semmi Strofa nints; hanem az első verstől fogva az utolsóig, szüntelen való változások között follynak le a' sorok. A' Strófákról alább lessz szó. –

8. §.

285 Ez az első változtatása tehát a' soroknak abban állott, hogy az ember a' hosszabb, és rövidebb sorokat egymással elegyíti. A' 2^{dik} változtatást, az a' Rend tsinálja, a' mely szerént a' lejtő, és bukó sorokat egymáshoz képest elhejhez- tetem – ez négy féle képpen esik meg.

290 1° Vagy mind lejtők a' sorok, vagy mind bukók.

2° A' lejtő sorokat a' bukókkal változtatom úgy: hogy egy darabig mind lejtő, azután egy darabig mind bukó. p. o.: Legyen a' 13 és a' 8. tagú sor lejtő, a' 12 és 7 tagú pedig bukó.

13 8

295 13 8

12 7

12 7

Itt a' lejtő és bukó sorok folyvást mennek.

300 3° Szép változtatás az, mikor a' két féle sorok változtatva mennek egy más utánn *po.*

13 8

12 7

13 8

12 7

305 4° Szokás, kivált a' dalokba, hogy az első és 4^{dik} sor lejtő lévén a' 2 középsőt bukónak teszik, vagy ellenbe a' 2 szélsőt bukónak tévén a' 2^{dik} és 3^{dik} sor lejtő *po.*

8 vagy 7

7 8

310 7 8

8 7

Ezek tehát a' nevezetes változtatások, a' lejtő és bukó sorok által; de szükség meg jegyezni, hogy 2 sorú strófába sokszor 2. vagy 3 változás is megvan ezek közül po.

315	8	8	8
	7	7	8
	8	7	7
	7	8	8
	8	7	8
320	8	7	7

Itten az 1^{sd} példába elébb váltogatva, azután fojvást mennek a' sorok – a' második példába elől körbe mennek hátul fojvást – a' harmadikba pedig elől fojvást, hátul körbe, vagy is a' 8 tagúak fojvást, a' 7 taguak váltogatva.

325 *Jegyzés*

Tartsuk meg pedig, hogy ha egyszer az 1^{sd} páros sort lejtő sornak tettem; valamennyi páros sorok lesznek a' strófákba, akár hosszabbak, akár rövidebbek legyenek is azok, mind lejtő végezetre kell vennem őket. Így ha egyik páratlan lejtő
330 vólt: a' többi páratlan soroknak is lejtőknek kell lenni.

9. §.

Harmadik változtatását a' soroknak az 6 számok teszi, ti. hogy az ember hány sort fog fel egy indulatba, melyből származnak a' *rövidebb* és hosszabb strófák. *Rövid* strófák
335 azok, a' mellyekbe a' soroknak száma kettőtől fogva 8^{zig} megyen; ide tartoznak tehát a' 2 soros, a' 3, 4, 5, 6, 7, 8, soros strófák. – Hosszú strófák azok, a' mellyek 9 sorból állanak, vagy több sorokból is egészen, 10, 11, 12, 13, és 14 soros strófák. A' 14 számot tettem leg végső határául a' strófák
340 sorainak; mert ama hires strófa neme is a' *Szonnet* is 14 sort számlált. A' mik ezen fejlől volnának, ám neveztessenek határozatlan strófáknak. De nintsenek tudtomra. És a' ki az ilyen Szent Ivány ének forma hosszú strófákba akarná izlésit, és munkás voltát, leleményességét, és Poëtai izmos

345 vállait meg mutatni, el mehet ezzel az intéssel. In tenui labor, et tenuis quoque gloria.

10. §.

Sarkalatnak vagy Cadentianak nevezzük azt, mikor valamely sornak edgy vagy két utolsó sillabája éppen azokból a'
350 betűkből áll, a' mellyekből állott a' másik soré. Ebből tehát egyenesen következik, hogy a' sarkalat vagy edgy tagú, mikor t. i. tsak az utolsó syllabának betűi edgyeznek meg p. o. Hóld, (cadentia) zsóld. Tatár (cad.) jár: vagy két taguak, mikor t. i. két vagy több sornak mind a' két végső syllabáiban
355 ugyan azon betűk vagynak. p. o. Tatár (cadent.) határ, Tsuda (cad.) hazuda. satt. Ezeket a' sarkalatokról jól meg kell tartani.

1) Hogy a' sarkalatnak betűit tsak a' vocalis vagy magánhangzó betűjétől kezdjük számlálni, nem pedig a' mint sillabizálni szoktunk p. o. a' fellyebb mondott szokba ezek az edgy tagú sarkalatok, *old; old; ár; ár; két tagúak pedig ezek atár, atár; uda, uda.* – Sőt

2) A' tsinosabb verselőik, nem is igen örömet tesznek olyan sarkalatot, a' mellynek a' vocalisa előtt mind a' két szóba azon edgy consonanson kezdődik a' syllaba, p. o. *Jósága* (nem jó) *pirossága; szebb virága; így mutatom* nem jó, *vagdaltatom; szebb hullatom.*

3) Nem elég, ha a' vocalisok ugyan edgyek mind a' két sarkalatba; hanem a' mellett az accentusba is meg kell edgyezniük p. o. *barom* nem jó *három*, mert itt hosszú az *á* amott pedig rövid, így *Isteneik* nem jó lesz rá hogy *pihenék* vagy *fekvének.*

4) Így a' Consonansokra nézve is nem elég hogy ugyan azon betűk fordulnak elől mind a' két sarkalatba: mert nem szabad szimpla Consonáns mellé duplát tennem p. o. *valék* nem jó *hallék;* mert amott edgyes l van itt pedig kettős. –

5) De nem a' jó hangzás, hanem a' rá szokás, és néhány érdemes Poétáinknak tekintete szabadossá tette hogy a' sarkalatnak utolsó betűjét a' szimplára is duplázhassuk. p. o. *Veress kenyeres; szeretet, szeretett; Látott, barátot;* –
380

6) Nem vesszük bé Cadentiának ha mind a' két sornak sarkalattya ugyan edgy szó. p. o.

Nagy félelem akkor leszen
Mikor bíró székbe leszen. –

385

Akkoron Tóldinak máj adatik vala
bika rugaszkodik kötél szakad vala.

Ez edgyik se vers, illet az ábchez értő Tyúk is tudna kárálni.

7) De igen is bevesszük, és emberséggel kanállal szépnek
is tartjuk, az edgy szóbúl álló Cadentiát, ha az a' szó más
390 más értelemben van véve. p. o.

Már a' kék Égnek
ragyogó lámpásai égnek.

Már az ilyen szép, ha tsak hellyel közel, és önként
erőltetés és affectálás nélkül esik meg mint valami kelleme-
395 tes Poétai pongyolaság. Hanem

8) Dísztelen egyformaság, és füleket, 's hármóniát sértő
monotonia mikor több versek egymásután ugyan azonn vagy
leg alább hasonló Cádentiájúak: mint mikor példának oká-
ért a' Toldi Miklós verseibe, 20, 30-sor is egyvégtibe vala
400 szónn végeződik; és Pótsnak az Ifjú Verseibe 10, 12-sornak
is mind *ára, ára* a' Cadentiája. Ezek tetemesebb hibák, de a'
kissebb is bántja a' fület, p. o.

A' ki Kardját dühödtébe
Mártya Hazafi vérebe
405 Támadjon fel ellene
A' Magyarok Istene.

9°) Gyönyörű változás esik a' sarkalatos szókba, mikor
azok különböző részei az Oratióknak: mikor felteszem az
edgyik sarkalatos-szó verbum, a' másik nomen, vagy adver-
410 bium satt. vagy leg alább ha mind a' kettő nomen, vagy mind
a' kettő verbum, különböző flexioba, 's hajtogatásba vagy-
nak p. o.

Illy' déltzég paripák termettek volt régen (*Adverb.*)
A' kövér Rétekkal habzó Rátz térségen (*Nomen*)
415 Miis természetünk e' hegyen (*Nom.*)
Hogy nekünk is olyan legyen (*Verb.*)

A' szerelem bús szívemet általjárta (*Perfec.*)

Mely is nékem nagyon árta (*Imperf.*)

Jelen vagy az az óra (*Nominativus*)

420 Hogy dolga forduljon jóra (*Cum praep.*) –

– – Az ilyenek azért szépek, hogy ritkábbak és többnyire váratlanok: ez okon tettik az is ha a' sarkalatba tulajdon név esik.

10° Jollehet azt mondtuk hogy a' sarkalatos szókba
425 ugyan azon betűknek kell elő-fordulni: mindazonáltal edgy-
átallyába a' hangnak kiejtésére (vagy is a' pronuntiora)
szoktunk vigyázni, nem pedig a' mint a' betűk íródna, po.
mutatta; adta; ez jó mert a' d. mikor kimondom úgy hangzik
mint a' t; hasonló képpen jó eggy, és eredj, fattya és siratja,
430 satt. – ugyan ez okonn

11° Jó, vagy leg alább tűrhető, (kivált a' pozitiós sarkala-
tokba) ha a' Consonánsok nem ugyan azok is, de leg alább
atyafiasok, és a' lágyak a' kemények helyett, a' kemények a'
lágysok helyett tétetnek. Erre nézve szükséges ez a' tábla

435	<i>Lágysok</i>	<i>Kemények</i>
	k. fiakba	g. haragba
	p. naptól	b. habtól
	s.	zs.
	t. [sietve]	d. [kérkedve]
440	ts. tapintsa	ds. findsa
	tz. pokróttza	dz. takaródza
	ty. kontyot	gy. rongyot
	sz. vadászni	z. Puskázni.

Ezek hát elmehetnek: de – de tsinnyán

445 12° Így mehetnek el az olvadt, vagy sejp betűk is az erős
betűkkel. Erre is kell a' következő Tábla

	<i>Erőssek</i>	<i>Olvadtak.</i>
	d. vadja.	gy. hadnaggya
	l. találja.	ly. Királlya
450	n. bánja.	ny. adományja
	t. tátja.	ty. bátya (quasi bátyája)

Ezek közül az *ly*, és az *ny* mellől az olvasztó *y'*-t elvetni szabad, szokták is; kivált az *ny* mellől p. o. *Kirá!l, hel, mellék;* és hogy ezt hibának kezdik tartani semmi okát nem látom; 465 holott régi 's tősgyökeres Iróink, a' kik bizon jobb magyarok voltak nálunknál, széltébe élnek véle, és a' mi több még máig is Nemes hazánknek fele, a' hol pedig szint' annyi szép magyar Lélek terem, szint' olyan gyönyörűen ejti a' kellemetes L. betűt, mint a' sipító *ly-t* más videkeink. Én ugyan 460 neheztelek mikor a' szabad Magyarok szabad nyelvéből valamely bizonyos tályék *Monopoliumot* akar tsinálni. – Én sem az L betűvel élők között nem nevededtem, sem még eddig Versembe illyen szabadtsággal nem éltem: elhíheti hát akárki hogy nem a' magam, hanem a' köz igasság fazéka 465 mellé szítok. – Az *ny* betűvel nints annyi kötődés: úgyhogy szabadon lehet tenni ezeket: kínálván bálván', kívánnak Kapitánn'ak, járván, járván' márván', szánni hánni.

13°) Illyen forma szabadság az is, mikor dupla betű helyett, edgyes betűt teszek: de tsak olyankor értvén-ám 470 mikor a' Vocális hosszú, p. o. talállok, szállok, szánám, bánám, ez el mehet: mert az edgyes betűnek a' dupplától való híjja ugy sem igen tettzik a' külömben is hosszú szíllabába.

14°) Még ezt az edgyet megemlítem, hogy valaki ne tartsa drága-látos szépségnek ha ó 3-, vagy még több-tagú Caden- 475 tziákat tud tsinálni p. o. *akarom vakarom, tenyeres kenyeres, nyomoruság szomoruság satt.* Nem ád ez a' verselésnek semmi díszet, noha mikor önként jön, és sok jó közt edgy, kettő, akkor eltsúszhat mint a' bagarus garas: kivált affectalni benne, merő gyermekség, és az illyetén igazán méla 480 Poétáknak a' kezébe, ízibe bábot adnak a' Múzsák.

11.^{ik} §.

A' *sarkalatos* szókat is szinte úgy változtatjuk, mint a' sorokat. A' honnan ezek is vagy *Lejtők*, az az olyanok a' 485 mellyek két *szótagba* edgyeznek meg, még pedig úgy hogy az utolsó előtt való hosszú, p. o. *László, zászló vadászol, jászol:* vagy *Bukók*, az az olyanok, a' mellyek két tagba edgyeznek-meg ugyan, de az utolsó előtt való tag rövid, p. o. *verém, nyerém, viszketeges, jeges;* ehez számlálatnak az edgy-tagú sarkalatos is, a' mellyekről az előbbi tzikkejben szóllottunk. 490 Most már erre a' megkülömböztetésre nézve kétféle Neme

lészen a' sarkalatok változtatásának, mely változtatást *Rithmusnak* nevezünk. Ugyan is a' Versekre, vagy mind egyféle a' *Cádentia*, ugy mint mind *lejtő* vagy mind *bukó*, vagy pedig a' *Lejtő*, és *Bukó* Kádentziák edgy más között
 495 elegyítve vagynak. Az első esetbe *edgyes Rithmus*, a' másik esetbe pedig *duppla Rithmus* található; mind a' kétrendbéli Rithmust egyenlő módokonn változtathatni, mely *mód* mind a' kettőbe 4-féle.

első-mód, midőn a' sarkalatok edgy más után folyva mennek, az az mikor a' versbe mindenik sarkalatot a' néki megfelelő szó, vagy is tulajdon sarkalatos társa az utánna való sorba (és néha sorokba) nyomba követi, p. o.

		A	
	A		A
505	A		A
	B	vagy is	A
	B		B
	C		B
	C		B
510			B

Ez folyvást menő Kádentia

Második mód, midőn a' sarkalatott az ő sarkalatos társa nem mindjárt az utánna való sorba követi hanem a' harmadikba, vagy néha a' negyedikbe, sőt ötödikbe, közbe pedig
 515 más kádentzia esik, a' melynek a' sarkalatos társa, vagy éppen mellette van, vagy szintűgy a' harmadik negyedik sorba esik maga után p. o.

	A		A
	B		A
520	A		B
	B	vagy	C

	C		C
	D		B
	C		
525	D		

Ez Váltva Menő Kádentia.

Harmadik mód, midőn az első sorba levő sarkalatnak a' társa az utolsó sorba esik, úgy hogy a' középső Cadentiák általok mintegy Circulusba, vagy körbe lévén szorítva a'
 530 Rithmus maga is kerékbe fordul. p. o.

A
B
B
A

535 *Ez körbe menő kádentzia.*

Negyedik mód, mikor a' felyebb írt három módok között, mind a' három, vagy leg alább ketteje előfordúl a' sarkalatok változtatásába, vagy is a' Rithmusba, p. o.

	a		a		a
540	b		b		b
	a		a		b
	b		b		a
	c	vagy	c		c
	c	pedig	d	vagy	c
645	d		d		d
	d		c		e
					e
					d

560 *Ez sokszeres Kádentzia.*

Mind ezeknek a' változtatásoknak helye van az edgyféle Rithmusokba, azaz a' mint mondánk az olyanokba is a' mellyek vagy tsupa lejtő, vagy tsupa bukó sarkalatokból

állanak; és így (a' mint a' fellyebb mondottakból következik) azokba minden sorok vagy merő párosok, vagy merő páratlanok (lásd 8.) A' Páros Rithmusokban is tsak így esik a' változtatás azzal a' külömbséggel hogy ott a' Lejtő sarkalat a' lejtőnek, a' bukó, a' bukónak tartozik megfelelni.

Jegyzés.

560 A' Páros Rithmusoknak könnyebb felvételére tegyük meg a' lejtő sarkalatot nagy A-nak; a' bukót pedig kis a-nak; akkor ilyen formán esik a' sarkalatok változtatása a' fellyebb előhozott példákba.

	Folyvast		Váltva		Körbe		Sokszeres		
565	A	A	A	A	A	a	A	A	A
	A	A	b	A	b	B	b	b	b
	b	A	A	b	b	B	A	A	b
	b	A	b	C	A	a	b	b	A
	C	b	C	C			C	C	c
570	C	b	d	b			C	d	c
	d	b	C				d	d	D
	d	b	d				d	C	e
									e
									D

4. Előbeszéd [A' *Tavaszhoz*]

Valahára módot ejthettem benne, hogy régi adósságomat, melly felől 10 esztendő' elforgása alatt, valahányszor a' jó reménységnek legkissebb sűgára derült ki, ígéretet tettem vala, Nemes Hazámnak lefizessem. Az Isten tudja, nem
 5 miattam múlt; tudják azok is, kik dolgaimat közelebből esmériek. – Most sinsz abban módom, hogy egyszerre kiad-
 hassam Munkáimat, hanem csak némelly apró Darabokat közlök szíves Olvasóimmal, a' mellyeknek nyomtatásával bírhatok, 's a' mellyek példa gyanánt szolgálhatnak addigis,
 10 míg a' Nagy Könyvemet Hazánknak egy Fő Oszlopa, Ki Nemzetéhez való buzgó indulatjának sok jeleiről esméretes,
 a' köz fényre kiemelni méltóztatik. Kilép tehát elsőben is a' KLEIST' *Tavasz*, 's *némelly apróbb Versezeti*, általam Magyar Nyelvre fordíttatva; mellynek olvasásához, Édes Hazámfia!
 15 míg hozzá fognál, kérlek ezt a' négy Jegyzésemet gondolóra venni ne terheltessél.

ELSŐBEN. A' *Fordításban* leginkább ez a' tziel állott előttem, hogy ennek a' gyönyörű Poétának egy szavát, vagy annyival inkább egy képetskékjét is el ne hagyjam, vagy
 20 gyarlóvá ne tégyem, vagy meg ne homályosítsam: melly miatt sokszor inkább tettem hozzá, 's a' verset pótoltam, mintsem hogy a' rövidítés és szorítás miatt valamely szép szavát, vagy gondolatját elmellőzzem, vagy meggyomroz-
 zam; a' mit észre vehetnek azok, a' kik a' német munkát
 25 esmérni szerentsések, 's ítéletet is tehetnek róla, ha nem abaposztót eresztettem é a' Berlini bársonyba? Ez a' magamtól előmbe szabott törvény kénszerített arra is, hogy az ő ritka és sokatjelentő's eleven kinyomási miatt magam is sok ritka és közkézen nem forgó szózatokkal éljek; mellyről
 30 bővebben a' harmadik Jegyzés alatt.

MÁSODSZOR. Sokfelé való gondolkodásim után arra határoztam meg magamat, hogy versben fordítom, és éppen ezekben az aprókban. A' *Matéria* lágy, szelíd és kedveltető
 35 lévén, hasonló *Versnemet* kívánt: ez pedig mind azon minéműségekkel bír egyéb Versek felett. Ezt némellyek így írják

le, hogy ez *Tizenöttagú vers, hanem a' közepén vagy metszésén Cadentia van.* – Igen helytelenül: mert nem e' származott a' 15 syllabáúból, hanem a' rest emberek tsinálták hajdan ebből ama' kintornáló Vers-óriást. Gyönyörűen váltogatódik
40 ebben a' páros 8tagú sor, a' 7tagú páratlannal; és az asszonyi ritmusok, vagy cadentiák, a' hímekkel, a' német és más tsínos poéták' példája szerént: a' mire még nálunk alig vígyáznak a' versművesek: Faludiban lehet leginkább észrevennünk. De erről 's effélékről bővebben a' *Magyar Poétikámban.* – Az eredeti nyelven Hatmértékűekben vagy Hexameterekben íródott a' Tavas: de a' ki a' német hexametereket esméri, nem ollyannak képzeli é ezt a' remek munkát, mint az *Eszterházán* lévő kertet, ha az holmi Somogyi vagy Tiszaháti girbegurba, egyenetlen, vagdaltt, égetett, tördeltt,
50 vagy önként dültt *Hasogatványokkal* volna befoglalva?

HARMADSZOR. Kéntelen voltam az útféli *szózatokkal* meg nem elégedni, és ritkább 's esméretlenebb ígéssel élni fordításomban. De a' ki ezt balra hajlandó magyarázni, végye gondolóra, hogy a' szózatoknak szaporításában áll a' Nyelvnek bősége, a' nyelvnek bőségében a' Literatúra' kezdete, a'
55 Literatúra pedig Követ, mely útát egyenet a' fontosabb Tudományoknak. – Kettőt szoktam én a' Magyar Nyelv dolgában fejtsóválva nevetni. *Egyiket* azt, mikor valaki azt mondja hogy *Ez új Szó!* mintha bizony nekünk megkellene 's meglehetne azzal az egynéhány Scytha szóval érní a' mit katzagányos apáink lóháton hoztak ki Európába. – Tsak tudni való dolog, hogy nekünk mind a' mesterségbéli dolgokban, mind a' gondolkodásunkban több ideáink vannak, mint a' *Dentumogereknek*; idea pedig szóval, szó meg ideával jár:
65 hogy ne lehetne hát, sőt hogy ne vólna szükség a' szavainknak számát szaporítani? Ók, és az ő Elejik, mertek a' dolgoknak nevet adni, hasonló Zsenivel bírtak az ő fijaik 's a' mi Elejink: no már, szegény Magyar nemzet! ettől a' jussodtól is elestél az újabb időkben? ugyan mikor és mi fosztott meg
70 e' tehetségtől? Hiszen még a' XVd. Század' végén 's a' XVIId. Elején tudom hogy bírtál véle; mert a' bombárdát *ágyúnak*, a' sclopetumot *puskának* merted nevezni; sőt még a' XVII-dikben is mutattad jelét Ősi szófaragó (?!?) Szabadságodnak, a' midőn a' Tabacáról azt mondád hogy légyen az magyarul
75 *dohány*, és lón az magyarul dohány mind e' mái napiglan. Talám hát a' XVIIIId Század, a' mellyben minden nemzetek

annyira bővítették nyelveket, talám mondom ez a' filozófusi Század tiltott meg ettől tégedet, 's éppen tsak tégedet? ha úgy van, a' jelenvaló XIXd. Században a' Magyar Tudósoknak legelső Gyűlésekben – ha ugyan tartatni fog valaha –
80 könyörögjél ennek visszanyeréséért – *jure postliminii*... Bizony a' szegény Községnek ma is több *Genieje* van, mintsem azoknak, a' kik szégyenlenek a' közé számláltatni: ő a' maga új ideáit is ki meri magyarul tenni, 's ha reá kész szót
85 nem talál, bátorodik tsinálni; míg a' *felső* Kösség nem akar, a' *tudós* Kösség nem mér, és amaz németizál, e' pedig deakizál. – A' *másik*, a' mire mindég nevetnem kell, az, mikor némelly ember azt mondja hogy *Ezt a' szót nem hallottam*. Tudatlanságunknak egyenes megvallása ugyan virtus; de az
90 említett embereknek nagyobb részében kevélység: mert egy úttal azt is akarják kitenni hogy a' *mit ők nem esmérnek, az mind rossz szó*. Quasivero! – Az egyenes ember, ha olyast talál is, így gondolkozik: „Én ennek az Írónak, a' jámbornak, némelly szavait még nem hallottam, mivel meglehet hogy
95 holmi régibb és újabb Magyar Könyvet, a' mit ő láthatott, nem olvastam, sem Hazánkknak annyiféle Provinciáiban meg nem fordúltam; most pedig örülök hogy hazai nyelvemnek esméretében ezzel is gazdagodom. Az Isten áldja meg, ő még is szemfűl ember, iparkodik is; bártsak sokan közlenék vé-
100 lünk ilyen észrevételeiket.” Ama' *Finnnyáskodó* pedig olvasa meg a' *Heltai, Tinódi, Valkai, Bartsai, Tzanádi, Temesvári, Lisznyai, Zrinyi, Paskó, Horhi Juhász, Lippai*, és egyebek velős Magyar Írásit; sőt holmi *Bányász Csákányt, Sopronyi Veres Tikmonyat, Xut Tököt*, és több efféle korpáú Grapsákat
105 se hagyjon megtekintetlen'; tégye kézi könyveivé *Gyöngyösyéket, Faludit, Báróczyt, Bessenyeyéket, Kazincyot, Arankát, Horvátot, Péczelit*, 's a' t. forgolódják a' Felföldi, Duna- és Tiszamellyéki 's Erdélyi Magyarokkal; levelezzen hazabéli Tudósokkal; figyelmezzék a' mesteremberekre; ereszkedjék
110 le a' paraszt, tudatlan, együgyű – de nála meglehet jobb-magyar – községhez, allynéphez: akkor majd nem lesz annyi *új szó*, annyi *hallatlan ejtés*, ő előtte.

Én a' szókat úgy nézem a' nyelvben, mint a' polgárokat a' hazában. 1) Vagnak a' mellyek régi *törzsökös eredetűek*, és
115 azt szinte Ásiából hozhatják le, legalább – sok száz eszten-dősök; de az időnek viszontagsági miatt, mint sok jeles familiák, elvesztették nemes voltokat, feledékenységre

- mentek, és neveik tsak némelly régi Könyveknek levelein,
mint holmi avúltt Diplomákon láttathatnak. Ezeket méltó a'
120 maradéknak új életre és fényre hozni, a' mint mondottam –
jure postliminii. Kivált, a' melly szóknak ágazatjai, és mint-
egy rokonjai, még ma is esmértetnek. Illyen a' Hölgy, Nő, 's
a' t. 2) Vagynak olyanok, a' mellyek az esméretes szózatok-
tól, a' Nyelvnek szokott rendi és országos törvényei szerint
125 (*per Analogiam*) származnak, vagy származhatnak. És ez a'
leggazdagabb 's legigazságossabb kútfeje a' Nyelvbővítés-
nek, a' Szósokasításnak, a' *Grammatica Inpopulationának*. Az
illyen *analizáltt* Szók olyanok, mint a' törzsökös nemese-
ktől, törvényes ágyból, szaporodott fiak. P. o. Szállók, inchoat.
130 Szállalok: mint Szóllok, Szóllalok. Hullám: hullámlik, mint
villám: villámlik. Bukni: bukadék 's a' t. 3) Vagynak olyanok
a' mellyek a' két Magyar Hazának egy vagy több részében is
esméretlenek, de másutt igaz Magyarok' száján gyakoroltat-
nak. Ha hát valamelly valóságos Nemes egy Vármegyében
135 (már ha a' legkissebbikben is) publikálva van: nem szintűgy
igaz magyar é az, mint akármellyik Grófi, vagy Hertzegi
Familia, mellynek neve és birtoka mind a' két Magyar Ha-
zában széllyel elterjedett? Így kell, 's így is lehet ezekről a'
Provincialis Szókról is gondolkodni; minéműek, a' *Duna*
140 *mellett* Kaján, kondor, kajdászni, a' *Tisza mellett* Górní,
kókkadni, kontár, a' *Felföldön*, Bajbonts, réja, csermely,
Erdélyben Rügy, 's a' t. 4) Vagynak végezetre olyanok, a'
mellyek eredet szerint ugyan nem magyarok; de vagy a'
Nyelv' Királyától, az *Usustól*, petsétes levelet kaptak, vagy
145 a' Magyar Tudósok' Diétáján *hungarizáltattak*, vagy a'
Szentegyház, a' törvényszék, a' tábor a' fábrikák, a' kereske-
dés, a' kézi és egyéb mesterségek körül hasznos szolgálatot
tettek és tehetnek. Ezek *Indigenák* és *Libertinusok*: és ezek-
ben, ha polgári just kívánnak szerezni, megkívánhatja a'
150 Nemzet, hogy a' tős-gyökeres Magyar szók felett, se nyilván
se titkon, sem erővel sem szép szín alatt, elsőségre ne héjjaz-
zanak, hogy külföldi ruhájokat levetkezzék, idegen hangej-
téseket megszelídítsék, és még a' legutolsó Magyar jobbágy'
füleinek is botránkozást ne tsináljanak, 's annak száját
- 155 1 Illyen magyarosodott Szók: a' Görög Alamisna, a' Deák
Letzke, az Olasz Rokka, a' Frantzia Sapka, az Anglus
Bigót, a' Német Ház, a' Tót Veder, az Oláh Berbets, 's a' t.

elviselhetetlen rabotával ne nyomorgassák. Így áll fel osztán törvényesen a' Magyar Nyelv' országa; így szaporodnak mi-
160 riádokra annak hasznos és díszes polgárjai: így pusztúl el ama' nyűgös Monopolista a' *Deák*, amaz elhatalmazott *Német* Mautos, a' *Tót* furmányos, az *Olasz* Mercatimago, a' *Frantzia* Emigrant; így fülnek meg önnön böltsőikben a' pajkos *Szófaragóknak* törvénytelen ágyból született, tsonka,
165 bénna Idétlenjeik: így emeli fel fejét a' magának hagyatott szegény Magyar Nyelv; így ditsekedhetik jövődében a' Nagy Corvinus' Nemzete!!

Ha hát én a' homályba ment régi szókkal élni, a' nyelv' természete' mentében újakat ágaztatni, a' külömb vidékeken
170 gyakoroltattakat mindenik Hazának köz piatzára felvezetni, a' külföldi, de magyarrá lett, vagy azzá lenni méltó Terminusoknak anyai Beszédem' soraiban helyet adni bátorkodtam: senki meg ne ítéljen véle, ha azzal a' jussommal élek, mellyet tőlem mint született Magyartól az irígnél egyéb
175 meg nem tagadhat. Minthogy pedig még jó és elegendő Szótárnak hijjával vagyunk: a' Könyv' végén az ilyen ritkább szókat, a' kegyes olvasónak kedvéért, Ábéce szerint feljegyeztem, egy két betűvel megmagyaráztam, és hogy őket honnan vettem, a' tsutsorodható *Criticasterek* miatt,
180 urát is adtam.

NEGYEDSZER. A' *Jegyzéseken* töprenkedtem legtöbbet. Ha nem talállok tenni, mondok; a' szegény betűtlen Olvasó megneheztel, hogy érthetetlen verseket tukmálók rá, 's még sem magyarázom meg, félre veti majd könyvemet, és talán
185 minden olvasástól is elfanyalodik: Ha pedig jegyzéseket rakok fel; a' tanúlt Olvasó azt fogja mondani, *Minek az a' sok Jegyzés? kivált ilyen mindennapi és országúti dolgokról? minek fogja az a' könyvet? minek tsúfítja a' páginákat? 's a' t.?* – Hogy hát ezt is elkerüljem, a' gyengébbekkel is könyvemet

190 2 A' Szókkal való élésben, minthogy az antiquus emberektől tarthatni leginkább, nem új hanem régi Auctorok' ítéletével élek: tessék tehát *CICERÓT*. lib. 3. de finibus, és in Bruto, *HORATIUST* Art. P. v. 46. ad v. 72, és L. II. Epist. 2. v. 115. sqq. és *QUINTILIANUST* lib. 1. c. 5. &
195 6. megoldvasni; és hozzá tenni ama' külömben szórszál-hasogató *SCALIGERNEK* fontos kis mondását: *Grammatico nihil infelicius!* – –

megérttessem: közép útat választottam; tsináltam ugyan jegyzéseket, de igen kurtákat, és mégis, a' mint reménylem,
200 elég világosokat: és hogy a' *sakadatlan Noták* a' lapoknak tekintetét el ne éktelenítsék, a' magyarázni-való deák és egyéb szókat az Ábécébe raktam.

Vedd jó neven tehát, Kegyes olvasó! ezt az első Csomóját az én Munkáimnak: ha az Isten éltet, 's egészségemet megtartja, a' többivel is kedveskedni szándékozom. A' Következő Csomónak foglalatja és neve: *LILLA, vagy az Érzékeny Dalok*. – Addigis a' gántsoskodóknak megszentelődést, a' jámboroknak nyúgodalmat, Országunknak békességet, Te-néked pedig vídám életet kívánok. Istenhozzád.

5. [Értekezés az Epopoeáról]

ELSŐ RÉSZ.
AZ EPOPOEÁRÓL KÖZÖNSÉGESEN

§. 1. *Mi az Epopoea?*

A' Poesisnak, vagyis a' Poetai különféle Munkáknak felosztása, valamint sok nehézségekkel van egybeköttetve, úgy sokféleképpen próbálódott már a' régibb és újabb Tudósoktól. Némellyek, Aristotelessel, tsak kétféle Poésist tesznek, úgymint Epicát és Dramaticát. Tudnillik, vagy maga beszéll el valamit a' Poeta, (Epos, Narratio, Beszéllés) vagy a' szót más személyeknek a' szájába adja, 's azokkal beszélteti el. (Dráma, Actio, Tselekvés) És e' szerént valami tsak nem Theátrumba készült, szomorú, víg, énekes vagy akármí Darab, azt mind az Epica vagy Beszéllő Poésis neve és rende alá szorítják, meséket, Szatirákat, Dalokat, tanító Darabokat 's a' t. Mások pedig, az az többnyire az Új Literatorok, vagy több Főnemekre osztják fel a' Poémákat, vagy pedig a' mi sokkal jobb, és a' mint Fő Tiszt. Szerdahelyi Úr tselekedett, IV Rendet tsinálnak azok között, hogy legyen az

1) *Epica, Beszéllős*, a mellyben a' Poéta maga Személyében mond és beszéll el valami történetet, vagy egyebet, p. o. Mesék, Allegoriák, Regék (Erzählungen, Contes) Idylliumok 's a' t.

2) *Dramatica, Tselekvő*, midőn más Személyeket beszéltet a' Poéta, és azon Személyeknek Tselekedeteit az Actorok a' Néző Színen előadják, Tragoedia, Comoedia, Dráma (szorossan véve, azaz, Néző- vagy Érzékeny Játék, Schauspiel) Opera, Cantata 's a' t.

3) *Lyrical, Éneklő*, melly tsupán az Indulatoknak kifejezését teszi tárgyúl magának, és ahol a' Poéta mind a' maga, mind a' más' személyében szólhat, p. o. az Indulatokat vévén fel: *Enthusiasmus*, Hymnus, *Felemelkedett főindulatok*, Odae Héroicae, philosophicae, *Édes lágy érzések*, Odae Anacreon-

ticae, Lieder, Dalok, *Furor*, Dithyrambus, 's a' t. Ezek mind Muzsikára valók.

- 35 4) *Didactica*, *Oktató*, mellyben a' Poéta, vagy valami Tu-
dománybéli, vagy erköltsi, vagy Mesterségbeli Dolgot édesen
terjeszt az Olvasó elejébe. Illyen formába voltak öntve az első
Világban a' tsetsemő Tudományok, és azért neveztettek a'
Poéták első Tudósoknak, nép Tanítójainak 's a' t. Így a' Ma-
40 thematico-Physicai Materiákban esméretes az Empedocles
Sphaerája, az Aratus' phaenomenája, a' Lucretius' Termé-
szetről való VI Könyve, a' Manilius Astronomiconja, Das
Recht der Vernunft von Lichtwer, a' Kästner Kométáji etc.
A' Tudományokról átaljában írtak Pope, Lessing és Dusch.
45 Jelesben a' Poésisről Horatz, Vida, Menzini, Boileau,
Buckingham, Roscommon, Hayley, a' ki a' Historiáról is
versezett. A' Theatralis Mesterségről Riccoboni, Dorat, Hill.
A' Picturáról, Marsy, Watelet, Hayley; a' rajzolásról Duf-
resnoy. A' Földmivelésről Virgil, Vida (a' Selyembogarokról)
50 Vanier, Alamanni, Ruccellai (a' Méhekről) Philips (a' Cyder
vagy Tsügérről) 's több Anglusok. Jelesben a' Kertekről,
Rapin, de Lille, Mason (név szerént az Anglus módú kertről).
A' Vadászatról Oppianus és Faliscus. Vida még a' Sakk
játékról is mert írni. Ez utolsó neméről a' Poézisnak azért
55 voltam illy hosszas, hogy megmutassam melly széles a'
poétai mező, 's hányféle pályát lehet azon egy teremő lélek-
nek futni. – Én ugyan ezt a' felosztást igenis helybehagyom,
és minden eddig valók közt legerányosabbnak esmérem: de
hijjánosságait sem tagadhatom el, a' mellyek közül leg-
60 tetemesebb az, a' mi minden eddig volt Felosztásokban is
megvagon, hogy nem belső és természeti, hanem külső
külömbség van felvéve a' Poémák' felosztásában fundamen-
tomúl. Ezen az okon, a' mit melleleg szabad legyen itt
megemlítenem, én a' poetai matériáknak és tárgyaknak, 's
65 a' poétai vélek való bánásnak belső és elválthatatlan miné-
műségek tartván szemem előtt V Főnemét tettem a' Poé-
sisnak, a' mellyek is characterjeikkel együtt ím ezek: *He-
roica*, *Sublimitas*, *admiratio*; *Comica*, *Ridiculum acri mix-
tum*; *Nativa Candor*, *simplicitas ingenua*; *Acuta*, *argutiae*,
70 *acumen*; *Didactica*, *utile dulci mixtum*. De erről most hosszas-
on nem vitatódom: ha az Isten és Hazám, egészségemet és
sorsomat el nem hagyja, bőven fogok erről, és több ezen
Íráskámban röviden említett dolgokról, értekezni azon Mun-

kámban, melly Kezem alatt vagyon, és a' mellynek neve: A'
75 *Magyar Poesis*, 's a' mellyben Mármontelnek a' *La Poetique
Francoise* nevű Munkáját tettem előmbe Például.

§. 2. *Mi az Epicum Carmen.*

Beszéllő Versezetnek, vagy Epicum Carmennek mit szok-
tak nevezni, már egy két szóval említettem. Részemről örö-
80 mest tsak azt nevezném Epicumnak, a' mellyben a' Poéta
valamelly – igaz vagy költött – történetet beszéll el, kurtán,
vagy hosszan, ilyen vagy amollyan formában, akárminémű
Stylussal. Ennek a' legfővebbik neme az Epopoeia; midőn a'
Poéta felvészen egy személynek legjelesebb tselekedetét, és
85 azt úgy adja elő hogy az olvasót bámúlásra indítsa. Az
Erzählungoktól vagy Contesektől abba különbözik, hogy a'
történetek öszveszövebbek, a' Személyek számosabbak,
a' képek és festések nagyobbak, 's maga a' Munka is néhány
Könyvekre terjed. Hármat kell az Epopoeiában gondolóra
90 venni, 1) a' leirandó Személyt, 2) annak előadandó tseleke-
detét, és 3) a' poétai előadást, vagy a' mi mindegy, a' poémá-
nak az Olvasó lelkében támasztott Munkáját. A' leirandó
Személy tehát vagy 1) Hérós, azaz olyan, a' ki az emberi
közönséges lelkeknél sokkal nagyobb lélekkel bírtt, és magát
95 a' Világ Történetes Könyvében megkülönböztette, vagy 2)
Bajnok, a' ki nagy és nevezetes dolgokat, vagy dolgot vitt
véghez, de a' millyeneket mások is megtsелеkedtek, 's őtet is
talám a' tsupa Szerentse is boldogíthatta benne, 3) Közönsé-
ges, alávaló, vagy épen nevetséges Személy. Erre a' három
100 graditsra lehet elrakni a' felvett Személynek tselekedetét
is, tudnillik: vagy 1) Hérósi tselekedet, a' millyen minden
embertől ki nem telik, és mintegy meghaladni látszik a'
halandók tehetségét, vagy 2) bajnoki nemes tselekedet, a'
melly vagy nehéz, vagy okos, vagy hasznos voltával ajánlja
105 magát, vagy 3) alacsony és talám nevetséges tselekedet.
Most már, a' millyen a' Személy és annak tette, olyan
indulat származik annak olvasása után az ember Lelkében.
Ha 1) valamelly Személyt vagy tselekedetet előnkbe terjesz-
tenek, a' ki és a' melly, a' mi és embertársainknak ereje felett
110 valónak látszik előttünk, tele telünk *bámúlással*, tsudál-
kozunk a' Személynek felséges voltán, 's félve tiszteljük
benne a' megistenedett embernek hatalmát, édes kétséges-

kedéssel gyanakszunk annak a' Tselekedetnek igaz volta
115 felől, mellynek nagyságát szűk lelkünkbe bé nem szoríthat-
ván, a' lehető- és lehetetlenség partjai között néma tisztelet-
tel méregetünk. Hátha még egy nagy Lélek akad, a' ki a'
Szívnek, elmének és Nyelvnek minden kintseit hatalmában
tartván ezt a' Colossust a' Tsillagokig felemelheti 's az Iste-
nek sorába helyheztetvén onnan tudja a' földszíntt maradott
120 Halandókkal telyes fényében bámúztatni! Ez a' bámulás
tsak a' Heroismusnak következése, és felette nagyon külömbö-
zőzik attól a' *Dítsérettől vagy Helybehagyástól*, a' mellyel
szoktunk egy Derék, egy nemes, egy kitetsző embert, vagy
valamelly jeles Tettet jutalmazni. Ha ki Hazájával, Szüléi-
125 vel, Vallással, embertársával jól tett, ha a' veszedelmekből
ereje és okossága által kiszabadúlt, ha betses tzéjára a' sok
akadályok között is eljutott: helybehagyjuk, betsüljük és dí-
tsérjük őtet, de nem álmélkodunk rajta, mint ama' Hérosón.
Igy jár az a' Poéta is, a' ki a' Parnasszusra fel tud ugyan
130 mászni, vagy onnan a' maga Tanulósobájába le tudja szól-
lítni a' Múzsákat: de a' Szárnyas Lovon a' Hérosok' sír-
dűledéki közül az Istenek Pitvaráig felvágatni nem alkal-
matos. Egy szóval a' középszerűség, sőt a' tökéletességig
való menetel is tsak dítséretet érdemel mind a' Poétára,
135 mind az ő tőle felvett Személyre nézve, és az még nem
heroismus. – Harmadik indulat, melly a' bámulás' és betsü-
lésen kívül, származik a' Léleekben, a' *Nevetség*. §.5. Ezt
bővebben felfejtegetem a' következendőkben. Lássuk már,
140 hogy ezen három rendbéli tulajdonság, *Bámulás*, *Helyben-*
hagyás, *Nevetség*, és az Epopoeának három tárgya, t. i. a'
Személy, a' Tselekedet és a' Poéta Lelke, mitsoda három
gradittsát tsinál az Epopoeának.

§. 3. A' Vitézi Epopoéáról.

Midőn egy valóságos Hérosnak, igazán Hérosi tseleke-
145 detét, egy olyan Poéta írja le, a' ki azon dolgoknak nagy
voltát elméjébe befoghatja, a' Poésisnak mind belső, mind
külső ajándékival bír, az Oriási dolgoknak emelése alatt meg
nem rogyik, és maga is a' maga nemében és mesterségében
a' jóság és helybenhagyhatóság pontján fellyül emelkedett,
150 egyszóval a' Poézisban maga is Héros, akkor az Epopoeia
megérdemli a' Hérosi nevet. Mert valamint a' hervadhatat-

lan Babér nem csak a' Nagy Vitézeknek jutalomkoszorúja,
hanem a' Nagy Poétáké is; és a' heroicus Voltaire, midőn
Hazájának a' ditsőség' fő poltzáig lett felemelkedését énekli,
155 egy latban vetvén a' kettőt, kedves Frantziáit azzal magasz-
talja, hogy a' Nagy dolgokat viselni is éneklenni is tudják: úgy,
ezt a' szót héroismus, nemtsak a' Birodalmak' hanem az
Epopoeiák' Fundátori is magokévá tehetik 's teszik; Car-
touche. Tele van ugyan a' Világnak horizontvesztett Gallé-
160 riája sok jó, erős és okos embereknek képével; de mely kevés
köztök a' Héros! Tömve találjuk az emberi nemzetnek Archi-
vumát ezer meg ezer jeles Történetekkel: de hányra van
ráütve a' Heroismus Stempelje! Szinte pezseg a' Helikon'
környékén a' Poéták Myriadja: de hány köztök a' meglehetős,
165 hány a meglehetősök közt a' jó, hány a' jók közül Epicus, és
az Epicusok közül hány irhatott Heroica Epopoeát? Felelet:
Tsak hat! – Úgy van: tsak hat Heroica Epopoeiát mutathat
még ez a' hat ezer esztendő Világ; és, a' mi tsudálatos, soha
még egy Nemzet sem tudott a' maga kebeléből kettőt előhoz-
170 ni. Egy Iliássok van a' Görögöknek, egy Aeneissok a' Ró-
maiaknak, az Olaszok egy Tassóval kérkednek, egy Milton-
nal az Ánglusok, Frantzia Ország nem látott még többet egy
Henriadnál, sem egy Messziadnál többet a' termékeny Né-
metség. Noha ez a' hat remekje az emberi Léleknek alkal-
175 masint mindenek előtt esméretes, és egyébaránt is Voltér-
nak az Epopoeáról, 's a' jelesebb Epicusokról irott Értekezése
Néhai jó emlékezetű T. T. Pétzeli által a' Henriás' végén
magyarúl is olvastatik: nem tartom mindazáltal helytelen-
nek, ha én is rólok egyenként, e' mostani tzéломhoz képest,
180 egy két szóval való jegyzést tészek.

I. Első tehát az Ilias. a) Ebben a' Héros ama Péleusfi
Akhilles, a' ki Görögországnak annyi Vitézei és Királyai
között legkitetszőbb, kit Istenasszony szült, és ősz Chiron
nevelt, kinek jelenléte nélkül a' Trójai pompának az Isteni
185 végzések szerint el nem lehetett 1000 hajók által is romlani,
's a' t. b) Az ő Hérosi tselekedete, melyet a' Poéta (a' többít
p. o. Lyciának elpusztítását 's egyéb efféléket vagy elhallgat-
ván, vagy tsak mellesleg említvén) fő tárgyúl vett fel magá-
nak, az ő hérósi tselekedete mondom ez, hogy midőn ő
190 megharagudván a' tsatákra ki nem ment, minden híres
Vitézei mellett is omlani és veszni kellett a' Görög Seregnek,
midőn pedig Ó kedves barátja halálának megbosszulására

a' viadalban megjelent, futott, vesztett és omlott a' Trójai
győzödelmes Nép; egy szóval az egy Akhilles haragján füg-
gött a' Görögök' és Trójaiak jó vagy bal Szerentséje; sőt végre,
195 ama' híres vitéz Hektort is, annyi sok diadalmi után, nem
másnak lehetett kivégezni, és az által az Akhaeusoknak
nyereségét, 's a' Phrygiai bírodalomnak örökös ledültét meg-
fundálni, hanem tsak Ákhillesnek. c) A' Poéta, ama világ-
200 tsudálta Homér, kinek hērōsi talentumai, egyébeket elhall-
gatván, ezekben tündöklenek ki. A' Munkájában előforduló
Személyeknek külön külön erköltsi Charactert ad, és azokat
vélek mind végig állhatatosan meg is tartatja. A' régi szoká-
sokat, városokat, helyeket nagy gonddal rajzolja, és azáltal
205 egész Versezetjének nem kevés tarkaságot (varietást) és
abból származni szokott kellemetességet ad. A' Természetet
úgy festi, hogy abban ötet még egy Epicus sem tudta elérni,
nem hogy meghaladni. A' Munka Hexameterekben íródott
Görög nyelven. Egy Európai Nyelv sints már, a' melyre le
210 nem volna fordítva: tsak a' Magyar az, a' ki még ezt a'
halhatatlan Szerzeményt anyai Nyelvén nem olvashatja.
Tsak ő az, a' ki ... de pirúlok saját Nemzetemnek Szégyenén,
's örömeztőbb hallgatok.

II. Második az Aeneis. a) Ebben a' Hērōs Aeneas, ama
215 jámbor Vezér, a' Szerelmek' hatalmas Istenasszonyának
szülötte, kit az örök végzéseek választottak arra, hogy Tró-
jának dűledékiből Romának vesse meg a' fundamentomát, ő
az, a' ki Házi Isteneit, vén Attyát, háza népét, Polgártársait,
's a' Danausoknak és az irgalmatlan Akhillesnek fogya-
220 tékját, a' tűz között, a' végső Veszedelem' markából kiragad-
ja 's a' t. b) Az ő Hērōsi tselekedete az eddig mondottakból is
kitündöklöklik, de ha hozzá tesszük 's megfontoljuk azokat a'
szörnyű akadályokat és ínségeket, a' mellyeken néki által
menni, 's győzödelmet venni szükséges volt a' kegyetlen
225 Júnónak az Egiek' Királynéjának felejtteni nem tudó haragja
miatt, már akkor álmélkodnunk kell az ő túrni szánt, az ő
okos, istenfélő, és mindenkor diadalmaskodó bajnoki Lelkén.
c) A' Poéta Virgilius. – Virgilius! E' szóban minden poétai
Hērōismust bésummáztam: többet róla nem is szólok, ne-
230 hogy az ő dítséreteit elmém' hibájával találjam koptatni. Az
ő Munkája Hexameterekben íródott Római nyelven: és ki az,
a' ki a' Halandók közül követhette volna valaha az ő verse-
lésének mennyei hármóniáját! Ki az, a' kit az ő Muzsájának

minden lábejtésére a' dítséretroílis elfelejtkező álmélkodásig
235 meg ne ígézett volna! Az Aeneist már 15 tagú versekben
magyarra fordította T. T. Kováts József úr N. Kőrösi Predi-
kátor, nékem hajdan a' Poésisban elfelejtethetlen Publicus
Praeceptorom, a' midőn ugyanabban privátusom vala nagy-
nevezetű Budai Ésaiás Úr, Debretzeni Professor. Szerentsés
240 öszvejövése két ilyen [...] én reám nézve! 's ha miben valaha
Nemes Nemzetemnek 's a' Magyar Széptudományoknak tse-
kély tehetségemhez képest legkissebb díszére találnék lenni,
köszönjék azt e' két Derék Hazafinak azok, a' kik az aprolék
érdemet is érdemnek szeretik tartani.

245 *III. Harmadik a' Megszabadított Jérusalem.* a) Ebben a'
Héros Godofréd, ama' Bullioni, ki az egész Keresztyénység-
nek Fő Vezére, minden Europai Nemzetekből öszvesereglett
leg híresebb Vitézeknek feje, éppen mint a' Görögökre nézve
Ákhilles. b) Az ő Hérósi tette az Isten hajdani jelenlétével
250 sok rendbéli tsudatételével, a' Sz: Profétáknak, Pátriárkáknak
sőt Magának az Istenfiának jelenlétével megneemesedett
Kanhánt, a' Jehovának szent városát a' Jerusalemet, és
magát a' Mennyből szállott szabadítónak, az Isten' szerel-
mes fiának, az egész Emberi Nemzet Idvezítőjének Koporsó-
255 ját, egy olyan Néptől megszabadítani, a' mely a' Krisztus
nevének 's az ő róla neveztetett Népnek megesküdt ellensége
volt, már akkor győzedelmeivel Ásiát bétöltötte, Áfrikát
zaklatta, Európát rettentette: mely tzélját nem tsak hogy
elérte a' Bullioni Héros, hanem a' mi sem az előtt, sem azolta
260 nem történhetett, a' Jérusalemi Koronát Keresztyén házba,
's önnön fejére helyeztette. c) A' Poéta Tasso, kinek Hérósi
tulajdonságát legfőképpen láthatni az ő nagy, világos és
tüzes Fantáziájában, a' millyen még a' Parnasszuson ekko-
ráig magát nem mutatta; ebből származnak azok az eleven
265 képek és festések, mellyek ezt az Epopeát Napkeleti Pa-
raditsommá tészik: mind ezeknek hasonlíthatatlan kellemet-
tességet ad az ő verseinek harmóniája, mellyet segített az
Olasz Nyelv, az a' Nyelv, melly minden nyugotiai közt
lehangsálóbb. – Az ő Munkája 8 sorú Strófákban íródott,
270 a' millyent az olaszok a' nagyobb Poémákban leginkább
gyakorolnak: úgy hogy minden sor 11 syllabából áll, és az
első sor a' 3dikkal és 5dikkal; a' 2dik a' 4dikkal és 6dikkal
egy Cadentiára esik; a' 7dik és 8dik pedig, vagy is a' két
utolsó sor, meg egyez egymással. Ugyan versengettek azon

275 minden Európai Nemzetek, hogy ezt az Újabb Világnak
legédesebb Poémáját önnön nyelvekre átaltegyék, melyet ki
több ki kevesebb szerentsével végre is hajtottak. Emlékezem
rá, hogy 1790 táján valaki Hazánkíjai közzül is megígérte
volt ennek Magyar fordítását: de még mind ez óráig el kellett
280 nála nélkül lennünk, melyet valóban sajnálhatni!

IV. Negyedik az Elvesztett Paraditsom. a) Ebben a' Hérós
(nézd a' vakmerőséget, mely tsak egy Ánglustól telhetik ki!)
maga a' Teremtő, maga a' Megtartó, maga az – Isten! b) A'
Hérosi tselekedet már eléggé ki van fejtve, mihelyt megmon-
285 dám hogy a' Hérós maga az Isten. Hol lehet már álmétkodás-
ra méltóbb dolgot képzelni, mint a' Nagy Világnak a' Sem-
miből tsupa Szóval való alkotása! az Embernek ez Isten'
mássának, Világ Summájának teremtése! a' hová járúl még
a' Sátánnak és az ördögöknek (kivált a' Britannus' Fanta-
290 ziaja után képzelvén) haddal való megrontása! a' jószívű
megtsalatott milliom Halandóknak meg szabadítása! c) A'
Poeta Milton. Talám nem hibázok ha azt mondom, hogy a'
Világ' alkotásának plánuma szerént, különösen teremtette
az Isten ezt a' Miltont, hogy az ő Felsege' nagyságos dolgait
295 méltóképpen énekelje, és énekelni tsak ő tudja. Melly mérés-
zen hág fel ő a' Mindenhatónak Zsámolyáig! melly vakme-
rőn száll le a' Sátánnak kétségbeesett Tanátszázáig! melly
Oriási Képeket, melly határtalan mezőket fog fel egyszerre
Fantáziájában! Bizonytalan fénnel, 's világos homállal
300 festi a' kiterjesztetett Erősséget, szem' elfogó ditsóséggel a'
Mennországot, rémitőleg a' Poklokat, édesen a' Paraditso-
mot. Egyszóval nem ő látszik a' Világban élni és képzelni,
hanem a' Világ, az ég, föld, pokol és levegő az ő agyvelejéből
kigombolyodni. Ezt az Isteni Poémát, melly kettős Stro-
305 phákban íródott, Magyarra fordította Kapitány Bessenyei
Sándor Úr, folyó beszédben, a' melly fordítás, ha sok helyen
nem mérkőzhetik is az Ánglussal, de több helyen ragyog,
hízelkedik, és a' Magyar Nyelvnek izmos kinyomásaival
sújtja lelkeinket.

310 *V. A' Henriás.* a) Ennek Hérossa ama' Koronás Virtusok-
nak példája, IV Henrik Frantzia Király, kinél jobb ember
nem sok űlt valaha a' Trónusban, tudós, emberszerető, jó
polgár, jó katona, jó Király. Ki is b) gyermek korától fogva a'
veszedelmek és (rangjához képest) a' Szegénység által ed-
315 ződvnén, noha a' Vallásbéli villongások, a' kevély Ligának

hatalmasi, a' fél világot bíró Spanyolok, és tulajdon jobbágyai ésszel, pénzzel, fegyverrel ostromlották, még is a' Frantzia Királyságot szerentsésen elnyerte, a' Bourboni Házat megkoronásította, és a' mi leghéroicusabb tselekedet, ellenségit szelídségével, pártos jobbágyit jóvoltával, az egész akkori világot böltsességével maga szeretetére hajtotta. c) A' Poéta Voltér. Egy különös Lelket említék most, ki a' tudományoknak minden nemében (a' mi még az emberek közül senkinek sem adatott) nagy lévén a' 'Tudósok' seregében 320 átaljában Héros volt. A' Poésisnak is minden pályáján kitetsző tálentommal futott, és majd mindenikben koszorút nyert. Különösen az Epopoeáját a' tsínos és édes Stylus, a' körörmre menő verselés, a' Karakterek' jóltalálása, a' fontos mondások, epizodák és leírások tészik kitetszövé. Munkája 330 kettős strofákban íródott. Magyar Fordítása kettő van, hasonló versekben: Egyik a' néhai T. T. Túlatiszai Superintendentens Szilágyi Sámuelé, a' másik néhai T. T. RévKomáromi Prédikátor Pétzeli Jósefé, melly két fordításról mint-hogy sokan sokképpen szóllanak, én a' kettőt egybevetvén 335 rólok való értelmemet itt előadni bátorokodom. Szilágyinak fentebb járók az ideáji, fontosabbak a' kinyomási, mérészebbek a' fordúlási; de a' mellett dötzögöbnek nála a' versek, törtebb a' Magyarsága, és az egész Munkája a' kényesebb füleknél kelletlenebb. Pétzeli nyájasabb ideákkal él, de sokszor puha is, az ő kinyomási helyesebbek, tisztábbak, de 340 gyakran velőtlenek és üresek, periodusi önkéntvalók és gömbölyűek, de nagyon közelitnek a' rythmicussághoz, melly a' Vitézi Poesztist oskolai sorsra alatsonyítja; egész Munkája ugyan tetszik, és a' Magyar nyelvnek kellemetességét 345 magában hordozza, de térdei erőtlenek; bajnoki teste az ékesség mellett nem bír elég temérdekséggel. Szilágyi maga előtt tartotta Burbont és Vóltért; Pétzeli pedig a' Magyar Olvasót és saját fordítását. Mindegyiknek van hibája, melly a' másokban nints meg; mindegyiknek van sok szép tulajdonsága, melly a' másokban nem találhatik. Bezzeg ha 350 egy olly Lélek a[k]adna, a' ki Szilágyinak a' hathatosságát, a' Pétzeli édes Magyarságával feleresztvén, mind a' kettőnek virtusát egy fordításban egyesítné: az adna ám Munkát! az készítné ám ollyant, a' mi magát, a' Frantzia Nyelv belső phthisise miatt sokszor híjába erőlködő Henriadot is, ditekedésünkre meghaladná!

VI. A' *Messias*. a) Ebben a' legújabb és a' mi emlékezetünk táján szereztetett Epopoeában a' Hérós, az Isten' fija, a' Sz: Háromságnak öröktől fogva való Személye, ki magát éret-
360 tünk az emberi természetig lebontsátván e' Világi sok Szenvedései és keserves halála után végtére mint az egész Em-
beri Nemnek Idvezítője, bűn Halál és Sátán Meggyőzője, a' föld és ég által meg is ditsőttetett. b) Ez a' felséges tzikkelye a' Vallásnak, tézsi már annak az Epopoeának tárgyát, 's
365 amaz örökkévaló Bajnoknak hērōsi tselekedetét, mely minden diadalmakon annyival felyül vagon, mint az ő Királyi Széke, mellyben űl Szent Attyának jobbján, ez agyag golyobisotskánál; a' mellyből és a' mellyen mi halandók élünk. c) A' Poéta Klopstock, a' ki valamint az Isteni Hērōsnek választásában az Angliai mérészségét merte követni, úgy festéseiben, kinyomásaiban 's egész költésében is nem igen hagyja el a' Paraditsom' Éneklőjét; sőt abban meghaladta őtet hogy új ideájának kimagyarázhatásáért új Szókat és új Szófoglálásokat mérészelt tsinálni, a' mellyért ugyan Magyarországon, minden nagy tálentoma mellett is, Oskolai Árestomban gőzölgötték volna ki agyas fejéből a' szer felett való Zsenít; nálunk mondom, ahol minden Szónak olyan neoacquistica formán kell producálni a' maga nemességét, és Diplomájának szinte a' Volgamellyéki Pusztákról, vagy a' már leomlott
380 Capitoliumból emánálttnak kell lenni. Ő pedig nemzeteb-
liektől mit nyere érette? Ezer dītséretet, örök hálát, és azt a' ditsósságot, hogy a' szerentsés német nép őtet tartja Nyelve' jobbítójának, bővítőjének, és díszletetőjének. Szép polgári érdem! kevély tserfakoszorú! Az ő Versei hexameterek; de
385 nem a' Jóniai, se nem a' Látiumi hexameterek ám, hanem a' millyeneket tsak az a' Nyelv engedett véle íratni, a' mellyen a' Hercinia Nyilassainak maradéki beszélni kéntelenek. A' sok Diphthongus, a' tömött posítíók itt egymásra tolakodnak, 's még is elkell hinnünk, hogy a' lábak Dactylusok. A' mit Horátzius a' Görögökről mond, hogy Graiis ingenium, Graiis dedit ore rotundo Musa loqui, azt a' Római Poétákról is elmondhatjuk: de a' Németeknek, elméjük ugyan van, de a' szájak inkább tsútsos, mint sem gömbölyű. Ezt az Epopoeát, mellyel a' szomszéd Nemzet olly igen kérkedik, egészen lefordította még ezelőtt néhány esztendővel T. Kazintzy Ferentz Úr folyóbeszédben, melly a' mint a' Museumban
395 kijött Mustrából láthatjuk, olly ditsőségére szolgálna a' for-

dítás' dolgában Nemzetünknek, mint az Anglusoknak a'
Pópe Homérusa. Méltó is ezt a' követhetetlen Stylusú Urat
400 minden magyaroknak, kiket olly igen szeret, és az egész
Németségnek, mellyet olly nagyon tisztel, nevében itt megkér-
nem, hogy Magyar Messiádéját a' Világgal közleni siessen.

§. 4. A' Bajnoki Epopoeáról.

Bajnoki Epopoeának (Ritterepopéa) nevezem azt az Epo-
405 poeát, a' mellyben valamely derék Ember, vagy jeles tse-
lekedet, fellengős stylussal úgy íródik le, hogy az olvasótól
mind a' Dolog, mind a' Versezet eránt, helybenhagyást és
dítséretet érdemel ugyan; de ötet az álmélkodásig fel nem
emelheti. Ez az Epopoea a' hérositól annyiban különbözt, a'
410 mennyibe a' nagy ember a' Hérostól, a' jeles tselekedet a'
tsudálatostól, és a' Szép elme a' Zsenítől. Ama' 3 tárgyak
közül, mellyeket az Epopoeának vizgálásában előnkbe tet-
tünk, mihelyt az egyik el nem éri a' Heroismust, azonnal az
Epopoea ebbe a' 2dik Classisba bukik le. Mert megesik hogy
415 a' Poéta kiválasztott magának egy valósággal hérosi sze-
mélyt, megesik hogy a' Tettek is hérosához illendők; de ő maga
nem bír elegendő Lélekkel azoknak éneklésére. Illyen Silius
Italicus. Hannibal egy ollyan Héros, hogy már külömb nem
kell, a' Puni Háború rakva nagyságos tettekkel; de a' Pu-
420 niták' Írója nem bír elég innal illyen nagy tehernek hordá-
sára: Homerus a' régulákat teremtette, Siliust pedig a' Régu-
lák. Megesik továbbá, hogy mind a' felvett Személy, mind a'
Poéta, a' magok nemében Hérosok; de a' leírott dolgok nem
hérosiak. Illyen baja van a' Claudianus Munkájának de
425 Raptu Proserpinae. A' Tartar' Fejedelme, kinek tartozik
minden a' mi él, vagy valaha élt, ki a' Styxnek kilencszeres
folyásával békerített birodalmat, mellyből kijönni senkinek
sem lehet, egy szavával igazgatja, egyszóval az Alvilági
Jupiter fényes egy Személy! Claudianus is a' mint Töredéki-
430 ből látjuk tele Szusszal tudja fújni az Epicusok' trombitáját:
de mitsoda Hérosi dolog vagyon egy tehetetlen Leánykát,
virágot szedő gyenge barátnéji közzül, lángot fuvalló 4 gara-
bontzás lovakon a' pokolba leragadni? – Illyen formán mer-
nék a' Pharsalicáról is ítélni. Mert igaz az, hogy Cato, Pom-
435 pejus és Caesar Hérosok voltak, igaz az is, hogy Lucanus egy
a' legnagyobb elmék közül, kik valaha Romában éltek: de a'

polgári háború, az Atyafiak' vérontása, és a' Hazának megbuktatása, ugyan kérlek mellyikhez illendőbbek? egy Hé-
rósához é, vagy egy országos Gazemberhez? – Az Epopoeának
440 ezzel a' 2dik nemével rakva a' Világ' Parnasszusa, minthogy
Hérosi Éneklő olyan kevés van, mint Macedóniai Sándorok,
Szép elme pedig, a' tudatlanság truttzára is, bőséggel talál-
tatik. A' derékségig felmehet az ember tanulás, olvasás és
445 fáradhatatlan munkásság által is, elméjét bővebbé, szebbé,
magassabbá teheti iparkodásával: de herósi nagyságot ilyen
mesterséggel senki sem szerezhet magának, és ha valahol,
itt igaz ama régi Magyar mondás hogy *Terem az ember!*

§. 5. A' furtsa Epopoeáról.

Valamint a' méltóságos Tragoedia (Szomorú Játék) a'
450 maga nevét baktól vette, mellyet a' Görög Tudományoknak
első gyermeki esztendeiben a' Versengőknek jutalmúl tettek
vala fel: úgy a' vígjáték, melly akkor az utak és utszák megett
mutatódott a' néző népnek; Comoedia nevet nyert magának.
A' Régiek természeti módon nevezték el akkor ezeket, az
455 Újjabbak jobb nevet nem akartak adni és a' régít (noha már
nem tulajdonképpen) megtartották. A' Comoedia szóból lett
egy másik, a' Comicus, a, um; melly elejinte tsak azt tette,
a' mi a' Comoediához vagy vígjátékhoz tartozott; de idővel
messzebb kiterjedt a' jelentése, és alatta mindent értettek a'
460 mi nevetséges, tréfás, víg és furtsa dolog. Így ment által ez
a' terminus, a' Drámák országából, az Epopoeákéba is; és
nagyon helyesen: mert a' mint van amazok között a' Co-
moedia a' Tragoediához, úgy van ezek közt a' Heroica Epopoea
a' Comicához. Sokat gondolkoztam rajta, mint a' Poética
465 Tudományban előforduló több mesterszókra nézve is,
hogy a' Comicumot mivel tégyem ki legjobban magyarul: a'
Németek, és minden Európai tudós nemzetek megtartják
ugyan a' Görög nevezetet, de ez engem el nem rettentett;
mert a' nyugotiaknak nyelvébe könnyebben eltsúsz az ide-
470 gen de nyugoti szó, hanem a' Volgamellyékiből úgy kirí, mint
a' Pesti Kortsoknak magyar öltözetjek mellett a' Német elejű
nadrág, vagy a' Kaput alatt az aranyos öv; 's azomba kitsoda
tett minket olyan nagyon majmaivá a' külföldieknek? O
Imitatores, servum pecus! Óh követők, követők! rabi bar-
475 mok! Probáltam tehát a' Comicumot *vígnak* tenni, de ki nem

látja hogy a' mi víg, az nem mind Comicum? próbáltam
tréfásnak, de mi tréfásabb Anacreon és Horátz' Odáinál, és
azért nevezhetni é Comicumnak? próbáltam *nevetségesnek*,
és igaz hogy a' Comicumnak ez a' főztélja, hogy nevetséget
480 indítson, 's ennél fogva éppen természethez alkalmaztatott
neve lett volna; de én ugyan, engedj meg Magyarom, ennek
a' válogatóságomnak, én ugyan ha jó gyökér szóra szert
tehetek, örömetst felhagyok az ágazottakkal, hosszabbakkal
's harmóniatlanabbakkal. Illyen jó eredeti szózat pedig ez
485 hogy *Furtsa*, mellyel mindenkor vígat, tréfást és nevetséges
embert vagy dolgot szoktunk kifejezni. Szabad légyen tehát
a' Furtsának Comicumot tenni: és egymást megértvén fog-
junk a' matériához. – Comica Epopoéának nevezzük azt az
Epopoeát, a' mellyben vagy a' Hérós, vagy a' Viselt dolgok,
490 vagy a' Poétai Előadás elveszti a' maga Hérósi nagyságát és
tréfássá válik, hogy az olvasót nevetségre fakassza. A' Ridi-
culumnak, vagy neveltető dolognak sok és bő kútfejei vagy-
nak, mellyekből betsületes ember módjára lehet tréfát űzni
és Comicumot tsinálni, és a' mellyeket Cicero 's ő utánna az
495 újabb böltselkedők és Literatorok úgy kidolgoztak, hogy
már hozzá valamit adni szinte lehetetlen. Azt mondja Pope,
hogy a' köz elmék és üres fejek nem tudnak egyébből elmés-
kedni, hanem tsak a' Vallás' tsúfolásából és a' fajtalan dol-
gokból; a' melly ha nem mindég is, de több ízben igaz. Három
500 közönséges kútfeje van a' furtsaságnak vagy Ridiculumnak
az Epopoéában ama' sok ízben említett 3 fő tárgyakhoz
képest. Ugyan is, vagy a' Személy nevetséges, a' viselt
dolgok pedig heroicusok, és azokat a' Poéta is Vitézi trombi-
tán harsogtatja, a' mint látjuk a' Batrachomyomachiába,
505 ahol a' Béka és Egér hérósok, olly rettenetes háborúba keve-
rednek, a' mellyre mint ama' Trójaira Zeusz és az Istenek
egész Tanátza, Márs és Minerva, Olympus Tornátziból a'
felhőkre 's a' földre leszállanak, Homerus pedig, (már akárki
írta, a' most ide nem tartozik) Iliási tele hanggal zengi vitézi
510 poémáját: Vagy, ha a' Személy hérós; a' viselt dolgai nevet-
ségesek, a' Poéta pedig megtartja a' fellengős szárnyakat,
ilyen a' *Secchia rapita*, a' mellyben két hatalmas olasz
városok, Modena és Bologna, hartzolnak, annyira hogy ebbe
a' tűzbe egész Italia, Püspökök, Nemesek, Cardinálok, Feje-
515 delmek, sőt maga a' Német Császár és a' Szentséges Pápa is
belé elegyednek; és miért? egy hitvány merítő Vedérnek

elragadtatásáért; maga pedig Tassoni, ki ezt a' híres munkát
olaszúl írta, XII nagy Könyvben szinte a' legfentebb járó
poésist mutogatja: Vagy pedig végtére, a' Személy is Hérós,
520 a' viselt dolgok is hérósiak, hanem a' Nevetség vagy Fur-
tsaság tsak a' poétai előadásban találhatik, p. o. a' mint már
mondottuk, hérós Aeneás, és az ő Dolgai álmétkodásra indí-
tók, de ki ne nevetne mégis, ha az ő történetit a' Blumauer'
előadása után olvassa? Illyen Munka a' Régiektől hozzánk
525 nem jutott az egy Békaegérhartznál: hanem az Ujabbaknál
felesen találhatnak, mellyek közül a' híresebbeket egy szóval
ittén megemlíttjük, azokról pedig, a' mellyek már Magyarúl
is vagynak fordítva, bővebbetskén értekezünk. Nevezetes
Comica Epopoéák az Olasz nemzetnél La Secchia Rapita, di
530 Aless. Tassoni.

[üres hely]

Magyarra fordítottak ezek között a' következők:

*I. Békaegérhartz, írta Homér, általöltöztette, Cs. V. M. a'
Blumauer' módja szerint. Ennek a' munkának foglalatját az
imént már elmondtam, itt tsak azt említem, hogy Balde nevű
535 Német Jésovita kidolgozta ezt a' Görög Originál szerint
Deák Hexameterekben de sokkal bővebben, és V Könyvkekre
szabta fel; én is hasonlóképpen nem szó szerint fordítottam,
hanem a' furtsaság' kútfejét megduplázván, travestáltam, és
IV Pipadohányra, vagyis IV Könyvre osztottam, a' versek-
540 nek is azt a' nemét vettem fel, a' mellyel élt Blumauer; melly
munkámat még 18 esztendő Sijeder koromban készítvén,
munkáim közül kimustráltam, de jó Uraimnak 's barátim-
nak kérésekre meg egyengetvén, legalább azon Keveseknek
a' kedvéért, a' Kiadnivalók közzé béiktattam, és Előbeszé-
545 dül ezt a' Trochaicust függesztettem elejébe:*

Ebbe' azt kérde' mi jó? –
Nintsen írva Serio:
Melly hibámat vékonyítja,
'S a' mi benne jó, nagyítja.
550 Az Homér' játékeit
Játsza újabb tréfa itt.

II. *A' Pulpitus, írta Boileau, fordította Kováts Ferentz
Ingenieur Úr.* Ez a' remek készült ama' nyájas és éles Fran-
555 zia Satyristától, Boalótól. Foglalatja ez, hogy egy régi Kán-
tor Pulpitust a' Prépost feltétetvén a' Kórusba, azt a' Kántor
levetteti; melly miatt a' két Lelki atya öszveháborodván
miattok az egész Káptalan, és a' Sz: Kápolnának minden
Papjai, Tisztei és Szolgáji két részre hasonlanak, és iszonyú
de nevetséges tsatát indítanak, kivált holmi nagy de ízetlen
660 Könyvekkel. Tellyes ez a' Munka festésekkel, költemények-
kel, poétai virágokkal, sóval és etzettel. A' Magyar fordítást
hasonló kettős Strófákban tette, ama' jó, de quietált Litera-
tor, kit a' homlokon említettem.

III. *Az elragadtatott Hajfür, írta Pope, fordította Cs. V. M.*
565 Ennek a' kedveltető Poémának, mellyet Anglus versekkel V
Könyvben írt, Pope ama' szép Lélek, egész foglalatja ide
megy ki, hogy egy Anglus Gavallér, Belindának (költött neve
egy valósággal éltt Anglus Kisasszonynak) egyik Lockját
vagy hajfürjtét alattomba elmetszi, és abból nagy ellenkezés
570 származik a' Királyi udvarnak Gavallérjai és Dámái között,
mellynek kimenetele a' lesz, hogy hajfürjtét ugyan Belinda
többé vissza nem nyeri, hanem annyi vigasztalása jut, hogy
az a' Holdba felragadtatik, ahová szoktak vitetni minden
jeles hijjábavalóságok. Nints ehez hasonló a' Comicus Világ-
575 ba, ha saját ítéletemet magyarán kimondanom szabados:
nem bánt ez sem szemérmetességet, sem vallást, sem nem-
zetet, vagy akármit is a' mi szentnek tartatik, még is tele
van tréfával, tsípósséggel és furtsasággal, mellyet az első
nevelésű Dámák előtt is, a' podágrás Dogmatikus' muzéu-
580 mában is, fel bátorkodhatsz olvasni. Láttam én ennek egy
folyóbeszédi fordítását, ilylly tmim alatt: *Az ellopott Bukli,
fordította Anglus nyelvből Egy valaki az Ipoly mellett: egy
darabja nálam meg is van, és az Előbeszédjébe azt jelenti a'
Fordító, hogy ő e' Versezetet az Anglus nyelvben való gya-
585 korlás kedvéért fordítgatta; abba tehát szerentsésebb nálam,
hogy az eredetiből egyenessen tehette által nyelvünkre, a'
midőn én tsak a' Frantzia folyóbeszédből boldogúlhattam. Ki
légyen az a' Fordító ki nem tanulhattam, annyit mondhatok,
hogy jó Magyar, de nem kellemes.*

590 IV. *Magyar Éneis, mellyet Virgiliusból travestiált Blu-
mauer Úr, most pedig Magyarúl általöltöztetett Szalkay An-
tal Úr, Bétsben nyomtattatott.* – Virgiliusnak Aeneis nevű

heroica Epopoéáját sinórmértékül vévén fel a' híres Blu-
mauer, egy Comica Epopoéát tsinált belőle szintúgy XII
595 Könyvben és kiadta német Versekben; melly versek Jám-
busok, és áll egy Strófa 7 sorból, az első, harmadík, ötödik és
hatodik sor 4 lábú, a' második, negyedik és hetedik 3 ½ lábú,
az első sor a' harmadikkal, a' második a' negyedikkel, az
ötödik a' hatodikkal egy cadentiára esik, az utolsó vagyis
600 hetedik sor pedig cadentiátlan. Mihelyt ez a' Munka III
Kötetben a' Bétsi Sajtó alól kikerült, azonnal egész Európá-
ban mind maga, mind annak sok rendbéli fordítása nagyon
kapós volt. A' Magyar fordításának tsak 1° kötetje láthatott
világot, mellyben az Aeneisnek 4 Könyvei, 3 Könyvekbe
605 vagynak foglalva, a' többi két Kötet a' Censura alól ki nem
jöhetett, nagyon mérgesek lévén a' T. T. Clerus ellen való
tspidezési a' Bétsi Könyvsibvárosnak. Erről a' fordításról
méltó megjegyezni, hogy az nem szóról, szóra készítettett a'
németből, hanem sokkal kisebb emennél, néhol pedig Szal-
610 kay Úr maga is gondolt hozzá, és ítéletem szerént nem
helytelenül.

Itt már talám némelly Érd. Olvasók várták, hogy a' Tas-
soni' Elragadtatott Vederjéről is emlékezzem, minthogy an-
nak Magyar fordítását az Ujságokban ezelőtt néhány eszten-
615 dőkkel megígértem. Igaz is az, hogy én ahoz hozzája fogtam,
de majd minden oldalon tapasztaltam a' Perrault Úr' róla
tett ítéletének helyes voltát, hogy t. i. annak minden Szép-
ségét tsak egy született Olasz, vagy az olasz nyelvet, szoká-
sokat, történeteket és kivált olasz Poétákat merevül esmérő
620 Ember érezheti, tele is van az a' jeles munka az olasz
közmondásokra való ezer tzélozással, melly helytelenül es-
nék Magyarúl, tele van számtalan travestiálásával, vagy
Görögösen parodiájával a' nevezetes Olasz poéták' versei-
nek, melly poétákat valaki könyv nélkül nem tud, kéntelen
625 az elmés paródiákból származó gyönyörködés nélkül el lenni;
hogy tehát a' szép Olasz Komoediásból, nyomorék Magyar
Scurrát ne tsináljak, félbe hagytam munkámat és darabjait
Vulcanusnak dedicáltam, eszembe tartván a' mit Horatz
mondott hogy quae desperat tractata nitescere posse, re-
630 linquit. De nem fizetem é le Hazámnak tett adósságomat
azzal, hogy a' szép Belinda' Vukliját adom neki, egy Modenai
Veder helyett? Éppen így jártam az Iliade Giocosájával is
Loredánnak; mellynek elmaradását ismét azzal az Eredeti

Comica Epopoeával kívánom helyre hozni, a' mellyről már
635 szóllani itt van legjobb alkalmatosság. Ennek tizmjé:

A' Vitéz Dorottya, vagyis a' Dámák' Diadalma a' Farsan-
gon. Furtsa Vitézi-Versezet IV Könyvben. Szerzette Csokonay
Vitéz Mihály. Ennek foglalata ím ez: I Könyv Ebédig, Car-
neval (Olasz szó, tesz Farsangot, itt pedig annak personifi-
cált Istenét) ki indul 1799 Budáról, hogy az egész Magyaror-
szágon feljegyezze kik mentek férjhez, kik még leányok, kik
özvegyasszonyok, Fejér és Veszprém Vármegyéken Dolgát
végezvén megy Somogyban (én akkor ott laktam) és Kapos-
várott nagy pompával fogadtatik, tele a' Szála Gavallérok-
645 és Dámákkal, kikkel Carneval együtt ebédel, ebéd végén az
új Menyetskékért egyet iszik és inni parantsol, Himennel a'
nagy Matriculában megjegyezteti a' férjhez menteket és
pártába maradtakat, mellyért a' vén Leányok 's főként Do-
rottya Kisasszony igen meg bosszankodnak. 2 Könyv Est-
650 vélig. Tántzok és játékok tartatnak, mellyek alatt több több
materiát találnak Dorottyaék a' haragra és a' Carneval 's a'
Gavallérok ellen való torzsalkodásra. Éris, a' visszavonás
Istenasszonya kap az alkalmatosságon; 's Dorottyát választ-
ja ki a' háborúság' szerzésre, kit hogy pestisével bétőlthes-
655 sen, a' tányérján egy Kráflivá vagy Fánkká válik, és véle
magát elnyeleti. Dorottya talpig méreggá lesz, kesereg, pa-
naszkodik, debacchál, plánumát Carneval és az Ifjak ellen
kitsinálja, Ámornak áldozatot tesz. 3 Könyv Éjjélig. Dorottya
4 öreg Kisasszonyt tanátsosoknak és Alvezéreknek választ,
660 az ifjú Szűzeket Zászlója alá gyűjti, Rebekát követségbe
küldi a' Gavallérokhoz, és általa ezektől Carnevalnak és a'
nagy matriculának feladását 's a' közönséges botsánatkérést
parantsolja, melly az Ifjaktól megtagadtatván hadat izen
nékiek. A' Dámáknak táborok, Vezérek, fegyvereik, ütkö-
665 zetjeik. Opornak a' Gavallérok Fő Vezérjének tsinos for-
télyya, melly által Dorottya a' Dámák' Fő Vezérje, halálosan
megsebesítettik. 4 Könyv Hajnalig. Dorottya veszedelme az
egész Leánytábort széllyelzavarja. Dorottya haldoklása,
Testamentoma. Hymennek a' Matrikulának és Carnevalnak
670 elfogattatások. Dorottya e' kedves hírre feléled. Hadi törvény
Carneválra, mellynek végre hajtása a' tselédek közt támadt
külső háború miatt, félbe szakad. A' szinte helyre állott
tsendességet felbontja Fáma, azt hírlelvén hogy az egész
Világ, és minden rendű emberek haraguszna, Carnevalra

670 a' kurta Farsangért, (akkor tsak 5 hétből állott) az Ifjakra
azért hogy kevés a' menyekző. Új háborúság: de az ütközetet
más nap reggelre hagyják, hogy a' segítség elérkezessen;
hanem hajnal hasadtakor Vénus megjelenik, a' férjetleneket
megvigasztalja, a' Grátziák tsudát tésznek és Dorottya Fő-
680 vezérné, mint a' legszebb Teremtés, Oporral a' legderekabb
Gavallérral 's a' Gavallér Seregnek Fővezérével egybe kél. –
Ez a' mesézetje ennek a' Comica Epopoeának, mellyet So-
mogyban laktomkor ennek az előttem holtig édes emlékeze-
tű Vármegyének kedvéért szerzettem. Távol légyen pedig,
685 hogy valami Szórszálhasogató, Kákagörtskereső Criticaster
ennek a' költött Történetnek legkissebb részében is valósá-
got keressen. A' Pope Lockjának és talán a' Tassoni Vedrének
is szolgált valamely igaz eset fundamentomúl: de az én
Dorottyámnak tsak annyi adott alkalmatosságot, mint a'
690 Batrachomyomachiának. Akármelley tsekély légyen is ez az
én Próbatételem a' maga nemében: tsakugyan a' szívesebb
hazafiak jobb neven fogják venni én tőlem ezt az Originált,
mint a' Loredán' travestiált Iliássának valamely idétlen
elfordítgatását. In tenui labor, at tenuis non gloria: si quem
695 Numina laeva sinunt, avditque vocatus Apollo. – Én Árpád'
írója akarok lenni; De ha azokat az előgyakorlásokat sem
rejttem el nemzetemtől, a' mellyek Muzsámat a' nagyobb
probákra mérészítették; talám nem vétek sem Magyar Lite-
raturánknak, sem Árpádnak, sem önnön magamnak betsü-
700 lete ellen. Mindent a' magához illő szempontból kell nézni!
(A' jó tütsináló derekabb ember a' rossz Ministernél. A' melly
Betyár helyesen tud dudálni több betsületet érdemel a' maga
nemében mint a' középszerű orgonista; és) – Az én Furtsál-
kodó Epopoeám a' 2dik Nemre tartozik; mert itt a' Személyek
705 nem Hérosok, de a' visel[t] dolgok álmélgodásra méltók, és
én is; a' mennyire a' numina laevak sinálták, és a' segítségül
hívásomat Apolló meghallgatni méltóztatott, Heroice kíván-
tam zengedezni. Van ebben egy fő Személy, egy Héros,
Dorottya; vagynak mellyék Hérosok mind a' két ellenkező
710 részen; vagynak characterek, erköltsök, mellyeket fenn tar-
tani igyekeztem; vagynak [tsomók,] és azok magoktól (per
peripetiam, és nem megismerés által, a' mi tsekélyebb dolog)
kifejtődnek; vagynak machinák, Vénus, Ámor, Éris, Carne-
val, Hymen etc.; vannak Oratiók, Festések, Képek, leírások,
715 Episodiumok, Sententiák, Hasonlítások; megvan a' helynek,

melly egyetlen egy Sála, és az időnek, mely 24 óra, az ő
egységek; 's a' t. Már akármilyen ez a' Szerzemény, legalább
azt senki tőlem meg nem tagadhatja, hogy eredetiképpen ez
az első a' mi Nyelvünkön. Ha valakinek nyje ellen esik, azt
720 tartom, hogy az, vagy aesthetikátlan, vagy személyes irí-
gyem, vagy vén leány; ezek pedig vagy a' Belinda hajfürtjével
a' hódba vettetnek számkí, vagy talám Dorottyával a' Grá-
tziáktól általváltoztatnak.

6. Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire

I Versezet. a' Virtus' betse. Ez az első Szerzemény remek,
's méltó a' maga Nemes Tárgyához, méltó egy KAZINCY
Barátjához. – De, ha már a' *H* betűnek ellehellését kiállhat-
juk is: eltűrjük é a' *muta cum liquidának* ancepssé való
5 tételét? még pedig olyan promiscue, ahogy még a' Görögöt
nagyon hímező Római Versíró sem merte tenni? A' *tr, pr, cr*
etc. csak elgördül a' Deáknál is; de, hogy mind a' 4: *l, m, n, r*
Liquidákat akármí *Mutákkal* öszveolvassza, arra rá nem
vetemedett, a' görög Szózatokon kívül: noha a' Consonánsok
10 egybehalmozását szinte a' Német dötözégisig kedvellette. –
Hát Mi, Napkeleti Ivadék; kik a' sok *str, cl, pl, spr, etc* 's több
efféle deákos concursusokat nyelvünkben el nem szenved-
hetjük: hogy' tesszük rövide a' 2 Consonánst, ha mindjárt
még annál *liquidább* volna is? Én ugyan, a' ki egy vagyok a'
15 Görög és Deák Metrumoknak legnagyobb kedvellőji, 's a'
mennyire gyengeségetmől telik, imitatori közül, mindég saj-
nálottam azoknak dolgokat, a' kik nyelvüket akarták a'
Deák (és csupán a' Deák) Prosodiára, 's nem ezt a' magunk
Nyelvének belső Karakterére csavarni! Abból, a' mit fellyebb
20 említék, még többnek látszik a' rövid *esdeklem, fejthetetlen,*
's a' t. mintsem Deák Imitationak.

De ezt az egy Kérdést most teszem meg előre az egész
Munkára: Vallás lesz é Dajkánknak minden tőle kedvellett
hibát úgy hagyni, a' mint maga tette? – Az apró hibákat,
25 mellyek a' *Quantitas'* vagy a' *Cadentia* observálásában es-
tek, kár volna bántani. Legyünk *Tucca* és *Varius!* –

IV Versezet. a' rettenetes éjtszaka. Ez ám a' poétai Nachtstück! – Setét itt a' Poézis mint a' Brittusé, 's rémítő mint ha Arábiában vette volna származását. MUZSIKÁJA olyan (hogy magának a' Szerzőnek Szavaival éljek) *mint az Ég' rettentő menköve, fellenghangon dalol, 's rázkodtat ereje.* Kár hogy azokba a' lány Fünffűssigekbe van öntve, mellyekben én – én legalább – soha sem tudok látni 's érezni annyit, a' mennyit Milton, hogy még egész Epopoeát is – kivált olyan Belzebubost – lehessen rajta írni. – – PICTURÁJA felséges: a' világosság benne kiálló és ragyog, az árnyékozat mély és erős: a' *chiaroscuro* jól vegyül mind a' kettővel; és a' Poémának olyan jól eső Interestét tsinál végén a' szelídebb Contrasto. Minő Pittoresco már ez: *az öldöklő villámok' fényinél a' halvány ortza rettegést mutat!* Irtoztató jelenést akar láttatni, egy *rettegő ember' orczáját;* rá vonja az Umbrát 's *halvánnyá teszi:* de az éj' sűrű homályában helyhezveti Festését, ahol a' halvány orczát nem lehetne látni, azért is *Luxra* van Szüksége. Egy, felhők közül félig kibúvó 's azonnal eltűnő Hold is láttathatá vala vélünk a' halvány rettegőt: de borzasztó, vagy a' mi több, rettenetes a' Festés: a' Festő is rettenetes *Luxot* vesz elő, *az öldöklő menköveknek a' világát.* 'S a' t.

Ezt azért szabdaltam így fel, hogy például szolgáljon arra, melly édesdeden analysáltam én a' Dayka' Gondolatit, érzésit, képzeletit; 's melly nagy volt sokszor az én gyönyörűségem, mikor vagy várakozásim bétöltek benne, vagy véletlenül leptek meg a' VÁRATLANNAL, és mikor mindenütt feltaláltam a' mesteri Talentumot. –

Külömben, én, a' ki a' theologiai Mysticusoktól fogva, a' *Perpetua Nótákban* mysticuskodóig minden afféle embereket vagy szánok, vagy utálok, örömet valamelly fontos dolgot keresnék ebben a' IVdik Poémában; 's ezt az egész Dalt nem festői, hanem példázó és ábrázoló Darabnak ítélném, a' mellyben a' Poéta, hogy ama' Sz: Lyricussal szóljak, *hegedűszóban Szép mesét jelentett.*

V Versezet. a' Tavasz. Kár hogy ennek a' nyájas és gyönyörű Darabnak, a' Festésen kívül, semmi Interestéje nints! Így csak egy Festői Darab, még pedig a' mellyben semmi közel-álló, nagy, kitetsző, figyelmetességvonó Kép nintsen: az egész Tableau, kellemetes ugyan; de apró, tömött Grouppekból álló, 's annál fogva szélyelszilálja az Attentiót.

Mennyivel különböző ettől a' VII-dik Versezetben lévő kis Tableau, hol a' FőKép egy Szép Leánnyal maga egy érzékeny
70 Poéta, maga az Író, körülvéve tiszta csermelyekkel, színes hantokkal, virágokkal, játszó napsúgárokkal, ligeti Zefírekkel, Szőlőkkel, fákkal etc.! és a' csupa Festésnek, mellyben olly gyengéded, olly magához vonzó a' Kolorit, melly édes Interestét ad az a' rövid, de meglepő kis Apodosis! –

75 Egyébaránt a' kéz alatt lévő Vdik Versezetnek a' Muzsikája ígész; kivéven, hogy ollyan előre buktatva látszik megindúlni: *Nyájasbb artzúlattal arany* etc. döttzen a' Caesura! – A' Pentameterekben Daykát magok sugallották a' Chariszok: csakhogy üti a' fületem ez az egy *pázzitos hantot öblit*. Hátha még utánna a' helyre nem jött fülnek újabb csapást ad ez a' Hemistichium: *Felveszi télben elhányt?*

VII. Versezet. Szerelmesemhez. *Bortövetske!* (Weinstöcklein!) Ez a' Szó a' mi Daykánkra *Vendéghangú Honnjába* ragadt rá, ahol a' mostoha Természet üveg tömlőzbe zárta
85 Lyaeusnak kedvadó Vesszejét, melly a' mi boldog Hegyeinkben (Lótséül – Borkert, Weingarten) szabadon terem, és *Szőlőnek, Szőlőtőnek, Szőlőtökének, Szőlővesszőnek*, etc. neveztetik. – Meg is bosszúlták a' Kárisok és a' Múzsák ezt a' *vendéghangú* ejtést; mert ollyan egy tsúf Cadentiát böktettek általa, a' mellyre a' Teosi Ὀνοπότης bédugta volna a'
90 fülét. Vessük ki belőle – ebből a' boldogabb éghöz is méltó kis Darabból, azt a' Hercyniai Barbarismust!

VIII Versezet. a' vak Szerelem. Fryne: Corinna: kellemetes Kontraszt! – Hát a' Választás? melly a' Szerzőnek nemes és
95 *Sanft* Bélyegét árulja el. – Találtam é?

De kettőt ebben a' Poémában másképen szeretnék.

Az első ez. Frynének ragyogó és hathatós szépséget ad: de a' legrútabb teremtésben is, a' ki legalább egésséges, sőt, legeslegálább nem Bélpoklos – ki túrhetné el a' *hónál fejérbb*
100 *Ajakokat?* Én azt tartom, a' Kézírás hibáz: Daykának jobb Izlésének kellett lenni. – Úgy van: mert a' második Kontraszti hasonlításnak az elején a' Charisokat *piross kis ajakokra* ülteti a' Fryne Személyében. Burmanni Dictaturával is merném tehát itten a' MS. Codexet magam elméjéből corrigálni,
105 's még KLOTZ ellen is ezt a' Variantest vitatni Fryné az égi hónál Fejérbb ALAKKAL ígész. P: o: alak=orcza, hinc alakos=álorczás, alakoskodni, gyöngy alak! etc: a' j az l betűvel hamar felváltódhatik, etc. De ezt tsak tréfából. – Utánna

110 úgyis a' Salamon Szerelmesének (egy Szólópásztornének)
nyárpírtotta bőre jön fel. A' 2dik Kontrasztban már az
ábrázat colorítja fordul elő; mint a' 3dikban a' Szemek'
karaktere; 's a' 4dikben a' termet' alkotása: míg osztán a' két
Rivalisszáknak magok viseletje 's erköltsi bélyegjek, igen
nemesen vonják magok után a' Választást.

115 A' *második*, a' minn változást tenni szeretnék, ez. *Corinna*
kis szabású (még ez tsak elmegyen, mert a' Grátziák többször
választották magoknak, akármiben is, a' kis takarost, mint
a' nagy esetlent) 'S *nints termetébe' Kellem*: ez az, a' mi
szenvedhetetlen! A' ki a' kis szabásút választja magának, az
120 csak azt jelenti ki, hogy ő nem válogatós, és választásbéli
célja nemesebb érzésen fundálódik: de a' ki kellemetlent
választ, az a' maga Gusztusát hozzá mások előtt kétségbe.
Rút lehet valaki, vagy valami: de, ha benne Grátzia nints,
távozzon a' nézőszínről; nem érdemli az egy *Homme du*
125 *Gout*nak – egy Poétának! – szerelmét, 's mi több? bágyadá-
sát. Egy koros ***né annyi Kellemekkel megérdemli a' Szer-
retet[et], mellynél tsak a' Szerelem nagyobb; mikor egy 16
esztendő, és anatomia 's pictura szerént termett, egyszer-
smind nagyvilágban neveltetett Dáma csak Stutzeri tömjé-
130 nekre érdemes.

IX Versezet. a' hív Leányka. Ebben a' *Váratlan* – a' jószívű
Leánykának szelíd bánatja – olvadásba hozza az emberséges
Szívet. Kár, hogy egy kis Darabosságot okoz a' fülnek a' 3dik,
4dik és 5dik Versetske!

135 *XIII Versezet. Mezei Dal; Segraisból*. Tudományunknak
's Izlésünknek, e' szegény Hazában, legnagyobb gántsza az,
hogy Könyvek' dolgában látunk szűköt. Sokért nem adtam
volna, ha Dayka' Fordítását a' SEGRAIS' Origináljával egybe-
vethettem volna. Szerentsésebb versbeli fordítását vala-
140 mely Pásztori Darabnak nyelvünkön ugyan nem gondolok.
Tale tuum carmen nobis, divine Poeta, Quale sopor fessis in
gramine, quale per aestum Dulcis aquae saliente sitim res-
tinguere fonte! – Én ezt nem tenném MEZEI DALnak, mert
ez valóságos *Pastoral*. Tetszik nékem Hubernek, a' Gesszner
145 frantzia Fordítójának megjegyzése; tetszik, hogy ennek
pásztori darabjaiból külön rendbe tevé a' *Poësies Cham-*
pêtres.

Még valamit!

Sok bajunk van nekünk metrizáló embereknek, a' *Fülemülével*, mely a' Poézisban a' Madarak között az, a' mi a' virágok közt a' Rózsa, a' mi a' Tavasz, a' Hold, a' Hajnal, a' tsörgő Patak, a' Szép ortzák, szemek, és maga az ezerképű Ámor. De 4 rövid syllaba, az Istenért! Mit tudjunk hát tsinálni? – Egyik öszvehúzta a' Szót, 's így lett a' *Filmile*: ez jó is volt; de a' fül vesztett abban a' melódiás Cadentziában, hogy füle-müle, vagy file-mile. Másik meghagyta a' görög *Philomelát*: de ennek is a' mondott hibája vagyon, noha egyébaránt elég sonorus Szózat. Harmadik felvette a' *Csalogányt*, mely, kivált a' Földy' Természeti Históriaja után, megtevődött Fülemüle-fajnak, a' mi németül a' Baumnachtigall: ez már engedelmesebb szó, cseng is, hajlik is, de más madarat jelent, mint amaz Öseinek' királynéja volna. – Én azt tartanám, hogy ha már ennyi bajunk és erőlködéseink után a' fülemüle' nevét versbejöhethetővé, hangossá, zengővé, cadentiássá és meghatározottá kívánjuk tenni, vessük ki belőle a' két *E* betűt, hadd maradjon *Filmil*, vagy *Fülmül*. Így akármint flectáljuk ezt a' szót mind a' pluralisban mind a' Singularisban mind a' Suffixumokkal etc. kiállja a' prosodiát; a' hangjáték is meglesz benne; nyelvünkben is két szép poétai Szavunk lesz már a' Csalogánnyal együtt: Így bezzeg ama' gyönyörűségnek nyelve sem fog ki rajtunk az ő kedves fülemüléjének a' nevével! Persául ugyan is ez a' Napkeletieknél annyira kedvellett madár *Búlbül*: mennyivel lágyabb pedig ennél a' *Fülmül*, 's még inkább a' *Filmil*? – Hanem én Otrokocsizni nem akarok: Fülem diktálta ezt a' Jegyzésemet.

XV Versezet. Vigasztaló. XVI. Versezet. Bútsúvétel. Én is, ha ezt a' két Dalt írhattam volna, SCALIGERREL kitsinynek tartottam volna az Arragoniai Király' szerentséjét! Vajha azt a' nagy Interesszét, a' mit a' XVÍban a' *Ferentz* névre való allusiónak eltalálásából veszek, a' XVből is olyan praecise vehetném! Vajha tudhatnám ki az a' nemes barát, a' kit Dayka illy részvétellel vigasztal? 's ki az a' korán kimúltt Szép, a' ki olly igen méltó erre a' nemes Threnódiára? – Külömben, ha profanus vagyok e' szent titkokba való bépilantásra: feláldozom Újságkívánásom'. –

XVII Versezet. az Új esztendő' első Napján. Mi az oka, hogy 100 Versíróink közül csak 10 nyerhet mindenkor Poétai nevet és koszorút; 's a' 10 Poétákból 9 szomorút számlálha-

190 tunk az 1 vígra?? – Nem nehezebb é a' vígban excellálni, mint
a' szomorúban? Könnyebb é Tragoediát írni, mint Comoe-
diát? Több é a' hibás *Extremum* a' Comicus munkában, mint
akár a' fennjáró, akár a' keserves tárgyokban?

XVIIIIdik Versezet. a' szép Szemek. XIX Versezet. Pope
195 *Newtonra.* Sem a' Guarini' Madrigálja, sem a' Pope' Epig-
rammája nem talált még eddig nyelvünkön szerentsés fordít-
ásra. Itt az utolsóban a' *fiat Newton et facta est lux* szűkül-
ködik Epigrammai élesség (vagy point) nélkül, mihelytt
circumscribálódik: az elsóban pedig a' soroknak cantabi-
200 litássa, mihelytt 7-syllabáú Jámбусokra ki nem megy; áriá-
ját jól esmerem.

XX Versezet. Vitéz Imréhez. Közönséges dolog volt eleitől
fogva a' kedvezőbb Clima alatt lakó, 's annál fogva nagyobb
pallérozásra juthatott Nemzeteknél, hogy a' más Nemzetek'
205 barbarusabb voltát, azoknak Tartományának természetével
egybekötötték. Miket nem olvasni a' Görögöknél a' Cim-
meriusokról, Thraxokról, Pontusmellyékiekről, etc.? a' Ró-
maiaknál az Áferekről, Heniochusokról, Rhénusvidékiekről,
Britannusokról, etc. 's magokról már a' Görögökről? az Ola-
210 szoknál (értem az újakat) az Oltramontano Név, a' Frantzi-
áknál minden a' mi a' St Honore és St Germain Hóstádokon
kívül van, etc. etc. culturátlanságot jelent. – Szegény Day-
kánk is a' Karpatus' vidékét festi elébb, hogy egy illy zordon
Scenát készítsen a' Magyaratlanságnak. Szép találmány, 's
215 lelkünket előre fellázzasztja a' politikai irtózásra! Ez a' mit
a' Német Aestheticusok mondanak hogy Sinnliche Darstel-
lung! –

És mit tsinál még Szegény? Hogy jobban interesszáljon
bennünket; a' maga jó és tiszteltt Karakterét is belé keveri
220 a' boldogtalan Scenába. – Ó fázik – ő németül danol. 'S de
melly szépen és ravaszon vonja ki magát ismét e' hideg
Teatromból? – Felfogadja, hogy soha többé moraliter nem fog
fázni; szánja elkortsosulását, és tele telik Nemzeti Enth-
225 siasmussal; 's olyan panegyricust tsinál 3 versben nyelvünk
felől, a' millyennek párja nints. – Hogy pedig az Exordiumá-
ra, a' physica fázásra, visszatérjen, 's annál fogva Szerzemé-
nyének aesthetica unitást adjon: óhajtja az Abaúji szelídebb
és kiesebb vidékeket, sohajt barátiért.

De, à propòs, ABAUJ! Ki merészli a' Magyar szót Diph-
230 thongussal ejteni? Még a' diphthongusos Nemzeteknél sem

olvad öszve a' két szóból kerültt két vocalis, minémű itt az a és az u, e' szóban *Aba-új-vár-megye*. – Ez ismét a' Muta cum liquidához megy; sőt vakmerőbb hiba! – Nem jobb volna é hát így tenni: *Hernád' zöld partjait*, vagy *halmait?* Ez Abaujt is kijelentené; Kassát is praecise; és a' mi több, azt az egész paraditsomot, mellyet a' Hernád' folyója öntöz. – Az illyekben szeretném a' jobbítást: mert a' gyarló Fők, a' Cyclicusok, a' servum pecusok etc. mindég hamarább követik a' nagy Elméknek hibájit, a' licentiákat régulákká tsinálják, és ha egy szép és kellemetes Múzsának látják hogy egy két szeplő még illik, ők is profanálni merik tarjagos ortzáikkal az Izlésnek Szent-helyeit. Egy valóságos Gratzianak szépen esik az originalis Selypeskedés: de futhatnám, mikor egy társaságban az esetlen majmok affektált petyegéssel boszszantják a' füleket.

Én már könyv nélkül tudom ama' hármóniás 6 Sort: *Holott akár gyengébb* – – – – *rázkodtat ereje*. Ez már non plus ultra! és itt Dayka meghaladta önnön magát.

XXI Versezet. Győzedelem-jövendőlés. Ezt a' heroica Odát már esmérni van szerentsénk. – Az Apja' homlokára, vagyis tulajdon felséges eredetére való esküvése Mivervának; és a' röpülése után való sebes consequentia: *frappant!*

XXII Versezet. 2dik Leopoldhoz, Bárdosy Úrnak deák verse után. Aprólékos hibákkal tele. Az Egész túrhető; közép a' festő és az Oratori Karakter között. – Valyon Bárdosy Úr (ez lesz tán az a' Hazafi, a' ki Berzevitzy Gergely Úrnak Tractatusát de Commercio, Censor fővel még megbővítette?) a' végére vetette az ÁLMODOMat? – pedig a' száraz Descriptionnak ez az egy utolsó Hexameter ád BÖKKENŐT! – Igaz hogy Leopold Toscanában az volt, a' mi *Carolus Parvus* Italiában, és *Dobse László* Csehországban: Magyarországon is az volt, a' mi ez a' két Fejedelem volt mi nálunk. Mit nem tesz egy Ember! MANFREDINI nem jött fel véle az Oltramontánókhoz...

XXIII Versezet. I Ferentz Királyunkhoz. LEOPOLD! Ismét Diphthongus, két helyen is! – Ezt nem állhatom; talán azért hogy alföldi szám vagyon. –

CESING: ezt az allusiót szeretném tudni.

A' jámbor *Otahitát* nem örömet hallom az Európai bigottság- és gonoszságra felhozva: a' Húronnal nem jöhet öszve egy Aurea Aetasban élő nép, mellyet Europa úgy akar bol-

dogítani, mint a' mesterségszerető Jupiter a' Szaturnus-kora-bélieket. – Inkább tett volna az Író Newseeländert, vagy Iroquoist etc. A' physica Festéssel is, melly a' moralist, vagy
275 politikait színezi, nem jól jön öszve Otaheite' szigetének boldog Climája; melly, jóllehet a' Torrida Zona alatt esik, mégis sem Lakosait meg nem feketíti és apathizálja, sem a' rekkenő hévségeket nem érezi. Örökös tavasz van annak Cocus erdejiben – amoenae quos et aquae subeunt et
280 auae...

XXIV Versezet. Abelard és Heloiz' levelei. Most már az Abelard' és Heloiz' Leveleinek két Fordításokról következik szóllanom; mely a' Tekintetes Úrnak hozzám küldött betses Levelében is fő tárgy lévén, az enyémben is az tartozik lenni.
285 Nem tudom a' két fordításban mi légyen a' tzélja a' Tekintetes Úrnak: Kasszálni akarja é az alább valót? vagy mind a' kettőt világra akarja bocsátani? Ez utolsót óhajtanám 's pedig úgy, hogy a' két Fordítás a' nyomtatásban által ellenben esne egymással. Igaz ugyan, hogy a' foglalatra és Fordításra nézve egyik tsak olyan mint a' másik: az is igaz, hogy
290 mindenik durva, erőltetett, és sok helyen nehezen érthető; 's valóban mindenknek nagy szüksége volna a' reszelőre: de még is én más oldalról sokkal szerentsébbnek látom a' kettős Strofáit Dajkának mint az Alexandrinussait; a' Nép
295 is (erre ugyan nem mindenbe hajtok de azt sem tartom hogy mindég tsalatkozna) tudom hogy jobb kedvel fogja olvasni az első fordítását. Valóban könnyebben fojnak az ő 12 Syllabáú Versei, numerosusabbak is, jobban is egyezik mindenütt a' folyamatjok a' gondolatok periodusaival, és az érzések' megszaggatásaival. Az Alexandrinusokrol továbbat bővebben
300 mondok olyanokat is a' mik ide tartoznak. Most a' jövődöbeli Correctiorol, vagyis inkább reszelgetéséről akarok szölni. Ebben nékem valami jót tsinálnom lehetetlen: ha tsak Colardeaunak Originálját kezemhez nem vehetem. Colardeaura jut eszembe Fő Hadnagy Fazékas Barátomnak azonn beszéde mellyet egyszer holmi hadi Anekdóták között hozott
305 elő, hogy t: i: az Abelárd és Heloiz szerelmekről írott Poémák mind ki vagynak adva Francziáúul egy Collectióban, a' Könyv szinte egy Bibliányi nagyságú, benne van még a' Külföldieknek is mint az Anglusoknak 's Olaszoknak Francziára fordított darabjai mellyek erre a' materiára irodtak. Valyon
310 nem az a' Gyűjtemény lehet ez a' mit én ugyan magam nem

láthattam, de nevééről jegyzésimben esmérek, és a' melly e'
titulus alatt jött ki: *Collection, d'Héroïdes et pieces fugitives*
315 *en vers de Mrs Dorat, Pezay, Blin de Sain More, Colardeau,*
de la Harpe, et Autres. Liege. 1769 VI Vol. in 12°. Szeretném
még a' Dajka fordításai mellé egybevetésnek okáért meg
nyerni a' *Czirjék Mihályét* is, melly az ő tölle Bétsben ki adott
Érzékeny Levelek között találatik. Stylusa s egyéb tulajdon-
320 sági tsak homályosan lebegnek emlékezetemben, minthogy
rég az ideje hogy olvastam. Ami a' Pope két kis takaros
Levelét illeti, azt a' Dajka Manuscriptumába hijába keres-
tem. Le fordította azt mind a' kettőt *Cseppán István Ur*, a'
FESTETITSEK Fiscálisa Somogyban, s kiis nyomtatódott az
325 Orpheusban: de le van é az is fordítva Dajka által?

Most az Alexandrinusokról. Ha igaz az, hogy a' Cadentiás
(és így a' Német modú) Versekben is szintugy megkívántatik
mint a' régi Görög és Romai formájú Vers nemekben, az hogy
a' Poémának belső természetével Aesthetica meg egyezése
330 légyen a' versificatio külsőjének; ugy kár volt Dajkának a'
maga első fordításában választott Strophát a' Colardeau
írása' módjához nem annyira alkalmas Alexandrinusokkal
feltserélni. Az Abelard' és Helóiz' nevében íratott Levél,
mind a' kettő HEROIDE. A' Heroidáknak egy különös Cha-
335 racterek van a' Költés' Világában, melly három Poémának
természetéből van költsönözve. Az őszinte Levelek', az ér-
keny Elegiák', és az indúlatos Monologok' tulajdonsági ol-
vadnak egybe ebben az Ovidius' édes találmányjában. – Most
már: a' Dajka' Alexandrinus versei négy sorból állanak; a'
340 két első 13 syllabáú vagy 6 ½ lábú asszonyi sor, a' két utolsó
pedig 6 lábú férjfiúi vers: mind ezek, mind amazok egymás
után nyomba következnek, 's úgy formálnak egy 4-sorból álló
Strophát. Az ilyen Strophákban ha az érzések és gondola-
tok, 's átallyában a' periodusoknak részei a' Versificatio'
345 ízeivel öszve nem esnek: darabossá, nehezen menővé lesz
a' Munka, és mind az Epistolica, mind az Elegiaca Poézisnak
a' természetével ellenkezni fog: ha pedig a' mondottakat
nagy szorgalommal kifaragja a' Poéta, igen rhythmicussá
teszi a' Munkáját, a' monotóniát sem kerülheti el, meggyen-
350 gíti és lealatosnyítja a' Heroidának azt a' nemesebb Charac-
terét, mellyet ez a' Monolog' természetéből költsönöz.

Egyébaránt sem szeretem, megvallom, a' Dayka' Alexand-
rinussait. Ugyanis, olyan rabúl követi a' Német Prosodiát,

355 mint Rajnisék és Szaboék a' Rómaid. – Azérthogy a' német
 ember a' *d* és *t*, a' *b* és *p*, a' *g* és *k* etc. betűket öszvezavarja;
 nem következik, hogy a' tisztán és meghatározott tónusra és
 tempora beszélő Asiata Magyar is tsak kardéba bánjon a'
 maga betűivel. Mi már ez? *festetted Cadentia Szívemet;*
kedvesed, cadentz. Szívemet; nevet cad. kedvesed; tenned cad.
 360 *Szerelmemet; Cupidó' iveit cad. nehéz szemhejjaid; éltedet*
cad. veled; babonádat c. imádod; világokat cad. Szavad; és
hozott cadentia ligetet? 's a' t.? – Másodsor: az asszonyi
 rhythmusai ugyan jól mennek; de a' hímekeket sem a' Német
 nyelv természetéhez nem alkalmaztatja, sem a' Magyaré-
 365 hoz. A' Németéhez nem: mert a' hosszú syllabát is rövidbe
 számlálja, a' mellyet a' német a' maga longa vocalissaival
 nem tselekszik, noha a' positiót ancepsnek tartja. A' magyar
 nyelv' mivoltához sem szabja prosodiáját: mert a' positio és
 accentus nélkül való Syllabát is meghúzza, mint a boldogúltt
 370 Ráday merte még a' Hexameterekben is.

Én a' német Prosódiát így ütöttem a' magyar rámára. –
 Asszonyi *Cadentia* az, melly vagy *Spondeus*, vagy *Trocheus*
 verssarokból áll (a' Syllabának hosszúságát vagy a' positio
 tsinálván, vagy az accentus, vagy mind a' kettő együtt) p. o.

375 látott; tátott; lántzold, sántzold: nyújtja, sújtja; hallom, ja-
 vallom, 's a' t. Az ilyen *Hím Cadentzia* pedig az, a' melly egy
 syllabában egyez a' másik szóval, már az eggyező Syllabá

akár hosszú légyen, akár rövid: p. o. járt, határt, zárt; por,

380 gyakor, sor, 's a' t. Az ilyen *Cadentia* előtt szükségesképpen
 rövidnek kell lenni a' syllabának; a' melly rövid penultima
 maga is bėjöhet a' *Cadentziának* a' hím rhythmusba, mint

katonát, koronát; akarom, takarom. – Ezt a' két syllabára,
 vagyis egy egész *jámbus* és *pyrrichius lábra* való kiterjeszté-
 sét a' hím *Cadentziáknak* azért nem vették fel a' Németek,
 385 mert nyelvek reá nem alkalmas; a' Magyar pedig kéntelen
 felvenni, minthogy nints annyi monosyllabicus szózatja,
 mint a' Német Nyelvnek, mellyet ebben a' tekintetben tsak
 a' Chinai múl felyül.

Látszik ebből a' rövid előadásból, hogy én az asszonyi és
 390 hím cadentziát a' természetibb különbségben veszem fel –
 a' Quantitásban. – Amaz Spondeus, vagy Trocheus láb: ez
 pedig Jambus, vagy Pyrrichius. Ez utolsóban mind egy osz-
 tán, akár belé jöjjön a' Cadentiába mind a' két Syllaba, akár
 tsak az utolsó Syllaba egyezzen: a' melly 3féleképpen eshetik
 395 meg 1) egy monosyllabica Szózat a' másik monosyllabica
 Szóval ejt Cadentziát, p. o. bont, pont; fa ma. Ezt legszebbnek
 tartom. 2) a' Kadentziázó ígék közül, az egyik egy, a' másik
 több syllabás; p. o. doromb, gomb; kar, hamar. Ezis Szép. 3)
 400 mind a' két Cadentziás szó polysyllaba, p. o. homlokát,
 megbotsát; rengeti, Sopronyi, 's a' t. Már ezt tsak elvétve
 tűrhetni: mert ha folytába így ír az ember, a' Halottas
 Könyvek és a' Nép' kezében forgó apró Romántzok nem igen
 lesznek Versificatióinknál alábbvalók; 's jobb lesz, ha tsak
 prósába írunk, kivált ha még Daykaként pesekkel sem segí-
 405 tünk a' fül' únalmának.

Példával világosabb lesz Prosodiám' módja. Ide tészek egy
 Trochaicus és egy Jámbicus Strophát, nem görög, hanem
 német metrumra és formára szabva.

	- u u - - u u - u	
	Trochaicus. Nékem inkább olly bokréta	8
	u u u u - u u	
410	Kösse felkentt képe met,	7
	u u - u - u - u	
	Mellyet nyér a' víg Poéta,	8
	- u - u - u u	
	Múlatván a' Szép nemet.	7:
	u u - - u - - u	
	Ezt a' vídámabb Múzsáknak,	8
	u u u - - u - u	
	A' mosolygó Grátziáknak	8
	- - u u - u - - u u	
415	Fűzzék öszve rózsaszínű ujjai,	11
	- u - u u - u u - u	
	Élesszék fel borba' ferdett csókjai.	11

	<p style="text-align: center;"> <u> </u> - <u> </u> - <u> </u> - <u> </u> - <u> </u> - <u> </u> <u> </u> <u> </u> </p>	
	Jámbicus. Nem látod é? nem é? miként zibongnak	11
	<p style="text-align: center;"> <u> </u> - <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> - <u> </u> - <u> </u> - <u> </u> <u> </u> <u> </u> </p>	
	Az Ámorok, miként rajmódra dongnak	11
	<p style="text-align: center;"> <u> </u> - <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> - </p>	
	Kökény szemed körül?	6:
	<p style="text-align: center;"> <u> </u> <u> </u> <u> </u> - - - <u> </u> - <u> </u> <u> </u> <u> </u> </p>	
420	Ki kis nyilát mérgébe' rám ereszti,	11
	<p style="text-align: center;"> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> - <u> </u> - <u> </u> - <u> </u> <u> </u> <u> </u> </p>	
	Ki ellobbantt szövétnekét gerjeszti,	11
	<p style="text-align: center;"> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> - </p>	
	Ki veszemenn örül.	6

Ez a' scándalás' módja természet szerént hogy nem olly tökéletes, mint a' görög és a' Római; de van ollyan, ha
425 külömb nem, mint a' Német, Anglus és Olasz versi sciolti, reimlose Jamben, Trochaen etc.: legalább nyerünk vele annyi hármóniát, a' mennyinek egy tökéletes Prosában meg kelletik lenni, elkerüljük a' sok rövid és hosszú syllabáknak egymás után való tolulásából származni szokott puhaságot,
430 vagy göröngyösséget.

Ezen RECENSZIÓM mellett is, megmaradok elébbi ítéletemben, hogy Diplomatica hűségből hadd jöjjenek ki az Alexandrinussai Dayka Gábornak.

7. Előbeszéd [a *Dorottya*hoz]

ELŐL JÁRÓ BESZÉDJE AZ ELŐBESZÉDNEK.

Közönséges dolog az Authoroknál Elől-járó Beszédet írni: de még közönségesebb az Olvasóknál, azt soha el nem olvasni.

Mind a' kettőnek szintűgy okának kell lenni, mint annak,
5 hogy a' Poéták Ajánló-levelet írnak, a' Meczénások pedig nem is válaszolnak rá. Lássuk tehát mind a' kettőnek az okát.

A' KÖNYVÍRÓ Előbeszédet tsinál, többnyire! ezen két okból: 1, vagy sokat akar magáról az olvasóval elhitetni, hogy
10 ő ezt a' munkáját ennyi 's ennyi esztendőök alatt, éjjeli nappali munkával, szorgos hivatala mellett is, ennyi 's ennyi hiteles

írókból, szakadatlan elmélkedéssel, 's a' t. dolgozta ki; ez Németsországon Charlatánságból, másutt igen csak kevélységből esik meg: 2, vagy alázza Munkáját, csekélységét
15 emlegeti, bocsánatért kunyorál, 's mégis a' végén halárúló Kofa módra húzalkodik a' rongyos lelkű *Zoilussal*; ez még nagyobb kevélység az elsónél, de talám gyakorlottabb is. – A' mi engemet illet, *Nihil mihi arrego, quamquam nec derogo quidquam*: nem is hánytatom magamat, mert az, hiúság! de
20 nem is alázom ám, mert az meg, alacsonyosság!

Az OLVASÓ elfordítja az Előbeszédet, mert: 1, vagy meg-
únta már az említett két hibával rakva lévő Praefatiokat: 2,
vagy szükségtelennek tartja az udvaron való bémenetelt,
mikor az ember a' kert alatt is elkerülhet, 's az ablakon is
25 beszélhet. – Még a' ki rá veti is fejét az Előbeszéd' olvasására, belé unatkozik; minthogy az többnyire mind Tanítói, Atyai, vagy Audientziás tónuson vagyon írva, 's többnyire mind egy a' foglalatja.

Ezen az okon, én minden Előbeszédemben kettőt tsináltam: 1, Valamelly interesszáló matériáról való értekezést iktattam belé: 2, Nevetséges, csípős, és eleven beszédbe öltöttem; hogy amaz az Értelmet, ez pedig az Érző elmét múlattassa, 's az Olvasó ne állhassa meg hogy Előbeszédemen végig ne menjen; a' midőn osztán mind én rám mind ő
35 rá az a' jó háromlik, hogy Munkámat abból a' szempontból fogja nézni, a' miből én óhajtom. –

Ez a' *Kültornázt*, mellyben annyit végeztünk, hogy hosz-
szas és néhol szatirai Előbeszédjeimen, többé, Jámbor Magyarom! meg nem ütközl. Most menj bé az *Előházba*; ott
40 bővebb discursusra várattatol. – Múlasd ki ott magadat; rakd le ott Criticus páltzádat, philosophus köpönyegedet, theologus Süvegedet: és akkor szívesen lát, magában a' *Szálában*, DOROTTYA, és az egész fársángi Kompánia. Magamat ajánlom!

45

ELŐBESZÉD.

Minden Mondanivalók között legelsőnek tartottam, hogy ennek a' Versezetnek, melly a' maga nemében Magyar nyelvünkön első Próba, eredetét, okát, és alkalmatosságát előad-
jam.

50 Somogy Vármegyében lakám 1799ben, és szerentsém vala
sok vidám Házaknál esméretségben lenni. Előhozódtunk
együtt-másutt az időjárásról, a télről, a' fejer vagy fekete
Karácsonról, 's több effélékről, a' mik a' mindennapi beszél-
getésnek, vagy kezdete, vagy pótolói szoktak lenni. Illyen
55 Intermezzo ritkán esett meg, kivált ha vegyes volt a' Társa-
ság, hogy elő ne jött volna a' *Fársáng*. Látám, hogy erről
kivált a' szép nembéliek nem éppen tudnak részvétel nélkül
szóllani: látám hogy nagy részént sajnálkoztak, hogy olly
60 rövid időt szabott Kalendariumjok az Országos bohóskodás-
ra: láték *Modelleket* a' Dorottyára, de a' melly Modellekek itt
is csak ollyanok valának, mint mind azokban a' Tartomá-
nyokban, a' mellyekre szóllott a' régi Lőcsei Kalendáriom.
Azonnal feltevém magamban, hogy a' mit egy, vagy más
Személyben, nem tsak akkor, hanem életemnek megren-
65 dültt napjaiban, nem csak Somogyban, hanem akárhol is
valaha láttam Horáziusi Sóra valót, azt egy (a' maga nemé-
ben gondoltatva) tökéletes Ideálban költőképpen előadom.
– Így kerekedett DOROTTYA.

70 Ennek a' képzeltt Személynek munkálkodást is (actio,
Handlung) kívántam adni, hogy az Interesszejét a' Versezet-
nek azzal is neveljem. Erre a' czéломra azt költöttem, hogy
az én Dorottyám nem csak szívében, hanem személyesen is
kikél a' Fársáng ellen, a' kit szinte úgy felvettem Ideális
Személynek. És ez a' CARNEVAL.

75 De mi lett volna belőle, ha az én két Ideálom egymás ellen
feltámadván, egy kurta Duellumra ment volna ki köztök a'
dolog? Nem lett volna az egész Mesézetnek kifejtődése (evo-
lutio Fabulae) igen együgyű? Vagy Dorottyá Kisasszony
kikarmolta volna Carneval Úrnak mind a' két szemét, vagy
80 ez az Úr ölon kapta volna a' tisztos Mamzelt, 's úgy vágta
volna a' hófúvásba, hogy –. Kellott hát tennem Mellékszemé-
lyeket, mellékképeket 's Epizodákat. Így a' Mesézet-is tar-
kább, a' *csomó* is többszeres, a' kibontása is tartóztatóbb lett.
Belé keveredtek a' dologba majd minden Dámák a' Dorottyá'
85 részire, 's majd minden Gavallérok a' Carneváléra: sőt hogy
az Epoeában annyira kedvellett *Machinák* is, az álmélko-
dásnak nagyobbítására, melly a' vitézi Versezetnek fő tzejja
és vége, – ki ne maradjanak, részt vettek a' történetben Éris,
Fáma, Vénus, 's a' t. Illyen móddal formálódott osztán egy
90 magános gondolatból EGÉSZ KÖLTEMÉNY, mellynek to-

vábbbá egyéb hujja nem volt, hanem hogy Képekkel, Festésekkel, Beszédekkel, 's több effélékkel színt és erőt nyervén magának, versekbe öntetessék.

95 Nem Hisztória hát ez; annival inkább nem Pasquilus, melly élő, vagy meghólt Individuumokat sértegetne; sőt nem is Szatira, noha ez utolsónak tulajdoniból, valamint minden Comicum Poéma a' világon, egy kis lelket kölcsönöz magának. – Semmi magános történet (az egy Fárságról való Diskurszuson kívül, a' mit az elébb már említék) nem adott 100 erre alkalmatosságot, vagy matériát. Még annyi valóság sem vetett ennek a' Kőlteménynek csak akkora talpot is, mint a' mennyin fundálódott akár a' Tassoni' elragadtatott Vedre, akár a' Boileau' Pulpitussa, akár a' Pope' el-lopott Vuklija.

Három dolgot találhatnak az Olvasók egész Versezetemben 105 olytat, a' miből a' valósággal megtörténtt históriára gyanút tsinálhatnának. – Az *Első* ez, hogy az idő, a' mikor a' fársáangi állapotok estek, a' Poéma' meneteléből nyilván kijön. De, azt én nemis tagadom, hogy 1799-ben írtam, 's a' dolgokat is arra a' télre kőltöttem. Akkor idén volt a' Fársáng 110 – óh szomorú folyása az esztendőnek! – olyan kurta, mint a' Viganó' Leányinak a' derekok. De azon a' télen esett é afféle Bál, vagy efféle história, a' mit nékem csupán csak versekbe kellett volna minden kőltői tehetség nélkül foglalnom? arról szóljanak az egész tántzoló Publikumnak mind a' két renden 115 lévő érdemes Tagjai.

Második az, hogy a' Tartomány, a' Helység, sőt a' Ház is praecise ki van téve, ahol a' Dorottyai Intrigék estek. – „Somogyban! Kaposvárott! a' Herczeg' Kastélyában! – Mégis csak kellett ebben valaminek annak lenni. Hamissak a' 120 Poéták! – Miért itt? és praecise itt? 's nem másutt, egyébütt, akárhol? hanem itt, és praecise itt? ...?” Kérem alázatosan; a' Hold ugyan elég tágas lett volna, és ott az együgyűk' állítása szerént Dávid hegedűlvén, nem lett volna szükség a' Toponári Zsidókat is Pégazus' szárnyain felforspöntoltatni: de én földi, 's különösen nemzeti dolgokat kívántam írni, 125 hogy némelly nemzeti visszaéléseket inkább megróhassak. A' Földön kellett hát Játékomnak nézőhelyét felütnöm, és általan fogva Nemzetemnek lakó-földén valahol.

Ha csupán az üress álmélkodás lett volna a' fő czélom; 130 jutalmamat pedig abban helyezhettem volna, hogy Szabadvölgyi Úr ezt mondja Kőlteményemre „Ejnye no az ilyen

amollyannak be' gyöngy esze van! Ugyan no hogy tud már
ilyen átkozott portékákat kigondolni? Mi ördög –" vagy,
135 hogy Háromlovy Uram úgy elandalodjon rá hogy egy pipa
dohányja tízszer is elaludjék az olvasás közben, az Asszony-
ság pedig a' sok csuda képekkel majd minden éjjel véle
álmodjék: már úgy bezzeg jöttek volna ám drágalátos Scé-
nák, 's a' drágalátos Scenáiban gyönyörűnél is gyönyörűbb
140 Peripetiák. – Csak vegye az emberi Lélek méltó képzelőre!
Egy kies réz Erdő, túl az Óperentzián – egy kerek erdő,
mellyben ezüst Madarak szállanak – ez már valami: de
abban osztán egy arany Vár, melly kakassarkantyún forog
– már megmeg valamibb: hanem, a' tündér Királykisasz-
szony, a' kinek minden pillantatjára Óriási gyöngyök
145 peregnek – – hahó, ez már nem lári fári! Hát még a' szép
Királyfi, a' gyémánt buzgánnyal, a' tátos lóval? 's több ilyen
álmélkodásra méltó Jelenések szinte az Akastyáni hegyig,
melly 50 Mértföldről, az egy erőss Griffmadaron kívül, min-
150 den magához szippant? – – – Már ilyen Istóriákat talám
nyúlt lovas Debretzeni szekérral is lehetne a' Pesti Vásárra
vitetni, mint a' Lipsiaira a' sok *Feengeschichtéket mit einem
saubern Tittelkupfer*. Már az efféle Kőltemény nyalatná ma-
gát, mint a' méz; de a' Szatira vajmi nyögve nyelő Orvosság! –
Akárhogy légyen: énnékem Hazámban kellett helyheztet-
155 nem a' Kőlteményt. Hogy pedig annak egész Situációját
Somogy Vármegyében választottam, az nem azért esett, hogy
a' sokszor említésbe jött abususokat ott találtam volna fel-
legjobban; éppen nem! Abban a' nemes Megyében, mellyre
én mindenkor idylliumos elmerüléssel emlékezem, a' Barba-
160 rismusnak sints helye, de a' Luxusnak vétkesebb neme sem
verhetett még fészket. Nemesek annak Nemessei, mint min-
denha valának, 's tellyesek a' nemzeti buzgósággal. Egy
SZÉCHÉNYI Provinciájában mit találhatna az ember Sza-
tirára-valót? –
165 „Node kérem hát; csak kellett mégis valami okának lenni
a' Somogy' választásában – ok nélkül csak a' Poéta sem csinál
valamit.”
Sem több, sem kevesebb okom nem volt, mint az, hogy
akkor ott laktam. – Azomba, ha mindjárt Zágor Vármegyét,
170 vagy Berzencze és Bodrog Vármegyék közül akármelyiket
választottam volna is Stzénául; csak fenn maradt volna az
előbbi Kérdés, hogy mit vétett Berzencze Vármegye 's a' t.?

Csak olyan kérdés az, hogy múltató Személyim közzé mért vittem muzsikálni *in specie* a' Toponári Zsidókat, és nem a' Keszthelyieket, vagy Nagykahiróiakat?

175 *Harmadik*, a' mi valamely igazságra való czélozástomat gondoltathatja, ez, hogy mind a' Gavallérok, mint a' Dámák közt olyan characterek, beszédek, 's környüállások talál-
180 tatnak, mellyek igen nagy praecisióra mutatnak. – Örülök, ha úgy van; sőt ha ezt sokaktól, 's kivált nagy béléltású Olvasóktól hallom, el találom bízni magamat.

Minden Szép Tudományoknak és Mesterségeknek, jelesen a' Poézisnak is, fő végek az Ámulás (Täuschung); ha t. i. eleven és természeti előadásunkkal az Olvasó', Szemléló'
185 vagy Hallgató' Képzelődését annyira elámíthatjuk, hogy azt a' mi költött Scénánkba vagy indúlatunkba, mint valamely új világba, a' maga realis Situációjából által-varázsolhatjuk. A' ki tehát azt hiszi, hogy az én Poémámban leírott Személyek, lehetetlen, hogy valóságos és élő Személyek ne
190 volnának, 's hogy a' tőlem előadott történeteknek nem másoknak, hanem igazság után írottaknak kell lenniük. Az, minden becsülettel (engedelmet kérek a' technicus terminusról) – *elámúlt*; és én minden bizannyal, legalább Ó rá nézve – *poéta* vagyok.

195 Mert, az egész nemes Vármegyében, mind azokat valakit esmérni, 's tőlök esmértetni szerentsém volt, tanúbizonyosságúl hívom, hogy az egész Tartományban, a' Balaton' és a' Dráva' partjai közt, egyetlen egy Személyt sem találhatni, a' ki az én leírással és mesémmel megegyezne: tanúbizonyosságúl hívom a' Múzsákat, kitsinytől fogva nagyig, Cliótól fogva Urániáig mind a' kilentzet – pedig kilentz Dáma közt csak nehéz titkot tartani – hogy az egész Poémát mind magok diktálták, kit Csökölben, kit Hedrahelyen, a' melly két faluban pedig, hogy mentségemre eztis felhozzam, egy
205 Dámát sem találtam, a' kit Ideálnak felvehettem volna; sőt a' Dáma név is oly idegen az ottvalóknál, hogy én egyiknek sem mernék ezzel a' névvel tisztelkedni. – Más az, hogy én Kaposváron mind öszve is egyszer voltam, akkor is betegen és cura' kedvéért; a' Herczeg' Kastélyában pedig soha sem
210 voltam, és még annyit sem tudok róla, mint az Első Konzúlnak St. Cloudi Palotájáról.

„Hogy tudom hát még is leírni?”

A' Mátyás Király' Palotájáról Fűsűsné is tud beszélni
valamit, ha járt valaha benne – De Poétának lenni éppen azt
215 teszi egyiket, hogy költeni és képzelni tudjon az ember.

Legpraecisőbb látszik leírva lenni a' Carneval' Kaposba
való bémenetele, vagy az *Einzug*. – Ezt azután szúrtam belé,
mikor már az egész Poéma elvolt készülve. Fényt és pompát
akartam véle adni a' Történetnek, vévén az ideát a' N.
220 Méltós. Főispány' Ó Exc.jának béiktatásakor tett Solenni-
tásból, melly az előtt való nyáron esett. De ha valaki az én
Farsangi Colonnejaimnak Vezérit, az akkori Vezér Urakból
akarná kiókumlálni; nem tudom, hogy találná fel a' Marczali
Osztályban Madam Cserházynét? – Értének engem, a' kik-
225 nek illik. – –

Egyébaránt, nem szükség apologizálnom: négy esztendő
olta esmérik sok Úri rendű Urak és Asszonyságok ezt az én
tréfa versemet; elégnék olvastam fel magam is némelly vig
Kompániákban, elégnék megvan Kézírásban is. Mindenütt
230 jó kedvvel fogadták, senki benne meg nem ütközött. Legna-
gyobb jutalmam egy két kacszaj volt; legnagyobb büntetésem
pedig egy két Legyezőleggyentés. Ez, egyik sem dűjti el a'
Tornyot: valamint maga sem az egész *DOROTTYA, vagy a'
Dámák' Diadalma a' Fárságon*; ha mindjárt még tízszer
235 volna is írva *IV Könyvben*.

Még is képezem, hogy találkozni fognak olyan Nénék, a'
kik vagy itt, vagy amott megbotránkoznak vagy ebbe, vagy
amabba: szja, Lelkem! a' hajlott időnek tulajdona a' botorká-
zás, és bajos dolog a' tárgyakat tisztán és a' magok' formájá-
240 bban látni pápaszemen, vagy, hogy a' Genus ellen ne hibázzak
– mámaszemen. – ! Képezem más oldalról azt is, hogy sok
Húgak mint fognak tetszeni magoknak, mikor a' szép sze-
mek, orcák, kezek, a' Szerelem' diadalmi, 's több effélék
fordúlnak elő, hogy dagad győzni vágyó szivek, hogy futnak
245 majd a' Tűkörhöz, majd a' Toilethez – 's mit látnak? amaz
elsáppadva kuncsorog emennek lilomiért 's rózsáiert. Te
szegény Tűkör! és te könyörűlő Toilette! – Semmi: ez min-
dennapi dolog, az ilyen a' boldog Culturához tartozik, és a'
Világ magától megy. Ájúlnek a' Stutzerek' truppjai egy Nim-
250 fa előtt, kire születtek sem a' Bába sem édes Mámikája
nem nevetett; és a' Nimfa maga is kezdi hinni hogy az
ájulásig kifájínúltt nemes látogatók nem csapodárkodhat-
nak, 's a' jó Tűkör csak reggel hazudik. A' Flórától kiczifrá-

255 zott Párkák nyújtják vagy elmetszik a' megbutultt érzésű-
eknek életek' fonalát; és a' salátának-önteni-való nyúttas
Románokból lepáriáltt Levelek szinte ontják a' temjénfüstöt
a' Cármin Istenasszonyoknak. ...

260 De elég a' Szatirából. Folyóbeszédben hamarább megne-
heztelnek azért, mint a' versekben. – Azt mondtam az-elébb,
hogy ez a' Poéma nem Szatira: most is azt mondom, hogy
nem Szatira ez a' Poéma.

„Mi hát?”

Epopoea Comica.

„Mi?”

265 *Poëma Heroico-comicum.*

„Mitsoda?”

270 Már ez Franciaúll is, Olaszúll is, csak ilyen formán hang-
zik: tehát németül magyarázom – *Comisches Heldengedicht.*
Magyarúl nem merem addig a' nevét emlegetni, míg részen-
ként okát nem adom. Hátul kezdem fejtegetni.

VERSEZET. Már e' régen meg van téve annak, a' mire ő
jó: hadd tégyen hát nálam is *Carment*, mint Poéma Költe-
ményt; bárhogy kiáltsanak is, a' kiknek vagyon szájok, ked-
vek, idejek, a' kiáltásra. Superintendens Szilágyi olyan ré-
gen vette fel ezt a' szót, 's azolta olyan régen élünk vele
275 minden ellenmondás nélkül; hogy ez a' szó már praescribált.

VITÉZI. Ezt jobban szeretem a' bajnokinál a' *Heroicum*'
kitételére; noha nem ragaszkodom belé makacsúl. Sem a'
Vitéz, sem a' Bajnok nem teszi ki eléggé a' Herózt: míg nem
280 akarjuk. Egyezzünk meg valamelyikben, 's mindjárt Héros
lesz akár a' Bajnok, akár a' Vitéz, – és csak azonn a' becsületes
úton, a' minn a' Németek' Heldje. – Mi a' valóságos Héros,
és mi a' heroicus cselekedet, 's miben áll a' heroicum Poémá-
nak természete? az nem fársángi *Discursus*ba való. Irtam
285 erről az Árpád név alatt írandó *Epopoeá*mnak rövid Rajzo-
latjában és *Criticájában*, mely, reménylem, nem sokára
kijöhet. Addig a' tudni kívánó Olvasótól egy kevés várako-
zást kérek.

290 FURCSA. Ez nékem annyit tesz, mint *Comicum*. Az Árpá-
dra írott *Criticámban* ennek az elnevezésemnek is okát
adom, 's kérem, hogy a' kik benne meg találnak ütközni,
függessék fel addig *Recenzió*jokat, míg az említett *Critica*
köz kézre kerülhet. – Ott az *Epopoeá*nak tudományját bő-
vebben előadom: most csak arról szólok egy keveset, milyen

295 móddal kívántam legyen ezt a' DOROTTYA nevű furcsa
Epopoeát annak formájához alkalmaztatni.

Magában a' *Vitézi Epopoeában* már sok próbát tett hadi
dolgokban gyönyörködő Nemzetünk, mellyek között a' belső
érdemre nézve legderekabb: *Gróf ZRINYI Miklósnak*, ama'
300 szerencsétlen *Vadásznak*, *Adriai Tenger' Sirénája*, mellyet
vitéz Nagyattyának, a' Szigetvárbán elesett Gr. Zrinyi Mik-
lósnak tetteiről szerzett, és a' mellyet én, minthogy csak
kevés és nem kapható régi rongyos Exemplárban lappang a'
nagyobb Könyvtárakban, szándékozom *Árpád'* kidolgozása
305 előtt történelmi és aestheticus Commentáriussal kiadni, ha az
Isten egészségemnek 's csendes életemnek kedvezend.

A' közép, vagy *Bajnoki Epopoeában* már nem csak próbá-
kat, hanem valósággal szerencsés Csinálmányokat is mutat-
hatunk anyai nyelvünkön.

310 A' Furcsa Epopoea még az, a' mellyben egy-két fordítást
ugyan magyarul is olvashatunk; de eredeti próbát még nem
tettünk.

Ez az a' DOROTTYA, mellyel én poétai Literatúránknak
ezt a' hízákját bétöltteni igyekeztem. – – Ebben az Actio, vagy
315 a' Munkálkodás, mellyet én a' Deák Fabula után *Mesézetnek*
nevezek, egészszen költött, a' mint már oda fellyebb elő-
adám; költöttek a' személyek is, karakterestől együtt. Mivel
pedig a' Költésnek fő törvénye a' *Verisimilitudo* (Wahr-
scheinlichkeit), azaz, hogy a' dologban semmi képtelenség ne
320 legyen, 's az Olvasó képzelhesse, hogy az megtörténhetett:
ezt a' törvényt én is szemem előtt kívántam tartani. Hanem
mivel a' Comicumnak természete megenged egy kis *Nagyí-
tást* (Uebertreibung), a' melly tisztességes fillentés a' kómi-
kus Poétának célját, 's az ő Munkájának bényomását hat-
325 hatásabban segíti: én is néha ebből az okból a' Személyeknek
egyes Vonásait 's a' különös Történeteket, szaporítottam,
halmaztam, nagyítottam; hogy így a' festés elevenebb és
béhatóbb legyen; de képtelenségre még se fájúljon el.

Epopoeámnak meg kívántam adni az *Aesthetica Egységet*
330 is, hogy a' benne lévő egy és simplex Actiót az Olvasó elméje
egyszerre könnyen felvehesse és végig láthassa: melly Actió,
vagyis végbe vitt cselekedet röviden ebben áll: *Dorotyya a'
maga Leánytársaival, a' rövid Fársáng és a' kevés menyegző
miatt, Carneval és az Ifjak ellen hadat indít, és mikor már*

335 *őket szinte meggyőzte, Vénus a' Dámáknak minden kívánsá-
gokat megígérvén, emezek eránt megbékélteti.*

Ezen fő Actio mellé *Epizodákat* is tettem, vagyis olyan
Melléktörténeteket, a' mellyek a' Főtörténetnek természeté-
vel megegyeznek, és származásokat mintegy amattól költső-
340 nözök; 's annak *Interesszejét*, béhatását 's egész fényjét ne-
velik, segítik. Illyen *Episodium* a' többek között, a' Kaposvári
ebéd, a' Tántz, a' Lokajok és Szobaleányok közt esett külső
Csata, melly utólsóval, mint valamely umbrával akartam a'
galánt csatának fényjét felemelni. Ha pedig *Olvasóm* ala-
345 csony történeteket, 's egy Gergő Hajdú' szájába illő szókat
talál ebben az *Episodiumban*: jusson eszébe, hogy a' *Drama-*
ticában is vagyon *Niederkomisch*, *Possenspiel*, *Opera Buffa*,
's holmi *Monodrama*, *Duodrama*, 's a' t. *Lessz* a' ki ezekben
több kedvet talál, mint a' *Cithére'* pompás megjelenésében
350 és *Oratiójában*: *lessz*, a' kinek jól esik ez utólsót olvasni,
nyomban mindjárt egy cselédházi *Scena* után.

Az én *Szerzeményemnek* *Interesszeje*, áll a' nemzeti Lu-
xusnak és elkorcsosodásnak kigúnyolásában, 's Ifjainknak
és Leányinknak csintalan, sőt sokszor pajzán mulatságaik-
355 nak megbüntetésében. – Mert a' ki azt gondolja, hogy a'
Comica Poézisnak célja (már az akár *Epicus*, akár *Drámai*,
akár más kissebb darab légyen is) csak az olvasó' mulatta-
tására 's nevetetésére irányoz; az, ítéletem szerént, hibázik.
Bizonyára valamint az egész *Poézisnak*, úgy ennek is fő
360 célja az *Emberi Szív'* jó vagy rossz, nemes vagy erőtlen, okos
vagy bohó voltának előadása, melly által amazt lelkesíteni,
ezt pedig helyre hozni iparkodik. Ezt a' nemes *Czélt* pedig
(kivált a' *Sokaság* eránt) nem holmi sikertelen *Szententziák*,
sem nem az oskolai száraz *Declamatiók* éretik el az íróval;
365 hanem a' nézésre kitett *Példáknak*, 's a' munkálkodásba
hozott érzéseknek és indulatoknak van az a' béhatóbb erejek,
melly által a' *Múzsák* boldogítóivá lesznek az emberi nem-
zetségnek.

Hogy pedig az említett fő tzelra jobban eljuthasson az
370 *Epica Poézis*, és szebb formában bájolvassa bé magát az
Olvasó' *Fantáziáján* keresztül, annak *Szivébe*; több eszkö-
ket is vett fel; mellyekkel én is igyekeztem élni. – Illyenek a'
Leírások, a' *Képek*, mellyeknek a' festés és jó elrendelés által
nagy *aesthesisi* erejek vagyon; illyenek a' *Hasonlítások* (*Si-*

375 milék), mellyek a' történet' előadásának, elevenséget, gyönyörködtető tarkaságot, és néha világosítást is, szereznek.

Nálam a' *Comicumnak kútfeje* az, hogy a' történetet, melly magában nevetséges, úgy adom elő, mint nagy és fontos dolgot: hogy a' fontosság, és az Olvasónak interesszáltatása
380 még nagyobb legyen, munkálkodó Személyimnek sok gáncsot és akadályt szerzek, céljaiknak elérésében: de az akadályokat utóljára egy váratlan eszköz által, sőt Isteni Közbenjárással hártom el, hogy az addig várakozó, 's kételkedésbe tétetett Olvasót a' csomónak feloldása egyszerre lepje
385 és nyugtassa meg. Ez neveli a' *Csudálatosságot* is, melly az Epopoeának tulajdona, és a' melly az én *Epicus* Versemben már a' történetben magában is megvan, a' *Machinák* által pedig szaporíttatik. – Azt mondhatná valaki, hogy jobb lett volna a' Csomónak kifejtését magából a' dologból 's magok a'
390 munkálkodó Személyek által tétetni meg: de egy az, hogy a' Dámáknak annyi praetensiójáról tenni emberi erőn felyül vagyon, és csak a' hatalmas Cyprusi Istenasszony nál van az a' Bőségszarva, mellyből mindnyáját ki lehessen elégíteni; más az, hogy a' visszavonást is Éris csinálta, a' megbékélést
395 is Istenasszonynak volt illő véghez vinni.

Stylusomat szándékoztam Czelomhoz, a' dologhoz, és a' személyekhez alkalmaztatni: és hogy Epopoeám néha-néha Drámai formát is végyen magának, 's annál fogva még tarkább legyen, a' Scénák pedig jelenvalóbbá és érdeklőbbé
400 legyenek: imitt-amott magokat beszéltetem a' személyeket, melly az Olvasónak unalmát is ébreszti. Vesse öszve a' figyelmetes Ember, Bordátsnak, Dorottyának, Rebekának, Opornak, Gergőnek, és Vénusnak Beszédjeit: reményilem, nem fogja azokat cél ellen valóknak, vagy únalmas pótolékoknak tartani.
405

Egy szóval óhajtottam az Epopoeának egész formáját, természetét és alkotását, a' legjobb Mustrák után, ebben a' kis Munkámban is követni. A' melly czélből még a' külső szokott módra is vigyáztam. Így p. o. a' Poémának elején,
410 mindjárt kiteszem a' *matériát* röviden és világosan: hogy pedig az egy kevéssé sokat ígérő, magahányi, és olyan *Scriptor Cyclicushoz* illő, az a' *Comicum*ban elmehet, külömben a' valódi Epopoeában szenvedhetetlen volna. Ilyen *comicum* a' *Felkiáltás* is, vagy a' segítségül való hívás, a'
415 *Butelliához*: más Heroico-Comicus Poéták más-más felkiál-

tásokat gondoltak; az én fársáangi Poémámhoz 's annak fog-
latájához ez nem éppen alkalmatlan. Munkámat IV Köny-
vekre osztottam: melly *felosztás* a' történetnek és a' Poé-
mának természetéből foly; nem is lehet az, akármelly Költe-
420 ményben is, ok nélkül való. A' mi utóljára a' *Vers[n]jemet*
illeti: ha Vitézi Epopeát írtam volna, a' Hexameterre esett
volna választásom; egy ilyen populáris és csupán mulattató
Époszhoz jobbnak tartottam a' szokott kettős Strófákat.

Akárhogy ítéljen ezen első Igyekezetem felől Kedves Nem-
425 zetem: én azzal nyugtatom meg magamat, hogy jobban sze-
retek középszerű Original lenni, mint első rangú Fordító. –
Adják az Égek, hogy egész nyaláb remekek homályosítsák
meg minél előbb ezt az én csekély Próbatételemet!

Íram Debreczenben. Febr. 6-dik N. 1803.

430

Cs. V. M.

8. Előbeszéd [a *Lillához*]

Vakmerőségnek látszik ugyan a' *Himfy szerelmei* után
Erató Lantját valakinek megzendíteni merni mostanában;
nem azért, mintha egy egész nemzetben csak egy nyájas
költőnek illene lenni; vagy a' tiszta és vétek nélkül való
5 szerelemnek édes jótéteményi, és azoknak az emberi szívbe
és képzelődésbe olyan egyformák vólnának a' munkái, hogy
az ember azoknak előadásában mindég egy húrón kéntelen
vólna jádzani: hanem azért, hogy mikor már egy Nemzetnek
nyelvén egy tökéletes Zseni méltóvá tette magát Pólgártár-
10 sainak kedvellésére, akkor a' türhető ugyan, de ő nálánál
kissebb léleknek szerzeményi még böltsőkben megfűlad-
nak. Himfy' Múzsájának képzelődési nagyok, mint a' terem-
tés; érzései hol melegek, mint a' nyári nap, hol égetők és
erőszakosok, mint a' felháborodott Etna; találmányi egyen-
15 lők, tarkák, kifogyhatatlanok: egy szóval az egész munkája
olyan, mint valamely igéző vidéke a' Cyprus' bódolg Szige-
tének; virágokon tapod az ember mindenütt, és még ott is, a'
hol irtódzni kellene a' kőszirtokon, a' meredek tengerpar-
tokon Gratziákat talál az ember, 's hízelkedő Amorokat a'
20 Cataraktákon.

Mit várhat hát az én *Lillám*, mikor már Himfy meg-van, mit várhat egyebet fel sem vevésnél, vagy a' mi még szomorúbb, szánakozásnál? Nem türhetőbb lett volna é sorsa, ha még ez előtt néhány esztendővel, a' mikor lételét vette, világ eleibe kerülhetett volna? Úgy újsága által kedvességet nyerhetett volna magának, és azután szerentséjének tartotta volna magát egy Himfy' szerelmei által elfelejtetni.

De ti jó lelkű Oregek! a' kik érzettétek, mely édes erőszakja van az atyai indulatnak, mikor annak, a' kinek lételet adatok, pártfogást esdeklő tekintete ti rajtatok nyúgoszik meg; és ti érzékeny Ifjak! kik tulajdon szerelmeitekhez még akkor is, mikor a' legtökéletesebb gratziával társolkodtok, hűségesek lenni meg nem szüntök, 's annak fogyatkozásait vagy eltűrni, vagy még imádni is mérészlitek: megengedjétek nékem, ha ezt a' munkámat, vagy mint atya meg nem vethetem, vagy mint szerető caressérozom. Ha Himfy mellett egy két Hazám fia előtt kedvességet találhat ez, azt véletlen nyereségemnek tartom: ha pedig ennyi szerentsével nem lehet jussa ditsekedni, nem történik előttem semmi váratlan. Kiadtam még is; hadd szaporítsa a' Magyar költemények' számát: nem ő az első, az utolsó sem ő lessz, a' mi a' réznél tartósabb Pyramisok helyett tubák takaróra szorult, 's legfellyebb is 10–12 esztendeig tartó halhatatlanságra.

Nem is vóltak ezek az én verseim soha olyan tzállal íródva, hogy belőlök egy és egymással összefüggő kis Poétai Román kerüljön: egyszer edgyik darab készült, másszor másik, és nem azzal a' renddel, a' millyennel e' Könyvben látni, némellyiket még 1793^{ba} tsináltam, ilyen a' XVII Dal, vagyis a' Tanúnak hívott Liget, mely a' Campe' magyarra fordított Psychológiájának Ajánló levelében, és a' XXXVIII, azaz a' Ferdés, melynek egy része a' Gessner Daphnisában egy Barátom által paraphrasizálódott; van olyan is a' mellyik 1802^{be} jött ki a' semmiségből. Egy néhányat másnak a' kérésére írtam. Hanem, nagyobb részét élő személynek készítettem, és akkor valóságos érzéseim ritkán engedték eszembe jutni, hogy én Poéta vagyok, vagy még jövőendőbe *erőtikus* Író kerekedik belőlem. Sokszor, a' mint néhány verseimből észre vehetni, képzelődésem más tárgyról akart andalogni, és tsak akkor vette magát észre, mikor szívem' titkos ütésinek ellene nem álhatván már a' versek közzé a' LILLA név be is lapódott. – –

Én is, több Hazám fiaival, örvendezve ólvastam Schedius Úrnak Magyar Országról való Hónapos írásában azt a jelentést, hogy a' Himfy szerelmeinek második Darabja, melyben az eddig kezünkben forgó 's elevenen festett vjszontagságok kívánatos tzélra mennének ki. Ha a' Szerző Úr a' mosolygo Eratónak is olly beavatott kedvese, mint a' kesergőnek: lessz Hazámnak jussa az érdemmel szerzett kevélykedésre. Reményilem is, hogy egy ollyan Zseni elégséges fellyül múltni vágyásunkat. Vajha ez sok időre ne haladna! – Abban az én Lillám is nyertes lenne: mert úgy legalább más rubrikába tevődven nem állana ollyan közel a' tökéletes világossághoz, 's fényéből annyit el nem vesztené. Az én Lillámnak kezdete 's folyásának nagyobb része örvedetes, a' vége pedig orvosolhatatlan szomorú: a' Himfyé éppen meg lenne fordítva: legalább hát a' kifejtődésnek külömbsege, ha egyéb nem is, szerezne az én munkámnak – betset nem mondom, tsak – figyelmetességet. Mellyet ha megnyerek, talán reáveszem magamat, hogy még nállam Írásban lévő és ezen gyűjteményemben helyet található Daljaimat is a' most kiadattak közzé annak idejébe béiktatom.

Azt mondja, Schedius Úrnak említett Könyvében, a' nevetlen tudósító Úr, hogy a' Himfy' Könyvében kedvetlen egyformaságot és monotonitást ad az, hogy a' Dalok mind azon egy versnembe vagynak tsinálva: Ebben a' tudósító Úrnak érzésem szerént, igazsága van. De én még azt adom hozzá, hogy ez még tűrhetőbb vólna, hanem mikor a' Dalokban lévő soroknak száma is állandóul meg van határozva, 's ennél fogva minden Dal egyenlő nagyságú; sokszor szinte jól esne az ember fülének, ha vagy hamarabb kén végezni egy darabot, vagy néha tovább is tartana. Sőt az elme is ráunatkozik az egyforma tensiora; ráunatkozik arra hogy a' Strophának tagsoraiból, 's a rithmusnak fordulásából előre tudja, mikor lesz kéntelen a' Poéta érezni megszűnni. Petrárkának nagy tisztelője vagyok, tartozom ezzel az adóval a' Gratziáknak: de megvallom, hogy a' midőn egy vagy két Sonnetjének olvasására érzéseimnek jól esik olvadozni; már az ötödik és hatodik mellett szeretnék más formába öntött verseket olvasni. Hát ha még minden darabnak az utolsó sorába rendszerént Epigrammai evolutiót kell várnom, sőt sokszor előre is eltalálnom; nem fáraszt é el ez a' sok periodicus tsiklandás? nem vesztek é el utollyára édes ingerléseket a' sűrűen egymásra

halmozott Contrastok, oxymoronok, ami a' 17^{dik} századbéli
105 olasz Poésisnak volt tulajdona? Sem a' sűrű tsiklandást nem
óhajtánám, sem azt, hogy valaki minden lépten nyomon fűszer-
számmal tápláljon, vagy oxymellel frísítsen meg.

Azt mondja továbbá a' nevezett tudósító Úr, hogy a' ver-
sekben való monotoniát az édesíti meg a' Himfy szerelmei-
ben, hogy az egész munka derék Trocheusokban van írva. Ez
110 tsudálatos egy megjegyzés! Az ilyen a' járatlan olvasóban
tévelyedést, a' dologhoz értőben pedig egy kis kedvetlen
álmétkodást okoz. Én merem mondani, hogy egy olyan
nemes érzéssel termett ember, mint a' szóban lévő szerel-
meknek írója, soha sem kívánta, hogy azon külömben mézzel
115 folyó verseket, más ember, az ő kedvéért trocheizálja. Nem
szorúltak az ő versei arra, hogy mértékre szedett Lábaknál
fogva ajánljuk, noha nem tagadhatni, hogy külső szépségek
nyert volna általok.

Ezt az egy két jegyzést, nem azért tettem ide, hogy ama'
120 Nyájas kesergőnek, ki engem' sokszor vigasztaló búslako-
dásba ejtett, 's mind annyiszor ar[r]ja kényszerített, hogy
scytha származással kevélykedjem, hogy mondom, ama
Nyájas kesergőnek érdemeit kajánúl kissebbítsem; hanem
azért, hogy mind az ótsárlók, mind a' hízelkedők fundamen-
125 tomból kívánjanak ítélni. Ha Fernéynek Ura nem vagyok is,
bátran el merem véle mondani, hogy minden Poétát, Muzsi-
kust, vagy Festőt barátomnak örülök tartani: hanem, hogy
hibájoknak is temjénezzek, arra barátságomtól nem köte-
leztetem.

Itt van helye, hogy a' magam verseinek külsőjéről is
edgyet kettőt szóljak. – Van egy felekezet Litteratorink
közül, kik semmi mértéket a' versbe eltűrni vagy tűretni
nem akarnak, ha tsak az a' görög metrum szerint nints
tsinálva: ellenben a' másik rész a' legszebb szerzeményeket
135 se állhatja ki, ha tsak azokban minden sor végén szerentséje
nints hallani a' rosszul úgy nevezett Cadentziát. Én Amphi-
bium vagyok. Azt tartom hogy az elsőbb fél nagyon is sokra
ment; ez pedig nagyon is kevésre. Nem láthatom által, miért
lehetne a' Magyar Nyelvnek gyalázatjára az, hogy mind a'
140 régi ditsősségesen elhúnyt Világnak, mind a' mai felette igen
tsinos Európának, mértékét, hármóniáját és ízlését egyedül
ő, a' ki követheti? Én a' mértékre vett versnemekben is

gyönyörködöm; de a' Cadentiásokban is, ha egyéb aránt
numerósusok, sokat érzek olytat, a' mi jólesik.

145 A metristákra nézve, talán annyiba jó, hogy a' régi görög
és Római kóták elvesztek, mivel a' Muzsikát is görög ver-
bunkra és Római mínétre vévén, most már barbarusoknak
kiáltanának bennünket, ha Lavota Úrnak Magyarjait ked-
vellenők. A Cadentziának egyedül való baráti itt ne ves-
150 senek, mert ők még sokkal inconsequensebbek: nem nevet-
ségesebb é a' cadentiátlan görög és Deák Poétákat betsülni,
tanúlni, tanítani, a' sok tzifra Alcaicus, Glyconicus, Ascle-
piadeus, dicolos, distrophos, acatalectus 's a' t. nevekkel a'
papirost és Levegőt bétöltteni, azokból tudós figurát tsinálni,
155 és még is a' reájok szinte olyan alkalmas Magyar nyelvben
azokra olly vakmerően kárhoztatni? – De ne bizgassuk fel a'
nem régen megszűnt vitatásokat. Írjon kiki úgy, a' mint
legjobbnek gondolja; sem a' Hexameter valakit Virgiliussá,
sem a' Cadentzia Tassóvá, sem a' tsupa folyó beszéd Gess-
160 ner[r]é nem tsinál. Itt a' Múzsának sem Lelkéről, sem testé-
ről nints a' szó, tsak a' ruhájának az állásáról: kösse által
Virág Úr ennek Kantusát Ioniai Zónával derékon, mint a'
görögök, vagy akassza meg azt éppen hónallya alatt Himfy
Úr a' mai Dámák' módjára; mindenik fog annak illeni, tsak
165 Virág légyen az, vagy Himfy, a' ki ötet felöltöztette. – Én,
részemről, mind a' két ízlésnek érzője vagyok, és barátja.
Írtam is és írok mind a' kétféle versnemekben; és tsak arra
vígyázok, hogy mind a' lábakra szedett verseim, mind a'
Cádentziások, a' magok nemekben, jól zengjenek, tudván
170 azt, hogy a' numerusatlan Hexameter vagy Sapphicus tsak
ugyan utálatosabb a' jó hangzású kádentziás versnél.

Négy féle vers neme fordul elő az én Lillámban. 1., Görög-
szabású versek, kádentzia nélkül, p. o. Sapphicus XLIV^{nik}
Dal. Anacreoni, XXXIII. 2., Görögpszabásúak kádentziával,
175 p. o. Anapaesticus, IV. Trochaicus, VII. Iambicus, XXXVI.
Trochaico-jambicus, XLIII. 3., Németes módú mértékesek
kádentziával, p. o. Iambicus, XIV. Trochaikus, XVI. 4., Mér-
ték nélkül kádentziával, p. o. XVIII., XLVI., 's a' t. – Ezek a'
változtatások még más több módokon is változnak: egyéb
180 aránt az olvasótól függ, hogy érezze, vagy benne kedvet
találjon.

Nintsen egyéb hátra, hanem hogy munkáim ezen Csomó-
jának ilyen sok időre való haladásáról a' nagy érdemű

185 Közönség előtt engedelmet kérjek. Szándékomban a' tavaly
 pedig kézírásom a' Felsőleges Királyi censurán tartózkodván,
 hozzá éppen most juthattam. – Reményilem, hogy munkáim-
 190 nak hátra lévő több csomóival minden hátra maradás nélkül
 folytába kedveskedhetem Erdemes Olvasóimnak; és az app-
 róságokon keresztül esvén, magánosságra szentelt életem-
 nek további minden részét ARPÁDRól és a' *Magyarok' kijö-
 veteléről* irandó Epopoeámra fordíthatom. – Vajha Nemes
 195 Nemzetem úgy fogadná ifjúi Lantomnak ezen aprólékos
 zengéseit, hogy az által neki-lelkessedett Múzsámat a' Kas-
 piumi trombitaszóra is felbátorítaná!!

9. Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra

I. *Oldal.* ANÁKREONI DALOK. – A Poézisnak minden
 nemei közzül legrégibb és legközönségesebb az énekelhető
 vagy dallásra alkalmas verselés. *Jubáltól* fogva, e' mái
 napig, a' mellyben ezeket írom, minden időben és minden
 5 helyeken éreznek az emberek, indulatba jönnek, azt [kiadni]
 igyekeznek, 's ha attól szer felett izgattatnak, danlásra,
 tántzra, mértékbe szedett hathatós beszédekre fakadnak. Az
 érzékeny Római Olasz, a' fagyos Lappon; a' gőgös Asiata, 's
 10 *indolens* Chinai lakos; a' Tuillériának kipallérozott lelkei, 's
 az emberevő Kannibálok:¹ – mind, mind énekelnek, danol-
 nak és dallokat tsinálnak. A' Hármónia, melly a' mi testünk
 és lelkünk alkotásával egy-idős, a' maga származásának
 szempillantásában nemzette és zendítette meg a' *Lyrica*
Poësis.² – Két fő Nemek van az éneklő Versezeteknek,

15 1 Lásd a' Kannibáloknek egy jeles Dalját KLEISTnál:
Sämmtlichen Werke. Wien. 1789. 12. S.

2 Méltó erre megolvasni a' miket SULZER (*Allgem. Theorie
 d. schön. Künste. Neue Aufl. Leipzig 1786. IV. Theile. gr.
 8. Art: Lyrisch, Musik, Hymnus, Ode, Lied, &c.*) RAMLER
 20 (*Batteux, Th. III. S. 3. ff.*) MARMONTEL (*Poëtique Fran-
 çaise Tom. II. Ch. 15.*) 's kivált a' mi tzélunkhoz közelebb-
 ról LOWTH (*de sacra Poësi Hebraeorum, C. Not. Dav.
 Michaëlis, Göttingae, Part. II. Praelect. XXV. Edit. Ilae*),

25 ahozképest, a' mint vagy felemelkedik, és magán kívül rag-
 dattatik a' mi lelkünk, vagy pedig csak tsendes és kellemetes
 elborulásba jön az előtte lévő tárgy által. Az első esetben, a'
 tárgynak nagy és felséges volta miatt, érzéseink erősebbek,
 30 gondolatink fentebb járnak, melly miatt a' szók és kifejezé-
 sek hathatós, szabad, mérész és vakmerő formát és menetelt
 vesznek magoknak, és a' Szerző egész meglelkesedésben áll
 előttünk: így készül az *Óda*, melly alatt az énekeknek fellen-
 gősebb nemét szoktuk érteni. Mikor pedig érzéseink lágyab-
 bak, szelídebbek, nyájasabbak; a' tárgy vagy [tsekély vagy
 35 előttünk] tsekélyebb oldaláról vevődik fel; 's annál fogva
 énekünk is, és előadásunk módja könnyebb és halkábban
 folyó: akkor az *Óda'* erejét és magosságát el nem érzük, és a'
 mit készítettünk, annak neve nálunk *Dal*, az idegeneknél *Lied*;
Song; *Chanson*; *Canzone* vagy *Canzonetta*. A' természet'
 látásából indúlt öröme, a' nyájjasságnak, barátságának,
 40 édes indulatoknak érzése, a' társasági élet' vídámságinak
 kóstolása, az abból származott játék, enyelgés, jó kedv, és
 felvidulás – ezek a' Dalnak szokott foglalatjai, azt mondja
 ESCHENBURG.³ Az ilyen tárgyak és érzések szükségeské-
 pen megkívánják, hogy a' Dalnak egész előadása, minden
 45 kifejezése és tyles folyamatja könnyen menő, természetes,
 egygyű, kellemes és jóhangzású legyen; annyival is inkább
 minthogy minden Dal főképpen éneklésre és muzsika mellé
 szokott készíttödni. – Sok nemei vagynak, valamint az *Óda*-
 nak, úgy a' Dalnak is. Legkitetszőbbek az
 50 *Anákreoni Dalok*. Anákreon, (a' kiről alább az I. KIERESZ-
 KEDÉSBEN) igen sok apró Dalokat írt Görög nyelven; de a'
 mellyek nagyobb részént elvesztek a' Bysantiumi Zelóták
 igazságtalan kegyességek miatt, nem kevés vesztéséggel
 a' szép Mesterségeknék.⁴ A' mi megmaradt is, és valami

55 és BARNES (*Prolegom. in Anacreont. §. I. IV*) beszéllnek.
 – Azt mondja SCALIGER: *Infans quoque prius canit, quam loquatur*; méltó a' többit is nála megolvasni, *Poëtices Lib. I. pag. 3.* (1561 fol).

3 *Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissen-*
 60 *schaften, von J. J. ESCHENBURG. Berlin und Stettin. 1783.*
 8. – S. 114. §. 18.

4 Vajha sokan érzenék azt, kivált a' nagy emberek közzül,
 a' mit említ BARNES (*in vita Anacreontis, Edit. Cantabrig.*
 1705. 8. *praemissa, §. XXXII, et XXXIII. pag. LVIII. [et*

65 70–80⁵ formán az σ neve alatt forog, nem mind az övé, hanem másoktól az σ mustrái után íródott. Ezeknek az σ Daljainak foglalatjok, a' szerelem, a' bor, az öröm, a' megnyugodtt lélek, tsendes és szorgalom nélkül való élet, barátság, szépség, tavasz, rózsa, galambok 's a' t. Nints azokban semmi fajta-

70 lanság, részegítő és lázzadó indulat, vastag baromi gyönyörködés: hanem tsak nyájas enyelgés, rendkívülvaló vídamság, lomhaság nélkül való elérzékenyülés, könnyű és szabad Epicureismus. Az Anákreon' világában tsak a' jelenvaló szépet, jót, gyönyörűt keresi az emberi Lélek, a' fősvénységtől,

75 nagyravágyástól, haszontalan aggodalmaktól üressé lévén, érzi hogy jó az élet, és a' halált is tsak úgy nézi, mint az örömmek és megelégedésnek utolsó pontját, mellyen meg kell nyúgodni. Horatius is követte őtet ebbe; mert σ is a' gyönyörűségek közzé mindég szép módjával béviszi a' halált, a'

80 koporsót, a' más Világot.⁶ Eljünk vídámon, és minél kevesebb gonddal; mert egyszer meghalunk, ez a' régi Lyricusok' Philosophiája: ha pedig élnünk és örülnünk kell, hagyjunk élni és örülni másokat is, ez az egész emberiség philosophiája. Vajha minden fősvénynek, minden Nagyravágyónak, minden bújálgodónak beléolvashatnám a' szívébe ezt a' kurta philosophiát! hány rettenetes bűnnek a' tsiráját sütném el általa; óh jó theoriájú, gonosz praxisú Halandók! a' ti kebele-

85 tekben. Ezt a' Maximáját Anacreon a' legszebb színbe öltözteti fel, kikeresi az érzésnek legszebb útait, fájin elmés-ségével tsalogatja 's tartóztatja az olvasót, magát igen kelle-

90

sqq.]) 's a' melly szép megjegyzését ottan előhizza X. LEO Pápanak, és a' mit erről a' szentségtörésről Alcyoniusból és Colomésiusból kijegyez Dan. Georg. MORHOFIUS (Polyhistor. Literar. Philos. Practic. C. Accession. Joh. Frickii, et Joh. Molleri, Edit. III. Joh. Alb. Fabricii. Lubecae. 1732. 4. – Tom. I. Lib. VII. Cap. 2. §. 11. pag. 1043.).

- 5 *Com. TELEKI Bibliotheca, Tom. 1. pag. 9. és BORN in Dissert. Anacreonti prae fixa. pag. XXIX et XXX. Edit. Lips. 1789. 8.*
- 100 6 Szép Aesthetikai és erköltsi jegyzést tesz az ilyen Poétai fordulásról amaz érzékeny Frantzia Poéta DELILLE *Les Jardins, ou l'Art d'embellir les Paysages, Poème en IV. Chants, l'an XI. 12). dans ses Notes.* és sok víg Poétának jó letzkét ad általa.

105 metes és kedveltető módon fejezi ki, ezer édes ígésző képzele-
teket talál elő 's azokat a' legkönnyebb móddal festi le, hogy
azok a' mi Fántáziánkat körülzibongván, Lelkünkéről az
élet' úalmát 's az azt felettébb lankasztó indúlatokat bal-
zsamos szárnyaikkal leszeleljék.⁷ Ezt a' könnyű és aprólék
110 gyönyörűséget olly elmésséggel fűszerszámozza ő meg, a'
mellynek párját alig találni. Az ő humora azt mondja Sulzer,⁸
a' legkellemetesebb a' világon, 's olly könnyű, mint a' leg-
szebb kikelet; az Ó Daljainak gyűjteménye hasonlatos a'
virágos Kerthez, mellyben ezer kívánatos illatoktól lepet-
115 tetni meg.⁹

Ez tehát az Anákreon' Daljainak belső természetek, és a'
melly Dalokat illyen lélekkel 's illyen formába öntenek a'
Poéták, azokat *Anákreontismusoknak*, *Anákreoni Daloknak*
nevezik. Azért is, a' ki jó Anákreoni Dalokat kíván írni;
120 annak nem Anákreont kell fordítani, sem holmi hideg és
durva érzéseket az Anákreon' mértékére srófolni:¹⁰ hanem
az ő tőle kedvelt édes tárgyáról, az ő tulajdon könnyűségé-
vel, vidám humorával, és kellemetes előadásával, rövid és
tűnő Dalokat szerezni. Sajnálom, hogy a' midőn ezeket
125 írom, DÉGENnek¹¹ Anákreonra tett halhatatlan gondolatait
a' könyvnek nem léte miatt jó ízlésű Olvasóimmal nem
közölhetem. Én azt a' fáradságomat nem kíméltem volna;
de Collegiumunknak Könyves házában Dégennek sem ki-
adását, sem Értekezését fel nem találhattam, a' melly
130 Könyvtárnak egyébaránt a' Görög és Deák Litteratúrára
nézve, melly nálunk olly nagy betsben vagyon, Magyar Ha-
zánkban párját nem láttam. Még egy felette hasznos Német

7 Egésszen megérdemli a' figyelmet BARNESIUS *Prolegomenor*, in *Anacreont*. §. X et XI.

135 8 Allg. Theor. d. sch. Künste. – Art. Anákreon.

9 Lásd *Jul. C. SCALIGERI Poëtices Lib. I. Cap. 44.*

10 Így járt, az egyébaránt tudós *Casp. BARTHIUS* vagy költött
nevéen *TARREUS Hebius*, a' kiről azt mondja az éles *MOR-*
HOF, Polyh. Literar. Tom. I. Lib. VII. Cap. 3. §. 12. pag.
140 *1068.* hogy „ejus Anacreontes lignei plane, imo stercorei
sunt.”

11 *Ueber die Philosophie des Anákreon, ein Versuch von M. Joh. Fr. DEGEN.* Erl. 1776. 8. – *Anacreon, herausgegeben von J. F. DEGEN.* Erl. 1781. 8. –

145 Gyűjteményben¹² igen szépen és derekasan le van írva az
Anákreon Daloknak valóságos természetek; de azzal sem
élhettem. SCHNEIDER is¹³ sok szép jegyzéseket tesz az Anák-
reón' Poézisáról, az ő követőiről 's ezeknek elmebéli erejek-
ről. Minden pallérozott Nemzetekből vagynak már a' kik
150 Anákreontismusokat, vagy Anákreón' lelke szerént írott apró
Dalokat tsináltak; de egy sem vitte a' Poézisnak ezt a'
Nemét olyan tökéletességre, mint a' Németeknél GLEIM,¹⁴
a' kit azután, (a' szokás szerént), egész sereg nyomorúltt
155 hímezők követtek, és bosszantottak. Nálunk ebben a' pályá-
ban tett próbát Édes Gergely¹⁵ Földi János, és Dayka Gá-
bor.¹⁶ Fordították pedig némely darabjait Földi, Rajnis, Ka-

12 *Fragmenten über die neuere deutsche Litteratur.* (I. Th. S. 338. f.) –

13 *Anmerkungen über den Anakreon* (von Prof. SCHNEIDER)
160 *Leipz.* 1770. 8. –

14 GLEIMS *Versuch in scherzhaften Liedern, Berlin.* 1749. 8.
– *Ebend. Lieder nach dem Anakreon. Berlin.* 1766. 8. –

15 Édes Gergely régolta fordítgatja Anákreón' Daljait görög-
ből, régolta is dolgozik Anákreontismusokat: ez utolsók-
165 ban szerentsésebb volt mint amazokban, és talám, a' mint
rájok emlékezem, a' legjobbakat vesztette el 1798diki
útjában. Most mind a' kétféle Próbáit kiadá e' tzm alatt:
*A' Teoszi Anákreón Versei, kétféle fordításban. Egyenesen
görögből, 's a' t., ÉDES Gergely által. Vátzon.* 1803. 8. – A'
170 Fordítást ez a' Magyar Verselőnk kétképpen tette meg, a'
mint maga is a' könyv homlokán említi, az egyik van az
Anákreón' mértéke szerént, a' másik pedig kádentziás
apró sorú versekben. Illyen formába öntötte Anákreontis-
tismussait is, kit kádentziával, kit tsak a' nélkül. Baráti
175 és jóakarói sürgették, hogy kiadja, a' mint az előbeszéd-
ben írja. – ZECHENTER *Antal* is kiadá az Anákreón' ver-
seit Magyarúl 6 syllabájú 3 soros kádentziás Versekben
fordítva. *Prága.* 1785. 8. De a' 3 soros Vers! a' Prágai
fordítás! a' Geklen Adelajda! és az illyen Magyarság! –
180 Inkább hallgatom a' NÉMET *Virtuózok' MAGYAR Verbunk-
nótáit,* mint az efféléket. A' Magyarnak Karaktere az,
hogy Karaktere legyen...

16 *Dr. FÖLDI János,* a' ki Anákreonnak sok daljait fordította,
próbát tett az Anákreontismusokban is, mellyek több

185 zincy, Ráday, Édes.¹⁷ Az Olaszoknál és Frantziáknál már
több fordította 12 Poétánál; az Ánglusoknál 6 fordítása van;
Németül és Spanyolúl¹⁸ pedig az eredeti metrumon próbál-
ták fordítani. A' Dégen kiadása német fordítással együtt,
tudomra, leghasznavehetőbb. A' prosodiára és philologiára,
190 legjobb a' Bárnésé. Pompás kiadások Rómában a' Spalettie;¹⁹
és a' két Pármai.²⁰ De legszebb, legjobb, legbővebb, és mind
külső mind belső érdemére nézve legfejedelmibb a' Parisi,²¹
a' mellyben nem tsak a' Görög Textus legcorrigáltabb, a'
Deák fordítás mind versben, mind folyóbeszédben legdere-
195 kabb; hanem a' Daloknak száma is több újjonnan feltalált
Darabokkal van szaporítva, az Író képzetelei pedig Párisnak
mái híres Piktorjai és Metszői által Táblákra vagnak tétet-
ve, 's a' mi több az oda-való legnagyobb Muzsikuskok által a'
Görög Textus Muzsikai Compositióra van véve. Vajha én,
200 Hazánknak olyan Componistájára találhatnék, a' ki egy

Versezetjeivel együtt még Kézírásban hevernek. – *Ujhe-
lyi DAYKA Gábor* egynehány szerentsés Anákreontismust
tsinált: az 6 próbái is még Kézírásban vagnak egyéb
poétai darabjaival. Egy az Orpheusban kiadódott: a' többi
205 is Kazincy Úr' öszveszedése és barátságai hív gondoskodá-
sa után rövidnap világra kerül.

17 Lásd a' *Magyar Museumot* Kassán és Pesten; 1788. 1789.
II. Kötet. 8. *Orpheust* Kassán. 1790. II. Kötet. 8. – és
Helikoni Virágokat KAZINCY Ferentz *Gyűjteményéből*. Poz-
210 zsonyban. 1789. 8. –

18 Német lábakon próbálta MEINECKE (Leipz. 1776. 8.).
Spanyol nyelven pedig *Estevan Man. VILLEGAS*, (az 6
Eroticainak Iső Részében. Najera. 1617. 4). –

19 1781. fol. –

215 20 Az egyik nagy betűkkel *c. Commentario, et B. Theca
Anacreonteia, et var lection*, 1785. 4. *ex typ. reg.* a' másik
apróbb betűkkel, a' híres BODONI' *typogr.* Olasz fordítás-
sal, *in 4. maximo*. [1793.]

220 21 Odes d'Anacreon, traduites en Français avec le texte grec,
la version latine et notes critiques, par la Citoyen GAIL,
avec estampes, odes grecques, mises en musique par
Gosséc, Mehul, le Sueur et Cherubini, et un discours sur
la musique grecque. Edition plus complete que toutes
celles qui ont paru jusqu' à ce jour. Paris l'an 7. gr. 4.

225 Magyar Anákreontismust Muzsikára vévén, vélem, és Ma-
gyarimmal közelebből tudná 's kívánná éreztetni a' Görög
szabású Rhythmusoknak Mennyei hármóniáját! Rousseau,²²
a' ki maga is mester vólt a' Muzsikában, próbát tett e' részről
230 nevezetessen a' Pindarus' Ódáira: Nálunk Seyfried²³ is úgy
készített egy muzsikai szerzeményt a' Virág Benedek' Jám-
busos énekére. Így lehetne a' Görög mértékű Verseknek, a'
nép előtt betset és kedvességet szerezni!

2. *Old.* Az egész Verse Horátiusnak így van:

----- ego, apis Matinae
235 More modoque,
Grata carpentis thyma per laborem
Plurimum circa nemus, uvidique
Tiburis ripas, operosa parvus
Carmina fingo. *L. IV. Od. 2.*

240 3. *Old.* Valamint gyermeki elmémnek, a' gondolkodásra,
képzelődésre és érzésre való első kifejtődését, különösen
pedig a' Poéták' olvasására, és megízlelésére, 's magára a'
Poézisra való hajlandóságomnak jókori vezérlését Tiszt. T.
245 KOVÁTS JÓSEF Kőrösi Prédikátor Úrnak mint közönséges
Tanítómnak, és nagy-nevezetű Tudós BUDAI ÉSAIÁS Elo-
quent. Professor Úrnak, mint magános Oktatómnak, kö-
szönhetem: úgy ifjú tehetségeimnek 's addig szerzett olva-
sásomnak az oskolai korlátok között való kivezérléséért, a'
régi jó ízlésnek az újjabbakkal való egybekötéséért Tek.
250 KAZINCY FERENTZ Úrnak 's néhai Tudós Dr. FÖLDI JÁNOS
Úrnak tartozom. Poétai lételem felől úgy játszhatom, mint
Nagy Sándor, midőn Filepről az Attyáról, és Arisztótelesről
a' maga Tanítójáról, azt mondotta, hogy: *ille quidem esse, hic
autem bene esse dedit*: amazok nélkül Poéta nem lettem
255 vólna, ezek nélkül pedig tűrhető Poéta; amazok szültek fel
a' Parnasszusra, ezek pedig neveltek rajta 's megmutatták

22 Lásd az *δ Dictionarium Musicumát*, 's a' hozzá ragasztott
Kótákat.

23 Esméretes az *δ Csehihez* írott Dalja, melly így kezdődik:
260 *Tölem Barátom messze vagy* 's a' t. Ebben a' Dalban, a'
mint tudjuk, nints az úgy nevezett Kádentzia; még is jól
megy rá a' muzsika, 's *δ* is a' muzsikára.

annak tsínos útait, a' szép lelkeket kalaúzúl keresték ki
mellém, hogy meg ne üssem lábamat a' kőbe. – Melly nagy
265 szerentse, midőn egy nevendék elmét illy *nem-Orbiliusok*
bárdolnak, és köz pályájának kezdetekor illyen jó indulatú
és egyenes *Aristárkusok* vezetnek! Adnák az Egek, és ten-
nénk meg a' kedvező Múzsák, hogy én e' közönségesen tiszteltt
négy névre a' Magyar Világnak egén homályt ne borítanék,
270 és midőn az én ő'erántok viseltetett magános háládatossá-
gomat most illy *aprólék Munkámnak* a' Sarkán közönsége-
sitem, azt mondanák Polgártársaim, tudós Hazámfia, 's az
utánunk születendők

In tenui labor; at non tenuis gloria, si quem
275 Numina laeva sinunt, auditque vocatus Apollo. –²⁴

5. *Old.* Sajnálható dolog a' nyelvre nézve is, de kivált a'
Poézisra nézve, hogy a' mi Világ szerte kedves és betses
Tokaji borunknak olly insonorus és nyomorék 's hosszú neve
van. *Asszúszöllőbor!* – Hogy én a' hazai termést még is
280 Nemzeti szóval ejtsem ki; kéntelen voltam a' *Máslás* nevet
venni fel, noha ez szegényebb neme a' Hegyallyai Nektár-
nak.

7. *Old.* Jámbus vagy *futó láb*²⁵ az, a' mellynek az első tagja
rövid, a' hátúlsó pedig hosszú. Jámbus Vers az, a' melly
285 többnyire illyen Jámbus lábakon jár. Ennek a' Versnek
találójának Arkilokust teszi Horatius, Ovidius, Velleius Pa-
terculus, és a' nagy kritikájú Bayle.²⁶ Ez az Archilochus

24 VIRGIL. *Georg. Lib. IV. v. 7.* –

25 A' Jámbusok régenten gúnyolásra, és gyalázásokra vól-
290 tak alkalmaztatva. Így bosszúlta meg *Hipponax* Poéta az
ötet kitsűföltt Pictorokat, (PLINIUS *Hist. Nat. Libr.*
XXXVI. Cap. 5. és HORATIUS *Epod. VI. v. 14.*) Archilochus
ezt a' Vers' nemét, a' mint *Hephaestio* mondja, JAMBE
nevű Menyetskétől tanulta, és nevezte; de ezt tagadja
295 SCALIGER, és a' Jámbusok eredetét egészen Apollónak a'
Pythonnal való hartzáig viszi fel. Lásd: *Poëtic. L. I. Cap.*
23 et 54. pag. 39 et 53.

26 Archilochum proprio rabies armavit Jambo. HORAT. *Art.*
Poët. v. 79: Repertor pugnacis Iambi-nak nevezi OVIDIUS,
300 *in Ibin. v. 521.* – Azt mondja V. PATERCULUS *L. I. Cap. 5.*

Poéta virágzott a' 29. Olympiásban; szörnyű tsúfolódó és átkozódó ember vólt írásaiban; a' mellyeket a' tőle talált hatos Jámbusokon készített. Nem tsak ellenségeit, hanem jó embereit, barátit, sőt tulajdon annyát, 's a' mi még több, önnön magát is megszidalmazta.²⁷ A' többek között, hogy Lycambe a' leányát, tett ígérete szerént, néki feleségül nem adta, egy kemény Satirát írt ellene, mellynek olvasása után Lycambe és annak leánya magokat, a' gyalázat miatt való kétségbeesésből, felakasztották.²⁸ Innen a' mérges verseket az Arkilokuséhoz hasonlítja Horatius, és Ovidius.²⁹ Aristophanes Grammaticus azt jegyzi meg Cicerónál,³⁰ hogy az Archilochus Jambicussai minél hosszabbak, annál szebbek valának. – Az Anákreon' Jambusa a' minn ő írta minden Ódáit 3 lábból áll és egy syllabából, vagy is az ő verse negyedfél Jámbus. Hanem az első láb lehet *lassú* is, *doboló* is (Spondeus vel Anapaesticus) e' szerént:³¹

neque quemquam alium, cujus operis primus Auctor fuerit, in eo perfectissimum praeter Homerum et Archilochum reperiemus. – BAYLE, Dictionn. Hist. et Critique, VI. Edit. par Maizeaux. Basle. 1741. fol. Art: Archilochus. –

27 Jeles példáit láthatni ezeknek AELIANUSNÁL *Variarum Hist. L. X. Cap. 13.* és PLUTÁRCHUSNÁL *de audiendis Poëtis, és in Institut. Lacon.* –

28 Nec socerum quaerit, quem versibus oblinat atris; nec sponsae laqueum famoso Carmine nectit. HORAT. L. I. *Ep. 19. v. 30.* – A' Satirának egynéhány ilyen irtóztató következéseit olvashatni BAYLEban a' Hipponax *articulusnál, az F. betű alá tett Jegyzésében.*

29 Cave, cave; namque in malos asperrimus Parata tollo cornua. Qualis Lycambae spretus infido gener. *Epod. VI. v. 13.* Postmodo si pergas, in te mihi liber Jambus Tincta Lycambeo sanguine tela dabit. *in Ibin. v. 51.*

30 *Lib. XVI. Epist. 11. ad Atticum.* Vessd hozzá Dionys. LONGINUS *de sublimitate, (ex recens. Zachar. Pearcii, et edit. Sam. Fr. Nath. Mori. Lips. 1769. 8) Cap.. 10. §. 7. p. 72. és Cap. 13. §. 3. pag. 86.*

31 *Jul. Caes. SCALIGER Poëtic. Lib. II. Cap. 34. pag. 77.* így ír a' Jámbusokról: Jambicorum sedes purae [et] propriae fuere per initia, sicut et aliorum. Verum quum Poësis sit imitatio naturae, natura vero ipsa raro simplicia com-

0 - / 0 - / 0 - / 0
 - - / / / -
 0 0 - / / /

345 Igy élt ezzel Anákreon, némelly kifogás mellett: és ez az ő
 Daljainak könnyeded és kurta foglalatjokhoz legalkalmato-
 sabb is. – Tsak ezért az egy mértékes versért is majd meg-
 halnak a' Napnyúgoti Nemzetek, 's ha a' Spanyol a' maga
 parantsoló hideg *a* betűit, az Olasz az ő egybeolvadó gömbö-
 lyeg szavait; a' Német a' sok Diftongust és schevátlan conso-
 350 nánsait erre a' Téjoszi taktusra rákényszerítheti, boldognak
 tartja magát és Anyai nyelvét, 's igazságtalan örömeben
 truttzol a' néhai Jóniának ditsósságén. Hát te Árpád' nem-
 zete! mikor fogod közönségesen érezni, hogy a' te nyelved –
 és egyedül a' te nyelved – alkalmas a' Görög Múzsák
 355 hasonlíthatatlan hármóniájára?³²

9. *Old.* Két tsillagzat van az égen, különösen, Kutya nevű,
 t. i. a' *kiszebbik Kutya* és *nagyobbik Kutya*. Ez utólsónak
 pófáján van egy első nagyságú Tsillag, mellynek neve *Ku-*

360 mentetur, eaque ad compositiones potius perfectorum:
 idcirco haec ut exactius explicarentur, admisti necessario
 sunt alii pedes, quorum notis res ipsae, quae essent
 variae, designari possent. Insertus igitur *Spondaeus* se-
 dibus imparibus. (*Vesd öszve azzal, a' mit Horatius ír de*
Arte Poët. v. 251–259). Ejus sive consilii, sive consvetu-
 365 dinis ratio declarata est septimo horum Librorum. (*külö-*
nösen pag. 359.) *Anapaestus* quoque ingessit sese, non
 sine magno decore, est enim pes admodum nobilis (*nem*
mobilis?) isque non solum sedibus peregrinis, idest impa-
 ribus, sed etiam legitimis. Id quod apud omnes Graecos
 370 videre est. De *Dactylo* quid dicendum? nam si *spondaeus*
 interponitur, quare non et *dactylus*? fortasse quia tro-
 chaeo similior: a longa namque incipit, *anapaestus* iambi
 naturam imitatur: a brevi enim capit initium. &c. – Az
 Anákreon' Jámbicussairól, 's azoknak változtatásiról bő-
 375 ven ír BARNES *Prolegom. in Anacreont. §. XII.*

32 Azt mondja KAZINCY *Orpheus' I. Kötetj. 277 old.*, „Boldog!
 boldog, a' ki a' görög Dal' szépségét tsak úgy is érezheti,
 mint én.” – Lásd a' II-dik KIERESZKEDÉST.

tyátska, vagy Kutyó, Canicula, Sirius.³³ Mikor a' Nap Julius
380 21-dik napj. az Oroszlány jegybe megy, akkor kezd a' nagy
Kutya' Tsillagzatja a' Nappal együtt feljárni, másod vagy
harmadnapra szembetűnőképpen feltetszeni.³⁴ Ennek feljá-
rásától kezdik azokat a' nyár közepén lévő száraz, tikkasztó
385 és beteges napokat számlálni, a' mellyeket a' nagy Kutyának
pofáján lévő igen fényes Canicula tsillagtól canicularis na-
poknak nevezünk. A' Caniculai idő nem olly beteges és
dőgleletes ugyan nálunk, mint más forró tartományokban,
a' miért Virgilius,³⁵ Horatius és más déli Poéták olly iszonyú

33 Erről a' Kutyáról azt mesélik a' Poéták, hogy ez az Erigo-
390 né' (ki a' Szüz' jegye, a' Nap' útján) kutyája volt, a' melly
látván hogy Icarium a' pásztorok megölték, 's annak
leánya Erigone búvában felkötötte magát, a' szánakozás
miatt megdöglött; melly szíves hűségéért Jupiter ötet,
395 Erigonéval együtt, a' tsillagok közzé helyeztette. Vid.
Caroli STEPHANI Dictionar. Histor. Geogr. Poëticum. (Ge-
nevae. 1660. 4.) pag. 573.

34 A' régi Kalendáristák, Tsillagvizsgálók' és Matematiku-
sok' észrevételek szerént felrakta ennek a' Tsillagzatnak
400 járását Usszerius. Vid. *Jac. USSERII Dissert. de Macedo-
num et Asianorum Anno Solari; cum Graecorum Astrono-
morum Parapegmate, ad Macedonici et Juliani Anni ra-
tiones accommodato.* (Edita ad calcem Rationarii Tempo-
rum Petaviani, Veronae. 1741. fol. m.) pag. 94. et 95.

35 VIRGIL. *Geor. L. II. v. 353.* hiulca siti findit canis aestifer
405 arva. *Geor. L. IV. v. 425.* Jam rapidus torrens sitientes
Sirius [Indos] Ardebat; coelo et medium Sol igneus orbem
Hauserat; arebant herbae, &c. *Aen. L. III. v. 138. sqq.*
Corrupto coeli tractu, miserandaque venit Arboribusque
satisque lues, et letifer annus. Linquebant (a' társai *Aeneás-
410 nak*) dulces animas, aut aegra trahebant Corpora; tum
sterilis exurere Sirius agros; Arebant herbae, et victum
seges aegra negabat. *Aen. L. X. v. 273. sqq.* Sirius ardor, Ille
sitim morbosque ferens mortalibus aegris. – HORAT. *L. I.
Od. XVII. v. 17.* Caniculae vitabis aestus. *L. III. Od. XIII. v.
415 9.* Flagrantis atrox hora Caniculae. *Lib. I. Ep. X. v. 15, 16.*
gratior aura Leniat et rabiem canis et momenta Leonis
's a' t. Így LUCANUS, STATIUS, PRUDENTIUS, SID. APOLLI-
NARIS; így CICERO, PLINIUS; így a' mai Olasz Poéták is.

nevekkal terhelik: de még is jó, a' mint Blancard mondja,³⁶
420 ha az Orvosok reá ügyelnek, 's a' Hippokrates' intése szerént,
a' RECIPEK körül nagyobb kémélléssel forognak.

10. *Old.* Hogy sok jó Magyar szavaink némelly jó Magyarok
előtt is esméretlenek; annak oka az, hogy az olyan szó a' több
Vármegyékben feledékenységben menvén, mai napon, mikor
425 nyelvünkre jobban kezdünk ügyelni, tsak néhol és talám a'
leategyűgyűbb Magyarok közt maradt meg. Más részről, azt is
sajnálva kell tapasztalni a' vizsgálódó 's mindent megolvasni
kívánó Magyaroknak, hogy régi törzsokszavaink a' szokásból
kimentek, és vagy tsupán tsak ivadékaikban élnek: vagy egész
430 Familiástól edgyütt magyok szakadt: a' minek legfőbb okai
azok a' gyarló Fordítók, kik a' (kivált hajdan nyomorék) Deák
és egyéb eredeti munkák körül, nem az idegen nyelvet a'
miénkre, hanem a' miénket akarták amannak a' kaptájára
szorítani. Magyarjaim! Literátorok! ne tsak a' külföldi írókat
435 olvassátok, hanem keressétek fel a' rabotázó együgyű Magyar
az ő erdeiben és az ő Scytha pusztáiban, hányjátok fel a' gyarló
énekes könyveket, a' veszekedő Predikáziókat, a' szúr biblio-
poliumon kiterített szennyes Romántzokat, hallgassátok figye-
lemmel a' danoló falusi leányt, és a' jámbor puttonost; akkor
440 találtok rá az Árpád' Szerentsi táborára, akkor lelitek fel a'
nemzetnek ama' mohos, de annál tiszteletesebb maradványit,
a' mellyeket az olvasott és útazott uratskáknak társaságában
haszontalan keresnétek. Hónallyig érő nadrág, lapos hosszú
kalap, pípaszárnak való páltza és láb az, a' mit ott találnátok,
445 a' nyelv is selyp és erőtelen, a' minn azok az elpallérozott kis
Aziáták persziflaskodnak. — MOLNÁR ALBERT, az a' minden
tekíntetben nagylelkű és hasznos hazafi, a' kinek érdemeire
nékünk maradékoknak tsak azért is szemesebben kellene
ügyelnünk, hogy eleink háládatlanságát valamennyire jóvá
450 tennők,³⁷ — Molnár Albert sok gyökérszókat megtartott szá-

36 St. BLANCARDI *Lexicon Medicum etc.* (Ed. nov. per. Jo. Fr. Isenflamm, Lips. 1777. Tom. II. 8.) pag. 216.

37 Szívre-ható, a' mit Pápai PÁRIZ Ferentz ír az *ő Dictioná-
riumának Előbeszédjében* a' szegény Molnár Albert felől,
455 és a' mit ott bizonyítanak a' BISTERFELD' Versei. Lásd
életét és munkáit a' BOD Péter' *Magyar Athénássában*, a'
181–184 lap. és a' Gróf RÁDAY' tudósítását az *Orpheus II.*
Kötetj. 97 lapj.

460 munkra, a' mellyeknek vesztesége pedig mindenkor a' leg-
 gazdagabb forrásait dugja bé a' nyelvbővítésnek. De sok
 emberek sipítnak az esméretlen szók ellen, a' kik ADELUN-
 GOT pengetik szájakon, 's az Albert' hamvai eránt érzéketle-
 nek. Minden Magyar író, a' ki a' külföldi, vagy (a' mi még
 465 jobb) a' természeti szépségeket nyelvünkön akarja érezhető
 móddal előadni; sajnálja hogy a' zóldágot egy meghatározott
 törzsök szóval ki nem teheti. Az *ág* lehet leveles is, leveletlen
 is; száraz is, nyers is; vékony is, gerenda vastagságú is: a'
gajj szint' ilyen közönséges jelentésű. Hogy tesszük ki hát
 ezt hogy FRONS? Kiteszi Molnár Albert ezzel hogy LOMB.
 470 Innen ezeket származtatja: frondosus *Lombos*, frondare *lomb-*
bozni, frondator *lombozó*. A' Lombot pedig, és a' lombost
 egészen megkülömbözteti a' lomptól, és a' lompostól. – Hoz-
 zuk vissza, Barátim, ezt a' szép eredeti rövid szót, 's nyerni
 fog véle az írásunk.

475 10. *Old.* Kókkadni mondják a' Debretzeniek az olyan
 füveket és virágokat, a' mellyek a' nap' hévsége, a' féreg'
 rágása, vagy más belső nyavalyájok miatt, hervadni, konyúl-
 ni, sárgúlni és halni kezdenek.

480 12. *Old.* Idalia vagy Idalium egy város és erdő Cyprus
 szigetében, a' hol Vénus különösen tiszteltetett. –³⁸

13. *Old.* Martalék a' régi Magyaroknál tett hadban elfo-
 gott rabot, mancipium, örökös szolgát, vagy sclávot.³⁹ Innen
 van a' régi énekünkben:

485 Ördög' martalékja,
 Hogy ne légyek rabja,
 Adj estvét érnem!

38 Vide notas *Chr. Gottl. Heyne* (in Edit. Virgil. Lips. 1787.
 Tom. IV. 8. m.) *ad Aeneid. Lib. I. v. 680. et sqq.* fotum
 490 gremio Dea (*Vénus*) tollit in altos Idaliae lucos, ubi mollis
 amaracus illum Floribus et dulci aspirans complectitur
 umbra, és *ad Aen. L. X. v. 51. sq.* a' hol a' Cytheronról is
 szó vagyon.

39 MOLNÁR *Albert* a' maga Deák Dictionáriumában a' *Prae-*
 495 *da* szót Martalékkal teszi ki; a' Magyar Lexiconjában
 pedig a' Martalék szót általlyában *Praeda* és *Manubiae*
 szavakkal világosítja.

14. *Old.* Thales, egy a' 7 Görög böltsek közzül, a' ki az Egyiptomi Papoktól a' természet' tudományját és az Égvizsgálást megtanulván, arra nemzetét is reá kapatta, és az úgy nevezett Joniai Sectát fundálta. Egyszer egy estve az égre függesztett szemekkel a' tsillagokat vizsgálván, az udvaron egy verembe esett; mellyre a' vén szolgálója így tsúfolta ki: Te a' feletted lévő dolgokat kívánod kitanulni; 's nem látod a' mi a' lábod előtt van.⁴⁰

16. *Old.* A' Parnasszus' hegye, melly Phocisban vólt, és két tetejét az ég felé botsátván, maga pedig teátrum formán borzasztó meredekséggel nyúlván el, a' nézőbe szent rémzést okozott; az itt lévő Castalius forrása, melly az Aganippé és Hippocrene' forrásokhoz közel vólt, 's a' Parnasszus Hegyének a' tövében feküdt; és a' Tempe' völgye, mellyet, az eleven gyepen 's az árnyékos fákon kívül, a' Péneus' patakja is hívesített,⁴¹ több ilyen forrásos és vizes helyekkel együtt Apollónak, a' Múzsáknak, és a' Poétáknak vóltak szentelve: a' bortermő hegyekről effélet nem olvasunk.

19. *Old.* Giambattista Guarini született Ferrarában, 1538. Eszt. Sokáig vólt az odavaló Hertzegnek II. Alfonzknak Titoknokja, azután Státustanátsosa, a' kinek sok hasznos szolgálatot tett a' Velentzei, Római, és Lengyel követségekben. Minekutánna Florentziában is és egyébütt, ékesen szóllását, hűségét, és Politikai táalentomait kimutatta vólna; tsendes életre kívánván magát adni, hazájába visszaindult: de Velentzében véletlenül kimúlt, 1613. Eszt. Azt a' különöst

40 Vid. DIOGEN. LAËRTII *Vit. Philosophor. Lib. I. num. 34.*
„Qua ratione, (úgymond a' banya) o Thales, quae in coelis sunt, comprehensurum te arbitraris, qui ea, quae sunt ante pedes, videre non vales?” – Ide megy ki MORUS Tamásnak, ama nagy lelkű és tudományú Angliai Cancellariusnak, egy Astrologusra írott Epigrammája:

Astra tibi aethereo pandunt sese omnia vati,

Omnes, et quae sint fata futura, monent:

Omnibus ast uxor quod se tua publicat, id te

Astra, licet videant omnia, nulla monent.

41 Lásd VIRGIL. *Culice v. 93. sqq.* és *Georg. Lib. IV. v. 317.* és a' miket ez utólsó helyre tett bővebb *Excursusában* a' tudós HEYNE előad. *Tom. I. pag. 552. sqq.* 's a' mit Strabónból kijegyez. *Tom. IV. pag. 17.*

jegyzették fel róla a' baráti, hogy a' *Poéta* nevet gyűlölte, a' melly inkább megvetést, mint tiszteletet okozna az embernek. De az jól esett néki, ha a' Fejedelmek, nagy emberek, és a' tudós Académiák pompás titulusokkal tisztelték meg.⁴² – Gyönyörű, és könnyen menő versei vagynak; képzelődése termékeny és tüzes. Fő poétai munkája az a' Pásztori Dráma, mellynek neve *Il Pastor fido*, vagy A' hú Pásztor.⁴³ Vagynak apróbb Versei is felesen.⁴⁴ A' Madrigálokban, melly versezet neme közép a' Lyrica, és Epigrammatica poésis között, és a' mellyet olly elmésen határoz meg Boileau,⁴⁵ legelsőnek tartja Baillet a' Marini' verseit: de azért megkorpázza ötet Menagius, a' ki tsak ugyan mint nagyobb lingvista jó poéta, ritka elméjű 's fáin érzésű ember, jobban szólhatott az Olasz Poésisnak ékességéről.⁴⁶ Ez a' kis Anákreontismus Guarini-nak egy olasz Madrigálja után van készítve, mellyet az olaszúl értőknek kedvékért a' página' allyára teszek, hogy Menagiussal érezhessék ebből a' Guarini Madrigáljainak együgyű és igen kellő vóltokat.⁴⁷

555 42 Lásd felőlle MORHOFII *Polyhistor. Literar. Tom. I. Lib. VII. Cap. I. §. 9. pag.* 1012. – Gottl. Stollii *Introductio in Hist. Litterarium (ex transl. lat. Car. Henr. Langii, Jenae. 1728. 4.) pag.* 252, 253 – BAYLE *Diction. Hist. Crit. Art. Guarini, és Luigi ZUCCOLO, della Eminenza della Poësia Pastorale. p.* 25.

560 43 Pompás és gyönyörű Kiadása, *London. 1708. 4.*, mellyben Guariniról magáról is olvashatni. Lásd: THUANI *Lib. XCIX. ad a.* 1590.

44 *Rime del Sign. Giamb. GUARINI, Venet. 1559. 12.*

565 45 „Le Madrigal plus simple et plus noble en son tour, Respire le douceur, la tendresse de l'amour.”

46 BAILLET, igen szorgalmatos és tudós ember, ki kezdette adni Párisban 1685 Eszt. az ő ephemericus Munkáját illy név alatt: *Jugemens des çavans sur le principaux ouvrages des auteurs*, abban (*Part. IV. pag.* 181) Marininak adja az elsőséget; de ötlet megtzáfolja MENAGIUS a' maga *Anti-Bailletjában. Tom. II. pag.* 25. – Lásd: BAYLE *Dict. Hist. Cr. Art. Menage, a' hol ezt az embert gyönyörűen és nemesen karakterezi.*

575 47 *Punto da un Ape, a cui Rubava il mele il pargoletto Amore,*

24. *Old.* Minthogy némellyek, míg a' kézírásat olvasták, nem akadtak hamar értelmére ennek a' sornak:

Tsigaként tudott szeretni

580 azért teszek itt rólla egy kis jegyzést. A' mi nyelvünkben a'
Tsiga szónak 5 értelme van. Jelent 1, játékra való fa vagy
szaru tsigát; 2, tészta tsigát, vagy a' mint túl a' Dunán
hívják, lúdgégét; 3, a' felvonásra, holmi egyberakott makhi-
nákba készültt tsigát; 4, kínzásra és torturára való tsigát; 5,
585 a' férgeknek azt a' számos seregét, mely tekervényes, lapos,
és széllyel nyíló mészmateriájú tokban, vagy házatskában
lakozik; mint p. o. az *ostrea*, *cochlea*, *limax* etc. Itt a' tsiga szó
ez utolsó értelemben vétetődik; 's a' mezei vagy vízi tsigához
590 azért van a' bornemisza szerető hasonlítva, hogy felette
lassú és vídorság nélkül való hideg és fejér vérű állatotska.⁴⁸
Túl a' Dunán a' tsigának két nevét találtam; az 1, *Kágyló*,
mellyet Tiszt. Fábíán Úr és Dr. Földi⁴⁹ már bé is vettek, néhol

Quel rubato licore,
Tutto pien d' ira e di vendetta, pose
595 Su le labra di rose
A la mia Donna, e disse: „In voi si serba
Memoria non mai spenta
De le soavi mie rapine acerba,
E chi vi bacia, senta
600 De l'ape, ch'io prova, dolce, crudele
L'ago nel core, e nella bocca il mele.”

48 A' Tsigák egy számos seregét teszik az Állatok' VI Rendé-
nének, a' Férgeknek. Linné és ő utánna a' több Termé-
szetvizsgálók ezt a' sereget IV familiákra így osztják fel:
605 A, Multivalvia; Soknyílásúak. B, Conchae; Kagylók. C,
Cochleae; Tsigák. D, Egynyílásúak, tekergés nélkül; (*nekem*)
Púzsák. – Lásd FÖLDI' *Természeti históriáját a' 392 old.*
és *Jo. Fr. BLUMENBACH's Handbuch der Naturgeschichte VI. Aufl. Götting. 1799. 8. – S. 427.*

610 49 G. Chr. RAFF *Természeti Histor. ford.* Fábíán József.
*Veszprém. 1799. nagy 8. – a' 98, 99, 101, 102, 103, 104,
106 és 108 lap. – Dr. FÖLDI János' Term. Hist. a' Linné'
system. szerént. I Csomó. Pozsonyb. 1801. 8. pag. 389, 390,
[és 392]. – Vedd különösen gondolóra, a' mit T. Fábíán Úr*

615 *Kágyillónak* mondják; 2, *Púzsá*. Ez a' két név jó volna két seregbéli névnek; a' dialectusi Kágyilló pedig valamely jelesebb Nemnek a' nevének. Tsigának maradna egyedül tsak az olyan Nem, a' mellynek héjja valósággal tekergős, mint az igazándi tsiga.

620 26. *Old.* A' Jázmin egy tsemete vagy bokor szabású Növény, melly Európába Napkeletről származott, és ma már amannak déli tartományiban vadonnat is találtatik. A' mi Kertjeinkben virága' kedvéért szaporítottatik, a' melly fejér és sárgás, és kimondhatatlan' kellemetes és hathatós illatú. A'
625 Kertészeknél mintegy 20 fajtája van;⁵⁰ de a' Linné systemája szerint három nevezetes faja van a' többek között. 1, a' *patikai Jázmin* (*Jasminum officinale* Linn.) ez a' közönséges [fejér] Jázmin, mellyből az Olaszok még ma is igen jó szagú olajat készítenek; 2, a' *nagyvirágú Jázmin*, (*Jasminum*
630 *Grandiflorum* L.) ez még illatosabb amannál; 3, a' *legillatosabb Jázmin* (*J. Odoratissimum* L.) ennek törzsöke majd két ölnyi magasságú, és sokszor egy kis élőfa formára nő, levele télen is megmarad, virága világos sárga, és [nem] olly nagy ugyan mint az előbbié, hanem minden fajánál legkedvesebb
635 illatú, és az ág' hegyén bokréta módjára áll. – Tsudálkozom rajta, Debretzennek jó ízlésű Fejér-személyei! ti kik a' külső módinak tzifra hívságait olly nemesen megvetni, 's a' természet' szelíd pompáit olly nyájosan dajkálni tudjátok, hogy holott a' virágokat nem újságokért, vagy tzifra nevekért és
640 hazájokért, hanem belső valóságos kellemjekért szeretitek, és e' részben az egész hazában magatokat leginkább megkülömböztettétek, mégis a' Jázmint, ezt a' legszelídebb, leggyönyörűbb, és legillatosabb virágos tsemetét kertjeitekbe bé nem hoztátok! A' ti magánosan dalló Anákreontok kénszerít titeket a' természet' gyönyörűségire 's tulajdon jó gusztsu-
645 tokra, hogy Flórának ezt a' kedvesét pártfogástok alá vegyétek. Jól kiállja ő a' mi Scythiánknak hidegét, 's könnyen szaporodik jövésiről, és leduggatott ágairól, bújtással is tenyészik, és suhasztással. Tsak verőfényes, és egy kevésse
650 nedves földbe ültessétek; illatjával hálálja ő meg néktek, az

a' 101 és 104 *old.* mond! „Tsigá németül *Schnecke*, Kágyló pedig *Muschel*.”

50 *C. Ph. FUNKE, Naturgeschichte und Technologie.* (Braunschweig. 1791. III Bde, 8.) – IIter Band. S. 178.

655 ő testvéreinek, dajkázkodástokat. Vajha ez az én kis ajánlá-
som, a' Jázminnak betset, néktek pedig általa eggyel több
ártatlan gyönyörűséget okozna: akkor megelégedve merném
gondosságom Jutalmául a' kezetek közt először kinyitott
660 Jázminbokrétát kalapomra megkérni; 's talám ti sem lenné-
tek igazságtalanok. –

28. *Old.* Szamótza néven nevezik a' Duna mellett, Túl-a'-
dunán, és a' felföldön a' földi epret, néhol pedig annak tsak
egyik fajtáját. Jobb is volna, legalább fűvész Könyveinkből
665 különbözö nemet, a' mi magyarul Szamótza, Szeder, és
Eperj, Linnénél pedig *Rubus*, *Fragaria*, és *Morus* ilyen
formán rendelni el. 632. RUBUS fruticosus, szüros SZEDERJ;
vagy ha a' Rubusnak jó Nemi nevet találnánk, a' Szederj
maradna fajnévnek. 633. FRAGARIA vesca enni-való SZA-
670 MÓTZA; [vagy *Földi eper* SZAMÓTZA]; mert van olyan fraga-
ria is, a' mellynek epres vagy enni-való bogyója nem terem.
1055. MORUS alba, *fejér vagy halvány* SZEDER; MORUS
nigra, *fekete vagy savanyú* SZEDER. Így nem lenne a' mi
Természeti Históriainkban annyi zűrzavar és ambiguitás;
675 nem zavarnók össze a' fragariát és Morust az Eper név alatt,
's a' szeder név alatt a' Morust és a' Rubus fruticosust.⁵¹

28. *Old.* Melius vagy Horhi Juhász Péter,⁵² a' maga *Ma-
gyar Herbariumában*, a' Bellist Rukertznek nevezi: jó lesz
tehát a' Magyar Botanikusnak így írni Linné szerint. 962.
680 BELLIS perennis, *Százszorszép* RUKERTZ. BELLIS annua,
egyévi, vagy *kékellő* RUKERTZ. – Itt ebben az én versemben

51 Olvasd végig *Dr. FÖLDI Jánosnak Rövid Kritikáját és
Rajzolatját a' Magyar Fűvész-Tudományról. Bétsben.*
1793. 8.

685 52 Ez a' nagy és tudós ember született Horhi nevű falujában
Somogy Vármegyének, (ez a' falu többé nintsen; hihető,
200 eszt. alatt elpusztult; de megvan ez a' szó *Horhos*,
melly a' hegyek között lévő szoros utakat és vizmosásokat
jelenti) igaz neve volt Juhász, de a' mit az akkorbéli
690 szokás szerint görögül Méliusnak tsinált. Volt ő Debre-
tzeni Pap, és Püspök. Nagy embert játszott a' Reformatio'
idején. A' híres *Duditiussal* sok illetlen visszálkodást
tsináltak. Megholt 1572 eszt. Kár, hogy Herbariuma, a'
midőn ezeket írom, kezemhez nem kerülhet! –

695 az a' kellemetes piros kis gömbölyű virág értetődik, melyet
kerteinkben állandó gyökerekről szaporítunk, és Százsor-
szépnek nevezünk.

29. *Old.* Nardusnak hívják közönségesen azt, a' mit Ma-
gyarjaink is Spikinárdnak neveznek, (deákul *Spica nardi*, e'
700 görög szótól Nardu Stakhúsz) a' mely egy kékes virágú
jóillatú kerti bokrotska, és a' Levendulának (*Lavandula*
Stoechas. Linn.) fajtársa, Linnénél *Lavandula Spica*. Ebből
igen kedves illatú vizet tsinálnak, úgy hogy a' Frantziáknál
narder átaljában minden szagosítást és parfümrozást jem-
705 lent. A' Régiek szagobort is tsináltak véle, a' melyet *vinum*
*nardinum*nak hívtak.⁵³ Linnénél egészen más nemet tesz a'
NARDUS, mely a' *Triandriára* tartozik.

29. *Old.* Az ámbrá egy gyúlható, hamuszinű, sikeres és
jóillatú Gyanta' neme, mely a' zajgó habok által szokott a'
710 tengerből a' partokra hányattatni. Találtatik a' patikákban,
és a' fűszerboltokban. Terem Japóniának, a' Molukki Sziget-
eknek, Szummátrának, Borneonak, 's a' Malabári tarto-
mányok vidékein. Ha ennek drága illatját égettborral ki-
vontatják, más testekkel is bőven közli azt.⁵⁴

29. *Old.* Azt írja Homerus, hogy midőn [az Istenek] ven-
dégesskednek, a' nektárba nepenthest elegyítenek, mellytől
szívek és elméjük megújul, megvidámodik. Midőn Homéru-
nál Telemachust és Pisistratust megvendégeli Menelaus: az
ő felesége Helena kedvet akarván nékiek tsinálni, *nepenthest*
720 *elegyít a' borba, melly olly szer, a' mi a' bánatot és haragot*
elüzi, és minden bajt elfelejtet. Ha valaki erről iszik, mikor
már a' pohárba van; annak ortzójáról akkor nap nem hulla-
nak könnyek, ha mindjárt Attya Anyja meghólt vólna is, ha
mindjárt Attyafiát vagy kedves gyermekét előtte gyilkolnák is
725 *meg, és azt maga szemével látná is. Illyen jó és hasznos orvosi*

53 Illius e puro distillent tempora nardo. TIBULLUS, *Lib. II.*
El. 2. v. 7. Dum licet, Assyriaque nardo Potamus uncti?
HORAT. *L. II. Od. XI. v. 16.* PLINIUS, *Hist. Nat. L. XII. C.*
12. és L. XIII. C. I. és L. XXI. C. 6. ATHENAEUS, *L. XV.*
730 *Cap. 12 et 13.*

54 Az Afrika' partjai és szigetjei körül is nevezetesen Ma-
dagaskár mellett, bőven találtatik. – BLANCARDI *Lexicon*
Medicum Tom. I. Art: Ambra grisea, és CHARDIN Voyag.
Tom. IV. pag. 48 s.

735 *szerrel bírt a' Jupiter' Leánya, a' mellyet néki az Egyiptomi
Polydamna adott, Thónnak a' felesége, 's a' t.*⁵⁵

31. *Old.* Azt mondja SERVIUS, hogy a' Görögöknél minden
innepi 's áldozati szertartásokat közönségesenn Orgiáknak
740 Orgiák' neve tsak a' Bakkhus' innepeire ragadt, mellyeket,
minthogy Tébásban 3 esztendőbe szoktak vala előfordúlni,
Trietericaknak is mondottak, mint Virgiliusnál is láthatni:
*trieterica Bacchi orgia.*⁵⁶ –

31. *Old.* Lyaeus egy neve vólt a' többek között Bakkhus-
745 nak, mivel ő az ő bora által felszokta oldani az emberek'
szívéről a' gondokat. *Lüein ta melé;* a' honnan *Lüszimelész-*
nek is, az az Gondoldónak neveztetett.

32. *Old.* Anákreonnál Cythére, Virgiliusnál Cytheréa ne-
vet visel Vénus, Cythera nevű Szigetről, mellybe vitetődött
750 először a' tsigahéjjon, 's annál fogva az ő neki szentelte-

55 Igy ír HOMERUS *Odyss. Lib. IV. v. 220, sqq.* – Lásd még
Bazil. FABRI Thesaurus Erudit. scholast. (post Aug. Buch-
neri, Chr. Cellarii, Jo. Georg. Graevii et alior, curas. Lips.
1710. fol.) Art: Nepenthes, és Versuch eines Handbuchs
755 *der Erfindungen, von G. L. BUSCH. Wien und Prag. 1801.*
VIII Theile. 8. – IVter Th. S. 307.

56 VIRGIL, *Aen. Lib. IV. v. 301. sqq.* Lásd, a' miket erre a'
helyre jegyez SERVIUS, és HEYNE, *Tom. II. pag. 488, 489,*
és a' mit ír a' *Geor. L. IV. v. 521. alá,* a' hol azt is mondja,
760 *hogy orgiorum nomine omnia sacra enthusiastica et mys-*
tica appellabantur. Tom. I. pag. 543. Azért mondja STA-
TIUS is Pieridum Orgia. *Lib. V. Silv. 5. v. 4.* talám tze-
lozván az ARISTOPHANES' *Múszon orgiajára.* – Itt, ebben
az én kis Versezetemben, olyan enthusiastica Sacra té-
765 tetik magánosan Bakhusnak: és hogy mégis Orgiának
neveztem, holott ez a' szó a' dühösködéstől jön, az meg-
eshetett, és arra mind Anákreonnál a' *Manién maneisz*
arisztén, mind Horatiusnál az *An me ludit amabilis in-*
sania, mind Erasmusnál a' *Pulcrum est insanire cum*
770 *multis,* mind Kazincynál a' *Boldog bolondoskodás* – fel-
bátoríthatott, 's az egész dolog tsak oda megy ki, a' mit a'
Diétai Múzsában így tettem vala ki: *Bolond az, barátom,*
a' ki okos mindég.

tett.⁵⁷ – Legalább a' gyenge magyar Anákreontismusból a'
775 Czitére név szebben jön ki, mint Vénus.

35. *Old.* Polymnia, vagy Polyhymnia, az az sokhymnusú,
vagy sokénekű, sokat éneklő, egy a' kilentz Múzsák között;
itt úgy adódik elő, mint a' ki különösen a' Muzsikának az
Istenasszonya.

780 37. *Old.* Keserű-édes vagy Keser'édes az, a' mit a' Frantzia
az *aigre-doux*, az Olasz pedig a' *dolce-picante* által térsen ki,
a' miben az édesség keserűvel, savanyúval vagy főtóssal van
megvegyítve, és a' mi az ízérésben olyan forma, mint a'
785 muzsikában a' szokatlan és discordánt hangokból öszvefo-
gott hármónia; vagy a' festésben a' *clair-obscur*, *chiaroscuro*,
németül Hagedorn és Sulzer után *Helldunkel*.

37. *Old.* Azt mondja Jónesnél egy Török Poéta: *Ez életnek
Rózsássát körül néztem, 's egy rózsát sem találtam, mellyen
tövis ne lett volna, mellynek sértése szinte a' lélekig hat; hány
790 esztendő ólta forgok e' kortsmákon! 's még sem ittam olyan
bort, a' mi után mámor ne következett volna.* – Ezt a' mondást
felteszi Jónes az *Ali Chelebi'* folyóbeszédje szerént is.⁵⁸

57 Vide *Notas HEYNI ad Aen. Lib. I. v. 680.* – Így OVIDIUS
is *Metamorph. Lib. IV. v. 288. Fastor. Lib. IV. v. 15.* és
795 *Heroid. Epist. VII. v. 60.*

58 *Guil. JONES Poëseos Asiaticae Commentariorum Libri VI.
(Ex Editione Jo. Gottfr. Eichhorn. Lipsiae, 1777. 8.) pag.
283.*

10. Előbeszéd [az *Alkalmatosságra írt versekhez*]

Az alkalmatosságra írott versek az Aestheticusoknál már egészen nevetségbe mentek, legalább mindenkor gyanúsok. Erre nem tsak a' Rabner Satyrái adtak okot, hanem magok a' Németektől tsúfosan úgy nevezett *Gelegenheitsgedichte*.

5 Ugyan is, mihelyt az Országba, vagy valamely nagy Városba Fejedelem, nagy ember, Tisztviselő, Túdós születik, házso-dik, elúta, haza jön, vagy meghal; vagy valahol nagy ütkö-zet, győzelem, tűz, földindulás, vagy névnap vendégség történi: mindjárt minden szegeletbe megzendülnek a' fogad-
 10 datlan Bárdusok, a' Glückwünschende Gesellschaftnak kintornáló tagjai, a' Helikon' bodzás tövében kézimumkát úzó versjártók. Ezek olyan Urak, a' kikre születekkor Melpó-mene szép szemeket nem vetett, a' kik soha Poétai tüzet magokban nem érzettek, 's nem is érzenek, ha tsak valamely
 15 szembetűő alkalmatosság nem ingerli őket a' poétáskodás-ra: akkor pedig bezeg van dolga a' szegény Mú'sáknak, úton, útfélen, Falun, Városon, Kortsmákon mindenütt kiabálják őket, szálj le Mú'sám, serkeny fel Mú'sám, ülj fel Mú'sám, danolj Mú'sám, segíts Mú'sám, ne hagyj Mú'sám 's a' t. Nem
 20 kilentz Mú'sa, de kilentzs[z]áz sem győzne eleget tenni, annyin vannak ezek az Urak, és olly nagyon szolgáltatják magokat. Mihelyt pedig vége van a' jeles alkalmatosságnak: ók is, mint a' Tántz, vendégeskedés és éjtszakázás miatt kifáradt vendégek, lenyúgosznak a' Parnassus' bodzái közt,
 25 's a' halhatatlanságnak boldog reménysége alatt aggódatlan alusznak mind addig, míg valamely újabb solennitásnak lármája azt nem kiáltja fülökbe: *Kelj fel POÉTA!* melyre minden bodza berkek *Kelj fel Mú'sámmal* zendülnek meg. Hogy lehetne már az illyen Poétáktól ollyan remeket várni,
 30 a' mi tsak a' hosszas gyakorlásnak, a' tzél szerént való olvasásnak, és a' természet' 's az emberi szív' esméretének foganatja? Még azok is, a' kik magokat így tökéletesítették, és a' Természettől Zsenivel áldattak meg, még az igaz Poéták is, mondom, az Occasionális szerzeményekben ritkán, igen
 35 ritkán szerentsések. Okát könnyű általlátni, az ollyan ver-

sek, a' mint ama' józan, és éles ítéletű Horatius mondja, a' mellyek sok idő, és sok vakarás által tökéletességre nem vivődtek, nem fognak a' nagy emberek Könyvházainak ékes-
ségek lenni. Még az a' Mú'sák' barátja is, a' ki elméjének
40 gazdag forrásával ditsekedhetik, ha hirtelen munkára szorítódik, ritkán folyhat sár és habarék nélkül. Valamint a' szépmesterségeknek minden míveire, úgy a' Poétai munkákra is jó kedv kell, kiderült képzelődés, helyén lévő ítélettétel, nem tudom mitsoda jó ízű elandalodás, borulás ragadtatás;
45 egy szóval: hogy a' Mú'sa bennünket, ha segítségével élni akarunk, jó órába találjon. Ez az a' jó óra, a' mi a' Deáknál véna, a' Németnél *Laune*: a' mit az ember ilyenkor készít, ritkán esik meg, hogy jó ne volna! De minthogy ez a' véna, vagy is, ez az ereje lelkünknek olyan kevésbé van hatal-
50 munkba, mint gyomrunknak ételkívánása, vagy helyes főzése: a' legfővebb Poéta sem parantsolhatja magának, hogy néki most vénája legyen, ha mindjárt a' Chinai Császár' neve napjára kell is verset írni. Ellene álhatatlan hatalma van a' vénának; és sokszor olyan tűzbe hozza az embert, hogy
55 miatta sokszor ételét, édes álmát, kedves barátinak látogatását is el kell halasztani. Ollyan az, mint a' szerelem' lángja a' tüzes emberekbe. Szerentse hát, ha a' Poétát valamely jeles alkalmatosság figyelembe hozza, és ugyan akkor a' Véná is lelkesíti: annyival nagyobb szerentse ez a' minél
60 ritkábban történik. Ha tehát az alkalmatosságokra töbnyire csak a' vásári Poéták szoktak minden 'seni nélkül firkálni; ha még magok a' szép lelkek is ritkán lehetnek az említett okok miatt eféle munkákban szerentsések: ki ütközhetik meg rajta, ha a' miveltebb nemzeteknél az előfordúlt állapota-
65 tokra írogatott versezetek ollyan kedvetlenségbe, sőt megvetett tsűf hírbe, szóba keveredtek.

Én magam is megvallom, hogy ennek a' Gyűjteményemnek nagy részét nem azért adom ki, mintha azokat a' Mú'sákhoz méltónak tartanám. Egy része lát azért világot, hogy
70 magam is érzem róla, hogy valósággal Poétai darab; más részét néhol néhol képenként helyenként tartom poétainak; vannak ollyan Poémák benne a' mellyeket a' Tárgynak nevezetes volta miatt, vagynak ollyanok a' mellyeket tiszteletből vagy háládatosságból, vagynak a' mellyeket parantsolatból nyomtatásra adtam. Most már a' mi ezek közül
75 valósággal a' Mú'sáknak, és a' jó Vénának szülöttei, ha

alkalmatosságra vannak is írva, megtartják a' jó érzésű
olvasó előtt betseket 's által mennek bizonyosan a' halhatat-
lanságra. A' mi benne csak néhol mutogatja ezt a' tökéle-
80 tességet, az is által megy a' maradékra, de úgy mint olyan
gezemitze, mellyekből jövődő arany időnknek Poétái talám
gyöngyöket szedhetnek, 's akkor reám, mint a' mostani Puni-
cum bellumi időszakasznak Enniusára jó szívvvel emlékez-
nek. Nints nagyobb rosta az időnél; addig addig lebeg az, míg
85 minden szemetet minden fonnyadt vagy éretlen magot, és
minden gizzagt ki nem hullat hogy azokkal hízzék a' feledé-
kenység. Elég van ebbe az én könyvembe olyan a' mit
magam is csak az ő számára tartok. Hanyad része az emberi
nemzetnek, mely esztendőnként csak azért születtetik, hogy
90 még lábaival a' földet tapodhatná meghaljon, alig nyervén
nevet Szüléitől magának, már nevestől együtt elfelejtődjék?
Így van ez a' Tudományok' világában is!

Még egy dolog van, a' miről itt, vagy akarom vagy nem,
kértelen vagyok, Magyar olvasóim előtt emlékezni. --

Pontosan nem keltezhető mű 1797?

11. [A magyar nyelv feléledése]

Hazám! Ha a' te legkissebb Fiadnak van jussa arra, hogy a' te állapotodba részt vegyen: engedd meg, hogy én a' te boldogságodon örvendjek. Engedd által a' te érdemes Nagygaidat az én együgyű tollamnak, hadd dítsérjem én azokat, 's hadd hirdessem a' népeknek. Az én magasztalásom tsekély, mint magam: de a' nagy szív, a' melly esméri saját érdemeit, a' porból is örömet el fogadja a' hálátadónak szavát. Bátran vészem fel hát az én tollamat, bátran zengedezlek édes Hazám tégedet! Meg érdemled ezt én tőlem; mert hazám is vagy, méltóvá is tetted magadat az édes magyar névre.

Nem azon örülök, hogy a' Deák nyelv, az az uralkodó idegen, meg fosztódott az ő bitang jussától; nem azon örülök én; legyen meg az ő érdemlett betse minden okos nemzetnél a' napoknak elmúlásáig! Nemesebb öröm ébreszti az én lelkemet. Az anyai édes nyelv nyeri vissza az ő igazságos jussait: óh magyarim! ki ne vígadna közületek?

Eddig a' holtak nyelvén rebegtünk; az értelmünk alatsnyan tévelygett a' Priscianus' szövevényén, a' szózatok' országában, 's nem ért arra, hogy dolgokat tanuljon, 's hogy olyan kintseket gyűjtsön magának, a' miknek betsek az egész életben használatos. A' tudomány' Templomának egy régi rosdás kultsát egész ifjúságunkban keresgéltük, 's ritka volt közöttünk, a' ki a' bémenetelre a' miatt reá érhetett volna. Így tévesztettük el a' természetnek rendes útját!

A' mi elménk tsupa sensualis, az ő ideáji a' külső jegyekhez hozzá vagnak kötve, és ő szók nélkül nem gondolkozik: nem meg kettőzzük é hát akkor a' fáradságot, mikor ötet dolognak is, szónak is tanulására kényszerítjük? Nemzeti nyelvünket pedig már a' szollással együtt tanulni kezdtünk, 's készek már gyermekségünkben azok az utak, a' mellyeken az első ideák a' mi elméjünkbe bé szívárognak. Örömet hallgatjuk a' Morált azon a' nyelven, a' mellyen szüléink és a' jó öregek

tsepegtetik belénk az erköltsiségnek első zsengetskéjít.
35 Édesdeden hallgatjuk azon a' nyelven a' históriákat, a' nemzetek 's országok leírását, a' mellyen dajkáinknak 's a' körülöttünk lévő embereknek első mesélléseit hallottuk. Szokatlannak látszik előttünk a' vallás, ha annak ágazatjait nem azon a' nyelven adják előnkben, a' mellyen annak gyakorlása
40 parantsoltatik; ha magyar imádságot mondunk, magyarul éneklünk, magyar papszót hallgatunk. Így egyéb is!

Minden nagy igyekezetnek kitsíny a' kezdete, fáradságos a' munkába vétele, sikertelen az első indulása. De ettől a' nagy lélek el nem irtózik. Ha soha nem kezdünk, soha nem
45 is végezőnk. Az idén nevelkedett oltovány, későre hoz még gyümölsöt, még is a' munkás emberek mindennap óltanak. Insere Daphni...

Ha a' mi kardoskodó őseink jókor kezdettek volna gondolkozni, most nekünk unokájinknak nem volna helyünk a' panaszolkodásra. Ők arra rá nem értek, nekünk illő helyre ütni
50 az ő hibáikat. Még nem épen késő. Igaz, hogy leg utól vagyunk az Európai Nemzetek között, de annál inkább méltó törekednünk, a' ditsőség is annál szeresebb lészen. Az a' durva német nyelv, a' melly most már a' számtalan jó 's rossz
55 könyvekkel egész Európát el borította, 's a' tudományokat egyedül maga kívánja el nyelni: mi volt a' Gellert meséji előtt? Vizigothus nyelv, a' mint a' Nagy Fridrik szokta volt mondani.

Hát a' mi nyelvünk millyen nyelv mostan? Vizimogor nyelv! – De azért ebben az állapotjában is szebb és alkalmazhatóbb nyelv a' leg kipiperézettebb Német nyelvnel. Mit nem lehet hát belőle várni, ha az ízlés és szorgalom hozzá fog valaha járulni. Van ebbe erős és gyenge kifejezés, van numerus és hármonia, van sok termékeny rádix és sok törzsökszó,
65 a' melly mint a' tenyésző plánták és tsemeték, az oltás, ültetés, írtás, tisztogatás és fáradatlan mivelés által egy olyan rakott és ékes kert felől nyújt reménységet, a' millyen a' nyelveknek paraditsoma lehet. A' ki ennek szűk vóltáról panaszolkodik, hasonló a' Magyarországon éhel meg haló
70 emberhez; és a' ki darabos vagy éktelen vóltán finnyáskodik, úgy tesz mint a' melly süket az olasz Concertnek híjjánosságáról perorálgat. Sok író ennek alkalmazatlan vóltával tsak saját tehetetlenségét, vagy pedig restségét palástolja. – De ne piszkáljuk a' dárázsokat! – Sok Nemzeteknél egész szá-

75 zadokkal is hátrább vagyunk a' tudományokba és a' Culturának egyéb nemeibe; de olly foganatos eszköz van a' kezünkbe, hogy ha azzal élni kezdünk, esztendőök alatt is óriási lépéseket tehetünk utánnok. Ez a' mi saját anyai nyelvünk; a' Magyar Nyelv!

80 Magyar Nyelv! édes Nemzetemnek Nyelve! te általad szollaltam én meg leg először, te általad hangzott először az én füleimbe az édes anyai nevezet, te reszkettetted meg a' levegő eget, a' mellyet legelőször szívtam, az én böltsőm körül, 's te töltötted bé azt az én nevelőimnek, az én hazámfiainak 's az engemet szeretőknek nyájaskodásával; te általad kérte az én tsetsemő szám a' leg első magyar eledelt, a' te darabolt ízetskéiden kezdetek ki fesleni az én gyermeki elmémnek első ideáji, mint a' született hajnalnak apró sűgárai, mikor a' világosság lenni kezd. Azolta, mind e' mái napig

90 is, az én ifjúságomnak változó sorsú napjaiig, – édesebben hangzott te rajtad az életnek köz beszéde, 's a' pajtásságnak édes szava. Az én elmémnek gondolatja minden kor feljebb emelkedett te általad, mint más idegen nyelvek által, 's a' te kedves tolladból ki tsorgott írásokban több örömet találtam,

95 mint az idegeneknek leg tanúltabb munkájikban. Megelégedve, 's ezer gyönyörűségek között repkedett a' te hármóniás szavaidon az én fiatal Múzsám, mint egy most született pillangó a' rózsák és tulipántok hímezett virágain. De óh szomorú idők! kevesen éreztük ezen te kellemességidet: a' te

100 háládatlan magyarid egy hólt szépséghez hajlottanak, te pedig közöttök [el] vettette hevertél, mint egy magános [márvány] a' pusztulás [...]gető kastélynak érzéketlen om-la[...]

ŒUVRES

COMPLETES

DE

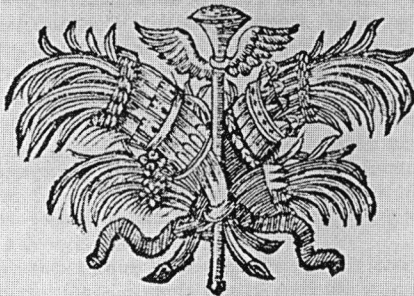
M. HELVÉTIUS.

Philos.
0
599

TOME QUATRIÈME.

A LONDRES.

M. DCC. LXXVII.

1. A Holbach-fordítás eredetijének címlapja
(London 1777, MATK. 134.954)

73
Lésd femmi díjt, ~~amely~~ a mielőtt onyit
jön, és jól jó közt egy, kettő, akkor
elcsúszhat mint a bagarús garas:
Eivált affectalni benne, merő gyex,
merő leg, és az illyeténigazán méla Joci
sálla a' kezete, iribe bábót adnal a'
Mussal. jjj &.)
A' farrakatos pókat is finte úgy változtat,
júl, mint a' forókat. A' hommar eré is rag
lejtén, az az olyanok a' mellyet két pótko-
ba edgyszer meg, meg pedig úgy hogy az
utolsó előtt való hóffu, p. b. Laple, Lapla
ivadafol, jafol: vagy Duról, az az olyanok,
a' mellyet kéttagba edgyszer meg ugyan, de
az utolsó előtt való tag rövid, p. b. verem
nyerem, vifletegeres jeger; ehez jármlal,
katnak az edgy-tagu farrakatos is, a' mel-
lyekről az előbbi melleiben jölkottunk.
Most már erre a' megtütembojze sepre ne-
ve kétféle Neme lépén a' farrakatos valy
törötásának, mely változtatás kettemboj
névezünk. Ugyan is a' Verfelbe, vagy má-
egyféle a' Cadintia, úgy onint mind kétfé-
67

3. [A' Magyar Prosodiáról] másolatának egy lapja,
két kéz írásával (MTAK. K 668. 67a)

man merék a Pharfalichról is írni.
Már iger is, hogy Páris, Longeja is, Pa-
ris Herófor, véltak, iger az is, hogy Luce-
nus egy a legnagyobb elnök közül, kik
valaha Rómában éltek: de a polgári
készen, az Agrippát véroneműje, és a Kári-
ak magbuktatása, ugyan kérték Hérakl-
^{sz} ~~sz~~ illendőbbé, egy Herófor is, mag-
gy apájos Garenbehoz? — Az Epopeid
errel a Római névvel kezdve a Velig
Parnasszusa, minthogy Herófor: Euklós ottan
Luce van, mint a Macedóniai Lándorok, egy
elnie pedig, a tudatlanság magán is, böj-
gel valósnak. A dévákéjéig felmehet
ember sámulás, olvashat is fennhatalom man-
kúffág elöl is, elniejéi bővebbé, hebbé, ma-
gyapbbá sákeri iparodással: de herófor
nagyfajta illen. megfűzettel Janki Jan-
sterker magának, is ha valahol, is iger
amú kéji maggyer morális hog. Term is orbi
Ab. Csöd a többi pag. 42. 83

4. Az [Értekezés az Epopeáról] fogalmazványának egy lapja
(MTAK, K 668. 83a)

III. Fejelet. Borovistye. Weirpöcklein. Er a jó éni Dayka
 va veréghungyi konyisba ragult rá; ahol a majoha Dma
 la úveg vonlóke zima. Gyedapuk levarda voffojos, mely a
 mi boldog hajgyógy. (Cöglöl: boros, Weirgeren.) Jók
 nem, is Poloral szegy fölözetel, f. tövénél, f. v. v. jónál. S. reu
 Meji böffelül a Charifor is Muzfól az a veréghungyi
 kéje, nes ottan egy újf Rhythmusz ejnener általa, a mely
 a Poloral CИВОТОУС beduzsa volna a felai. Vastúl hi
 lóle, ahol a boldogult eger is, mely hi Darakkól, az a Ho
 Cymia batabírós.

III. Fejelet. Fénye: Corim: kellenem. Coraxpo; hái a valafaj?
 a fényel Hens, is Sarfa helyes az újfal. - Talalva a?
 De kéne én ottan a Borovistye má' helyen fevél. K. att.
 Fényesét ragyos és harszás helyes D, de a legújabb a
 vasszó is, a h. legújabb egyéves fős legújabb nem bafu
 ter, hi sükemé el a ronal fejjel Atakokat.? Én g
 saron a Kéimé hibis: Daykanék jobb helyenél ekkor
 ni. Hgyvan! nes a majfolt Contaxi helyenél ekkor
 a Chariforas Prings ki ajakóka úben a Fénye. Genetis be
 Dymamé Dymamé: ragyó felai egy a Poloral ragyó Chariforas
~~ragyosny sálar az első a Poloral a Chariforas ragyó~~
~~ragyókai, s meg, klos plh is, Poloral az Chariforas ragyó, és ha~~
~~fejtek atakból így. So atak, orga, dylag, utlagy, a fős Chariforas ragyó~~
~~ragyó, és így. So atak, orga, dylag, utlagy, a fős Chariforas ragyó~~
 kéenne egy a Poloral ragyosnyul nyáirivonon böi
 vel, miter az a Poloral ragyó. Poloral ragyosnyul az a sükemé
 helyes, fozól el; miter a Poloral a fényel Chariforas a Poloral

5. A Dayka-recenzió fogalmazványának egy lapja (K 755. 33b)

A szöveg a "Köznevelési törvény" 6. cikkének 2. bekezdéséről szól. A szöveg a "Köznevelési törvény" 6. cikkének 2. bekezdéséről szól. A szöveg a "Köznevelési törvény" 6. cikkének 2. bekezdéséről szól.

megnevezés: az az oktatási intézmény, amelyben a tanulók a felsőfokú oktatásban részt vesznek, és amelynek feladata a felsőfokú oktatás megszervezése, megvalósítása és ellenőrzése.

A köznevelési törvény 6. cikkének 2. bekezdésében az áll: "A felsőfokú oktatás szervezését, megvalósítását és ellenőrzését az állam feladata. A felsőfokú oktatás szervezését, megvalósítását és ellenőrzését az állam feladata. A felsőfokú oktatás szervezését, megvalósítását és ellenőrzését az állam feladata."

A felsőfokú oktatás szervezését, megvalósítását és ellenőrzését az állam feladata. A felsőfokú oktatás szervezését, megvalósítását és ellenőrzését az állam feladata. A felsőfokú oktatás szervezését, megvalósítását és ellenőrzését az állam feladata.

A felsőfokú oktatás szervezését, megvalósítását és ellenőrzését az állam feladata. A felsőfokú oktatás szervezését, megvalósítását és ellenőrzését az állam feladata. A felsőfokú oktatás szervezését, megvalósítását és ellenőrzését az állam feladata.

6. A Dorotya előbeszédének fogalmazványa (MTAK. K 672/II. 22b)

ANAKREON

ANAKREONI
DALOK

CS. VITÉZ M.
ÁLTAL.

BÉTSBEN,
PICHLER ANTAL-BETŰVEL, 1833.

8. Az *Anakreoni Dalok* címlapja és az előzéklapon Erős Gábor Anakreón-metszete (Bécs, 1806)

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- Abafi = Dayka Gábor költeményei. Kiad. Abafi Lajos. Bp. 1880.
- AD. = Csokonai Vitéz Mihály: *Anacreoni Dalok*. Bécs 1803. (Megjelent: 1806.)
- AD/j. = *Az Anacreoni Dalok* 1803. évi bécsi kiadásának külön lapszámozású jegyzetei
- áth. = áthúzva
- AV. = Csokonai Vitéz Mihály: *Alkalmatosságra írt versek*. Nagy-Várad 1806.
- Barkóczi = Barkóczi János kéziratos jegyzékei a debreceni Református Kollégium növendékeiről (időrendben és névsorban), valamint a séniorokról. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Debrecen (II. 28. a. 4.; II. 28. b. 1.; II. 28. e. 1.)
- Barnes(ius) = Anacreon Teius, Poeta líricus, Opera et studio Josuae Barnes. Cantabrigiae 1705.
- Bayle = Pierre Bayle: Dictionnaire historique et critique, par Mr. Pierre Bayle. Cinquième édition, revue, corrigée et augmentée. Avec la vie de l'auteur, par Mr. Des Maizeaux. Basel 1738. I–IV.
- BDÖM. = Berzsenyi Dániel összes művei. Költői művei. Sajtó alá rendezte: Merényi Oszkár. Bp. 1979.
- Beke = Beke Albert: Földi és Csokonai verselmélete. ItK 1955.
- Benda = Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. I–III. Bp. 1952. (II., III.) 1957. (I.)
- BJÖM. = Batsányi János összes művei. I. Versek. Bp. 1953. II., III. Prózai művek. Bp. 1960., 1961. Sajtó alá rendezte: Keresztury Dezső és Tarnai Andor. IV. Der Kampf. Bp. 1967. Sajtó alá rendezte: Zsindely Endre.
- Born = Fredericus Gottlob Born: *Anacreontis et Sapphus Carmina Graece recensuit notisque illustravit perpetuis ex optimis interpretibus, quibus et suas Adiecit Fredericus Gottlob Born*. Lipsiae 1789.
- CsEml. = Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta: Vargha Balázs. Bp. 1960. (A magyar irodalomtörténet-írás forrásai 1.)

- Cs/Felj. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Feljegyzések. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Borbély Szilárd, Debreczeni Attila, Orosz Beáta, Szép Beáta. Bp. 2002.
- Cs/Lev. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Levelezés. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Debreczeni Attila. Bp. 1999.
- Cs/ÖM. I. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. I. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1975.
- Cs/ÖM. II. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. II. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1988.
- Cs/ÖM. III. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. III. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1992.
- Cs/ÖM. IV. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. IV. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1994.
- Cs/ÖM. V. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. V. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 2002.
- Cs/Széppr. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Szépprózai művek. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Debreczeni Attila. Bp. 1990.
- Cs/Színm. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Színművek. 1–2. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Pukánszky Kádár Jolán. Bp. 1978.
- Dayka 1813. = Dayka Gábor versei. Kiad. Kazinczy Ferenc. Pest 1813.
- Dayka 1993. = Dayka Gábor versei. Kiad. Kovács Ferencné Ónódi Irén. Miskolc 1993.
- Debreczeni = Debreczeni Attila: Csokonai, az újrakezdések költője. Debrecen 1993., 1997.², 1998.³
- DebrK. = a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen
- DEK. = Debreceni Egyetemi Könyvtár
- DIM. = Debreceni Irodalmi Múzeum
- DMÉ. = a debreceni Déri Múzeum Évkönyve
- DMM. = Csokonai Mihály: *Diétai Magyar Múza*. I.–XI. Pozsony 1796. nov. 1.–dec.15.
- Domby = Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái. Domby Márton által. Pesten, 1817. (Újra kiadta: Vargha Balázs. Bp. 1955.)
- Dor.¹ = Cs. Vitéz Mihály: *Dorotya*. Nagy-Váradon, és Váztzon 1804.

- Dorottya/j. = Cs. Vitéz Mihály: *Dorottya*. Nagy-Váradon, és Váztzon 1804. Jegyzések a' Dorottyára. 103–126.
- EK. = Első katalógus – Csokonai kiadásra szánt munkáinak 1795 elején összeállított autográf címjegyzéke. (MTAK. K 679/II. 27a–30b.; ld. Cs/ÖM. I. 208–214.)
- em. = emendálva, emendáltuk
- EPhK. = Egyetemes Philológiai Közlöny. Folyóirat. Bp. 1877–1948.
- EPM. = Csokonai Vitéz Mihály elegyes poétai munkái. Szerkesztette és a szükséges jegyzeteket írta: Juhász Géza. Debrecen 1955.
- Esch. = Johann Joachim Eschenburg: *Beispiel-Sammlung zur Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften*. 1–8. Berlin und Stettin 1788–1795.
- Ferenczi. = Ferenczi Zoltán: Csokonai. Bp. 1907.
- Fest 2000. = Fest Sándor: *Skóciai Szent Margittól A walesi bárdokig*. Szerk. Czigány Lóránt és Korompay H. János. Bp. 2000.
- FK. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Franklin-Társulat. Bp. é. n. [1942.].
- FM/ÖM. = Fazekas Mihály összes művei. I–II. Sajtó alá rendezte Julow Viktor és Kéry László. Bp. 1955.
- Földi = Földi János: *A' Vers-írásról*. Kéziratból kiadta a budapesti Kölcsey Ferenc Gimnázium 1961–62 évi IV. b. osztályának munkaközössége. Bp. 1962.
- fr. = francia
- gör. = görög
- h. = hasáb
- Haraszti = Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1880.
- Heyne = P. Virgili Maronis: *Opera varietate lectionis et perpetua adnotatione illustrata a Chr. Gottl. Heyne*. Lipsiae 1787–89. I–IV.
- HG. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. I–III. Bevezetéssel ellátva kiadták: Harsányi István és Gulyás József. Bp. é. n. [1922.].
- Horváth = Horváth János: Csokonai. Bp. 1936.
- Horváth:Verstan = Horváth János: *Rendszeres magyar verstan*. Bp. 1969.
- IrFelv. = Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerkesztette: Szauder József és Tarnai Andor. Bp. 1974.
- It = Irodalomtörténet
- ItK = Irodalomtörténeti Közlemények
- Jakab = Jakab László: *Csokonai-szókincstár I.*, Debrecen, 1993.
- jav. = javítva

- Juhász = Juhász Géza: Csokonai-tanulmányok. Bp. 1977.
- Julow:Csok. = Julow Vitor: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1975.
- Julow:Faz. = Julow Viktor: Fazekas Mihály. Bp. 1982.
- K = kézirat
- k. = kötet vagy könyv, illetőleg: körül
- Kabdebó = Kabdebó Lóránt: Dayka Gábor. Miskolc 1968.
- KazLev. = Kazinczy Ferenc levelezése. I–XXI. Közzéteszi Váczy János. Bp. 1890–1911. – XXII. (I. pótkötet) Bp. 1927. – XXIII. (II. pótkötet) Bp. 1960.
- KazMűv. = Kazinczy Ferenc művei. I–II. Sajtó alá rendezte: Szauder Mária. Bp. 1979.
- Kcsj. = Kéziratcsomók jegyzékei. Csokonai kéziratcsomóinak autográf jegyzékei. (MTAK. K 679/II. 31a–33b.; ld. Cs/ÖM. I. 96–102.)
- Kcsl. = Kéziratcsomók leltárlapjai. Csokonai kéziratcsomóinak idegen kezektől származó leltárai. (MTAK. K 679/II. 17a., 26a., 39a., 40ab.; ld. Cs/ÖM. I. 108–113.)
- Kecskés = Kecskés András: A magyar verselméleti gondolkodás története. Bp. 1991.
- Kempelen = Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I–XI. Bp. 1911–1932..
- KFEM. = Kazinczy Ferenc eredeti munkái. Összeszedte Bajza József és Schedel Ferenc. Második osztály. Levelek. Harmadik kötet. Pest 1845.
- Kföldy. = Csokonai Vitéz Mihály munkái. I–III. Közli Kelemföldy Lipcse 1843–1845.
- KiM. = Csokonai *Kézírásban levő Munkátskái*mnak megnevezése című autográf címjegyzéke. (MTAK. K 679/II. 15–16.; ld. Cs/ÖM. I. 221–222.)
- Kjt. = Kéziratjegyzék-töredék. Csokonai saját kezű katalógusa kézirat munkáiról. (MTAK. K 679/II. 18a–19a.; ld. Cs/ÖM. I. 103–105.)
- Ktl. = Kötégmaradványok leltára. Nem autográf jegyzék Csokonai kéziratkötegeiről. (MTAK. K 679/II. 46b–47b.; ld. Cs/ÖM. I. 105–107.)
- Lilla 1996. = Csokonai Vitéz Mihály: *Lilla*. Kiad. Debreczeni Attila. Bp. 1996. (Matúra Klasszikusok)
- Linné = Carl von Linné: *Systema naturae per regna tria naturae, secundum Classes, Ordines, Genera, Species, cum Characteribus, Differentiis, Synonymis, Locis. Vindobonae 1767–1770. I–III.*
- Margócsy = Margócsy István: Szerdahely György művészetelmélete. ItK 1989.
- Márton = Csokonai Vitéz Mihály Poétai munkái. Kiadta Márton József. Bétsben 1813.

- Mezei = Mezei Márta: Poétikai kérdések Csokonainál. It 1974.
- Mezei:Kiadó. = Mezei Márta: A kiadó mandátuma. Debrecen 1998.
- Mf. = Mikrofilmtár
- Mfj. = Műfajjegyzék. Csokonai autográf műjegyzéke 1802-ből. (MTAK. K 672/II. 17a.; ld. Cs/ÖM. I. 232–236.)
- MKSz. = Magyar Könyvszemle
- MKur. = Magyar Kurir. Hírlap. Pozsony 1786. Bécs 1786–1834.
- MM. = Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I–II. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. Bp. 1973.
- MM². = Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I–III. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. Bp. 1981. Versek [I.], Prózai művek [II.], Műfordítások [III.].
- MMerk. = Magyar Mercurius. Hírlap. Pest 1788–1790. Bétsi Magyar Mercurius. Hírlap. Bécs 1793–1798.
- MMerk/j. = Csokonai kiadásra szánt műveinek jegyzéke a Bétsi Magyar Mercurius című hírlap 1794. évi LXXXIV. számában (1293–1294.)
- MMus. = Magyar Museum. Folyóirat. Kassa 1788–1792.
- MMusa. = Magyar Musa. A Magyar Kurir melléklapja. Pozsony 1786. Bécs 1786–1789.
- MNy. = Magyar Nyelv
- Molnár Albert = Szenci Molnár Albert: Dictionarium latinoungaricum és Dictionarium ungaricolatinum. Nürnberg 1604., faksimile kiadása Bp. 1990.
- Morhofius = Daniel Georg Morhofius: Polyhistor, Literarius, Philosophicus et Practicus Cum accessionibus virorum clarissimorum Joannis Frickii et Johannis Molleri, Editio tertia, cui praefationem, notitiamque diariorum litterariorum europae praemisit Jo[annis] Albertus Fabricius. Lubeckae 1732.
- MTAK. = a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára
- Nagy I. = Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedéki táblákkal. I–XIII. Pest 1857–1865. Bp. 1987. (hasonmás)
- nép. = népnyelvi
- olvhtl. = olvashatatlan
- Orosz = Orosz László: A magyar verstani eszmélkedés kezdetei. Bp. 1980.
- Orph. = Orpheus. Folyóirat. Kassa 1790–1792.
- OSzK. = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
- ÖV. = Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I–II. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. Bp. 1956.

- ÖV². = Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I–II. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. Bp. 1967.
- Petrik = Petrik Géza: Magyarország bibliográfiája. 1–4. Bp. 1888–1892. 5–6., 7–8. Bp. 1971–1972., 1989–91. (pótkötetek)
- Plinius = Caii Plinii Secundi Historiae Naturalis Libri XXXVII., I–II. Párizs 1723.
- Ponori = Anakreon. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ponori Thewrewk Emil. Bp. 1885.
- Puky/j. = Puky István kéziratjegyzéke Csokonai műveiről. (MTAK. K 4/34.; ld. Cs/OM. I. 113–114.)
- rég. = régi(es)
- RMKT. = Régi Magyar Költők Tára
- röv. = rövidítése, rövidítve
- Scaliger = Julius Caesar Scaliger: Potices libri septem. Lyon 1561.
- Sinkó = Sinkó Ervin: Csokonai életműve. Novi Sad 1965.
- SpK. = a Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Sárospatak
- Stoll = A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840). Összeállította: Stoll Béla. Bp. 1963.
- StudLit. = Studia Litteraria. Folyóirat. Debrecen 1963–
- Sulzer = Johann Georg Sulzer: Allgemeine Theorie der schönen Künste in einzelnen, nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden Artikeln abgehandelt. Leipzig 1786–87.
- Szajbély = Szajbély Mihály: „Idzadnak a’ magyar tollak”. Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig. Bp. 2001.
- Szauder = Szauder József: Az éj és a csillagok. Bp. 1980.
- Szepes–Szerdahelyi = Szepes Erika–Szerdahelyi István: Verstan. Bp. 1981.
- Szilágyi:CsMűv. = Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Bp. 1981.
- Szilágyi M. = Szilágyi Márton: A „titkos bú” poétája? Dayka Gábor kánonizálásának kérdőjelei. In: A magyar irodalmi kánon a XIX. században. Szerk. Takáts József. Bp. 2000.
- Szinnyei = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 1–14. Bp. 1891–1914.
- Szuromi = Szuromi Lajos: Verselméleti kérdések a felvilágosodás korában. In: Mesterség és alkotás. Szerk. Mezei Márta és Wéber Antal. Bp. 1972. 103–136. l.

- Szv₁, Szv₂ = Csokonai számvetései műveiről, 1795–1796 (MTAK. K. 672/IV. 77ab., 147a.; ld. Cs/ÖM. I. 216–219.)
- táj. = tájnyelvi
- Tav. = A' *Tavas*. Írta Kleiszt. Fordította Csokonai Vitéz Mihály. Komárom 1802.
- Tav/j. = A' *Tavas*. Írta Kleist. Fordította Csokonai Vitéz Mihály. Második kiadás. Nagyvárad 1806. Szükséges Jegyzések. 81–86.
- Toldy = Csokonai Mihály minden munkái. Kiadta Schedel [Toldy] Ferenc. Pest 1844.
- ÚK. = Új katalógus. – Csokonai műveinek részben autográf kéziratok katalógusa 1802 tájáról. (MTAK. K 679/II. 41a–44a.; ld. Cs/ÖM. I. 225–230.)
- Unikornis 1993. = Csokonai Vitéz Mihály költeményei és versfordításai I–II. Kiad. Szilágyi Ferenc. Bp. 1993. (Unikornis Kiadó)
- Vargha:ArcV. = Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1974. (Arcok és vallomások).
- Vargha:ElsőK. = Vargha Balázs: Csokonai műveinek első kiadásai. Bp. 1974.
- Vkt. = Vázlatos kiadási terv. Csokonai autográf címjegyzéke 1801 utánról. (MTAK. K 679/II. 45b.; ld. Cs/ÖM. I. 223–225.)
- VT. = Verstisztázat 1793-ból. Autográf. (MTAK. K 677. 52a–80a.; ld. Cs/ÖM. I. 139–140.)

EGYÉB JELÖLÉSEK

- < > Csúcsos zárójel jelöli a kéziratban áthúzott részeket.
- [ ] Szögletes zárójel jelöli a főszövegben az emendációt, mindenféle idézetben a sajtó alá rendezőtől való megjegyzéseket, kiegészítéseket.
- '' Fél idézőjelben közöljük a sajátos jelentéstani adatokat a jegyzetekben.
Pontok jelzik az olvashatatlan részeket a kéziratban.

BEVEZETÉS

Az elméletről Csokonai

A jelen kötet a Tanulmányok összefoglaló címet viseli, de tudnunk kell, hogy a benne foglalt szövegek igen különfélék, eredeti célzatukat tekintve pedig szinte sohasem önállóak. A 11 szöveg közül 5 *előbeszéd*, amelyek egy-egy kötethez készültek, a többi 6 pedig mind másféle. [*A' Magyar Prosodiáról*] valójában iskolai célra szánt jegyzet, amelyből csurgói diákjai tanultak; a *Jegyzések és említések a DAYKA Verseire* Kazinczy felkérésére (pontosabban Kazinczy felkérésének kikerülésére) készült, és egy levél részeként maradt fenn; az [*Értekezés az Epopoearól*] elméleti bevezető lett volna, legvalószínűbben az *Árpádiász*hoz (bár több más lehetőség is szóba jöhet még); a *Jegyzések és értekezések az Anakreoni dalokra* a kötet verseihez készült jegyzetanyagot és a jegyzetek lábjegyzeteit tartalmazza, vastagítandó a vékonyka kötetet, tudóssággal egészítve ki a szerelmi tematikát; a további kettő közül az egyik fordítás Holbach *A természet rendszere* című filozófiai művéből, a másik a magyar nyelv lelkesült dicsérére, a korabeli (aktuál)politikai közbeszéd fordulatainak elismérlésével. (Az eddigi kiadások a tanulmányok közé sorolták még *Az ázsiai poézisről* és az *Anakreón életéről* szóló szövegeket is: mivel mindkettő egy-egy könyv kivonatolása, helyenkénti fordítása, így ezeket a *Feljegyzések* kötetébe tettük át, ahol az összes ilyen jellegű kézirategység helyet kapott.)

A tanulmányok közé sorolt szövegek közül mindössze négy tekinthető lezártnak és teljesnek, a többi befejezetlen, illetve töredékesen maradt ránk. Ez ugyancsak arról vall, amiről az írások rendkívüli heterogenitása: Csokonai elméletírói tevékenysége sem módszeresnek, sem kiteljesedettnek nem tartható. Leginkább praktikus szükségletek és kihívások készítették arra, hogy az irodalom elvi-elméleti kérdéseiről megnyilatkozzon, s ezek az eszmeifuttatások az írásokban és az írások által nem álltak össze rendszerré. A fennmaradt szövegek szoros szemléleti és helyenként szövegszerű összefüggéseiből ugyan elég nyilvánvalónak tűnik, hogy Csokonai irodalomelméleti gondolkodása a vizsgált kérdéseket illetően rendszerszerű, ebből azonban nem következik a fennmaradt szövegek rendszerszerűsége is: nem egy nagy, összefoglaló poétikai mű elkészült részeit tisztelhetjük ezekben, az egység csak a szövegek mögött konstruálható meg, a belső ellentmondások, az iskolás és a modern elemek együttesének tudomásulvételével.

Pedig megvolt benne az összegzés eme törekvése is, elejtett megjegyzései legalábbis mintha erre utalnának. *A' Tavasz előbeszédében*, bizo-

nyos verstani kérdésekre visszautalva írja: „*De erről 's effélékről bővebben a' Magyar Poétikámban*” (44–45. sorok). Az epopea-tanulmányban pedig, a poézis felosztásának megkezdett tárgyalását vágja el azzal, hogy „*erről most hosszason nem vitatódom: ha az Isten és Hazám, egészségemet és sorsomat el nem hagyja, bőven fogok erről, és több ezen Iráskámban röviden említett dolgokról, értekezni azon Munkámban, melly Kezemb alatt vagyon, és a' mellynek neve: A' Magyar Poesis, 's a' mellyben Mármontelnek a' La Poetique Françoise nevű Munkáját tettem előmbé Például.*” (70–76. sorok) Az említett munkák azonban nem maradtak fenn, s talán nem is kell túlságosan hinnünk akár részleges elkészültükben sem: az idézett szövegrészek retorikai funkciója erősebbnek látszik referencialitásuknál. Mindkét esetben ugyanis egy röviden jelzett, de az adott helyen terjedelmi és egyéb okok miatt részletesen ki nem fejthető elméleti kérdéskört utal egy másik írás illetékességi körébe, amely írás így valóságosként vagy éppen készülésként jelenik meg.

Csokonai elméletírói tevékenységének legintenzívebb szakasza vitathatatlanul az 1802 második felétől 1803 közepéig terjedő időszak, ezen belül is az 1803-ra eső mintegy fél év. Ekkor készül el az epopea-tanulmány és a Dayka-recenzió, a *Dorottya*- és a *Lilla*-előbeszéd, valamint az *Anakreoni dalok* jegyzetanyaga: öt szöveg, melyek terjedelmüket és jelentőségüket illetően is kiválnak a többi közül. 1802 tavaszi hosszás utazgatás után visszatért Debrecenbe, és egészen munkái kiadatásának, valamint az új terv, a honfoglalási eposz előkészületeinek szentelte magát. Az elméleti szövegek e kettős törekvés hátterében születtek meg, azzal szorosan összefonva, akárcsak *A' Tavas*z előbeszéde, amely nem sokkal korábbi, 1802 februárjára tehető. A többi írás időben szétszórta és más-más inspirációk hatása alatt született: egy-egy előbeszéd 1796-ban és 1804-ben, a Holbach-fordítás 1794-ben, a verstani tanulmány 1799-ben, Csurgón. [*A magyar nyelv feléledése*] esetében több időpont is szóba jöhet, meggyőző bizonyosságú keltezés nemigen érhető el.

Csokonai irodalomelméleti tájékozódásában rendkívül szorosan összefonódnak a hagyományos, mondhatni iskolás jellegű hatások az adott kor élvonalát képviselő esztétikai törekvések inspirációival. A debreceni kollégiumban elsajátított retorikai-poétikai műveltség elemei és a XVIII. század második felének ízléstörekvései találkozta össze (korántsem problémamentesen) a költő kétségtelenül egyéni és invenciózus gondolkodásában. Elméleti gondolkodására is alkalmazhatjuk, amit költészetére nézve az AD. *Ajánlás*ához fűzött magyarázatként: iskolai tanítói, Kovács József és Budai Ézsaiás megadták neki az alapokat és az indíttatást, az „*oskolai korlátok között való kivezérlés*”-t (248. sor) azonban Földi Jánosnak és Kazinczy Ferencnek köszönheti. Írásaiban mindvégig nyomon követhető pl. Eschenburg, Sulzer, Szerdahelyi műveinek szövegszerű hatása, ahogy ott van Young, Lowth és Jones átélt ismerete is. Mint Szauder József mondja, „kritikánk történetében Kazinczyig senki oly személyes energiával nem próbált hidat verni poétikailag a múltból a jövő felé, mint éppen Csokonai. [...] kritikánk 1790 körüli krí-

zise Csokonai művében mélyül el igazán, s hozza létre épp ezáltal néhány valóban maradandó kritikai-poétikai alkotását.” (Szauder 344. l.).

A tanulmányíró Csokonairól szóló szakirodalomban Szauder József összegző dolgozata az egyik meghatározó pont, megállapításai lényegében ma is érvényesek. Szauder József figyelmét itt és néhány más munkájában is az eredetiség-elv értelmezésére és a görög-latin antikvitásélménnyel szemben felerősödő kulturális primitívizmus mozgalmára fordította. A még kimondottan Csokonai elméleti munkáival foglalkozó további szerzők elsősorban általános költészetelméleti és műfaji (Mezei Márta és Szajbély Mihály), illetve verstani kérdésekre koncentráltak (Beke Albert, Orosz László és Kecskés András). Természetesen a Csokonaival foglalkozó monográfiák, nagyobb tanulmányok is érintették e kérdéseket és az e kérdéseket felvető szövegeket, továbbá a kor kritikátörténetének más szereplőit és problémaköreit tárgyaló szakmunkákban ugyancsak található Csokonaira vonatkozó passzusokat, ezeket a részletes jegyzetek között vesszük számba.

A jelen kötetről

(*Címek*) A szövegek közül mindössze kettőnek van eredeti címe, ezen kívül mindegyiket szögletes zárójelbe tettük. Az öt kötet-előszót egységesen az *Előbeszéd [a ...hez]* szerkezetű címmel láttuk el, a Holbach-fordítás és a magyar nyelvről szóló írás esetében a hagyományossá vált címetek tartottuk meg. A verstani és az eposz-tanulmány esetében azonban a hagyományos címek nem bizonyultak megfelelőeknek, ezért – jobb megoldás hiányában – a költő kéziratok hagyatékának leltárlapjain található megnevezéseket vettük át: tartalmilag ezek a legpontosabbak, ugyanakkor kimutatható köztük és kapcsolatuk van a kéziratokkal.

(*Szövegközlés*) Kiadásunkban a betűhív közlés elvét követjük a lehető legteljesebb mértékben. Mindössze néhány ma már nem használatos jellet írtunk át (f = s, ó = ő, ú = ű, & = etc.), ezeket az eseteket a továbbiakban nem tüntetjük fel minden alkalommal. A nyomtatott szövegekben és a kéziratos másolatokban időnként előfordul a hosszú mássalhangzók minden betűjegyének kiírása (szsz, gygy). Minthogy azonban ez nem hordoz többletinformációt, használata nem következetes, s ráadásul az autográf kéziratokban (ahol ellenőrizhető) nem így fordul elő, ezért egységesen a rövidebb változatot (ssz, ggy) közöljük, s külön nem is jelezzük a változtatást.

(*Rövidítések*) A szövegekben előforduló ligatúrák rövidítéseket minden esetben feloldottuk, ezeket autográf kézirat esetében a jegyzetekben is részleteztük, a másolatoknál viszont nem, ezért itt összefoglalóan megadjuk az előforduló eseteket:

$\bar{k}$ = -nak, -nek; $\bar{b}$ = -ba, -be, -ban, -ben; $\bar{h}$ = hogy; $\bar{m}$ = mint; $\bar{a}$ = által;
 $\bar{t}$ s = tsak; $\bar{n}$ = nem; $\bar{g}$ = meg; $\bar{p}\bar{g}$ = pedig; $\bar{m}\bar{d}$ = mind; $\bar{v}\bar{o}$ = való;
 $\bar{m}\bar{n}$ = minden; $\bar{v}\bar{n}$ = volna; l. = leg; f. = fel).

A korban általánosan használt, közismert rövidítéseket viszont változtatlanul hagytuk a főszövegben, mert ezek nem pusztán írástechnikai jellegűek. Feloldásukat az összesített rövidítésjegyzékben adjuk meg.

(*Kiemelések*) A szövegekben többféle kiemelés található. A nyomtatásban leggyakoribb a dőlt és a nagybetűs (kurzív és verzál) szedés, az előbbinek a kéziratokban az aláhúzás felel meg. Előfordul azonban még betűritkítás, valamint kétszeres aláhúzás is, ez utóbbi csak kéziratban. Szövegközlésünkben a kiemeléseket tekintve a következő egységes eljárást követtük:

1. VERZÁLLAL szedtük, ami a nyomtatásban is verzál, illetve a kéziratokban a kétszer aláhúzott önálló szavakat.

2. *Félkövérrel* szedtük azokat a kétszeres aláhúzásokat a kéziratokban, amelyek egyszeres aláhúzással kiemelt nagyobb szövegegységen belül találhatóak (pl. *esdeklem* – *esdeklem*).

3. *Kurzívval* szedtük a nyomtatásban kurzív, a kéziratokban aláhúzott szövegrészeket, továbbá a *Dorottya-előbeszéd* esetében a ritkítást is, mivel itt csak ez a kiemelési forma található meg (s hosszabb szövegek esetében a kapitálchen nemigen alkalmas).

4. KAPITÁLCHENNEL szedtük a nyomtatásban és a kéziratokban ritkított betűs részeket; a *Dorottya-előbeszéd* kivételével ritkítás mindig a többi kiemelési formával együtt fordul elő, harmadik, negyedik kiemelési formaként.

(*Magyarázatok*) Szövegkritikai jegyzeteinkben minden Csokonaitól származó szövegjavítást regisztrálunk, s feltüntetjük a sajtó alá rendező összes emendálását. Nem részletezzük viszont a másolatokban található javításokat. Ahol autográf szövegváltozatok maradtak fenn, feltárjuk azok egymáshoz való viszonyát, a szónagyságú eltérésekig. A tárgyi és nyelvi magyarázatokban a megértéshez és kontextualizáláshoz szükségesnek ítélt információk mindig az adott szövegrészről találhatók meg. Ettől az elvtől csak abban az esetben térünk el, ha a keletkezéstörténet kapcsán már sor került az adott összefüggés tárgyalására: ekkor oda utaljuk vissza az olvasót. Amennyiben egy szó kettőnél többször fordul elő a kötet szövegeiben, magyarázata a jegyzetek végéhez csatolt, betűrendes szójegyzékben lelhető fel.

(*Köszönet*) A kötet sajtó alá rendezését hárman végezték (Borbély Szilárd, Debreczeni Attila, Orosz Beáta): hogy ki melyik művet, az a tartalomjegyzékben a műcímek után álló monogramokból derül ki. A Bevezetés és a Névmutató Debreczeni Attila munkája. A kötet munkatársai sokszor kértek segítséget kollégáktól, Bitskey Istvántól, Fekete Csabától, Imre Mihálytól, Szuromi Lajostól a munka során felmerült különféle kérdések megválaszolásához – köszönet illeti őket segítségükért, ahogy

Kerényi Ferencet is, alapos, részletekbe menő, szövegellenőrzést felvállaló lektorálásáért. A magyarázatokban gyakran találhatóak idegen nyelvű szövegek magyar fordításai; ahol külön nem jelezzük, ott a latinokat Mikó Gyula, a franciákat Bódi Katalin, a németeket Orosz Beáta fordította. A latin és görög szövegek fordításait az eredetivel Szűcs Gábor vetette egybe.

JEGYZETEK A TANULMÁNYOKHOZ

1. [A természeti morál]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Először Gulyás József közölte a Nyugatban (1939. II., 165–172. l.), Puky István kéziratos kötetéből, amely a II. világháború idején feltehetően megsemmisült. A „gesztelyi kódex” anyagának első ismertetésekor nem tartotta kinyomtatásra érdemesnek: „A kötetnek irodalmi szempontból kevésbé értékes darabjai még egy címtelen elmélkedés a természeti vallás magasztalására (címe lehetne: *A természeti morál*) és négy fellengző levél” (ItK 1936., 86. l.). Nem sokkal később azonban részleteket jelentetett meg belőle a Határőr című lapban (1936. 63. sz. és 1937. 1. sz.), majd ezt követte a Nyugat-beli közlés. Gulyás József és az ő nyomán a FK. (1125–1136. l.) Csokonai eredeti művének vélte, a későbbi kiadásokban azonban már fordításként szerepel. A MM. (II. 242–253. l.) a tanulmányok, a MM². (III. 493–500. l.) a fordítások között adta közre.

Keletkezése

Hitelessége komolyan soha nem kérdőjeleződött meg, mindössze Juhász Géza utalt holmi kételkedőkre („míg Csokonai *eredeti* művének tekintettük ezt a szöveget, semmi kétség nem merült föl az ő szerzősége ellen; mihelyt azonban kiderült, hogy Holbach tolmácsolásáról van szó, rögtön fölhangzott a figyelmeztetés, hogy mások is fordították akkoriban a *Természet rendszerét*, semmi bizonyíték rá, hogy ez a részlet valóban költőnkől ered.” Juhász 213.). A Gulyás József által felsorolt (Nyugat 1939. II., 172. l.), valamint a magyarázataink között található koncordanciák önmagukban is meggyőzően érvelnek Csokonai szerzősége mellett, de ehhez hozzátehetjük még azt a filológiai bizonyítékot, hogy Gulyás József Puky István másolati példányából adta ki a művet, a Puky-féle másolat hitelességét pedig eddig még semmi nem kérdőjelezte meg más alkotások esetében sem.

Mint arról már szó esett, kezdetben Csokonai eredeti művének tekintették a művet. Hogy valójában Holbach-fordításról van szó, azt Bruck-

ner Jánosra hivatkozva (*Szövegkérdések Bessenyei és Csokonai körül*, kézirat) Mátrai László hangsúlyozta nyomatékkal, a Holbach-kiadás előszavában (*A természet rendszere*, Bp. 1954., XLIX–L. l.) és tanulmányában (*Bessenyei és Csokonai materializmusa*, in: uő: *Gondolat és szabadság*, Bp. 1961., 255–279. l., főleg 277–278. l.). Ezt követően aztán már így szerepelt mind a kiadásokban, mind a szakirodalomban. Paul Henri Dietrich Holbach (1723–1789) francia filozófus, a természetelvű, determinista materializmus jelentős alakja, főműve a *Système de la Nature* (*A természet rendje*). Holbach filozófiája az egyik legjelentősebb inspirálója volt Csokonai gondolkodásának a kollégiumi években, noha természetelvű világmagyarázatát vitalista irányban átértelmezte (vö. erről Debreczeni 177–184. l.).

A jelen esetben megállapítható az is, hogy melyik volt a fordításhoz használt kiadás. Holbach 1770-ben kiadott műve a francia akadémia akkor már halott titkára, Jean Baptiste Mirabaud (1675–1760) nevén jelent meg, a további kiadások is ezt követték. Nálunk a XVIII. század végén még nem közismert a szerző igazi személye, ahogy az Kölcseyék számára már nyilvánvaló (vö. *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai*, kiadta Szauder József, Bp. 1968., 209., 332–333. l.). Csokonai azonban sem Holbach, sem Mirabaud nevét nem említi, szól viszont Helvetiusról mint a számára legfontosabb filozófusról: „*De reményilem, annyi pénzem csak lesz, hogy filozofusnak egy Helvetiust, poétának egy Pópet vehetek.*” (Bessenyei Sándorhoz, 1795. július–december, Cs/Lev. 54. l.); s utóbb, 1801. május 19-i levelében (Cs/Lev. 129. l.), a holbachi műre való szövegyszerű ráutaláskor is Helvetius neve szerepel („*Helvetius' baglyát realisáló*” világ; ld. a 34–51. sorok jegyzetét). A költő azonban e nevet említve sohasem Claude-Adrien Helvétius (1715–1771) francia filozófusra, a szenzualista materializmus jeles képviselőjére gondolt, hanem Holbachra. A „névcserét” az okozta, hogy a *Système de la Nature* 1777-es londoni kiadása nemcsak Mirabaud álnéven jelent meg, hanem változatlan formában Helvétius négykötetes gyűjteményes munkái részeként is, a negyedik kötetben, eredeti Helvétius-művek sorában. (A két kiadás tökéletes azonosságát többek között egy közös sajtóhiba is bizonyítja: az utolsó, 616. lap oldalszáma mindkét helyen 416.) Ennek következtében Magyarországon *A természet rendszerét* Helvétius nevéhez is kötötték, Csokonai így ismerte (vö. *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai*, 332–333. l.; Debreczeni 179. l.). Mindez egyben azt is bizonyítja, hogy a költő az 1777-es londoni kiadást használta fordításához (ld. a 605–615. l.). A fejezet és egyben a könyv utolsó oldalának a fordítása nem maradt ránk: feltehetően elkallódott, de az is lehet, hogy valamilyen okból kifolyólag el sem készült. A fordítás egyébként – mint az az eredetivel való összevetésből kiderült – szövegű (ld. még az említett, 1954-es magyar kiadás vonatkozó helyét: 512–520. l.).

A fenti adatok egyben a keletkezés idejének meghatározásában is segítenek. A Bessenyei Sándorhoz írott levél, melyben a számára legfontosabb filozófusként említtődik, 1795 második felére tehető, ekkor tehát

már bizonyosan túl volt a holbachi művel való intenzív megismerkedésen. 1796 elején, Nagy Gáborhoz írott levelében (Cs/Lev. 57–58. l.) még a filozófia jegyében szólal meg, a következő évvel azonban új irányt vesz filozófiai tájékozódása, 1798 elején már a korábban szépróként említett Pope nevét emeli ki filozófusként (*Juliánna Napra Köszöntő*, Cs/ÖM. IV. 52.; vö. Debreczeni 183–187. l.). A fordítás tehát minden bizonnyal 1796 előtt kellett keletkezzen. S minthogy francia nyelvtudása csak 1793–94 körül vált használhatóvá (vö. erről részletesen Cs/Széppr. 319–320. l.), így ennél előbbre sem tehetjük. Az 1794–1796 közötti időszakból pedig leginkább 1794 jön számításba, ekkor volt műveire jellemző az a derűs hangoltság, amely a fordítás szövegéből is árad, s ezt erősíti az is, hogy azok a művek, amelyekkel a legtöbb szövegszerző, motívikus és gondolati egyezést mutatja, *Az álom*, a *Konstántzínápoly* (vö. Cs/ÖM. III. 466–492., 364–386. l. és Szauder 241–292., főleg 277–292. l.) és *A' számár és a' szarvas* (vö. Cs/Széppr. 370–375. l.) ugyancsak 1794-ben születtek. Az 1794-es keltezésben teljes egyetértést mutat a szakirodalom is. Ez utóbbi érvek azonban csak közvetettek, noha nyomósnak tűnnek – filológiai természetű bizonyíték (a francia nyelvtudás) mindössze az 1793 utáni keltezését támasztja alá.

Szövegkritika

Kézirat hiányában alapszövegünk az első közlés (Ny.), amely egyébként feltétlenül betűhűsége törekedett. Ez azt is eredményezte, hogy Puky következtelen helyesírását őrizte meg. Más szövegforrás hiányában ezen mi sem tudtunk változtatni, szövegét csak nyilvánvaló sajtó-, illetve másolási hibák esetén javítottuk, az alább felsorolt esetekben. Időnként hiányoznak, illetve rossz helyen (a névelő előtt) állnak az aposztrofok, ezeket pótoltuk, illetve javítottuk; néhányszor *szsz* írásforma szerepel, amit *ssz*-re írtunk át. A kéziratban és Gulyás József közlésében a műnek nincsen címe. A hagyományossá vált cím először a FK-ban szerepelt, feltehetően Gulyás József javaslata nyomán (ItK 1936., 86. l.); ezt megtartottuk mi is.

- 54. Ny: *fantazmaitoknak* em.
- 60. Ny: *az a' zürzavart* em.
- 96. Ny.: *kivel* em.
- 169. Ny.: *tett* em.
- 185. Ny.: *Hazafj* em.
- 234. Ny.: *véget vetnek* em.
- 268. Ny.: *mellyeket* (?) em. A kérdőjellel Gulyás József jelezte a hibát.
- 282. Ny.: *Háládátlanoknak, mellyel* em.
- 300. Ny.: *jelenései* em.
- 323. Ny.: *kéntelennítettik* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

10. *Minotaurus*: a Minótauroszt embertestű, bikafejű mitológiai szörny; a labirintusába bemerészkedő Thészeusz Ariadné fonala segítségével tudott kijutni onnan, a Minótauroszt legyőzése után.
- 16–23. Az itt kifejtett gondolathoz rendkívül hasonló pl. a *Konstánztinápoly* több részlete, valamint a Nagy Gáborhoz írott 1796-os levél egy passzusa: „*Látom én Barátom, hogy mihelyt a Természeten túl mégyünk, minden szentség és igazság mellett bolondok maradunk. – A Természet az Isten, a ki minket teremtett, a ki nekünk törvényt adott, és a ki míg az ő szabási mellett maradunk, böldegít, mihelyt vagy kívülre vagy felette keressük a Valóságot, fájdalmasan megbüntet. Mind balgatság az olly tanulmány, a mely a Természet korlátján túl ragad, sőt a melyik a Természetben keresi a Természetet, az is bolond, mint minden curiosa fisica. –*” (Cs/Lev. 57. l.)
32. *firhang* (ném.): függöny.
38. *Atheus*: beszélő név ('istentagadó'), így szerepel a *Halotti versekben* is.
- 34–51. A nevezetes bagoly-hasonlat utolsó mondata némi zavart rejt magában (s ebben Csokonai híven követte a francia eredetit), mert a természet tanítványát hasonlíttja a bagolyhoz, a mások általi üldöztetést emelve ki közös vonásként, noha a természet tanítványa – a megelőző gondolatmenet szerint – éppen hogy a világosság hirdetője, nem úgy mint a bagoly, amihez hasonlíttatik. Nem az eredetinek megfelelően használja a hasonlatot Kazinczy Ferenc, amikor az Orpheus Bévezetésében a következőket írja: „Nékem egyik tárgyam a józan gondolkodás lesz. Okaim vannak azt világosodásnak, Aufklärungnak, éclaircisementnek nem nevezni, mert ezt némelyek az indifferentizmussal, irreligióval s az úgynevezett naturalizmussal vagy deizmussal cserélik fel általjában, s sikoltnak, mint a Helvetius baglya, ha setét barlangjokba a nap melegítő sugára béhat.” (KazMűv. I. 705. l.) Csokonai Márton Józsefhez írott, 1801. május 19-i levelében (Cs/Lev. 129. l.) ugyanebben az értelemben beszél a „*Helvetius baglyát realizáló*” világról, de hasonló a szóhasználata már a *Konstánztinápolyban* is („*Denevér babona! Bagoly vakbuzgóság!*”, „*Bagoly Világ*”).
74. *sattzol* (rég.): sanyargat. A *sattzol* a 'sarcol' régies alakváltozata; ma használatos jelentésében ('számszerűen megbecsül') csak a XIX. sz. első felében kezdett elterjedni.
- 90–94. E részlethez nagyon hasonlítanak A' *Szeretet* című prózai írás első sorai (Cs/Széppr. 72. l., 1–6. sorok).

- 152–155. *Szárogasd...*: Hasonló részletet olvasható *A' Tsókok* III. énekében, Filander monológjában (874–879. sorok, Cs/Széppr. 109. l.).
190. *sphaera* (gör.–lat.): szféra.
- 252–309. E bekezdésekben (és az 52–89., 352–374. sorokban található bekezdésekben) az az erkölcsi kategóriákban megfogalmazódó társadalomfilozófia kap hangot, amely Csokonai 1794 körüli műveit (az ún. toldalékos elmélkedő verseket, valamint prózai írásait, *A' számár és a' szarvast*, *A' Tsókokat*) oly nagymértékben áthatja. *A kevély*, *a fősvény*, *a buja* és *a szent* erkölcsi (és társadalmi) típusai a holbachi szövegnek ugyanúgy a pilléreit jelentik, mint Csokonai gondolatvilágának (minderről ld. részletesen Debreczeni 167–174. l.).
268. *grazia* (lat.): kegyelem, jóindulat.
288. *furiák*: a Fúriák a bosszúállás istennői.
356. *frigy* (rég.): szövetség.
378. *orákulum* (lat.): csalhatatlan bölcs.

2. Előbeszéd [a *Diétai Magyar Múzsához*]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

DMM. I. 5–6. l.; Toldy XXX–XXXI. h. (az életrajz jegyzetei között); HG. I. 40. l.; FK. 1021–1022. l.; MM. II. 128–129. l.; MM². II. 265. l.

Keletkezése

Az előbeszéd végén maga a költő adja meg a keletkezés pontos dátumát: „*Íráom Pozsonyban, 1. Nov. 1796.*” A DMM. tervének kialakulásáról nem tudunk jószerivel semmit, így az előbeszéd kiformalódásának háttere sem fejthető fel: maga ez a szöveg a dokumentum. (A DMM. történetéről részletesen ld. Szuromi Lajos: *Költői szándék és időrend a Diétai Magyar Múzsában*, ItK 1964., 288–297. l. és Vargha:ElsőK. 3–7. l.)

Szövegkritika

Alapszövegünk az eredeti kiadás, ezen nem változtattunk semmit. A szöveg előtt „*Előbeszéd*” megnevezés áll címként.

9. DMM: *rántzba* A szó közepén a betűk (*tz*b) alig olvashatóan elmosódtak.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

2. *Thémis*: Thémisz, a törvényesség istennője.
10. *Zénó*: Zénón, kitioni (i. e. 335 k.–263 k.), görög filozófus, a sztoicizmus megalapítója.
12. *kátói keménység*: Marcus Portius Cato (i. e. 234–149.) római író, politikus, erkölcsi szigoráról híres, hírhedt, így emlegeti Csokonai máshol is (vö. Cs/Széprr. 63. l.).
14. *Zaffó*: Szapphó (i. e. 628–568) görög költőnő, szerelmi költészetéről nevezetes, erre utal itt Csokonai.
kantus (rég.): egybeszabott, ujjas bő felsőruha.

3. [A' Magyar Prosodiáról]

Kézirata

1. MTAK. K 668. 55a–68b. (K₁). Négy idegen kéztől eredő másolat, az 58b, 64b üres.
2. MTAK. RUI 4° 37/II. 23a–44a. (K₂). Gaál László másolata.

Megjelenése

Csokonai életében nem jelent meg. Először Toldy Ferenc adta ki Gaál László hagyatékából, az *Aestheticai töredékek között*, *A magyar verscsinálásról közönségesen* címmel (804–817. l.). A HG. Toldy kiadását követve, az *Értekezések*hez sorolva a munkát (II. 517–535. l.). A MM. és a MM². *A magyar prosodiáról* címmel a Tanulmányokhoz sorolta.

Keletkezése

A töredékben maradt tanulmány keletkezésére vonatkozóan egybehangzó vélemény, hogy Csokonai csurgói tartózkodása idején, 1799. má-

jus 24. és 1800 márciusa között keletkezett (vö. Cs/Széppr. 444. l.), amikor diákjainak – rendhagyó módon – a magyar költészetet tanította magyar nyelven. Tankönyvpótló jegyzetnek szánta, a magyar verselés szabályaira oktatta belőle tanítványait (vö. Tolnai Vilmos: *Csokonai Vitéz Mihály verstani nézetei*, Bp. 1899., 12.; Boros Dezső: *Adalékok Csokonai csurgói tanárságához*, StudLit. VII., 104–105.; Vargha-ArcV. 256–258.; Sinkó 203–205.; Kecskés 165.). A mű beosztása hasonlít a korabeli iskolai vezérfonalakhoz (vö. CsEml. 622. l.). A kísérlet merész újításnak számított ebben az időben, hiszen még Csokonai távozása után is sokáig hiányzott Csurgón a magyar nyelvű oktatás (vö. Bódi Ferenc: *A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfél-évszázados története*, Kaposvár 1943., 56–57. l.).

A csurgói keletkezést egyértelműen igazolja az a másolat (K_2), amit 1849-ben Gaál László, Csokonai egykori csurgói tanítványa készített. Cím lapján a következő olvasható: *A' magyar Verstsinálásról. Csokonai Vitéz Mihálynak 1799^{dik} esztendőbeli Töredék munkája. melyet, Pesten November 30^{dik} napján 1849. Egy olyan kéziratról, melyet Csokonainak diktálására 1799^{ben} Csurgón, akkori Tanítványai, a diktálónak számára irtanak, Le tisztázott Hatvani Gaál László msk. hites ügyvéd, T. Somogy Vármegeye Táblabírája és a fent jegyzett 1799^{dik} esztendőben Csokonainak Csurgón Tanítványa.*

A költő tervei között már korábban is szerepelt egy olyan tanulmány elkészítése, mely verstani kérdéseket is tárgyalna: „*Kézírásban lévő Munkátskáiának Megnevezése*” című lajstromában (valószínűleg 1797-ben) említi egy művet, melyben „*elő adódik az a' sínór is, a' melyet kelle-ne tartani annak a' Professornak, a' ki a' Magyar Poesisra és Eloquentiára az ifjakat oktatná, de már nem classisi, hanem Académiai módon*” (vö. Cs/ÖM. I. 222. l.; Cs/Lev. 505–506., valamint 88–89., 548–549. l.).

Miután Csokonai Csurgóra került, 1799. június 2-án írott levelében beszámolt tevékenységéről Sárközy Istvánnak: „[...] *a' mi kitsinyt, jót akarván az enytmeknek fejébe verni; a' legjobb principiumú és rendű Könyvekből kívánok nékiek rövid Systemát 's Oskolai kézi könyvet, a' melly sínórjok légyen nékiek az én bővebb magyarázatomra készíteni.*” (Cs/Lev. 91. l.). Gaál László pedig visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy a költő Csurgón „éjtszaka éjfélig [...] gyertya világnál olvasott extrahált – mutatják jegyzetei melyeket tsomostúl bírunk.” (CsEml. 433. l.). Hasonló utalást olvashatunk Domby Mártonnál: „*vagynak még Csokonaynak némely más még ki nem adott systemás és bővebb Munkái, melylyeknek nagyobb része TT. Gál László Úrnál, némellyek magamnál is meg vannak, némellyik pedig esmeretlen kezek közt hever. Illyen Munkák p.o. [...] Verstrás' mestersége v. Poetica*” (Domby 142. l.). Csokonai levelezéséből szintén kiderül, hogy magyar verstant oktatott, ugyanis 1800 februárjában Patakra ajánlott egy diákot, aki Csurgón többek között „*a' Magyar Poesist*” tanulta (vö. Cs/Lev. 100., 574. l.).

Gaal László pontosabban is meghatározta, mikor foglalkoztak a témával: „*a télen legalább, mikor a magyar poesist is a rhetorica mellett*

tanította; abban minket is oktathatna. [...] A Novemberi diligentia be állásával – a nagyobb Oskolában taníttatni szokott studiumokon kívül – a magyar vers írásról kezdett tanítani, ezen kezdyén tanítását, deák prosodiát akarhon is tanulhattok de magyart nem. Én és néhány tanuló társaim ekkor mentünk által Csokonai tanítványai közzé, de csak mikor a Magyar vers írás-ra tartozó leczkéit adta” (CsEml. 436., 438–439. l.). Ez az adat valószínűsíti, hogy a segédletként készített tanulmány 1799 ősze táján keletkezett.

A munka azonban töredékes, s cím nélkül maradt. Korábban az *Első Rész* címét alkalmazták az egész szövegre (*A vers tsinálásról közönségesen*), illetve ennek változatait: *A magyar verscsinálásról* vagy *A magyar verscsinálásról közönségesen* (vö. K₂, valamint Toldy 804. l.; HG. IV. 517. l.; CsEml. 622. l.; Sinkó 204. l.). Ez az önkényesen megalkotott cím azonban nem alkalmas az egész tanulmány jelölésére, hiszen néhány oldallal később a *Második Rész* olvasható: „A' sarkalatos versekről”.

Szuromi Lajos a *Magyar poétika* címet javasolta (vö. *Szöveggyűjtemény a felvilágosodás korának irodalmából*, Bp. 1982., II. 29. l.), ugyanis tudjuk, hogy Csokonai tervei között szerepelt egy nagyobb mű megírása, amelyben hasonló témákról lett volna szó (vö. Kecskés 165. l., valamint *Magyar verstani szöveggyűjtemény I.*, szerk. Kecskés András és Vilcsék Béla, Bp., 1999. 456. l.). Ez a feltételezés két útaláson alapszik: A' *Tavaszi Előbeszédében* a mű versformájáról elmélkedve ezt a megjegyzést teszi: „De erről 's effélékről bővebben a' Magyar Poétikámban” (Tav. X.; ld. kötetünk 36. l., 44–45. sorok), az [*Értekezés az Epopeoáról*] című tanulmányában pedig: „ha az Isten és Hazám, egészségemet és sorsomat el nem hagyja, bőven fogok erről, és több ezen Iráskámban röviden említett dolgokról, értekezni azon Munkámban, melly Kezem alatt vagyon, és a' mellynek neve: A' Magyar Poesis” (42–43. l., 71–74. sorok). Eszerint a dolgozat talán része lett volna egy nagyobb elméleti munkának, amelyből azonban több nem készült el vagy nem került elő. A *Magyar poétika* címet több szempontból sem tartjuk alkalmasnak. Egyrészt teljes, átfogó jellegű műre utal, itt viszont csupán egy tanulmánytöredékről van szó, így az nem fedti pontosan a dolgozat tartalmát. Másrészt nincs tudomásunk róla, hogy a tervezett nagyobb műből elkészült volna valamennyi, s nem pusztán egy terv volt a sok közül, így nem bizonyítható, hogy a befejezetlen tanulmány része lett volna valamely nagyobb munkának.

Vargha Balázs *A magyar prosodiáról* címmel közli (MM. II. 150–168. l.), s a jegyzetben magyarázatként hozzáfűzi, hogy ezt Csokonai műveinek egyik sajátkezü jegyzékéből vette át (vö. MM. II. 1007.). Valószínűleg azon listák egyikéről van szó, amelyek Csokonai halála után készültek, mikor írói hagyatékát anyja leltárba vette. Ezek alapjául a költő eredeti lajstromai szolgálhattak (vö. Cs/ÖM. I. 107. l.). A N° 17. lista három különböző kéztől származik (a 10–25. közötti tételek a második kéz írásában maradtak fenn), ezen a 18. sorszámmal halála után készült *A' Magyar[ar] Prosodiáról* című munka (vö. Cs/ÖM. I. 110. l.). A kiadásunk alapjául szolgáló kézirat (K₁) bal felső sarkában pedig a következő jelzés lát-

ható: „*N° 17:18.*” (a tinta színe nem üt el a szövegtől). A listán szereplő cím és a tanulmány egymásra vonatkozását megerősíti, hogy ugyanaz a kéz írta a címet a lajstromba, amely a dolgozat első lapjait (55a–58a). Eszerint Csokonai hagyatékában fennmaradt egy munka, amely *A' Magyar Prosodiáról* megnevezéssel szerepel egy címlistán (ld. még egy másik listán is ugyanígy, Cs/OM. I. 105–106. l.). Ez a fennmaradt munka pedig a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok szerint nem más, mint a jelen töredékes tanulmány, mely valószínűleg a magyar prosodiáról szóló dolgozat első és második része lett volna. A megnevezés ugyan nem biztos, hogy a költőtől származik, mégis ez tűnik a legjobb címnek, mert pontosan fedi a dolgozat tárgyát, és kapcsolatba hozható a kéziratos hagyatékkal (a szóba jöhető két másik verzió pedig más-más okokból, de nem megfelelő).

Szövegkritika

Autográf kézirat nem áll rendelkezésünkre, szövegközlésünk alapja az a másolat (K_1), melyet Csokonai csurgói tanítványai készítettek (négy különböző kéz írása). A K_1 -en végrehajtott változtatásokat az alábbiak kivételével részletesen jelöljük. A kézíraton az egyes paragrafusokat jelző számok többnyire közre kerültek, ezért egységesen mindet középre helyeztük. A rímképletekben a rímfajtaikat jelölő betűk után néha pont van, mi ezeket egységesen elhagytuk. A szó után álló igekötők időnként a szóval egybe vannak írva, ezeket különválasztottuk. A kettőzött más-salhangzók időnkénti *szsz*, *gygy* írásmódját egységesen *ssz*-re és *gyy*-re írtuk át. A szőkezdő kis-, illetve nagybetű elkülönítése sokszor nem volt pontosan lehetséges (különösen a C, F, Sz betűknél), igyekeztünk következetes írásmódot alkalmazni.

A K_1 és a K_2 szövege – a helyesírástól eltekintve – majdnem teljesen megegyezik. Az egyes változatokat közöljük – kivéve a következő helyesírási eltéréseket: *ts – cs* (pl. *tsinálás – csinálás*), *tz – c* (pl. *truccára*) *zs – s* (pl. *poesis*), *b – p* (pl. *képzeldés*), *dgy – gy* (pl. *együtt*), idegen szavakban *é – e* (pl. *poeta*), *á – a* (pl. *harmonia*), valamint ha egy szó újabb formában szerepel (pl. *talám – talán*, *külömben – különben*, *némünémű – némine-mű*, *bé – be*, *mihely – mihelyt*, *előbb – elébb*, *alkalmatosok – alkalmatosak*, *végin – végén*, *vagynak – vannak*...). Nem jelöltük a kis-, nagybetű, egybe-, különírás, hosszú, rövid magán- és mássalhangzók, valamint a középpontozás eltérését sem. A K_2 -ben utólag, más tintával sok helyesírási javítást hajtottak végre, áthúzva az eredeti alakot: *ts – cs*, *tz – c*, *k – c*, *é – e*, *á – a* (idegen szavakban), illetve az aposztrófok többségét is lehúzták.

A K_1 bal felső sarkában, a cím mellett ez áll: „*N° 17 : 18.*” (ld. erre nézve a keletkezésről írottakat), fölötte pedig más tintával: *II*. A cím után pont van. A K_2 címlapján (23a) olvasható sorokat ld. a keletkezéstörténetben. Az első lapon (24a): „*A' magyar verscsinálásról közönsége-*

sen.” Alatta zárójelben: „(Csokonai Vitéz Mihálytól mint Somogy megyei Csurgói Tanodabeli helyettes Tanítótól 1799^{dk} évről.)”. Alatta: „Első rész.” A zárójelben álló sorokat utólag ceruzával áthúzták, az *Első rész*-t szintén, és a cím fölé ezt írták (szintén ceruzával): „*Első Rész.*”

2. K₁: *VERS* tsinálásról közönségesen A kisbetűt nagyra jav.
7. K₁: *régulákra*, A vesszőt elhagytuk.
10. K₂: *valaki; de azért* A *de* hiányzik.
15. K₂: *tsak fülöknek*
16. K₂: *Rigmus* helyett *rhythmus*
18. K₂: *szüleményei*
19. K₂: *vagyon* helyett *van*
22. K₂: *vékony* helyett *finom*
25. K₂: *nemzeténél a*
- 25–26. K₁: *Oratori; Plátó; és Cicero* A *Plátó* utólag, más tintával áthúzza, a K₂ szerint értelemszerűen em.
K₂: *Orator Demosthenes és Cicero A D Sz-ből* jav.
26. K₂: *A ki edszer jó* Az *edszer* hiányzik.
27. K₂: *nyelvű*
30. K₂: *Jegyzés* hiányzik.
36. K₂: *lépe, melly*
37. K₂: *sem nem édes* A *nem* hiányzik.
K₂: *sem nem táplál az színméz ellenben, ha a' Az a' hiányzik.*
- 44–45. K₂: *Ezek azok, kiktől már alig*
48. K₁: *lelkek* helyett *Lélek* A K₂ szerint értelemszerűen em.
51. K₂: *elérni kétképen próbálták*
52. K₂: *farkának*
59. K₁: *kéttzeresnek* után a *pont* hiányzik, em.
60. K₁: A hiányzó sorszámot pótoltuk.
62. K₁: *külömböző* em.
64. K₁: *mi hely* em.
66. K₂: *mi bennünk* A *mi* hiányzik.
71. K₁: *tartottak* em.
73. K₂: *szerszámok által* helyett *szerszámokkal*
74. K₂: *és a' Szerszámos* Az *a'* hiányzik.
85. K₂: *az megszalad*
88. K₂: *és mértékes*
90. K₂: *remekjei*
- 94–98. K₂: *A régi görög és romai poéták csak a mértékes verseket gyakorlották, a Cadentiát pedig ezekbe a nyelvekbe csak a barbarusok és a barátok hozták bé. Egész Európában, egyedül csak maga a magyar nyelv alkalmas arra, hogy*
99. K₂: *sőt azt merem mondani*
101. K₂: *találtatható* helyett *találtató*
103. K₁: *edszóval* em.

- 104–105. K₂: *egyetlen egy Nyelv sem dicsekedhetik az előttünk esmeretes egész világon*
108. K₁: *versek<be>* A K₂ alapján értelemszerűen em.
109. K₂: *a hangok helyett a szavak*
113. K₂: *előadjuk helyett adjuk elő*
112. K₂: *mesterségét a szerént, a mint a magyar poesist mindenikkel*
- 115–116. K₁: *ékességek is vagy* A K₂ szerint értelemszerűen em.
- 117–118. K₂: *a' mellyeknek* Az *a'* hiányzik.
118. K₁: *ráéro* em.
123. K₂: *és ezzel*
124. K₁: *resz* em.
125. K₁: *Versekrol* em.
130. K₂: *mindazáltal*
135. K₁: *meg említjük.* után egy üres lap következik (58b), majd kisebb lapokon egy másik kéz folytatja tovább.
- 136–283. K₁: A második kéz írása.
140. K₁: *ossze* em.
152. K₁: *alabb* em.
153. K₂: *elől adatandó helyett előadatandó*
155. K₂: *legjobban helyett leginkább*
156. K₂: *csak régi Iróinknál* Az *a* hiányzik.
166. K₁: *16-szilabát* A kötőjelet elhagytuk.
170. K₂: *de pedig* A *de* hiányzik.
175. K₂: *elmulasztja*
- 178–204. K₁: Néhány sor végén pont van, mi egységesen elhagytuk azokat.
211. K₁: *paros* em.
- 213–215. K₂: *szebb: 000000, 00000 mint ez: 00000, 000000*
225. K₂: *sornak helyett sarnak*
- 232–233. K₂: *könnyebben helyett könnyebb*
249. K₂: *10 helyett 8*
250. K₁: *8 helyett 10*
253. K₁: *paratlanokkal* em.
261. K₁: *sott* em.
- 284–346. K₁: A harmadik kéz írása, nagyobb lapokon.
322. K₂: *elől körbe mennek a sorok*
326. K₁: *a' 1^{ad}* A K₂ alapján értelemszerűen em.
328. K₁: *akar hosszabbak* A hiányzó vesszőt kitettük.
328. K₂: *azok* hiányzik.
330. K₁: A mondatvégi pont hiányzik, értelemszerűen em.
336. K₂: *tehát a 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 soros*
- 337–339. K₂: *a mellyek 9, 10, 11, 12, 13, 14 sorból állanak*
340. K₁: *mer* em.
341. K₂: *számlált helyett számlál*
342. K₁: *Es* em.
345. K₁: *Intenui* Az eredetivel való összevetés után a K₂ szerint em.

- 347–395. K₁: A negyedik kéz írása.
351. K₂: *sarkalat* <(cádentia) vagy> (cadentia) vagy
- 356–357. K₂: A sarkalatokról jól meg kell tartani ezeket
366. K₂: (nem jó cadentia)
370. K₂: nem jó cadentia
374. K₂: elől helyett elő
379. K₁: duplazzhassuk em.
380. K₂: szeretett – szeretet
K₁: barátot em.
388. K₁: A 7) szám a sor elején, a tyúk előtt áll, értelemszerűen az új mondat elé, a sor elejére helyeztük.
K₂: kalánnal
396. K₁: Ettől a sortól a szöveg végéig ismét az első kéz írása.
400. K₁: végezódik, és em. Utána másfél üresen maradt lap következik (64a–64b).
K₂: végződik
413. K₁: Adverb [=Adverbium]
- 414–415. K₁: Nom. [=Nomen]
416. K₁: Verb [=Verbum]
417. K₁: Perfec. [=Perfectum]
418. K₁: Imperf. [=Imperfectum]
420. K₁: praep. [=praepositione]
427. K₂: nem pedig arra, a mint
434. K₁: nézve em.
438. K₂: s helyett g
439. K₁: A szavak fordított sorrendben állnak, értelemszerűen em.
444. K₂: de de A második de hiányzik.
446. K₁: Tabla em.
453. K₂: hel, mel, mellék
462. K₁: elők em.
467. K₂: járván (pro: járvány) járván
K₁: szanni em.
K₂: hánni (pro: hányni)
- 467–468. K₁: hán'nyi, Illyen forma szabadság A vessző után új sorban új mondat kezdődik, előtte a lap szélén: <15>, ami az áth. alatt 13)-ra jav. Értelemszerűen em.
469. K₂: edgyes helyett edgy
472. K₂: tetszik meg
480. K₂: kezeibe
- 486–487. K₂: egyeznek ugyan meg
492. K₂: nevezzük
493. K₂: Az első mind hiányzik.
496. K₂: pedig hiányzik.
- 513–514. K₂: harmadikba, vagy A vagy hiányzik.
515. K₂: mellynek a sarkalatos Az a hiányzik.
537. K₂: legalább a ketteje

554. K₁: *és így Megismétlődik a zárójel után is, elhagytuk.*
 K₂: *a mint a' fellyebb mondottakból következik hiányzik.*
560. K₁: *felvételere em.*
561. K₂: *nagy A*
 K₂: *kis a*
- 562–563. K₂: *a' fellyebb előhozott példákba hiányzik.*
574. K₁: *A szöveg végén A. P. betűjel áll.*
 K₂: *Az utolsó sor alatt: tovább nints.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Ez a töredékes tanulmány nem csupán a Csokonai-életműben, hanem a verselméleti gondolkodás történetében is fontos szerepet tölt be. A költő itt fejtette ki legteljesebben verstani nézeteit, bár elszórta más elméleti műveiben is foglalkozik ilyen kérdésekkel (*Előbeszéd [A' Tavaszhoz]*, *Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, *Előbeszéd [a Lillához]*, *Jegyzések és Értékezések az Anákreoni Dalokra*).

A tanulmányt a kor hasonló témájú munkái közül kiemeli, hogy szerzője a verstani hagyományok egyenértékűségét vallja, valamint fölismeri és részletesen bemutatja a nemzeti verselés több fontos törvényét. Mivel először 1844-ben jelent meg, sajnos nem befolyásolhatta a század első felének verselméleti gondolkodását (vö. Tolnai Vilmos: *Csokonai Vitéz Mihály verstani nézetei*, Bp. 1899., Radó Antal: *A magyar rím*, Bp. 1921., 98–102. l., Kecskés 165–168. l., Orosz 63–71., *A magyar kritika évszázadai I.*, Bp. 1981., 351. l.).

A bevezetésben a kor népszerű, Csokonai által is jól ismert német elméleti íróinak, Sulzernek és Eschenburgnak a gondolatai tükröződnek (ld. az 4–11. sor jegyzeteit). Ma már bizonyított tény, hogy a költő verstani nézeteinek kialakulásában fontos szerepet játszott Földi János és Horváth Ádám (vö. Haraszi 221. l., Beke 75. l., Tolnai V., i. m. 12–13. l., Cs/Lev. 29–38. és 439–445. l., valamint Laczkó András: *Csokonait Somogyban érő hatások*, in: *Vitéz Mihály ébresztése*, Kaposvár 1985., 55. l. Csokonai és Földi kapcsolatára nézve ld. Cs/Lev. 578–579. l., Horváth Ádámról Cs/Lev. 407–408. l.). Földi János első verstani tanulmánya név és cím nélkül jelent meg a *Magyar Musáiban* (1787, 225–247. l.), forrása pedig Gesner művének (*Prima Lineae Isagoges in eruditione universalium nominatum philologiam, historiam et philosophiam...*, Leipzig 1756). *De poesi speciatim* című fejezete, de sok önálló, eredeti megfigyelést tartalmaz. Ez a tanulmány tekinthető *A' Versírásról* (1790) szóló dolgozat előzményének, amely csak 1962-ben jelent meg nyomtatásban, de kéziratát minden bizonnyal ismerte Csokonai (vö. Vargha: ArcV. 257. l.). Már föltárták Földi úttörő szerepét a magyar verstan történetében (Orosz 45–56., Kecskés 150–151. l.), vizsgálták azt is, mit vehetett át tőle Csokonai (vö. Beke 62–75. l.), illetve miben különböznek nézeteik (Juhász Géza: *Csokonai verselése*, StudLit. 61–63. l.). Horváth Ádám

verstani nézetei sok tekintetben rokonságot mutatnak Földi gondolataival (vö. Orosz 57–62. l.). A legfontosabb verstani kérdésekről alkotott véleményét pedig részletesen közölte Csokonaival 1794. augusztus 13-án kelt levelében. A költő ugyanis ebben az évben lett a poétai osztály préceptora, és a tanításhoz barátjától, Horváth Ádámtól is segítséget kért (vö. Cs/Lev. 29–38. és 439–445. l.). A magyarázatokban utalunk a főbb gondolati párhuzamokra.

- 4–11. *A' Vers tsinálás nem Poézsis...*: Csokonai tanulmányának elején a versificatio és poesis szembeállításával (amit a *Tempfőiben* két alak kontrasztjával valósított meg) a költészet lényegét próbálja meghatározni, illetve már ezekben a sorokban elismeri a vers és próza egyenjogúságát (ld. ehhez a 12–19. sor jegyzetét). A két fogalom elhatárolásának gondolata Horatiusig nyúlik vissza (vö. Kecskés 193–194. l.). A felvilágosodás korában népszerű, Csokonai által szívesen forgatott esztétikai munkák is foglalkoznak e kérdéssel (pl. Sulzer I. 420–421. l.: *Dichter*; I. 430–435.: *Dichtkunst. Poesie*, II. 251–260. l.: *Gedicht*, valamint Esch. 40–41. l.). A magyar irodalomban először Szerdahely Györgynél jelenik meg a versificatio és poesis elkülönítésének később igen népszerű gondolata (vö. Margócsy 23–24. l.), azonban az egyes alkotók nem ugyanabban látták a költészet lényegét. Földi János, Verseghy Ferenc, valamint (*A' Nemzet' Tsinosodásában* de Sacyra hivatkozva) Kármán József Csokonaihoz hasonlóan fogalmazták meg a valódi poesis jellemzőit (vö. Margócsy 24. l. és Szauder 70–72. l., *A magyar kritika évszázadai I.*, Bp. 1981., 292. l., Szajbély 52–74. l.), és Horváth Ádám szintén hangsúlyozza a „tűz” fontosságát (vö. Cs/Lev. 30. l. 51–52. sor, 37. l. 330–331. sor). Szauder József szerint e költők gondolkodásának kettőssége, átmenetisége szemléletesen megmutatkozik ezekben a megfogalmazásokban. Semmiképpen nem következtethetünk belőlük az iskolás poétikával való szakításra, de 18. század végén történt elhangzásuk miatt olyan mellékértelmet kapnak, mely eltéríti őket eredeti, 18. század eleji arisztoteliánus jelentésüktől. Szajbély Mihály nem vonja kétségbe e gondolatmeneteknek a felvilágosodás irodalomszemléletébe való szerves beágyazottságát, viszont hangsúlyozza, hogy mögöttük modernebb gondolatokat is sejthetünk (vö. Szajbély 73–74. l., valamint vö. még Debreczeni 153–154. l., Mezei 418. l., illetve a 44., 48–49. sorokkal és jegyzetükkel).
16. *Rigmus* (rég.): rím.
Helikon: görögországi hegység, a múzsák lakhelye.
- 16–23. *Lehet Poézsis Vers nélkül...*: Salomon Gessner (1730–1788), svájci német író prózai műve 1756-ban jelent meg *Idyllen* ('Idillek') címmel, Magyarországon Kazinczy Ferenc fordítá-

sában vált népszerűvé (*Geszner Idylliumi*. Kassa 1788.), ő az itt említett „vékony izlésű Magyar Fordító”. Csokonai a művészi próza lehetőségét hangsúlyozza (ld. még az 4–11. sorokat és jegyzetüket), de máskor is felfedezhető műveiben a költői próza iránti érdeklődés, és több korabeli magyar költő fogalmazott meg hasonló véleményt (erről bővebben ld. Szajbély Mihály: *Költészet és próza viszonya Csokonai Vitéz poétikájában és szépirói kísérleteiben*, in: *Folytonosság vagy fordulat*, Debrecen 1996., 318–328. l., valamint Szauder József: *A magyar romantika kezdeteiről*, in: *A romantika útján*, Bp. 1961., 19–20., Margócsy István: *Verseghy Ferenc esztétikája*, ItK 1981., 551–552., Margócsy 27. l., Szajbély 43–52. l. és Sulzer III. 617–619. l., ahol Gessner műveivel kapcsolatban költői prózáról (poetische Prosa) beszél, és hangsúlyozza, hogy bár prózában ír, egyértelműen a költők közé sorolhatjuk. Megjegyzi azonban, hogy a legszebb költői próza sem lehet tökéletes, és annál erőteljesebben érezzük a vers hiányát, minél szebbnek találjuk a többit.

22. *vékony* (rég.): 'finom'.
24. *folyó beszéd* (rég.): a kötött beszéddel, a verssel ellentétben a próza.
25. *Demosthenes*: Démoszthenész (i. e. 384–322), az ókor egyik legnagyobb görög szónoka.
26. *Cicero*, Marcus Tullius (i. e. 106–43), az ókor egyik leghíresebb római szónoka. Földi és Horváth Ádám is utal erre (vö. MMusa. 1787., 234., 373. l.).
28. *A' Magyar Miltonnak csak az edgy Cadentia hujja...*: John Milton (1608–1674), angol költő eposzát Bessenyei Sándor (1743–1809), Bessenyei György bátyja fordította le prózában (*Elveszett paraditsom, Milton által. Fordította Frantziából Bessenyei Sándor Ts. és Kir. Lovas Kapitány*. Kassa 1796., erről ld. Szilágyi Ferenc: *Barátok Jean Jacques-ban s Apollóban. Bessenyei Sándor – Csokonai – Nagy Gábor és Nagy Sámuel*, in: Szilágyi Ferenc: „Az Ész világa mellett...” *Tanulmányok a magyar felvilágosodás irodalmáról*, Bp. 1998., 360–381. l., Dávidházi Péter: *Per passivam resistentiam. Változatok a hatalom és írás témájára*, Bp. 1998., 85–101. l.). A művet többnyire fordításokban ismerték hazánkban (a magyar fordításokról ld. Szigeti Jenő: *Milton Elveszett paradicsoma Magyarországon*, ItK 1970., 205–213. l., Milton korabeli megítéléséről Szajbély 109–116. l.), ezért állíthatja Csokonai, hogy kettős strofákban íródott, ami az ő korában a párrímes alakot jelentette. Milton azonban blanke verse-ben, rímtelen ötös jambusokban írta művét (vö. Bán Imre: *Csokonai világirodalmi távlatai*, StudLit. 1986., 26. l., Kecskés, 146–147. l.). Csokonai [*Értekezés az Epopoeáról*] című tanul-

mányában szintén elismerően beszél Miltonról és Bessenyei munkájáról: „*Ezt az isteni poemát, melly kettős strófákban íródott, magyarra fordította kapitány Bessenyei Sándor úr, folyóbeszédben, amelly fordítás, ha sok helyen nem mérközhetik is az anglussal, de több helyen ragyog, hízelkedik, és a magyar nyelvnek izmos kinyomásaival sújtja lelkeinket*” (304–305. sorok).

29. *Anglus* (rég.): angol.

32–34. *Látzai*: Valószínűleg Lácza Szabó József (1764–1828), református lelkész, tanár, akitől azonban nem ismerünk ilyen hasonlatot. „*A' Magyar Versekről*” szóló vitairatában említi a táncost, annak példájaként, hogy „egy pallérozott Magyar Gavallérnak” sem válik „gyalázatjára is, hogy ő minden tinosabb Európai Nemzetek tántzába, szint' úgy megteszi a' tempót, valamint maga a' született Frantzia, Német, Anglus, 's a' t. De a' mellett a' maga Nemzeti tántzában is [...] ékes és elmés megindulásokat ejt”, ugyanígy „szinte ilyen ditsőségére szolgál az, mind Nemzeti poézisünknek, mind nyelvünknek, ha ebben minden más Európai nemzetekkel is a' Caden-tiás Versekre nézve megmérkezhetünk, és még is az ezek által követhetetlen Deák és Görög mértékű Versekből is azoknak nyomába hághatunk.” (*Hazai Tudósítások* 1809., 394. l.)

34–40. *Én a' Földi hasonlatosságát...*: „Hasonlíthatom a' Versírókat a' Méhekhez. Ezeknek munkájokra kettő kívántatik: a' mesterséges léptésinálás, és a' mesterséges lépnek édes mézzel béöntése. Szinteúgy a' Versíróknak szükségesek a' jó versformák vagy módok, és az érzékeny oktató 's gyönyörködtető beszédeknek azokba foglalások. Amaz első csak hozzá járuló dolog, (Accidens) a' Vershez: ez utolsóban vagyon annak tulajdon természete, Lelke, és valósága.” (Földi §. 1.) Szajbély Mihály ezzel a hasonlattal kapcsolatban megállapítja, hogy az európai irodalom régi toposzai közé tartozik, de általában nem a tartalom és forma kapcsolatának szemléltetésére használták, hanem az imitációelvvvel összefüggésben a költő tevékenységét a mézet sokfelől összegyűjtő méhéhez hasonlítoták. Idéz viszont egy mondatot Herdertől, melyben Földihez hasonló értelemben alkalmazza a méh-hasonlatot (vö. Szajbély 69. l.).

37. *6-szégű* (rég.): hatszögletű.

41–42. *a' kire születésekor Melpomene mosolygó szemekkel nem tekintett*: utalás egy Horatius-idézetre: „quem tu, Melpomene semel nascentem placido lumine videris” ('akire születésekor, Melpomené, kegyes szemmel néztél', *Ódák* IV. 3. 1–2. sorok). Máshol is hivatkozik rá Csokonai (vö. *Előbeszéd az Alkalmatosságra írt versekhez*, 12–13. sorok; Cs/Lev. 205., 732. l.).

43. *Minerva*: a tudomány, a bölcsesség, a józan ész istennője a római mitológiában.
44. *Vers-jártó* (rég.): versgyártó, versfaragó. Csokonai más írásában is megjelenik a „*Versifikator*”, „*Versjártó*” és poeta, költő szembeállítása (vö. *Előbeszéd az Alkalmatosságra írt versekhez*, Cs/Lev. 310–311. l., valamint az 4–11. sor jegyzete).
45. *Parnasszus*: Apollónak, Dionüszosznak és a múzsáknak szentelt hegycsoport.
- 48–49. *a' magok gondolatihoz a' külső hármóniát is hozzá adni*: a gondolatok tetszetős formába öntésének elmélete a tanulmány elején is megjelenik (4–6. sorok), valamint a *Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra* című értekezésben: „*Ezt a' Maximáját Anacreon a' legszebb színbe öltözteti fel*” (88–89. sorok). Szauder József ezzel a gondolattal kapcsolatban hangsúlyozza az iskolás poétika erőteljes hatását, és az „*oratio poeseos vestis est*” kifejezéssel hozza összefüggésbe (vö. Szauder 70., 75. l., valamint pl. Versegly Ferenc: *Mi a poézis? és: Ki az igaz Poéta?*, Buda 1793., 24. l.).
- 49–50. *bé lopodván* (rég.): belopózáván.
51. *kétképpen* (rég.): kétféleképpen.
- 56–57. *sarkalatos (cadentiás) és mértékes (Metrika) verselés*: Csokonai – kortársaival ellentétben – nem tesz értékbeli különbséget a kétféle verselés között, a magyar nyelvnek a hangsúlyos és időmértékes verselésre egyaránt való alkalmasságát hangsúlyozza (ld. a 97–99. sorokat). Ő az első, aki verstani tanulmányában a „sarkalatos” verseket előbb tárgyalja, mint a „mértékes” verseket (vö. Kecskés 166–167., a rímes verseléssel kapcsolatos vitákról 146–154. l.). A két verselési mód egyenrangúságát hangsúlyozza a *Lilla* előbeszédében is: „*En Amphibium vagyok. [...] Nem látom által, miért lehetne a' Magyar Nyelvnek gyalázatjára az, hogy mind a' régi ditsősségesen elhúnyt Világnak, mind a' mai felette igen tsinos Európának, mértékét, hármóniáját és izlését egyedül ő, a' ki követheti? En a' mértékre vett versnemekben is gyönyörködöm; de a' Cadenciások is, ha egyéb aránt numerósok, sokat érzek ollyat, a' mi jólesik.*” (*Előbeszéd [a Lillához]*, 136–144. sorok)
58. *piperzés* (rég.): cifrázás, díszítés.
59. *kéttzeres*: Ezt a szót – a fogalmi tisztázatlanság miatt – többféle értelemben használták a korban: egyrészt a rímes-időmértékes vers jelölésére, ahol a hangsúlyos és időmértékes ritmus egyszerre volt jelen, másrészt a megrímelt időmértékesre. Mivel Csokonai – kortársaival hasonlóan – a rímet tekintette a magyaros vers fő jellemzőjének, így az utóbbi jelentésben használja (ld. erről bővebben Szuromi 106–107., 129–130. l.). A „kétszeres mesterség” fogalma már Révai Miklós kéziratosszerű értekezésében is felbukkant (A *Vers szerzés*

(szokásba vettett) két különböző Mójjáról: a Hangmérséklésről és a Páros véghangzásról íratott Vetélkedése, 1781.). A kétszeres, azaz rímes időmértékes versek fogalmának körülhatárolása sokáig nem történt meg. Egyaránt jelentette az antik formákat rímeltető, sokak által kárhoztatott leoninust, valamint a nyugati mintára írott költeményeket. Földi János 1787-es tanulmányában a leoninust is beleértette a kétszeres versek fogalmába (MMusa. 1787., 229–230. l.), 1790-es vers-tanában azonban egyértelműen elhatárolja magát tőle, az újabb keletkezésű jambusi és trocheusi lejtésű dalmértékeket azonban nem utasítja el (Földi 76–77. l., ahol utal korábbi tanulmányára, valamint a leoninussal kapcsolatban a Mindenes Gyűjteményben lezajlott vitára). Csokonai elítélő nyilatkozata itt minden bizonnyal a leoninusoknak szól, a *Lilla* előbeszédében viszont a kéttzeres verseknek már két fajtáját különbözteti meg: „Négy féle vers neme fordul elő az én Lillában. 1., Görög-szabású versek, kádentzia nélkül, [...] 2., Görög-szabásúak kádentziával, [...] 3., Németes módú mértékesek kádentziával, [...] 4., Mérték nélkül kádentziával” (Előbeszéd [a Lillához], 172–178. sorok, vö. Orosz 42–48., 64. l., Kecskés 154–159. l., valamint a 95–97. sorok jegyzete).

62. *concordia discors* (lat.): különböző, össze nem illő dolgok összhangja, egysége.
69. *mesterségesenn* (rég.): művészien.
74. *szózat* (rég.): vokális, énekes zene.
Szerszámos Muzsika (rég.): hangszeres zene.
75. *értetlen* (rég.): érthetetlen.
- 75–78. A kor német esztétikai munkái (elsősorban Sulzer) nyomán a magyar irodalomban is elterjedt nézet volt, hogy a költészetet az éneklés szülte. Többen fogalmazznak meg hasonló véle-ményt: Révai Miklós (vö. Orosz 23. l.), Horváth Ádám (Cs/Lev. 29. l., MMusa. 1787., 370–371. l.), Földi János (MMusa. 1787., 227. l.), Verseghy Ferenc (vö. Orosz 72.), valamint Csokonai (vö. Cs/Lev. 442. l., ADj. 1–14. sorok és lábjegyzeteik, ahol Sulzert is említi). Sulzer művének egyik fő forrása, Batteux poétikája igazolásképpen Homérosztól és Titus Liviuستól idéz (vö. Horváth 17. l. és Kecskés 190–191. l., valamint Sulzer, *Musik*, III. 347–384. l., *Lyrisch*, III. 247–252. l., *Gesang*, II. 294–297. l.).
76. *hallató-szó* (rég.): hallható, önmagát hallató szó.
80. *pertentés* (rég.): pillanatnyi rövid idő.
- 90–93. *A' sarkalatos Verseknek a' Barbarus nemzeteknél van divattya...*: Többen vélekednek a korban hasonlóan (vö. Kecskés 150., 166. l.), Földi János – „Gebaverus” nyomán – szintén innen eredezteti őket: „Mások a' gyönyörűséget találták az egyenlő esésekben, (cadentia) kerestek hasonló végezetű szó-

kat. E' tetszett kiváltképpen a' Barbarusoknak, melly névvel neveztek a' Görögök az ő virágzásaiknak Századjaiban minden Nemzeteket, magokon kívül. [...] Ezeket ámbár a' Barbarusok kezdték: nem barbarusok mindazonáltal ma, a' kiknek tetszenek, azt mondja *Geszner*. [...] Miis tehát ezeket is meg nem vettyük mindazért, hogy régi Verseink, melyeket talám még Barbariából hoztunk; mind azért, hogy nagy Nemzetek követik; kikenél e' részbenis tehetetlenebbek lenni ne kívánjunk." (MMusa. 1787., 229., 235. l.) „A' hangmértékes Versekről” szólva viszont hangsúlyozza, hogy „E' féle Neme a' Verseknek talám természettel gyönyörködtetőbbis, mint a' végezetes Vers.” (i. m. 231.) Később sem változott a véleménye: „Akármelley szép legyen is ez a' Neme a' Versnek: nem hasonlítottat mind azonáltal a' Hangmértékeshez, törvényeivel, mesterségével, ékességével, kedvességével, gyönyörűségével, jussaival, és méltóságával” (Földi §. XXVII., vö. az 56–57. sorok jegyzetével.).

- 95–97. *a' Cádentiázt ezekben a' nyelvekbe csak a' Barbarusok, és a' Barátok hozták be:* a rímes verselés barbár eredetéről lásd a 90–93. sorok jegyzetét (a végrímes magyar énekvers kialakulásáról vö. Kecskés 145. l.), a görög és római költőkkel kapcsolatban pedig Földi János hasonlóan vélekedik: „a' Római nyelven szölk a' Barbarusokkal inkább inkább elegyedvén, 's esmerkedvén; végre a' nyelvek, 's nyelveknek tulajdonságiis kezdettek nagyobbban elegyedni [...] Így [...] e' két féle Versírásnak módjais megkezdeni sógorosodni, és mind a' Deák nyelvennis az óltott Deákok tsupán csak végezetes verseket írtak; mind (a' mit itt kihozni akarok) a' Hangmértékeket a' Végezetekkel edgybe házasítván, kétszeres új Versek' Nemét költöttek. [...] Hívják ezeket Barátos Verseknek is; (Monachales) mert a' Szerzetesek gyakorlották leginkább.” (MMusa. 1787., 229–230. l.)
107. *arabs (rég.): arab.*
- 107–110. *A' Zsidó versekbe...:* a parallelizmus membrorumot mint a zsidó költészet egyik fontos gondolati és stíláriis jellegzetességét Robert Lowth (1710–1787) fedezte fel (*De sacra Poësi Hebraeorum*, Oxford 1753.), könyvét Csokonai jól ismerte (vö. Szauder 83–90.). Földi János Lowth párhuzamelméletére alapozva, azt továbbgondolva írta meg tanulmányát (*Elmélkedés a' 'Sidó vers-írásról*, Magyar Hirmondó 1792., 905–914. l.), amely a párhuzamosság költői lehetőségeiről szól, s szintén hatott Csokonaira (vö. Horváth Iván: *A grammatikai szemlélet kezdetei a magyar verselméletben*, ItK 1970., 293–294. l., Kecskés 186. l., Szajbély 103–106. l.).
- 113–114. *előadjuk a' Sarkalatos, a' Mértékes, és a' Kéttzeres Verseknek állapotját, és mesterségét:* Csokonai verstanának felépítése

- annyiban hasonlít Földiéhez, hogy ő is háromféle verstípusról beszél, a tárgyalás sorrendje azonban – mint előbb már utaltunk rá – eltérő. Földi először a „hangmértékes”, majd a „végezetes”, végül a „kétszeres” verseket tárgyalja (vö. az 56–57. sorok jegyzetével).
118. *ilyeténekre* (rég.): ilyenekre.
figurás (nép.): mókás, szórakoztató, mókázó.
120. *természeti*: természetes.
121. *bábozás* (rég.): játék, játszadozás.
123. *Kolofon* (gör.): csúcs, vég.
béfedez (rég.): betetőz.
125. *A' Sarkalatos Versekről*: Csokonai más rendszer szerint tárgyalja ezt a verselési formát, mint Földi János (vö. Földi §. XXVII–XXXVIII.)
- 127–129. *öt csinálja a' hármoniát*: A magyaros verselés metrikája ekkor még kidolgozatlan volt, legfontosabb jellemzőjének a rímet (*Sarkalat*) és a kötött szótagszámot tartották. A hangsúly ritmusteremtő erejét nem vizsgálták, s az ütem fogalmát sem használták, Csokonai helyette alkalmazza az „iz” fogalmát (ld. a 162. sort). Néhány kortársához hasonlóan fölismeri a „meg szakasztás”, azaz a sormetszet fontosságát, azonban még egybemossa a mai értelemben vett ütem és az ütempár fogalmát (vö. Szuromi 109., Kecskés 168., valamint Földi §. XXVII.).
131. *Rithmusok*: A versújítás korában többnyire rímeket vagy rímes verseket jelentett ez a fogalom, valószínűleg a ritmus és rígmus szavak hasonló hangzása miatt. Földi János 1787-es tanulmányában a *Rythmus* szót – Gesner nyomán – még „a’ hosszú, és rövid hangzatoknak (Syllaba) egymást váltogatása” értelemben használja (MMusa. 1787., 227–228. l.), később viszont a „végezetes versek” szinonimájaként: a *Rithmus* „az eggyező hangú szóvégeknek viszont előkerülések” (vö. Földi §. XXVII.). Csokonai a rímek rendszeres változtatását nevezi így (vö. Szuromi 104. l. és Kecskés 150., 153. l.).
- 137–156. Földi a sorok szótagszámát általában 4 és 15 közé teszi, de megemlíti, hogy néha előfordulnak 2 és 3 szótagos „versek” is (§. XXXI.).
151. *köz füleket* (rég.): átlagos, közönséges emberek hallását.
155. *nálunk legjobban van divatja a' 15 tagunak*: Földi János ezzel kapcsolatban Horváth Ádám verseit említi (vö. §. XXXVII.), aki szintén jellemzi ezeket (vö. Cs/Lev. 36–37. l.). Csokonai viszont később „kintornáló *Vers-óriás*”-nak nevezi az ilyen hosszú verssorokat (*Előbeszéd [A' Tavaszhoz]*, 39. sor).
- 155–156. *a' 16 taguakat már ma tsak a' Régi Irónknál találjuk*: Földi erre egy régi példát hoz Székely István *Krónikájából*, amelyet először nyolc, majd később tizenhat szótagos sorokban közöl

(vö. Földi §. XXVIII., és XXXVII. 3., valamint Horváth:Verstan 33. l.).

160. *össze illetés* (rég.): összeillesztés.
162. *izekre, és időkre*: ld. ehhez a 127–129. sorok jegyzetét. Szuromi Lajos megállapítása szerint „az ütemegyenlőség tisztán időbeli kategóriája villan fel itt, először a magyar verselméletben” (vö. Szuromi 110.). Földi is megjegyezte, hogy bizonyos időtartamra vonatkozó törvények érvényesülnek a sorokban: „rút mind azonáltal, ha vagy igen sok hosszú szótag esik egymás után, vagy igen sok rövid, hanem ha valamely Hármonia így kívánja. Különösen emeli pedig a' jó hangzatot, ha ezek úgy vannak mérsékelve hogy leg fellyebb két rövid szótagnál több egy egy végbe nem esik.” (Földi §. XXXVIII. 10., vö. Orosz 53. l.)
- 169–175. Földi csak 10 szótagos sortól tartja szükségesnek a megszakítást, és nem osztja a sorokat *2 rendre* (vö. Földi §. XXXV., valamint Beke 69.).
174. *elmulthatatlan* (rég.): elmulasztthatatlan.
175. *elmulatja* (rég.): elmulasztja.
- 177–215. Csokonai körrel jelöli a *tagot*, azaz szótagot; vesszővel a „*megszakasztást*”. „Elvont, szöveg nélküli példái mögött tényleges hangzásélmény sejlik” (Kecskés 165. l.). Sokkal több példát hoz, mint Földi, aki „Csokonaival nem versenyezhet ott, ahol már az őt költői gyakorlatban felülmúlta. Pedig Csokonai még így sem fejezi ki azt a gazdag sormegszakítást, amit már költeményeiben elért” (Beke 70–71. l., vö. Juhász Géza: *Csokonai verselése*, StudLit. 62. l., aki példákat is említ, valamint Horváth:Verstan 29–51, ahol szintén több példát találunk Csokonaitól).
- 205–215. Földi – Csokonaival ellentétben – „vagy középpen vagy a' közepe előtt” ajánlja a megszakasztást (Földi §. XXXV.). Az itt megfogalmazott szabály „a magyar verstanokban található későbbi tagolási szabályok első megfogalmazásának tűnik” (vö. Orosz 65., Szuromi 110. l.).
- 220–232. *egyik sor lassú lábon, másik pedig futó lábon végeződik...*: spondeus vagy jambus. A német költészet hatására először Ráday Gedeonnál jelenik meg ez a megkülönböztetés (vö. Orosz 43., Szuromi 111., valamint KazLev. III. 20. l., ahol Csokonai részletesen kifejti ezzel kapcsolatos nézeteit).
222. *halkal* (rég.): halkan.
229. *amazt Lejtőnek ezt pedig Bukónak fogom híni*: Beke Albert szerint mindenütt hibásan szerepel a *Lejtő* elnevezés, helyesen: „lejti”, mivel Csokonai „hangsúlyozza, hogy olyan nevet ad a trocheusnak, amelynek a versmértéke: – ∪” (vö. Beke 69. l.). Horváth János a trocheus egyik magyar nevéként szintén említi a lejtit, de Csokonai esetében ő is lejtőről beszél (vö.

- Horváth:Verstan 87. l.). A Dayka műveiről írott bírálatában Csokonai így jellemzi ezt a sorfajta: „Asszonyi cadentia az, mely vagy Spondeus, vagy Trocheus verssarokból áll” (*Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire*, 372–373. sorok, ld. még a 221. és 490–493. sorokat, valamint A' Tavaszi előbeszédének 40–41. sorait). A bukó elnevezés Juhász Géza szerint nem szerencsés, hiszen a jambus, nem lefelé hulló láb, hanem „szökő” (Juhász Géza: *Csokonai verselése*, StudLit. 63. l.).
340. *Szonnet*: a szonett eredetileg tizennégy sorból áll, Kazinczy a magyar irodalom első szonettkísérleteként Csokonai versét említette (*Az esztendő négy szakasza*), de nem fogadta el annak, mivel szerinte nem illik egymáshoz a tárgy és a forma. Maga Kazinczy szintén kedvelte ezt a műfajt (vö. Horváth: Verstan 123. l., valamint Cs/Eml. 520. l.), Földi János ellenben – több más versforma mellett – a szonettet formai meszterkedésnek, idejemúlt tévelygésnek tartotta (vö. Földi L. §.).
343. *Szent Ivány ének forma hosszú strófák*: Szentiváni ének vagy Szent Iván ének, a hagyomány szerint Keresztelő Szent János napján (június 24.) énekelték. Addig tartott, amíg a megrott máglya hamvadó tüzét az ünneplésben résztvevők valamennyien át nem ugrálták. Innen származik a közmondás: Olyan hosszú, mint a szentiványi ének.
- 345–346. *In tenui labor, et tenuis quoque gloria* (lat.): „A csekély fáradtság csekély dicsőséggel is jár.” Egy Vergiliustól vett idézet (*Georgicon* IV. 6.) értelmének visszajára fordítása. Az eredetiben: „In tenui labor, at tenuis non gloria” ('Csekély munka, de nagy dicsőséget szerez', vö. MM². II. 531. l.) Az eredeti idézetet ld. az [*Ertekezés az Epopoeáról*] 694–695. soraiban.
- 350–356. Csokonaival ellentétben Földi nem csupán az egy- és kéttagú, hanem a három szótagú rímet is elfogadja (vö. Földi §. XXIX.).
- 358–362. Hasonló elvet fogalmaz meg Földi (vö. Földi §. XXX., vö. Beke, 72. l.). Radó Antal Verseghytől származtatja ezt a szabályt, és merevnek, indokolatlannak ítéli (vö. Radó Antal: *A magyar rím*, Bp. 1921., 101. l., valamint Horváth:Verstan 59. l.).
- 359–360. *sillabizál* (lat., rég.): szótagol.
369. *accentus* (lat.): Ebben a korban nem hangsúlyt, nyomatékokot, hanem ékezetet jelölt a szó, és a magánhangzók nyelvi időtartamára vonatkozott (vö. Kecskés 134. l.). A magánhangzók „hosszú és rövid voltok” egyezésére figyelmeztet Földi (vö. Földi §. XXX. 2., Beke, 72. l.), valamint Horváth Ádám (vö. Cs/Lev. 35. l. 258–259. sor).
- 373–380. Hasonló szabályt fogalmaz meg Földi (vö. Földi §. XXX. 13., Beke, 72–73. l.), Csokonai azonban szigorúbban ítél.
- 381–387. Földi János szintén tárgyalja ezt a szabályt (vö. Földi §. XXX. 15.), s Beke Albert, nem tartja szerencsésnek, hogy Csokonai két pontban (6/ és 8/) tárgyalja azt, amit Földi egyben (vö.

Beke 73. l.). Arról van azonban szó, hogy a költő különválasztja az önrímet és a ragrímet.

- 383–384. *Nagy félelem akkor léssen / Mikor bíró székbe léssen*: Fekete Csaba közlése szerint Tommaso da Celano (1190 k.–1250) *In commemoratione omnium animarum sequentia (Dies irae, dies illa) Az nap el-jő nagy haraggal* kezdetű versének magyar változatából való az idézet. Újfalvi Imre 1598-as, debreceni halottaskönyvének (*In exequiis defunctorum. Halot temetés-korra valo eneknek*, RMNy. 832, 886 [2]) igen gyakran, egészen századunkig ismételten megjelent kiadásában a 2. strófa (több szóismétlő rímet nem használ a fordítás): Nagy félelem akkor léssen, / mikor Biró székbe léssen, / mindent hogy meg-hányjon vessen.” Ugyanez a szóismétlő rím megtalálható a sequentia egy más formájú, *Kérlek és intelek mostan tégedet* kezdetű magyarításának szintén a második strófájában (*Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, Paris 1992., Ad corpus poeticarum. 735.). Ez az akkori ún. *Öreg debreceni énekeskönyv* váltakozó refrénes alakja (Refrén a: Mert el-jő a’ Nap melly Nap’ e Világ tűz miatt mind meg-ég). Az ének 1723–1806 között, mindig a 327. számú, felirata: *Az utolsó Ítéletről*: „Melly’ nagy félelem akkoron léssen: / Mikor a’ Krisztus az Ítéltre el-jövendő léssen, / Hogy mindeneket meg-hányjon vessen, igazán ítéljen. / [Refr. b.] El-jő bizonyly, az Isten’ Fija, szép fényes felhőben.” Ez a változat magyarul először Huszár Gál 1560–1561-es énekeskönyvében jelent meg (RMNy. 160 [1] D^b), és attól kezdve a református, evangélikus, unitárius és római katolikus énekeskönyvekben a 19. századig benne volt. Több helyen a kifogásolt szóismétlő rím nem található a tizenhat strófás énekben.
- 385–386. *Akkoron Töldinak máj adatik vala / bika rugaszkodik kötél szakad vala*. –: Az idézet Ilosvainál így olvasható: „Bika rugaszkodván kötél szakadt vala, [...] Miklósnak akkoron sok máj adatott vala” (75. és 80. sor, vö. RMKT IV. 243., 363. l.). Csokonai vagy fejből idézte, pontatlanul, vagy valamely általunk nem ismert kiadást, feldolgozást használt.
- 388–395. Vö. Földi §. XXX. 11., Beke, 72.
388. *emberséggel kanállal*: némi tartózkodással, mértékkel. A szó-lás eredete: nem illik mohón és túl sokat venni abból, amivel az embert kínálják (vö. O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*, Bp. 1994., 175. l.).
- 391–392. *Már a’ kék Égnek / ragyogó lámpásai égnek*.: pontos forrását jelenleg nem ismerjük, Fekete Csaba közlése szerint lehet, hogy Csokonai nem nyomtatott kiadásból, hanem kéziratos hagyományból vagy alkalmi diákversből idézett. Más műveiben is felbukkan ehhez hasonló rímpár: „És ámbár tüzei a’ kékellő égnek / Kettős forrósággal feje felett égnek” (*Az Aratás*,

Cs/ÖM. I. 51. l.); „Egy néhány tsillagok már pislogva égne / Hajlott boltozattánn a' tsillagos égne” (A Reggel, Cs/ÖM. I. 67. l.). Más költőknél is gyakran előfordul ez a rímpár, pl. Sándorfi József: *Újesztendei ajándék* című versében (MMusa. 1793., 9. sz.), amelyben a mesterkedő rimelés számos példája felbukkan, a magyar irodalmi hagyománynak pedig a következő rímpárral tiszteleg: „De, ha mind ezek helyébe lesznek a Magyar Égne / Újj Tsillagi: kik hasonló ragyogó fénnel égne.”

394. *affectálás* (lat.): mesterkelt viselkedés, modorosság.
- 396–398. Vö. Földi §. XXX. 9., Beke, 72. l.
397. *monotonia* (gör.–lat.): egyformaság, egyhangúság.
399. *a' Toldi Miklós verseibe*: Ilosvai Selymes Péter: *Az hiresneves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história* (ld. még a 385–386. sorok jegyzetét).
- 400–401. *Pótsnak az Ifjúi Verseibe vagy 10, 12 sornak is mind ára, ára a' Cadentiája*: Csenkeszfai Poóts András (1740 k.–1812), református lelkész költészetét Csokonai és Kazinczy egyaránt kevésre becsülte (ld. Csokonainak a *Lantomtól búcsúvétel c.* versét, valamint KazLev. II. 228., 230. l.). Kötete: *Csenkeszfai Poóts András' Ifjúi Versei*, Pozsonban és Komáromban 1791. Két darab.
- 403–406. *A' ki Kardját dühödtebe / Mártya Hazafi vérebe / Támadjon fel ellene / A' Magyarok Istene*: az idézet forrását nem sikerült fellelni.
- 407–423. Hasonlóan vélekedik Horváth Ádám (vö. MMusa. 1787., 376. l. és Cs/Lev. 35. l. 263–271. sor), valamint Földi (vö. Földi §. XXX. 8., Beke, 72. l.).
- 409–410. *adverbium* (lat.): határozószó.
411. *flexio* (lat.): ragozás.
hajtogatás (rég.): ragozás, hajlítás.
- 413–414. *Illy' déltzég paripák termettek volt régen / A' kövér Rétekkal habzó Ráztz térségen*: az idézet forrása ismeretlen.
- 415–416. *Miis termesszünk e' hegyen / Hogy nekünk is olyan legyen*: az idézet forrása mindeddig ismeretlen.
- 417–418. *A' szerelem bús szivemet általjárta / Mely is nékem nagyon árta*: az idézet megtalálható Horváth Ádámnál (*Ötödfélszáz énekek*, kiad. Bartha Dénes és Kiss József, Bp. 1953., 262. l., 137. sz., *A hódoltató*, 2. vsz.): „Mihelyt gyöngy szemedbe tekintetem, / Kupidótúl meglövettem, / Látván rózsaszínű szép orcádat, / Vidámon mosoly[gló] szádat, / A szerelem bús szivemet általjárta, / Mely is nekem nagyon árta.”
Perfect[um] (lat.): az igeragozásban a befejezett múlt idő.
Imperfectum (lat.): az igeragozásban az elbeszélő múlt idő.
- 419–420. *Jelen vagyon az az óra / Hogy dolga forduljon jóra*: pontos forrása jelenleg nem ismeretes. Fekete Csaba közlése szerint

kézírtos alkalmi versekben vagy ponyvanyomtatványokban egyaránt elterjedt rímtoposzra kell gondolnunk. Megtalálható a negyedik genfi zsoltár harmadik strofájában (Szenci Molnár Albert magyar versei szerint RMKT. XVII. 6. kötet, 24. l., 26–30. sor): „De sokan mondgyác azt minekűnc: / Ki vezérl minket az jóra? / Azért téged, Ur Isten, kérűnc: / Mutasd kegyes ortzádat nekűnc, / Jőjjön el az áldott óra.” A Benedek Mihály szerkesztette énekeskönyvben, amely Csokonai halála évében készült el, és először 1808-ban nyomtatták ki, a *Hozzád kiáltunk mi Istenűnk* (117. sz. 3. strofa) példája: „Szívűnk gerjedez ha mi jóra, / Készségűnkben megháborít, / Szégyenvallással elborít, / Melybenn megszűnne, nints oly óra.” Az *A nap immár elenyészett* kezdetű esti ének – Szentgyörgyi József (1765–1832) alkotása – ugyancsak az 1806-os Benedek-féle énekeskönyvben jelent meg (160. sz.), és a Csomasz Tóth Kálmán szerkesztette 1948 óta használatos énekeskönyvekben is megvan (504. sz.). Ennek harmadik strofája: „Adtál erőt, tehetséget, / És őszönt minden jóra: / De talált-é hát készséget / Rá bennem minden óra?” *Nominativus* (lat.): a névszók ragozásában az alanyeset. *Cum praepositione* (lat.): prepozícióval.

- 424–430. Hasonlóan vélekedik Horváth Ádám (vö. Cs/Lev. 35. 272–276. sor), valamint Földi (vö. Földi §. XXX. 12., Beke, 72. l.). A betű itt hangot jelent, e két fogalom megkülönböztetését nem tartották még lényegesnek.
426. *pronuntio* (lat.): kiejtés.
- 431–467. Csokonai a zöngétlen mássalhangzókat nevezi lágyaknak, a zöngéseket keményeknek. Tétele azért lényeges, mert itt – elsőként a magyar irodalomban – az asszonánc lehetőségét mondja ki (vö. Radó Antal: *A magyar rím*, Bp. 1921., 101–102. l.). Ezzel ellentétesen nyilatkozik viszont, amikor Daykánál nem tartja jónak a *d* és *t*, *b* és *p*, *g* és *k* keverését a rímekben (vö. a Dayka-recenzió 355–358. sorait; valamint Orosz 71. l.). Költői gyakorlata is azt igazolja, hogy az asszonáncnál tisztább rímekre törekedett (vö. Orosz 67.).
433. *atyafiasok* (rég., nép.): rokonságban vannak.
- 445–451. *olvadt, vagy sejp betűk is az erős betűkkel...*: a „j” hang találkozás a foghangokkal és ínyhangokkal különböző kiejtésbeli változásokat idéz elő: a felsorolt „erős” (fog)hangok esetében összeolvadás, illetve írásban jelöletlen teljes hasonulás, az „olvadt” (íny)hangoknál pedig írásban jelölt vagy jelöletlen teljes hasonulás történik (vö. Földi §. XXX. 12.).
- 452–467. *az olvasztó y'-t elvetni szabad...*: Csokonai ezzel – Horváth Ádámhoz hasonlóan – a tájnyelvi ejtés lehetőségét fogadja el (vö. Cs/Lev. 35. l. 275–277. sor).

- 473–480. A többszámú rímekről Csokonai a Dayka műveiről írott bírálataiban szintén elítélően szól (vö. *Jegyzések és említések a' DAYKA Verseire*, 358–362. sorok), Földi sem fogadja el őket (vö. Földi § XXIX. 6., Beke, 72. l.).
478. *bagarus garas*: nagyon csekély értékű, kicsi pénzérme. Innen származik régi szólásunk: egy bagarus garast sem ér.
- 482–574. A sorokhoz hasonlóan Csokonai a rímekben is különbséget tesz lejtő és bukó rím között (ld. a 220–225. sorokat és jegyzetüket). Az „asszonyi” sorvégen mindig kéttagú, a „férjfiúi” sorvégen kéttagú vagy egytagú rímet ért. A továbbiakban a nőrímetek nagybetűvel jelöli, a hímrímeket pedig kicsivel. Ő volt az első, aki betűkkel jelölte a jellegzetes sorkapcsolatokat, szakaszmértékeket (vö. Kecskés 153. l.).
511. *folyvást menő Kádentzia*: páros rím. Fölveszi ide a négyes rímet is, amelyet a versújítás korában sokan elítéltek (vö. Orosz 32–41., valamint Kecskés 159–169.). Dayka műveiről írott bírálatában azonban már nem tartja szerencsésnek (vö. *Jegyzések és említések a' DAYKA Verseire*, 338–351. sorok).
526. *Váltva menő Kádentia*: keresztírím.
529. *Circulus* (lat.): kör.
535. *körbe menő kádentzia*: ölelkező rím.

4. Előbeszéd [A' Tavaszhoz]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

Tav. IX–XVI. l.; Toldy 325–330. h.; HG. I. 625–631. l.; FK. 1037–1043. l.; MM. II. 236–241. l.; MM². II. 265. l.

Keletkezése

Csokonai Kleist-fordításán már hosszabb ideje dolgozott, feltehetően már Sárospatakon hozzáfogott (vö. Cs/Széppr. 446–447. l.). 1800. december 15-i előfizetési felhívásában (ld. Cs/Felj. 43/I. sz.) azonban még az utolsó, 7. helyen szerepel kiadandó művei sorában, s Széchényi Ferenchez szóló, 1802. január 9-i levelében (Cs/Lev. 157–158. l.) sem írja, hogy ezt a munkát tervezi először kiadni. Majd csak Széchényi január 29-i

válasza (Cs/Lev. 163–164. l.) után dönt úgy, hogy A' *Tavaszt* veszi előre, kikerülendő a gróf által az ajánlás elfogadásához szabott három feltételt (Vargha:Elsők. 9–10. l.). Levelet ír a grófnak és a grófnénak (február 13. és 16.), küldi az immár Széchenyinének címzett ajánlóverset. A grófné – mint azt Kultsár István prefektus Csokonaihoz írott leveléből megtudjuk (Cs/Lev. 173. l.) – köszönettel vette az ajánlást, támogatását megígérte, de mégis a *dedicatio* mellőzését kérte. Csakhogy ezt Csokonai már nemigen tehetette meg (s nem is igen akarta megtenni), mert időközben nyomdába adta a kötetecskét, amint az Barkassy Jánosnak írott leveléből (ld. Cs/Lev. 173. l.), valamint február 20-i keltezésű tudósításából (Cs/Felj. 44/IV. sz.) kiderül. A fordításon azonban – mint egy feljegyzése tanúsítja (606. sz.) – még a hónap legvégén is dolgozik. Az előbeszéd megírása (együtt a végül meg nem jelent szójegyzékkel, vö. Cs/ÖM. I. 266. l.) nyilvánvalóan a sajtó alá rendezés utolsó fázisához tartozott, így legvalószínűbb 1802 legelejére, január és február hónapokra tehető. (A kötet további sorsára nézve ld. Cs/Felj. 44. sz. és jegyzeteit.)

Az említett jegyzések kéziratának végén (MTAK. K 668. 114b.) megtalálható az előbeszéd vezérszavas tervezete:

*„Régiszók. Provintialismusok. Dialectus. Analogumok.
Grammatica Inpopulatio. A szók mint az emberek.”*

Szövegkritika

Kiadásunk a *Tav.* szövegén alapul, mindössze a sajtóhibákat javítottuk. A szöveg előtt „*ELŐBESZÉD*” megnevezés áll címként.

72. *Tav.*: *vevezni* em.

140. *Tav.*: *Tisza mellett* em.

194. *Tav.*: 2. V. 115. em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A' *Tavasz* előbeszéde leggyakrabban Csokonai nyelvújítási elképzeléseinek taglalása során említődik részletesebben a szakirodalomban. A régebbi nyelvészeti cikkek főleg a szóújítás itt leírt módozatait emelik ki, hangsúlyozva Csokonai vonzódását a népnyelvhez és ún. középutas, mérsékelt ortológus voltát (Rubinyi Mózes: *Csokonai és a magyar nyelvtudomány*, Magyar Nyelvőr 1905., 225–230. l.; Widder Salamon: *Csokonai mint nyelvújító*, Magyar Nyelvőr 1908., 345–349., 402–408. l.; Gesztesi Gyula: *Csokonai és a nyelvújítás*, Székesfehérvár 1910.). Szilágyi Ferenc több tanulmányban is foglalkozott Csokonai munkásságával nyelvészeti szempontból, egyik nagyobb áttekintésében az előbeszédet a nyelvbővítés nagyszerű programjának nevezi (A „*fentebb stíl*” és a „*köznépi stílus*”, Magyar Nyelvőr 1973., 429–442. l.). Kolozsvári Grandpierre

Emil hasonló szellemben tekinti át Csokonai nyelvészeti vonatkozású írásait, köztük az előbeszédet (*Nyelvünk, ahogy Csokonai látta*, Kritika 1974/2., 17–18. l.) Debreczeni Attila a költő nyelvújítási elgondolásait a „nationalis poézis” irodalmi programjának részeként, annak összefüggésében értelmezi (147–158. l.).

A nyelvbővítés négy útjáról itt kifejtett nézetek rendkívüli hasonlóságot mutatnak a Ráday–Kazinczy–Földi-kör 1780-as, 1790-es évek fordulója körüli elgondolásaival. Ráday Gedeon 1788. január 4-i levelében írja Kazinczynak: „Nem vagyok én ugyan azon értelemben, hogy új szókat teremteni ne lehessen, ha ujabban folyamatban hozzuk *vagy* az ez előtt 200 esztendővel szokásban lévő, 's már feledékenységben ment szóllások módgyát, *vagy* pedig az Magyar nyelvnek Analogiájával meg edgyező új szókat faragunk, *vagy* ismét az más nyelvekűl már bé vitteket és ösmeretteseket meg Magyarosittjuk, *vagy* pedig még az be nem vittekeknek, Magyar végző hangot adunk.” (KazLev. I. 159. l.) Földi János nyelvtanában pedig szétszórva mindaz megtalálható, amit Csokonai itt rendszerezve kifejt (vö. Vargha Balázs: *A nyelvtantró Földi János*, in: uő: *Jelek, jelképek, jelleme*, Bp. 1984., 188.).

- 1–6. Első nyomtatásban megjelent jelentése 1794-ből való (ld. Cs/Felj. 41. sz.), de már 1792-ben szó esik Kazinczyval való levélváltásában arról, hogy kiadják műveit. A Diétai Magyar Múzsát feltehetően azért nem számítja, mert több kötetesre tervezett, gyűjteményes kiadást szándékozik (sikertelenül) elindítani A' *Tavas*z megjelentetésével (ld. a végül a kötetről levett, de két példányban fennmaradt borítót: „Első Kötet”, vö. Vargha: *ElsőK.* 12. l.).
10. *Hazánknak egy Fő Oszlopa*: Széchényi Ferenc.
13. *KLEIST' Tavasza, 's némelly apróbb Versezeti*: Ewald Christian von Kleist (1715–1759) német költő *Der Frühling* (1749) című leíró költeményének és további hét kisebb művének (részben prózában készült) fordítása kapott helyet a kötetben.
17. A fordításnak az eredetihez való viszonyát tekintve a korban a szoros és a szabad fordításnak egyaránt voltak hívei, közöttük vita is folyt (vö. minderről Szajbély Mihály: *Fordításelméleti megfontolások a XVIII. század második felének magyar irodalmában*, It 1983., 139–153. l.). Csokonai, noha nem adaptál, nem követi szorosan a német szöveget.
26. *abaposztó* (rég.): durva, festetlen szövet.
Berlini bársony: utalás Kleist művére.
36. *Tizenöttagú vers*: tizenöt szótagból álló verssor.
- 40–41. *asszonyi ritmusok, vagy cadentiák, a' hímekkel*: A ritmust itt régies értelemben, a cadentia szinonimájaként használja. Nőrím (*asszonyi ritmus*) az, mikor az utolsó két szótagban az utolsó előtti hosszú, az utolsó rövid, a hímrím ennek éppen a fordítottja. Csokonai a [*A' Magyar Prosodiáról*] szóló dolgoza-

tában hosszan értekeznek erről, valamint az így kialakítható periódusokról, a nőrimet *lejtőnek*, a hímrímet *bukónak* nevezve (ld. főleg a 220–240 sorokat, valamint a Dayka-recenzió 372–373., 490–493. sorait).

43. *Faludiban*: Faludi Ferenc (1704–1779) énekeire utal itt Csokonai.
- 46–47. *de a' ki a' német hexametereket esméri*: a német nyelv nem volt képes az eredeti antik szótagmérés megvalósítására, mert „hiányzott a hosszú–rövid magánhangzópárok (és ennek megfelelően szótagok) jelentésmegkülönböztető szembeállítására” (Kecskés 131. l.). Ezt megpróbálták áthidalni, de kevés sikerrel: „Földi János Matthias Gesner latin nyelvű munkáját idézve állította, hogy a német hexametereket »nemo rei peritus scandere, aut legere potest« (’egyetlen hozzáértő sem képes skandálni, vagy versként olvasni’)” (Kecskés 128. l.).
48. *Eszterházán lévő kert*: a fertődi kastélyra és francia kertre utal.
60. *Scytha*: ókori eurázsiai nép, Csokonai elfogadta azt a korban általános vélekedést, hogy a magyarság e néptől származik.
64. *Dentumoger* (rég.): ’doni magyar’. Csokonai a következő jegyzetet fűzte a dentmagyar alakban használt szóhoz *A' Nemes Magyarságnak felülésére* című versben: „*Dentumoger, azaz Dentmagyaroknak nevezték magokat régi Elejünk, a' Béla' Notáriusa szerént. Az a' Dent mitsoda ige ottan, én nem tudom. Meg érdemlené a' Tudósok' vizsgálását régi igaz nevünk!*” (Cs/ÖM. IV. 15. l.; ld. még 298. l.)
81. *jure postliminii* (lat.): „helyre állott előbbeni Jus” (Ozorai Ottlik Dániel: *A' tisztbéli írás módjának saját szavai*, Pest 1807., 96. l.; Vargha Balázs adata).
82. *Község* (rég.): közösség, itt (tágon vett) ’társadalmi csoport’ értelemben.
92. *Quasivero!* (ol.): Áligazság!
96. *Provincia* (lat.): tartomány.
101. *Heltai Gáspár* (1510 k.–1675 k.) reformátor író, nyomdász. *Tinódi* (Lantos) *Sebestyén* (1515 előtt–1556) énekszerző. *Valkai* András (1540 k.–1586 k.) énekszerző. *Bartsai*: Barcsai Mihály (1630 k.–1713 k.) versszerző. *Tsanádi*: Csanádi Demeter (?–1583 után) versszerző. *Temesvári*: e néven két XVI. századi református énekszerzőről van tudomásunk, Istvánról és Jánosról; hogy Csokonai melyikre utal, a rendelkezésre álló adatok alapján nem dönthető el.
102. *Lisznyai* Kovács Pál (1630–1693) versszerző, író. *Zrínyi*: Zrínyi Miklós (1620–1664) költő, hadvezér. *Paskó* Kristóf (1634–1685) versszerző, történetíró.

Horhi Juhász: Melius Juhász Péter (1532–1572) református egyházi író, tudós.

Lippai: Lippay János (1606–1666) író, a *Posoni kert* (Nagyszombat, 1664–67) szerzője.

- 103–104.. *Bányász Csákány:* Csokonai itt a XVII. században a Felvidéken, elsősorban Kassán és Sárospatakon kibontakozott heves hitviták egyes irataira utal (ld. erre nézve Zoványi Jenő: *Sámbár Mátyás és Kis Imre hitvitái s az ezekkel egyidejű hitvitázó művek*, Theológiai Szemle 1925., 264–271. l.). Matkó István (1625–1693) sárospataki prédikátor durva hangnemű hitvitázó műve (*X ut tők könnynek eltépése, avagy bányász csákány, mellyel amaz fővenyen építettett s már leromlott házát elébbi fővenyre sikeretlen sárral raggatni akaró és 1000 mocskokkal eszelössen színlő s mázoló Sámbár Mátyás nevű tudatlan sár gyúró megcsákányoztatik*, Sárospatak 1668) Sámbár Mátyás (1618–1685) jezsuita szerző vitairatára válaszul íródott. Csokonai említi a *Tempefőiben* is (Cs/Szín. 1. 35., 291. l.), s általában szól a „veszekedő Predikáziók”-ról az AD/j.-ben (437. sor).

Sopronyi Veres Tikmony: Abraham Aegedius Dobner (szül. 1693) soproni városi jegyző *Sopronyi Piros Tyukmony, mellyben a Római Apostoli Pápasták igaz öröme és reménsége bérekesztetnek* (Kassa 1718) című vitairatára történik utalás (Bitskey István adata), a vitairat a Bécsben megjelent német nyelvű változat fordítása.

X ut Tök: Sámbár Mátyás vitairata: *A három üdvösséges kérdésre a Luther és calvinista tanítók mint felelnek? úgy amint Matkó István mondja fol. 128. X ut Tök, ime azért Matkó hazugságának megtorkolása és Pósházi mocskainak megtapodása* (Kassa 1667). Sámbár saját korábbi vitairatára (*Három üdvösséges kérdés...*) és Matkó arra adott válaszára (*Fővenyenn építettett ház...*) utal, annak 128. lapján szerepel az elhíresült s nem teljesen világos értelmű (vö. Trócsányi Zoltán: *X ut Tök*, in: *Szily-émlékkönyv*, Bp. 1918., 87–89. l.) X. ut Tök utalás.

Grapsa (gör.): ócska írás (ld. még *Tempefői*, Cs/Szín. 1. 29., 290. l. és *Dorottya*, Cs/ÖM. IV. 149. l.).

- 105–106. *Gyöngyösyék:* Gyöngyösi István (1629 k.–1704.) költészete döntő hatással volt a XVIII. század közköltészetére, ízlésére is; a többes számmal Csokonai feltehetően a Gyöngyösi által képviselt ízlésvilágot, annak képviselőit jelöli.

107. *Faludi Ferenc.*

Báróczi Sándor (1735–1809) (testőr)író, fordító.

Bessenyeiek: Bessenyei György (1747–1811) írói köre, Orczy Lőrinc (1718–1789), Barcsay Ábrahám (1742–1806), Ányos Pál (1756–1784).

- Kazinczy*: Kazinczy Ferenc.
Aranka György (1737–1817) író, költő, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság titkára.
Horvát: Horváth Ádám (1760–1820) költő, író.
Péczeli József (1750–1792) író, a komáromi Mindenest Gyűjtemény szerkesztője.
- 107–112. Nagyon hasonló megfogalmazással találkozunk az ADj.-ben (ld. 434–446. sorok).
122. *Hölgy*: „*Hölgyek* = leányok, menyecskék. *Régi könyvek*. de már postliminio az új írók is béhozták.” (Tavj.)
Nő: „*Nő* = asszony, feleség. Erről többet nem szólok, hanem az olvasót útasítom az *Etelka* alatt való jegyzésekre; és azt adom hozzá, hogy a poétának az ilyen rövid, jó hangzású és régi törzsköcs szón kapva kell kapni.” (Tavj.) (Dugonics András *Etelka* című regényének második, 1791-es kiadásáról van szó.)
125. *per Analogiam* (lat.): analógia szerint.
127. *Grammatica Inpopulatio* (lat.): nyelvtani betelepítés.
129. *inchoat.*: inchoativus (lat.): kezdő (grammatikai szakszó).
130. *Szállalok*: „Valamint ez igének: *szóllok*, inchoativuma *szóllalok*; úgy ennek: *szállok*, inchoativuma *per analogiam szállalok*.” (Tavj.)
Hullám: „nagy hab. *Balatonmellyék. Könyvek*.” (Tavj.)
hullámlík: „Villám, villámlík; csillám, csillámlík; hám, hámlik; *hullám*, *per analogiam hullámlík*, azaz hullámot vagy habot hány: több és nagyobb, mint *habzik*.” (Tavj.)
131. *bukadék* (rég.): vízesés, zuhatag.
135. *publikálva van*: a nemesség elismertségéhez tartozott a köz-hírré tevés, kihirdetés.
139. *Provincialis Szó*: tájnyelvi, nyelvjárási szó.
140. *Kaján* (táj.): „irigy. *Dunamellyék*.” (Tavj.)
kondor (táj.): fodros, kunkorodó.
kajdászni (táj.): „lármázni, kiabálni. *Dunamellyék*.”
Górni (táj.): „*Górálni*, hajítani. lökni, dobni; ezek mind egyet tesznek. Ezekről frequentativumok: hajigálni, lökdösni, dobálni = górní. A górásnak ismét frequentivuma: górálni; és mellyik nyelven lehet ezt a szót illy sokat jelentő szóval kitenni? *Tiszamellyék*.” (Tavj.)
141. *kókkadni* (táj.): „*Kókkadt; Kókkadni*: öszverakva: *megkókkadni*, *lekókkadni* = elhervadni, elalélni, meglankadni. Jelesben a plántákról, miatt azok vagy az új ültetés, vagy a hévség, vagy a féreg miatt szenvednek. *Tiszamellyék*.” (Tavj.)
kontár (táj.): hozzá nem értő.
Bajbonts (táj.): „cserje, csalit, bokros, szövevény, dumetum. *Felföld. Márton szókönyve*.” (Tavj.)
réja (táj.): „nóta, dal, dana. *Felföld. Innen: réjázni*.” (Tavj.)

- csermely* (táj.): „patakocska, csergeteg. *Felföld. Könyvek.*” (Tav/j.)
142. *Rügy* (táj.): „fakadás, levélbimbó, gemma. *Erdély. Könyvek.*” (Tav/j.)
144. *Usus* (lat.): (nyelv)szokás.
148. *Indigena* (lat., rég.): honosított idegen.
Libertinus (lat., rég.): felszabadított rabszolga.
157. *Bigót*: bigott.
Berbets (román): berbécs ('báránybőr süveg, illetve bekecs').
rabota (rég.): robot.
- 159–160. *miriád* (rég.): mérhetetlen sokaság.
162. *Mautos* (ném.): vámos.
furmányos (szlovák): fuvaros.
Mercatimago (ol.): vásári mutatványos.
163. *Emigrant* (fr.): emigráns.
165. *Idétlen* (nép., rég.): koraszülött.
167. *a' Nagy Corvinus*: Mátyás király.
179. *tsutsorodható Criticasterek*: ajakbiggyesztő kritikusok. (A szójegyzékből a fentiekben idéztük az itt is szereplő szavakat, a forrásmegjelöléssel együtt.)
181. Az itt szóba hozott jegyzetek végül az első kiadásba nem kerültek bele.
190. *antiquus ember*: a latinus műveltségre utal.
- 192–193. *Cicerót. lib. 3. de finibus, és in Bruto*: Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43) *De finibus bonorum et malorum* (A legfőbb jóról és rosszról), valamint *Brutus* című műveire utal, az első esetében a 3. könyvre.
- 193–194. *Horatiust Art. P. v. 46. ad v. 72, és L. II. Epist. 2. v. 115. sqq.*: Horatius *Ars poeticájának* 46-tól 72-ig terjedő soraira, valamint az *Episztolák* II. könyve 2. darabjának 115. sora körüli részére utal itt Csokonai.
- 194–195. *Quintilianust lib. 1. c. 5. & 6.*: Marcus Fabius Quintilianus (?35–?96) római szónok *De institutione oratoria* (A szónoki nevelésről) 1. könyvének 5. és 6. fejezetére utal.
- 196–197. *Scaligernek fontos kis mondását: Grammatico nihil infelicius!* – –: „Nincs szerencsétlenebb a nyelvtudósnál.” Julius Caesar Scaliger (1484–1558) mondásának forrását nem sikerült azonosítanunk (Scaligerről ld. az AD/j. 17. sorának jegyzetét).
203. *első Csomó*: ld. a keletkezésről mondottakat.

5. [Értekezés az Epopoeáról]

Kézirata

MTAK. K 668. 69a–92b. Autográf fogalmazvány.

Megjelenése

Toldy 818–835. h.; HG. II. 535–559. l.; MM. II. 129–150. l.; MM² II. 266–279. l.

Keletkezése

A szöveget első közlője, Toldy Ferenc *Az epopoeáról közönségesen* címmel vette fel 1844-es kiadásában az *Aestheticai töredékek* közé. Lábjegyzetben mindössze annyit fűzött hozzá, hogy a tanulmány „Gaal László írásából vétetett” (Toldy 958. h.). A szakirodalom elfogadta Toldy feltevését, így a szöveggel kapcsolatban mintegy közmegegyezésként van jelen az a vélemény, hogy 1802 táján keletkezhetett: „A 17. és 18. pontban említett két vígeposztról 1802 körül írt eposztanulmányában megemlékezik, elmondván, hogy néhány esztendővel korábban az újságokban megígérte őket a közönségnek, de a megkezdett munkákat – szinte lefordíthatatlan nyelvi különlegességeik és célzásaik miatt – »Vulcanusnak dedicalta.«” (HG. II. 555–556. l.) Ez a megjegyzés arra a *Jelentésre* vonatkozik, mely az 1794. október 21-ei Bétsi Magyar Merkuriusban jelent meg (ld. Cs/ÖM. I. 207. l.).

A kézirat egyértelművé teszi, hogy a szöveg nem tisztázat, hanem töredékes fogalmazvány, amely egy tervezett nagyobb munka részéként készült. Az első kéziratlap tetején ugyanis „*ELSŐ RÉSZ*” felírás található, melyet az eddigi kiadások elhagytak. A téma átfogó jellege is nagyobb lélegzetű munkát sejtet, akárcsak a szöveg paragrafusokra való osztása. Ez a tagolási mód egyedül [*A' Magyar Prosodiáról*] című munkában tűnik fel, amellyel egyébként a hagyományossá vált címet illetően is rokonságban van (*A verscsinálásról közönségesen*), hiszen ott is az „*ELSŐ RÉSZ*” címet tették meg az egész munka címének. A tanulmány egyébként befejezetlen, helyenként később megírni szándékozott részek számára kihagyott üres helyek találhatók benne.

A ránk maradt szöveget Csokonai négy művével, illetve műtervével hozhatjuk kapcsolatba, de egyikhez sem lehet minden kétséget kizáróan kötni. (Ezek a töredékben maradt kézirat rendeltetése, felhasználási módja tekintetében egymással is érintkeznek.) Valószínűségük szerint rangsorolva őket (a kevésbé valószínűvel kezdve) számításba jöhetnek: (1.) az esztétikai-poétikai érdeklődés jegyében fogant tervek, amelyek

egy meg nem valósult költészeti kézikönyv kiadási tervéhez kapcsolód-
nak; (2.) a *Zrínyiász* újrakiadásának szándéka; (3.) a *Dorottya* előbeszé-
de, amelyhez szoros szövegpárhuzamok kapcsolják az epoeia-tanul-
mányt; (4.) az *Árpádiász*, vagyis a honfoglalási eposz terve. A költészeti
kézikönyv gondolata időben visszanyúlik az 1790-es évek közepére, a
három másik terv viszont csak az 1800-as évtől kezdődően jelenik meg
Csokonai pályáján.

(1.) Az eredeztetetőséget illetően elsőként az életmű legkorábbi ré-
tegével összefüggésbe hozható költészeti kézikönyv terve említhető meg,
amelynek retorikai, műfajpoétikai részét képezhette volna ez az érteke-
zés. A kézikönyv készítésének szándéka összefonódik Eschenburg mun-
kájának Csokonai által tervezett fordítási vagy magyarítási tervével is.
A terv már az 1797-es „*Kézírásban lévő munkátskáimnak megnevezése*”
című autográf listán szerepel: „*Eschenburgs Theorie und Literatur d.*
schön. Wissenschaften” (Cs/ÖM. I. 222. l.), de még 1803 márciusa körül
is a könyv új kiadását próbálja megszerezni Kazinczytól: „*Nints é új Edi-
tiójú Eschenburgja, a' Beyspielsammlungjával együtt?*” (Cs/Lev. 244. l.)
Nincs adat arra nézve, hogy megkapta, s arra sem, hogy elkészült volna
a fordítással.

Az eposz-tanulmány feldolgozásmódja egyébként több ponton
Eschenburg hatásának nyomait hordozza magán. A szövegnek a tanító
költészetet (Lehrgedichte) tárgyaló részlete (a 35–57. sorok), a felsorolt
szerzők és művek a diákként tanulmányozott és kivonatolt Eschenburg-
féle *Beispielsammlung* példaanyagára vezethetők vissza. Csokonai kéz-
íratos jegyzetei (K 677. 21b–23a és 29a) valószínűvé teszi, hogy ezen a
helyen egyszerűen beépítette korábban készült kivonatait. Bőségesen
kijegyzetelte továbbá a *Heldengedichte. Ernsthaftes Gattung*, illetve a
Heldengedichte. Komisches Gattung fejezeteket (K 677 10a–18b), vala-
mit ugyanebből a munkából kimásolta Tassoni és Tasso életrajzi fejeze-
tét is (K 677 50ab). A tanító költészetről szóló összeállítás abból a szem-
pontból is figyelemreméltó, hogy az itt szervesen betétként ható tanító
költészetről írtak vetik fel a leghatározottabban a szöveg esetleges kap-
csolatát egy költészeti kézikönyv tervével.

Egy eredeti poétikai munkát is tervezett Csokonai, ahogy arra *A' Ta-
vasz* előbeszédében utalt: „*De erről 's effélékről bővebben a Magyar poé-
tikámban.*” (36. l., 44–45. sorok). Természetesen felvetődhet, hogy az
eposz-tanulmány esetleg e nagyobb munka elkészült része lehet. Ennek
azonban ellene látszik mondani a szövegnek ez a megjegyzése: „*De erről
most hosszason nem vitatódok: ha az isten és Hazám, egészségemet és
sorsomat el nem hagyja, bőven fogok erről, és több ezen Iráskámban rövi-
den említett dolgokról értekezni azon Munkámban, melly Kezem alatt va-
gyon, és a' mellynek neve: A' Magyar Poesis, 's a' mellyben Mármonatelnek
a' La Poetique François nevé munkáját tettem előmbé Például.*” (42–43.
l., 70–76. sorok) A fennmaradt adatok és kéziratok fényében e megjegy-
zés is inkább pusztán tervezett, de el nem készült nagyobb műre vonat-
kozik, amelyet az eposz-tanulmánytól külön kezelt.

(2.) Az eposz-tanulmány megírásának második lehetséges ösztönzője a Zrínyiász újrakiadásához kapcsolható. A levelezés szerint először 1801. január 13-án ír erről Puky Istvánnak, akitől példányt remél a nehezen hozzáférhető munkából: „*minden felől sürgetnek, barátim, jóakaróim, 's Pártfogóim: magamra vállaltam Kiadását, ohajtanék megfelelni szavamnak*” (Cs/Lev. 115. l.). De mint a levélből is kiderül, Debrecenben, a kollégium könyvtárában nem volt feltalálható Zrínyi munkája, csak Sárospatak bírt a műből példányt. Kultsár István 1803. április 16-án kelt levelében már arról érdeklődik, hogy „[t]alán Árpád vagy Zrínyi iz-zad a Debreczeni satú alatt?” (Cs/Lev. 255. l.) Kultsár tudomása szerint Csokonai ekkoriban egy időben tervezte a Zrínyiász, illetve az Árpád „Sematizmusának” kiadását. E két szándék összekapcsolódását maga Csokonai is megerősíti Kazinczynek szóló 1804. június 14-i levelében. Azonban, mint ugyanebből a levélből megtudhatjuk, Csokonainak még ekkor sem volt példánya a ritka és nehezen hozzáférhető könyvből, csu-pán egy másolat („Apographum”) állt rendelkezésére (vö. Cs/Lev. 299. l.). Ugyanebben a levélben számol be arról, hogy Csurgóról hazatértében meglátogatta az ostrom helyszínét, Szigetvárt Festetics „*Uraság' kotsi-ján*” (Cs/Lev. 300. l.). Az őt ekkor vendégül látó Festetics Lajostól kapott biztatást, hogy készül kiadásához „*a' Szigeti Parochiale Templomnak (Török Moschée volt) hemisphaerica Cuppoláján lévő pompás festést, melly a' Zriniás foglalját adja elő, a' könyv elibe lerajzoltatja. Ennél még többet ajánlott Gróf Festetits György Ó Nga, a' ki a' Héros Zrininek, 's a' Poéta Zrininek valóságos képeket, mellyek a' Csáktornyai Várban in Origináli megvannak, számomra megígérte.*” (Cs/Lev. 300. l.) A levél írá-sának idejéig a képek és metszetek, akárcsak a könyv eredeti példánya, nem állt Csokonai rendelkezésre, noha az általa tervezett kiadás számá-ra szükségesek lettek volna. Az ekkor már 5 éve készülődő nagyszabású terv kísérő tanulmányt is magában foglalt, amely az eposz műfajával általában („közönségesen”) is foglalkozott volna: „*E' szerént, ha az én szándékom szerént az említett Epopeia, egy Critica Dissertatióval, az Epopeiának fundamentomával és Précis-ével, az Író életével (kivált Sacy szerént); az Originalis verses Textussal és a' mellé tejendő Prosás Metaphrasissal, historico-aestheticus Commentariussal, és Személyeket 's dolgokat befoglaló kettős Indexel nyomtatódik ki; 's annál fogva két jó Kötetre terjed: igen szép lesz az 1° Kötet előtt a' héros Zrínyi Képe, a' Szi-getvári Templombéli Historiás képpel, a' 2° Kötet előtt pedig a' poéta-hé-rós Zrinyié, a' Sz: Ilonai erdőben lévő és még ma is épen álló keserves monumentummal, 's a' t.*” (Cs/Lev. 299–300. l.). Mindezek alapján nem zárható ki, hogy a kéziratban maradt tanulmány esetleg (akár csak idő-legesen is) ennek a kiadási tervnek lehetett a része. Azt sem tudhatjuk, vajon Csokonainak volt-e tudomása arról, hogy Kazinczy szintén terve-zte Zrínyi munkájának újrakiadását, és hogy ő viszont Ráday Gedeon jó-voltából már 1787 óta rendelkezett a mű eredeti példányával (KazLev. I. 151. l.).

A nehezen hozzáférhető munka újramegjelentetésének terve Csokonai szándékai szerint tehát nem mehetett végbe (vö. Cs/Lev. 864–865. l.), ám az általa tervezett tudós jegyzettel („*Critica Dissertatióval, az Epopoeiának fundamentomával!*”) történő ellátás akár az epopoea-tanulmányt is magába foglalhatta, és a Kazinczyhoz írt levél ennek lehetőségét egyáltalán nem zárja ki. Ennek a kiadási tervnek a tanulmány rendelkezésével összefüggésbe hozása kapcsán talán az is erősítő érv lehet, hogy a fogalmazványban maradt értekezés szövege csak igen elnagyoltan dolgozta ki a *bajnoki epopoeát*. A mű gondolatmenete és kinyilvánított ítélete szerint, amint Földi véleménye is mutatja (Földi 85. l.), ebben a fejezetben kellene helyet foglalnia Zrínyi művének, de a szöveg mélyen hallgat erről a munkáról, sőt érezhetően elnagyolt a fogalmazványnak ez a fejezete. A Kazinczyhoz írott levélből kitűnik, hogy a Zrínyiasz újrakiadásának, illetve az Arpád-eposz megírásának összekapcsolódó szándéka miatt a jelen tanulmány mindkét tervhez felhasználható fogalmazványt jelenthetett.

A Zrínyi-kiadás tervének mérlegelése kapcsán megkerülhetetlen az a kérdés, hogy Csokonai miképpen vélekedett *A szigeti veszedelem*ről. Az nyilvánvaló, hogy nem tarthatta számon a hőseposzok között, mivel a hatos szám már eleve szűkre szabta a lehetséges művek sorát. Már az *Osszián* is kiesett ebből a sorból, noha Csokonai egy könyvészeti jegyzetében a hőseposzok közé sorolta be (vö. Cs/Felj. 6/III. sz.). Bár Földi a „Vitézi Versek” között tartja számon és nagyra értékeli, azonban hibáit sem hallgatja el. Azt is megjegyzi, hogy Zrínyi munkája nem elégíti ki a hősköltéménnyel szembeni elvárásokat, mivel szerzője nem dolgozott rajta eleget (Földi 85–86. l.). Csokonai a *Dorottya* előbeszédében Zrínyi művét már a „vitézi epopoeák” közé sorolja, ezzel szemben az eposz-tanulmány szövegében meg sem említi. Talán a *bajnoki epopoeák* közé helyezte volna, ám a töredékesen elkészült fejezet erre sem nyújt semmilyen fogódzót. A Zrínyi művéről való elfeledkezést magyarázhatja az is, hogy saját vállalkozásának szerette volna fenntartani az elsőséget, amint azt a *Dorottya* értékeit bemutató érvelés a vígeposszal kapcsolatban mutatja. Ugyanakkor nem zárható ki az a magyarázat sem, hogy az eposz-tanulmány fennmaradt szövege azért hallgat ilyen látványosan Zrínyi munkájáról, mivel szerzője épp egy olyan kiadványba szánta a szöveget, amely a Zrínyiasz újrakiadása lett volna, és a fennmaradt fogalmazvány a műfajpoétikai fejtegetés bevezetőjének készült. A kézirat 17. oldalán kezdődő, aztán igen röviden kifejtett fejezet kéziratbeli helye (vö. Szövegkritika) talán ezzel volna magyarázható. Azzal a bizonytalansággal, amely a változó koncepció nyomán az írás felhasználási célját módosította. A *Dorottya*-előbeszéd ugyanakkor azt is világossá teszi, hogy Csokonai ebben az időben már komolyan foglalkozhatott a XVII. századi munka újrakiadásával. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy akár a Zrínyi-kiadás elé szánt munkának is indulhatott a fogalmazvány, amely szándék azonban véleményünk szerint később módosult.

(3.) A szakirodalomban általánosan elfogadott az a feltételezés, miszerint a tanulmány az 1800-as években keletkezett. A *Dorottya*, illetve a *Dorottya Előljáró beszédjében* az Árpád-eposz tervének említése miatt a megírás legkorábbi lehetséges időpontjaként az 1798–99-es évek jöhetnek számításba. A kritikai kiadás jegyzeteiben Szilágyi Ferenc a szöveg keletkezési idejével kapcsolatban az 1800 utáni időszakot említi (vö. Cs/ÖM. 716. l.). A keletkezés időpontjának további pontosításához segítséget nyújthatnak számunkra a *Dorottya*-előbeszéd és az eposz-tanulmány szövegének kapcsolódási pontjai. A *Dorottya* előbeszédének megírasi idejét tudjuk pontos dátumhoz kötni, így ez az értekezés keletkezésében közvetve segítségünkre lehet.

A két szöveg érintkezéseit illetően figyelemre méltó adalék a *Dorottya* címének különböző alakban történő használata, amire Szilágyi Ferenc is utalt: „A vígeposz címe a Dor¹.-beli cím mellett két főváltozatban fordul elő; maga Csokonai használja így 1802-i előfizetési felhívásában: »A' Vitéz Dorottya vagy is a' Dámák diadalma a' Fárságon[.] egy tréfás vitézi versezet 4 könyvben« (ld. CsEml. 587. l.). Hasonló alakban használja *Az epopoedról közönségesen* is, de némi helyesírási és szövegbeli eltéréssel: A' Vitéz Dorottya, vagyis a' Dámák' Diadalma a' Farságon. *Furtsa Vitézi-Versezet IV Könyvben. Szerzette Csokonay Vitéz M.* (vö. HG. II, 556. l.). Ez utóbbihoz hasonlóan fordul elő az ÚK-n is (a 35. mű). Ezek szerint ez lehetett a vígeposznak szánt eredeti cím.” (Cs/ÖM. IV. 687. l.)

Szilágyi Ferenc észrevételéhez kiegészítésként még azt kell hozzátennünk, hogy a két címváltozat között is van egy – a Csokonai általi használat tekintetében különösen – lényeges eltérés. Ugyan az idézetben közölt második címben sikerült megoldania Csokonainak azt a terminológiai kérdést, melyet a *Dorottya* előszavában már határozott elégtétellel magyaráz és fejteget: ez pedig a *furtsa* jelző terminus technicusként való használata. A poézisoktatásban, valamint Földi János több szempontból is ösztönzőnek tekinthető verstanának rendszerezésében a *Scherzhafte* megfelelőjeként a 'tréfás' alak fordul szerepel (vö. a Tárgyi és nyelvi magyarázatokkal). Csokonai maga is átveszi kezdetben ezt a megnevezést. Így például az 1802. február 20-ára keltezett előfizetési felhívás még ezt a változatot alkalmazta: „a' harmadikban pedig a' Vitéz Dorottya, vagy is a' Dámák Diadalma a' Farságon, egy tréfás vitézi versezet 4 könyvben.” (Cs/Felj. 44/IV. sz.) Amit biztosan megállapíthatunk, az mindössze annyi, hogy a Csokonai számára jelentőségteljes terminológiai döntés ezt a felhívást követően, de még a következő előfizetési felszólítás megjelenése előtt történhetett meg. Az ugyanezen év augusztus 15-én kelt felhívás ugyanis már a terminus technicus tekintetében a végleges szóhasználat alkalmazását mutatja: „A' vitéz Dorottya, vagyis a Dámák diadalma a Fárságon; furtsa vitézi Versezet IV. Könyvben.” (Cs/Felj. 45/I. sz.) Ezek alapján tehát annyi mindenképp megállapítható, hogy augusztus 15-re már eldőlt a *comicum*, *Scherzhafte*, *komisch* szavak *furtsával* történő fordításának kérdése. Mint korábban láttuk, ugyanerre az időre tehető, a Kultsár Istvánhoz írt levél tanúsága sze-

rint, Csokonai szóhasználatában az „Árpád írója” frazéma megjelenése is. Vagyis 1802 augusztusára mindkét nyelvi alakzat elnyerte végleges formáját, és rögzült Csokonai szövegeiben. A Széchenyi Ferenchez írt levél már magabiztosan tekinti át a megírandó eposz terve jegyében elvégzendő feladatokat.

Az eposz-tanulmány keletkezési idejének meghatározásában segítséget jelent a *Dorottya* előbeszédének a szerző általi („*Íráom Debreczenben. Febr. 6-dik N. 1803.*”) datálása. Még ha figyelembe vesszük is a szimbolikus keltezés gesztusát, és nem tekintjük napra pontosnak Csokonai keltezését, valószínűleg nagy eltérés nem lehet a keltezés és a megírás tényleges ideje között. 1803. február 5-én írta meg Csokonai a Dayka-recenzió kísérő levelének fogalmazványát. A levelezés tanúsága szerint ugyanekkor készülnek az *Anakreoni dalok* jegyzetei. Ekkor kér ajánlatot öt könyvnyomatótól, kiadási tervei ugyancsak ekkor körvonalazódnak. Tehát 1802 vége és 1803 eleje tekinthető a megfeszített munka idejének: „*En két Hét olta csak egyszer valék ki a' Házból; dolgozom mint ama' Publicumért fáradozó Scribler, a' Pesti Vásárra, a' Magyar Ostermessére*” (Nagy Gábornak, 1803. február 25.; Cs/Lev. 243. l.). A levélben említett vásár április 10-re esett (vö. Cs/Lev. 786. l.). A Dayka-recenzió vélhetően részben már 1802 karácsonya körül elkészülhetett. A korábbi megfontolások értelmében pedig azt feltételezzük, hogy az eposz-tanulmány mindenképp a *Dorottya*-előbeszéd keletkezését megelőzően íródhatott. Hiszen a *Dorottya*-előbeszéd, amikor a *furcsa terminus technicus* értelmezését elhárítja, akkor egyértelműen a jelen értekezésben található szöveghelyre utal vissza: „*FURCSA. Ez nékem annyit tesz, mint Comicum. Az Árpádra írott Criticában ennek az elnevezésemnek is okát adom, 's kérem, hogy a' kik benne meg találnak ütközni, függesszék fel addig Recenziójokat, míg az említett Critica köz kézre kerülhet. – Ott az Epopoeának tudományját bővebben előadom: most csak arról szóllok egy keveset, millyen móddal kívántam légyen ezt a' DOROTTYA nevű furcsa Epopoeát annak formájához alkalmaztatni.*” (289–296. sorok) Ezt az utalást egyértelműen megerősítik a levelezésben felbukkanó hírek az Árpád *plánumának* közeli megjelentetéséről. Nem alaptalan tehát Kultsár István 1803. február 16-ai levelének kérdése, mely már arról tudakozódik, hogy sajtó alatt van-e az Árpád *plánuma*.

(4.) Az eposz-tanulmány megírásával leginkább az Árpád-eposz terve hozható kapcsolatba. Noha ezt sem lehet teljesen megnyugtató módon bizonyítani, de a keletkezés idejének meghatározásához ez a feltételezés nyújtja a legtöbb fogódzót. Az eposszal, és kitüntetett módon a hőseposzszal való foglalkozás Csokonai pályáján az Árpádról tervezett műhöz fűződik. Már Földi felhívhatta figyelmét erre a témára, annak időszerűségére (Fenyő István: *Földi János a honfoglalási eposz szükségességéről*, ItK 1958. 406. l.; Julow:Csok. 198. l.). A honfoglalási eposz tervének keletkezési idejével kapcsolatban megoszlanak a vélemények. Juhász Géza feltételezése szerint ez az 1796-os évhez és a sárospataki időszakhoz volna kapcsolható (Juhász 276–296. l.). Ezt a feltételezést meggyőző mó-

don korigálja Szilágyi Ferenc (Szilágyi:CsMűv. 621–667. l.), aki inkább az 1798-as évekre valószínűsíti.

Csokonai legelőször 1801. február végén, március elején említi eposztervét: „*hogy julesben Árpádról írandó Epopeiámat annál jobban elkészíthetvén haldokló Nemzetemnek szájába egy végső hattyúi Éneket adhaszak a' Duna' és Tisza' nádassai mellett...*” (Cs/Lev. 117. l.) Az 1801-es évben még egyszer bukkanhatott fel az Árpád-eposz terve, egy Pestről Sárközy Istvánnak írott levélben. Mivel azonban ez a levél elveszett, ezért erre csupán következtethetünk. Sárközy válaszában egy célzása rejthet magában erre vonatkozó utalást (vö. a 45. sorhoz fűzött jegyzettel, Cs/Lev. 652. l.). A „születendő Árpád”-ról legközelebb a Széchényi Ferencnek Komáromból, 1802. február 13-án kelt levélben ír Csokonai (Cs/Lev. 166. l.), a gróf figyelmébe ajánlott művei között. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy ekkor még minden tekintetben csupán tervről van szó, és semmilyen előkészületet nem tett. Ettől kezdve azonban a levelekben rendszeresen előfordul, különösen a mecénást kereső levelekben fektet nagy hangsúlyt rá. Mindezek alapján úgy véljük, hogy a költő az 1802-es év második felétől (augusztus–szeptember) kezdett el konkrét előkészületeket tenni a tervezett eposz írására. Először csak a cselekmény megtervezésével, majd a honfoglalás történeti adatainak, az ide kapcsolható ismeretek feltárásával. Az eposz-tanulmány fogalmazványának keletkezése tehát jelenlegi ismereteink alapján legkorábban az 1802-es év nyarára, illetve kora őszére tehető.

A datálást illetően a döntő érv a következő levlérrészletre támaszkodik: „*Csak az Árpádról és Óselejünknek meglepedésekről írandó Heroica Epopeam is négy esztendőök elforgása alatt, sok olvasásra és vizsgálásra adtak nékem okot; mellyből Nemzetünknek eredete, régi lakó helye, más nemzetekkel való atyafisága, és hajdani szokásai világosabb fényre jönnek.*” (Cs/Lev. 201. l.) Ezt Széchényi Ferencnek egy 1802. szeptember 16-án kelt levélben írja Csokonai.

E levél figyelemre méltó még az értekezés egyik markáns, mint korábban utaltunk rá, részben Földitől is eredeztethető gondolatmenete miatt, valamint azért, mert benne a tanulmány példatára is felbukkan: „*Az Epopea, az egész Poétai Világban, leghosszabb, legtökéletesebb 's annál fogva legnehezebb dolog. Még egy Nemzet sem látott a' maga kebelében egynél többet. Homérus és Tassó egész életekben dolgozták a' magokét, Virgil 12 esztendeig fúradozott rajta, Milton még megvakulása után sem szűnt meg dolgozásán, Voltér és Klopstock a' magokét holtig reszelgették. Én is arra szántam tellyes életemet...*” (Cs/Lev. 203. l.; vö. 166–174. sorok).

Földinél ez így hangzik: „Fő ditsósége akármely Nemzetnek, ha egy egy ilyen költője lehet, noha ugyan azt közöttük többen is nyomozzák. Egy Homérussok vagyon a' Görögöknek; egy Virgiljek a' rómaiaknak, noha ezek között Homért és Virgilt többen is nyomozták; Egy Tassójok az Olaszoknak; egy Miltonjok az Anglusoknak; [egy Voltérjok a' Francziáknak] és a' Németeknek egy Klopstockjok.” (Földi 84. l.) A hatezer

éves világ elterjedt toposza kapcsolódik össze ebben az érvelésben a hat eposz kiválasztásával és felsorolásával. Azonban az eposzírók kanonizált névsorát ekkoriban már a poétikák szerzői is kiegészítették Osszián nevével. Noha Földi még nem említi Ossziánt, de a Csokonai által hivatkozott Szerdahely épp úgy utal rá (*Poesis narrativa*, Budae, 1784. 126. l.), mint a Csokonai által használt Eschenburg és Sulzer. Az Eschenburg *Beispielsammlung*jából készített kijegyzések *Heldengedicht* fejezete tartalmazza Osszián *Fingal* című munkáját (ld. K 677 18a), de az 1790-es években a Magyar Museum fordításaiból, illetve híradásaiból is ismerhette. Osszián neve Csokonainál is felbukkan, de – mint korábban utaltunk rá – kihúzta a kelta bárd nevét.

A Széchenyi Ferenchez írott levél még egy szempontból lehet fontos számunkra. A terv ugyanis lassan vált körvonalazottá. Erre utal az is, hogy ezek a kijelentések ekkor még nem kapcsolódnak tervezett címhez sem. A majd megírandó eposz címváltozatai csak később jelennek meg, és némi ingadozás figyelhető meg e tekintetben. Az első címváltozatot tartalmazó levél elveszett, a fennmaradt válaszban Kultsár István írja: „Egyszersmind *Árpád* vagy a Magyarok megtelepedése is figyelemessé tett.” Kultsár vélhetően a Csokonai által adott címváltozatot ismételte meg (Cs/Lev. 173. l.). E szempontból is úgy tűnik, az eposztervvel, akár csak a magyarok történelmével és őstörténetével való foglalkozás (vö. Debreczeni Attila: *Az „őstörténetész” Csokonai*, MKSz., 1996. 523–532. l.) az 1802-es év nyarán kezd elmélyültebbé és a pusztá terven túlmutatóvá válni. A Kultsár Istvánhoz írt levél már komoly érdeklődésről és meggyőző tájékozódásról árulkodik (vö. Cs/Lev. 192–193. l.).

Tehát amennyiben a két szöveghelyet joggal vonatkoztathatjuk egymásra, úgy az eposz-tanulmányt Csokonai eredetileg az „*Árpádra* írott *Critica*” részeként kezelte. Ebben az utalásban nyomára bukkanhatunk talán annak a szerzői szándéknak, amely az eposz-tanulmány keletkezésének okait magyarázhatóvá teszi. Ezzel kapcsolatban a *Dorottya*-előbeszéd egy, az előző idézetet közvetlenül megelőző kijelentése adhat fogódzót: „*Mi a' valóságos Hérós, és mi a' heroicus cselekedet, 's miben áll a' heroicum Poémának természete? az nem fársángi Discursusba való. Irtam erről az Árpád név alatt trandó Epopoeámnak rövid Rajzolatjában és Criticájában, melly, reményilem, nem sokára kijöhet. Addig a' tudni kívánó Olvasótól egy kevés várakozást kérek.*” (282–288. sorok) Ezek alapján tehát valószínűsíthető, hogy az eposz-tanulmány fogalmazványa „*az Árpád név alatt trandó Epopoeámnak rövid Rajzolatjában és Criticájában*” foglalt volna helyet szerzője szándéka szerint. Csokonai fogalmazásmódja, a múlt idő használata nagyon valószínűvé teszi, hogy az eposz-tanulmány ekkor már készen állt, de nem keletkezhetett hamarabb, mint ahogy megtalálta a 'furcsa' terminus technicum, vagyis semmiképp sem lehet 1802. február 20-nál korábbi, de reális lehetőségként az 1802. augusztusi időpont vehető számításba. Noha azt ettől függetlenül feltételezhetjük, hogy Csokonainak voltak a munkához felhasználható korábbi jegyzetei (ld. Tárgyi és nyelvi magyarázatok).

A honfoglalási eposz kezdetben költői-poétikai problémája idővel esztétikáivá vált, és a költői önértelmezés meghatározó mozzanata lett (vö. Debreczeni 147–158. l.). 1802-től leveleinek visszatérő fordulata, hogy 'életét Árpád írásának akarja szentelni'. Ezzel a szándékkal összefüggésben Csokonai ettől az időtől kezdve széleskörű előkészületekbe fog, melyek a forráskutatástól a Don tájékára indítandó tanulmányút tervezéséig terjednek. Az epopoea műfajáról készült dolgozat is legkézenfekvőbb módon ennek a készülődésnek a keretébe illeszkedik: főként tehát a honfoglalási eposz esztétikai-poétikai előtanulmányaként értelmezhető, de nem merül ki pusztán ebben. Az előkészületek jellege adhat közvetve segítséget számunkra a tanulmány keletkezési idejének és körülményeinek további finomításához.

A keletkezés kezdeti időpontjának további pontosítását egy közvetett érv is segítheti. A eposz-tanulmány végének zárlatában a következőt olvashatjuk: „*En Árpád' írója akarok lenni; De ha azokat az előgyakorlásokat sem rejtem el nemzetemtől, a' mellyek Muzsámát a' nagyobb próbákra mérésztették; talán nem vétek sem Magyar Literaturánknak, sem Árpádnak, sem önnön magamnak betsülete ellen*” (695–700. sorok, a sajtó alá rendező kiemelése). A levelezésben ez a fordulat (*Árpád' írója'*) többször visszatér. Az eposz-tanulmányban található önvallomás retorikai formája („*En Árpád' írója akarok lenni*”) állandósult formulaként köszön vissza több helyen. Feltételezésünk szerint azokhoz a levelekhez kapcsolható ez által a keletkezés ideje is, amelyekben megjelenik ez az alakzat. Ennek a formulának első felbukkanása egy Kultsár Istvánhoz szóló, 1802. augusztusi levélben található, melyet megelőzött az az elveszett levél, melyben Csokonai bejelentette eposzírói szándékát. A nyelvi fordulat a Széchényi Ferenchez írott, nem sokkal későbbi levélben már ebben a rögzült formában fordul elő, és mint epiteton ornans ettől kezdve Csokonai leveleinek, önvallomásainak visszatérő alakzatává válik: „*képzelj egy embert, a' ki a' Világi életben való gyönyörűségét abban akarja keresni, hogy ő holtig Árpádon dolgozhasson [...] a' mi engem úgy is mint Árpád' íróját, úgy is mint Magyart igen-igen interesszál*” (Cs/Lev. 192. l., a sajtó alá rendező kiemelése). Vagy az időben ehhez közel keletkezett másik levélben: „*Már csak ez az egy Czél is elmúlhatatlanná teszi az Árpád' Írójának egy Bőécánál való lakást*” (Cs/Lev. 203. l.).

Összefoglalva: a *Dorottya*-előbeszédnek az Árpádiással kapcsolatos megjegyzései alapján megállapítható, hogy ennek írása idején az eposz-tanulmány már készen lehetett, és valószínűleg nem sokkal a *Dorottya*-előbeszédet megelőzően dolgozhatott rajta Csokonai. Ennek megfelelően a rendelkezésünkre álló adatok birtokában a keletkezés idejét leginkább 1802 augusztusa és 1803 januárja közé tehetjük. Ami pedig a címét illeti: minthogy nem azonosítható teljes egyértelműséggel az a munka, amelynek a jelen szöveg a részét képezé, illetve az sem biztos, hogy elkészült egy ilyen mű, s nemcsak tervként létezett, így a tartalomra utaló megnevezés látszik a legcélszerűbb megoldásnak. Ennek kiválasztásában pedig segítségünkre lehetnek a kéziratos hagyaték leltárlapjai. Az

1805 körül keletkezett, „Kötegmardványok leltára” címen ismert jegyzéken *Magyar Epopeáról*, az ugyancsak 1805-ös „Kéziratcsomók leltárlapjai” nevű listán *Értekezés az Epopeáról* megnevezés szerepel, s a címő- és sorszámok (No. 12:14. és N. 2:2) megtalálhatók a kéziratban is, tehát bizonyos az összefüggés. A listák nem autográfok, feltehetően a költő anyjától származnak, de a hiteles források alapján készültek, s tartalmilag pontosak. A kettő közül a pontosabb [*Értekezés az Epopeáról*] változatot választottuk a jelen dolgozat címéül.

Szövegekritika

A fennmaradt autográf fogalmazványban törlések, áthúzások, sor fölötti beszúrások találhatók. Ezeket részletesen leírjuk jegyzeteinkben. A kéziratcsomó eredetileg föltehetőleg kisebb füzetet alkotott. A lapok felső sarkában, a füzet jobb, illetve bal oldalának megfelelő margókon a számozást utólag megváltoztatták. Az eredeti számozás 1-től 48-ig tart. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért közöljük a kézirat jelenlegi kéziratári számozása mellett az oldalszámozás eredeti rendjét és kiadásunk sorszámait:

69a–76b: 1–16. (1–264)

77a–81b: 33–42. (264–402)

82a–89b: 17–32. (403–638)

90a–92b: 43–48. (638–723)

A kéziratcsomó két különböző fogásból áll. Az első rész a 69a–76b közti oldalakat foglalja magába. A második fogás ettől 1,5–2 cm-rel kisebb méretű lapokból áll. Ezzel a különbséggel részben összekapcsolódik az eredeti számozás szerinti sorrend utólagos megváltoztatása. A kéziratban található, Csokonaitól származó, sorrendcserékre utaló NB. utalások erről a belső változásról árulkodnak. Ezeknek a sorrendcserét, illetve a szöveg értelmes folytatását szolgáló lapalji jegyzeteknek az intencióját követve állította valaki helyre a füzet lapjainak sorrendjét, megalkotva a szöveg lineáris olvasásának rendjét. Az új sorrendnek megfelelően utólag valaki írónnal átjavította a 77a–89b közötti lapok korábbi sorszámait.

A sorrend változására vonatkozólag mindössze feltételezések fogalmazhatók meg. (1.) Feltételezhető valamely korábban már meglévő jegyzet vagy esetleg kézirat felhasználása, amiből következően a már meglévő anyag bedolgozása okozta a sorrendváltozást. Ezt valószínűsítheti a fogalmazvány készítőjének az a tévedése, amely inkább másolási hibaként, nem pedig egy épp készülő fogalmazvány elvételéeként olvasható (ld. a 39., 208. sorok jegyzetét). (2.) Pusztán annyit látszik indokolni ezt a sorrendcserét, illetve a munka menetének megváltoztatását, hogy Csokonai *A' Bajnoki Epopeáról* című fejezetet előrelapozva a füzetben hamarabb, még azt megelőzően kezdte írni, hogy az előző rész megfogalmazásában eljutott volna a 82a (17.) lapig. Ennek még a munka kezdeti

fázisában kellett megtörténnie. Utólag aztán folytatva az előző részt, nem állt elegendő hely rendelkezésére, hogy befejezhesse. (3.) A két eltérő fogás, illetve az a tény, hogy a második fogás (az eredeti számozás szerinti 17. oldalon található) *A' Bajnoki Epopoeáról* című fejezettel kezdődik, azt sugallhatja, hogy Csokonai két különböző tervet kapcsolt össze a megírás folyamán. Ez a feltételezés azzal volna alátámasztható, hogy a szöveg részben a tervezett Zrínyi-kiadáshoz készült, s talán ez módosult volna munka közben, egy rendszeres poétika vagy az Árpád-eposzt előkészítő kiadvány elkészítése irányába mozdulva el. Az elgondolás módosulása a rendelkezésre álló terjedelmet ennek megfelelően változtatta meg, majd pedig a végleges sorrendet a NB. jelzések beszúrásával jelezte annak érdekében, hogy a tisztázat készítésekor a részek majd a megfelelő helyre kerülhessenek. Erre a belső változásra utal az említett 17. oldal (82a) főcíme elé láthatólag utólag beírt paragrafusjel és szám: §. 4. Itt ugyanis nem volt eredetileg paragrafusjelzés. Az utólagosan betoldott paragrafusjel esetleg arra is utalhat, hogy Csokonai eredetileg nem akart egész fejezetet szánni a bajnoki epopoeának, rendszerébe utólag illesztette bele. Szembetűnően gyorsan el is intézi ennek a műfajnak a tárgyalását.

A kézirat rendjét megváltoztató folyamat szemléltetésére álljon itt ezeknek az utalásoknak a sora. Az eredeti számozást követve a következő margináliák találhatók a kézíraton:

16. (76b) **NB. pag. 33.** (77a) Itt ért véget az első fogás, és az ezután következő lap tetején kezdődött *A' Bajnoki Epopoeáról* című fejezet.

19. (83a) **NB. Lásd a' többit pag. 42.** A lap alján, ez után a rész után: „*itt igaz ama régi Magyar Mondás hogy Terem az ember.*” – A füzet eredeti oldalszámozása szerinti 42. oldal azonban teljesen üresen marad. Ezek szerint Csokonai itt még valamit be akart illeszteni, erre azonban nem került sor.

26. (86b) Csokonai üresen hagyta ennek az oldalnak a felét, mintha még más híres komikus eposzokat is szeretett volna felsorolni.

32. (89b) **NB. pag. 43.**

40. (80b) pag. 41. A lapszámra történő utalás szöveg közben, közvetlenül ez után a mondat után van beszúrva: „*Szép polgári érdem! Kevély tserfakoszorú!*” A szöveg beszúrását – a szerzői intenció szerint – a megjelölt helyen végrehajtottuk.

41. (81a) **NB. pag. 17.**

42. (81b) **NB. pag. 20.** Ez a már említett üres oldal. Az utalás a 20. oldalra (83a), a lap tetején kezdődő *A' furtsa Epopoeáról* című fejezetre történik. Ezt a hiányt a HG. kivételével a kiadások nem tüntetik fel, csupán a 86b lapon található, szöveg közötti helyzetben előforduló, majd nem fél oldalnyi üres helyet jelzik. Ez utóbbi hiátust a Toldyra visszavezethető kiadások (*Hézag*) jelzéssel érzékeltették, Vargha Balázs szaggatott vonallal. Kiadásunkban a szöveget helyreállítva, a szerzői szándék szerinti sorrendben közöljük, figyelembe véve a lapszéli jegyzeteket is. A Keletkezése fejezetben megkíséreltünk bemutatni azt, hogy a fogal-

mazvány jellegét és a kézirat mellékjelzéseit figyelembe véve egyáltalán nem beszélhetünk befejezett munkáról, amint azt az eddigi kiadások sugallták. A könnyebb olvashatóság kedvéért azonban ezekre a margi-náliákra csak itt utaltunk.

A kézirat első lapjának bal felső sarkában a korábbi kéziratkötegek-ben elfoglalt helyre utaló számok láthatók: <N. 2:2>, középen: 8° 38., a jobb felső sarokban: 12.14. (Cs/ÖM. 1. 105–106. l., vö. a címadásról fen-tebb mondottakat). A 69a lap tetején, a fejezetcím előtt, föltehetőleg ide-gen kéztől származó, sötétebb színű tintával készült bejegyzés található: *I, a*). A kéziratban nagyon nehéz megkülönböztetni a szókezdő kis- és nagybetűket, leginkább csak arra törekedhettünk, hogy viszonylag kö-vetkezetesen járjunk el adott betűk írásmódjában.

1. K: *k.féle* [=különféle]
 23. K: *más* Az *m* olvhtl. betűből jav.
 28. K: *tsupán* A *ts* olvhtl. betűből jav.
kifejezését A toldalék olvhtl. betűkből jav.
 39. K: *Tanítójinak 's a' t.* <Példa rá a' Hesiodus, [főlé betoldva és áth.: és Theogoni] a' Virgilius Georgiconja, a' Lucretius VI Könyve, Horatznak, Vidanak, Boileauanak, Menzininek az Ars poeti-cajik, Virgil, Alemanni, Boileau, Buckingham, Roscommon, Lessing a' Poésisról ... a' Gör> *Igy a'*
 42. K: *Astronomiconja, <a' Lichtwer ...> Das*
 44. K: *Pope Sor fölötti betoldás.*
 49. K: *Vida (a' Selyembogarakról)* Sor fölötti betoldás.
 57. K: *futni.* – Utána + jel betoldva; nem tudjuk mire vonatkozik.
 67. K: *<fagy> a' mellyek is* Utána a sor fölött betoldva: *charac-terjeikkel együtt.*
 67–68. K: *Heroica, <vagy>*
 69. K: *Nat<uralis>* Az *iva* az áth. rész fölé írva.
 86. K: *Erzählungoktól em.*
h [=hogy]
 88. K: *Munka is <egész>*
 89. K: *kell <fogva>* Az áth. szó fölé írva.
Epopoeiáb [=Epopoeiában]
 90. K: *annak <az>* Az áth. szó fölé írva.
 92. K: *az Fölötte* áth. szó: <*saját*>, a következő szó (*Olvasó*) olvhtl. eredetiből jav.
 94. K: *magát <az emberi v>*
 98. K: *3) <Alá>*
 102. K: *ñ* [=nem]
ghaladni [=meghaladni] <fellyeb> Az áth. szó fölé írva.
látszik <lenni>
 107. K: *az <Léle>* ember A névelő *a'*-ból jav.
 114. K: *lelkünkbe <fel>* Az áth. szó fölé írva: *bé.*

115. K: *lehetős-* Eredetileg: *lehetet* <lens>, ahol az utolsó *e ó-re*, a szó végi *t s-re* jav. A kötőjel utólag a sor alá írva.
tisztelettel <szem>
117. K: *Szívnek* <és> A vessző a törlés után pótolva.
kintseit <kezébe>
130. K: *onnan* A sor fölé írt utólagos betoldás.
131. K: *a' Hérosok' sirdüledéki közül* Sor fölötti betoldás.
134. K: *vő [=való] <feljuto> menetel is <még>*
135. K: *mđ [=mind]*
137. K: §. 5. A két mondat határán a sor fölé írt utólagos betoldás.
138. K: *Lássuk Az L valószínűleg M-ből* jav.
139. K: *Bámulás,* <Dítséret>
145. K: *egy* Az *e* olvhtl. betűből jav..
146. K: *mind<en> belső*
148. K: Az első és áth. szavak (<egy szóval>) fölé írva.
155. K: *vetvén* Többszörös javítással alakult ki a végleges alak: az eredeti forma a *veti*, ebből *vetve*, majd legvégül *vetvén* alak lett.
kettőt <'s> *kedves* A törlés miatt szükségessé vált vesszőt pótoltuk.
156. K: *viselni <tenni>* Az áth. szó fölé írva.
- 158–159. K: *Cartouche* A lapszélre írt csillag jelöli ki szövegbeli helyét.
159. K: *Világnak* <ker>
160. K: *emberekk* [=embereknek]
154. K: *a' <so> Poeták*
165. K: *a' jók <ra>*
169. K: *kebeléből <nyelvén>* Az áth. szó fölé írva.
170. K: *Görögökk* [=Görögöknek]
172. K: *Frantzia Ország <egy Volt>* Mellette, a lapszálon megcsillagozott bejegyzés: *Telemachus*, de ennek beillesztési helyét nem jelöli másik csillag a szövegben.
177. K: *által <Magy>*
181. K: *I. <Tehát>*
ama <fija> Péleus <fija> A *Péleus* után a *fiszócska* beszúrva.
182. K: *Akhilles, a' k_i* Az *a'* sor fölötti betoldás.
Görögországk [=Görögországnak]
Vitézei A *V v-*ből jav..
184. K: *Trójai <falak>*
185. K: *szerént el* Az *el le-*ből jav..
186. K: *b)* A sor fölé utólag bejegyezve.
a' többit Utána olvhtl. áth. szavak.
188. K: *fő<ként> tárgyúl*
190. K: *n̄ [=nem]*
192. K: *kedves <a'>* Az áth. névelő fölé írva.
194. K: *Akhilles* Elé betoldva: *egy*.
195. K: *jó vagy bal* A sor fölé írt betoldás.

196. K: *ama'* <Vít>
Hektort is, Az is, a sor alá írt beszúrás.
197. K: *kivégezni, <hanem annak> és az által az Akhaeusoknak <örök>*
bírodalomk̄ [=bírodalomnak]
198. K: *Poétá<nak> Az á-ról az ékezet törölve.*
200. K: *hérosi A szó elé a sor fölött betoldva: ama világtusudálta*
Homér, kinek
201. K: *Munkájáb [=Munkájában]*
202. K: *Személylekk [=Személyeknek]*
204. K: *nagy D Az n h-ből jav.*
205. K: *n̄ [=nem]*
208. K: *Hexa- <II. Második az Aeneis> meterekb̄ [=Hexameterekben]*
A megkezdett új részt áth., s folytatta az előzőt.
212. K: *saját A sor fölött betoldva.*
Szégyenén Jav. ebből: Szégyenére.
213. K: *örömeztobb <inkább tsak> Az áth. szavak fölé írva.*
215. K: *Vezér, <kit az Égiek végzése arra>*
216. K: *hogy <Romát>*
218. K: *a' ki <...>*
Isteneit, Attyát A szavak közé betoldva: vén.
219. K: *a' <kegyetlen> A törölt szó fölé írva: irgalmatlan; ezután az a' az-ra jav.*
Akhillesk [=Akhillesnek]
220. K: *végső <esveszes> Előtte a névelő és-ből jav.*
225. K: *n̄ [=nem]*
226. K: *szánt <tudó> Az áth. szó fölé írva.*
227. K: *diadalmaskodó A sor fölött betoldva: m̄nkor [=mindenkor]*
228. K: *szób̄ [=szóban]*
m̄n̄ [=minden]
- 230–231. K: *koptat<gassam>. <Ki tudta valaha nagy> Az ő Munkája A szóvég ni-re jav., elé a sor fölött betoldva: találjam. Az ő utólag beszúrva, a névelő ennek megfelelően Az-ra jav.*
232. K: *valaha Sor fölötti betoldás.*
234. K: *m̄n̄ [= minden]*
lábajtására <...> a' <még> Az ére olvhtl. betűkből jav.
dítséretrólis A ról ét-ből jav.
elfelejtkező A szó vége olvhtl. betűkből jav.
235. K: *ígézett Jav. ebből: ígézhetne vagy ígézhetett.*
236. K: *Kováts <Ist> József Az úr a sor fölé írt beszúrás.*
237. K: *hajdan<ában> a' Poésisb̄ [=poésisban]*
238. K: *a' midón <priva>*
vala Sor fölötti betoldás.
240. K: *ilyen <Derék Hazafinak> A kitörölt rész fölé írt szó olvasata bizonytalan. Toldy első kiadásában az áth. két szót adja a főszövegben, és lapalji jegyzetben közli a következőket: „E*

két szó ki van a szerző által törölve s helyökbe sajátkezűleg más szó írva, de mellyet olvasni nem voltam képes.” (Toldy 823. h.) A HG. olvasata: *Beletristának* (II. 543. l.). Vargha Balázs visszatért Toldy megoldásához (MM². II. 270.). Az első két betű lehet *B, D* vagy *P*, a folytatás: *-alabrinek*, ahol azonban a *br* betűkapcsolat ismét bizonytalan. Végigtekintvén a szóba jöhető francia és német szavakat sem sikerült kielégítő megoldást találnunk, így a szó helyét kipontoztuk.

- 241–242. K: *tsekély tehetségemhez képest* Sor fölötti betoldás.
 242. K: *díszére <leszek>*
 243. K: *Derék A D* olvhtl. betűből jav.
 245. K: *Harmadik a' <Gerusalemme Liber>*
 246. K: *Keresztyén <y>ségnek*
 250. K: *Proféták, Pátriárkák [=Profétáknak, Pátriárkáknak]*
 251–252. K: *megnemesedett* Jav. ebből: *megnemesített*.
 252. K: *Kananahánt* em. A szótagismétlés sorvégi elválasztás után történt.
a' Jehovának Az a' és-ből jav.
Jerusalemet, <sot>
 253. K: *Isten' <örökk>*
 260. K: *n̄ [=nem]*
Jerusalemi <Királyság>
 261. K: *Tasso, kinek* Sor fölötti betoldás.
 263. K: *Fantáziájáb [=Fantáziájában]*
 266–267. K: *kellemetességet* em.
 267. K: *melly <kezében volt>* Az áth. szavak fölé írva: *segített*, ennek hatására a törlést megelőző szóhoz toldva: *et*.
 269. K: *leg<poési>hangitsálóbb*
 270. K: *Poémák, [=Poémákban]*
 272. K: *a' 2dik Az a' és-ből, a 2 a'-ból jav.*
4dikkel A szóvégi -el és-ből jav.
 273. K: *7dik A 7-es 6-osból jav.*
 275. K: *Újabb <Poe>*
 276. K: *legédesebb Az é k-ből jav.*
 277. K: *végre Az r b-ből jav.*
 278. K: *hogy <90> 1790*
 279. K: *óráig <ennek>*
 282. K: *vakmerőséget melly A vesszöt pótoltuk.*
 283. K: *Isten! Hol <volt>* A szavak közé és a sor elé írt **NB.** jelzi az utólag betoldott mondat helyét. E mondat a K-ban közvetlenül a c) pont előtt olvasható, főszövegünkben pedig a 283–285. sorokban.
 286. K: *képzélni* em.
 287. K: *Embernek Az E e-ből jav.*
 289. K: *ördögök, [=ördögöknek]*
a' Britannus' Az a' bi-ből jav.

290. K: <megront> haddal
 291. K: Halandóknak meg<...>
 293. K: alkotásának Az n t-ből jav.
 294. K: Felsége' <dolgait>
 296. K: a' Mnhatók [=Mindenhatónak] Előtte az ő sor fölé írt betoldás.
 297. K: Tanátsházáig A h á-ból jav.
 298. K: melly határtalan mezőket Sor fölötti betoldás, előtte a vesszőt pótoltuk.
 301. K: Paraditsomot A P olvhtl. betűből jav.
 304. K: melly <...>
 305. K: fordította <Cs>
 314. K: veszedelmek<től>
 317. K: pénzel em.
 319. K: leghéroicusabb <tette>
 324. K: seregéb [=seregében]
 327. K: Epopoéáját az <édes és> Előtte a vessző javítatlan maradt, em.
 330. K: strofák̄b [=strofákban]
 331. K: versek̄b [=versekben]
       néh. [=néhai]
 332. K: RKomáromi [=RévKomáromi]
 335–336. K: Szilágyinak <mérészebbek> Föle írva, de szintén törölve: <tömöttebbek >, végül a sor alatt jav. a véglegesre: fentebb járók.
 339. K: Pétzeli <ideáji>
 340. K: kinyomási <jobbak és>
 343. K: Poeziszt A t nak-ból jav.
 344. K: nyelv̄k [=nyelvnek]
 346. K: bír Sor fölötti betoldás.
       temérdekséggel <bírt>.
 347. K: Voltért és Burbont A szavak fölött számozás jelöli a helyes sorrendet.
 348–349. K: hibája, <de>
 350. K: másikban A ban nál-ból jav.
 351. K: a adna, a' ki <md a' kettőnek a' virtusát ... egyé> Az első szó eleje nem olvasható pontosan, em.
 352. K: Magyarságával <eg>
       mind a' a' kettőnek Sor végi, illetve sorkezdő helyzetben fordul elő a véletlen kettőzés, em.
 357. K: emlékezetünk<re>
 358. K: Epopoéáb [=Epopoéában]
       fija Jav. ebből: fia.
 361. K: után Az u r-ből jav.
 362. K: Az a' az alakból jav.
 365. K: amaz <hol>
 367. K: mellyb [=mellyben]

368. K: *a' mellyből és a' mellyen mi <éliü>* A két névelő utólagos betoldás, az első a sor elé a margóra, a második a szavak fölé.
372. K: *ötet* Első két betűje az-ból jav.
375. K: *nagy <esze>*
376. K: *agyas* Az első a a'-ból jav.
379. K: *Pusztákról* A ról olvhtl. betűkből jav.
380. K: *Capitoliumból <kell>*
emánálttnak lenni. A szavak fölé betoldva: *kell*.
384. K: *tserfakoszorú!* A szó mellett a margón + jel, alatta, részben a margón, részben a sor közé benyúlva: *pag. 41.*, amely jelzés a következő oldalra utal, ahol is a *siessen.* szó (402. sor) után, hasonló formájú jelzéssel megtalálható a betoldandó rész (384–393. sorok).
- 384–385. K: *de nem a' <Gör>*
386. K: *a' mellyen <tsak>*
387. K: *Hercinia<i>* *Nyilasoknak*Jav. erre: *Nyilassainak.*
392. K: *Németekk [=Németeknek]*
393. K: *mt [=mint]*
396. K: *Museumb [=Museumban]*
399. K: *Urat <az egész Németse>*
406. K: *olvasótól* A tól ban-ból jav.
407. K: *eránt, <dít>*
408. K: *ötet* Sor fölötti betoldás.
411. K: *tárgyak<hoz képest>* A törölt rész fölé írva: *közül.*
416. K: *megesik* Az m a'-ból jav.
424. K: *Illyen <Claudianus>*
426. K: *a' mi él, vagy* A *vagy vala* alakból jav., az *él*, a sor fölé írva.
429. K: *Személy! <A' P>*
431. K: *egy <viragokat szedő>* A törölt rész fölé írva: *tehetetlen.*
432. K: *közül, <tüzet>*
438. K: *kérlek <Héróshoz>* A törölt rész fölött: *mellyikhez.*
439. K: *Epopoeák [=Epopoeának]*
443. K: *derékségig* Az e fölött áth. ékezet.
444. K: *szebbe em.*
445. K: *magassabbá* Az első b g-ból jav.
450. K: *mellyet a' <régi>*
451. K: *Versengők [Versengőknek]*
452. K: *vígjáték, <va>*
453. K: *néző<k>*
455. K: *jobb<at>*
456. K: *n̄ [=nem]*
458. K: *de <azután>*
459. K: *értettek* Sor fölötti betoldás.
462. K: *a' mint* Jav. ebből: *a' millyen.*
között a' <Tragoedia> *Comoedia*
464. K: *mint <egy>* *a'*

468. K: *n̄* [=nem]
469. K: *az* <Nyugati> idegen A törlés után az eredeti *a'* az-ra jav.
470. K: *hanem a'* <Magyar>
477. K: *Anacreon*<nál>
479. K: *neveltséget* A szóvégi *t* s-ból jav.
481. K: *engedj*<en>
482. K: *jó* Sor fölötti betoldás.
485. K: *vígat* A *v* *n*-ól jav..
487. K: *és* <azzal té> egymást
495. K: *újabb* <philoso>
499. K: *is* Sor fölötti betoldás.
500. K: *Ridiculumk* [=Ridiculumnak]
501. K: *Epopoeáb* [=Epopoeában]
ízb [=ízbén]
502. K: *Személyly* <neveltséges> <és> Az áth. rész fölött: *neveltséges*.,
503. K: *Poétai is Vitézi* A *Vi* olvhtl. betűkből jav., az előtte lévő szó vége javítatlan maradt, em.
506. K: *Trójaira* <Jupi>
513. K: *városok* Az *ok* utólagos sor alatti beszúrás.
514. K: *Italia* <a' Néme>
Cardinalok, <Néme>
518. K: *Könyvb* [=Könyben]
szinte <az Ariosto fellengős hadi kürtjével>
519. K: *poésis*<sal írja le> A *val* rag *t* tárgyra jav.
521. K: *előadásb* [=előadásban]
már Sor fölötti betoldás.
- 522–523. K: *indítok* em.
523. K: *nevetne* A szóvégi magánhangzó olvhtl. betűkből jav.
524. K: *Munka*<t> Az *a* fölött áth ékezet.
528. K: *bővebbetskén* A *k* olvhtl. betűből jav.
536. K: *hexameterekb* [=Hexameterekben]
537. K: *szabta* <osztotta> Az áth. szó fölé írva.
is <pedig>Az áth. szó fölé írva.
541. K: *még* <fiatal>
koromb [=koromban]
543. K: *Kevesek* [=Keveseknek]
544. K: *kedvekért*, <is> Előtte a névelő sor fölötti betoldás.
- 553–554. K: *Frantzia* Sor fölötti betoldás.
Satyristától, <Boileau>
556. K: *öszveháborodván* <a' Kápta>
557. K: *m̄n* [=minden]
558. K: *hasonlanak* A második *a* *á*-ból jav.
560. K: *költeményekkel*, <gyönyörű>
564. K: *elragadtatott* A szó eleje jav. ebből: *ellopo*.
566. K: *Pope* A *P* *a*-ból jav.
570. K: *udvarnak* A *nak* *ban*-ból jav.

572. K: *többé* A *t v*-ből jav.
vígasztalás<*t nyer*> A szóvégi *t a*-ra jav..
574. K: *jeles* <*haszon*>
577. K: *szentk* [=szentnek]
még Az *é* olvhtl. betűből jav.
579. K: *is*, <*fe*> *a'*
584. K: *nyelvb* [=nyeluben]
vő [=való]
589. K: *n̄* [=nem]
592. K: *Bétsb* [=Bétsben]
nyomt. [=nyomtattatott]
593. K: Az *a' B*-ből jav.
594. K: *belőle* <*XII*>
595. K: *Könyüb* [=Könyuben] és <*német*> *kiadta* <*Bétsben*> *német* *Versekben* A *ben kel*-ből jav.
596. K: és *áll*<*anak*>
első, <*második*>
597. K: *sor* A *sor* fölött betoldva.
604. K: *mellyb* [=mellyben]
Aeneisk [=Aeneisnek]
607. K: *Erről* Az *E* olvhtl. betűből jav.
609. K: *h̄m* [=hanem]
610. K: *nem* <*M̄a*>
614. K: *Ujságokb* [=Ujságokban]
617. K: *tett* Olvhtl. betűkből jav.
620. K: *is*. Sor fölötti betoldás.
olasz <*po*>
623. K: *nevezetes* Sor fölötti betoldás, előtte a névelő javítatlan maradt, *em*.
verseik [=verseinek]
624. K: *n̄* [=nem]
626. K: *a'* <*szép*> *szép*
627. K: *darabjait* Sor fölötti betoldás.
630. K: *Hazámk* [=Hazámnak]
631. K: *szép* *Belinda'* *Vukliját* <*hasonlíthatatlan Hajfonatját*> Az áth. rész fölél írva.
Modenai Az *M V*-ből jav.
633. K: *az* <*ori*> *Eredeti*
635. K: *legalkalmatosság.* A szó fölél írva, az *első g* fölött kezdve a következő: *jobb,em*.
640. K: *1799* Sor fölötti betoldás.
h [=hoggy]
642. K: *Vmegyéken* [=Vármegyéken] *Dolgát* A *D* olvhtl. betűből jav.
644. K: *gȳ* [=nagy]
fogadtatik A *tatik ja*-ből jav.
646. K: *Menyetskékért* A szó eleje olvhtl. betűkből jav.

647. K: *Matrikuláb* [=Matrikulában]
g̃jegyezeti [=megjegyezeti]
648. K: *vén.* <Dá> Az áth. betűk fölé írva.
654. K: *ki<robantá> hogy* Az áth. r t-re jav.
657. K: *Carneval és <kitsi>* Az áth. szó fölé írva.
659. K: *Tanátosokk és Alvezérek* [=Tanátosoknak és Alvezéreknek]
661. K: <a> *Carnevalk* [=Carnevalnak]
662. K: *matriculák* [=matriculának]
s' a' Sor fölötti betoldás.
664. K: *Dámákk* [=Dámáknak]
táborok, Vezérek, Ebből jav.: *tábora, vezére.* Az ezután következő két mondat ki van húzva, mert alább (a 669–672. sorokban) megismétlődik: <Hymennek a' Matrikulának és Carnevalnak elfogattások. Hadi törvény Carnevalra mellyk [=mellynek] végrehajtása a' tselédek közt támadt zürzavar miatt félbe szakad.>
665. K: <Opor Újjabb> *Opor* [=Opornak]
669. K: *Az a' és-ből* jav.
Carneválk [=Carnevalnak]
670. K: *elfogattások.* em.
671. K: *mellyk* [=mellynek]
674. K: *m̄n* [=minden]
681. K: *Seregk* [=Seregek]
682. K: *Az a' az-ből* jav.
686. K: *részéb* [=részében]
687. K: *keressen.* <Tsak olyan alkalmá>
688. K: *is <adott>* Fölötte szintén törölve: <megvan>, a végleges változat a következő sor elején található: *szolgált. fundamentomül <alkalmatosságot>* Az áth. szó fölé írva.
691. K: *Próbátétételem* em.
neméb [=nemében]
692. K: *fogják <azt>*
695. K: *auditq.* [=auditque]
697. K: *Muzsámat a' <pr>*
- 698–699. K: *Literaturánkk,* [=Literaturánknak,] <betsület> *sem Árpád<o>mnak,*
700. K: *magához* A rag olvhtl. betűkből jav.
701. K: *A' olvhtl. betűből* jav.
ember, <mint>
Ministernél. <és> *A' melly* Az *A' a'-ból* jav.
702. K: *helyesen <jol>* Az áth. szó fölé írva.
703. K: *mint* Sor fölötti betoldás.
orgonistá<nál> A szóvégi á ékezete is törölve.
705. K: *vísel dolgok* em.
706. K: *Az és 's-ből* jav.
709. K: *vagyk* [=vagnak]

710. K: *vagyk̄ [=vagynak]*
 711. K: *igyekezetem em.*
vagyk̄ [=vagynak] <tsomók> Az áth. szó helyére nem került másík, ezt tartottuk meg.
magoktól (<nem pedig> per
 712. K: *n̄ [=nem]*
 716. K: *óra, <egysége>*
 723. K: *áttalváltoztat̄k [=áttalváltoztatnak]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai műfaji és esztétikai véleménye, amely ebben a töredékben nyomon követhető, szorosan kapcsolódik Földi Jánoséhoz, akinek vers-tanát bizonyosan ismerte. Földi kézíratait meg is akarta szerezni az özvegytől kiadás céljára, illetve a Széchényi Ferenc által alapított Nemzeti Múzeum számára: „*En az említett Tudóssal 6 esztendeig voltam szoros barátságban, esmérem studiumit, esmérem kézírásait.*” (Cs/Lev. 233. l., 576–579. l.). Földi kézíratos grammatikája verstani részének eposzról szóló fejezete szoros szemléleti rokonságot mutat Csokonai gondolatmenettel. Ennek szemléltetéseként hosszabban idézünk a műfajpoétikai bevezetőnek abból a részéből, mely az eposzról foglalkozik:

„A' Vitézi Vers (Epopoeia) egy, mind alkalmatosságára, mind környülállásira, mind akadályira, és következéseire nézve fontos vitézi dolognak Poétai elbeszélése, annak egész folyamata szerént. Kétféle: *Fontos*, és *Tréfás* (ernsthafte, und Scherzhafte. Comica.) E' kettő között vagyon a' Románbeli Epopeia. Ennek Matériáját, Formáját, törvényeit 'satb. Lásd az Esztétikusoknál.

Jegyz. Az Epopeia avagy az igaz Vitézi vers, a' leg nevezetesebb, de egyszersmind leg nehezebb munka is az egész Verstudományban. A' leg-fővebb Elmékhez, a' legnagyobb mesterségekhez, és egy embernek egész életéhez illő munka ez. Innen vagyon, hogy noha Nagy Vitézek bővebben vagynak; de Vitézi Poétákat, kik e' Nevet igazán meg érdemel-jék, igen keveseket esmérünk. Fő ditsősége akármelly Nemzetnek, ha egy egy ilyen költője lehet, noha ugyan azt közöttök többen is nyomozzák. Egy *Homérussok* vagyon a' Görögöknek; egy *Virgiljek* a' Rómaiaknak, noha ezek közül Homért és Virgilt többen is nyomozták; Egy *Tassójok* az Olaszoknak; egy *Miltonjok* az Anglusoknak; [„egy Voltérjok a' Francziáknak”] és a' Németeknek egy *Klopstockjok*.

A' Vers melly ezen Munkához leg inkább illendőbb, a' *Hatmértékű* vers, melly a' Vitézi tselekedeteknek beszéllésekre, 's Éneklésekre olly alkalmas és olly tulajdonnak tartatott, hogy közönséges meg egyve-zéssel a' Vitézi vers Névv. (Carmen Heroicum) erre reá-ragadott.

Vóltak mi közöttünk is eleitől fogva mind Fő vitézek, mind Fő Vitéze-ket éneklő Versírók. Az idegenek között olvastatnak már Nyelvünkön a' *Voltér Henriassa* két fordításban; az első *T. Péczeli József*, a' második Né-

hai Főtisztelendő Superintendens *Szilágyi Samuel* által, *Posony 1789.* mind kettő Páros versekben a' Francia szerént. Régen meg jelent folyó beszéddel a *Lucanus* első könyve Besenyei György által. Most készülnek, a' mellyeknek már Darabjai láttatnak, a' *Virgil Aeneisse* két nevezetes Versírók által, úgy mint *T. Rájnis József* Hatmértékű igaz versekben; Horváth Ádám által négyes Strofákban. A' *Milton* Elveszett Paraditsoma, Hatmértékű versekben Szabó Dávid által. A' *Klopstock* Messiasa folyó beszédben Kazinczi Ferencz által. A' *Tassó* Meg szabadított Jerusaleme 'satb. [...] Mi egész Nemzetünk nagy Ditsóságára, az idegeneknek tsudájokra 's irígységekre, elébb tiszteltünk volna *Zrtniben* egy Homért, egy Virgilt; mint a' mélyly gondolatú Anglusok *Miltonban*, az elmés Franczok *Volterben*, és a' kevély Németek *Klopstockban*" (Földi 84–86. l.).

Nyilvánvaló a hasonlóság a rendszerezés és ítéletalkotás tekintetében Földi János gondolatmenetével. Csokonai verstani felfogásában Földi ösztönzése meghatározó, akárcsak a korabeli esztétikusok (Eschenburg, Sulzer) felé való tájékozódásában (Beke 62–75. l.). Földi megállapításai is közhelyek felsorolásaként hatnak, hiszen ezek nagyrészt már korábban megfogalmazódtak magyar nyelven: Péczeli József *Henriásá*-nak második kiadása közli Marmontel és Voltaire eposz-tanulmányainak fordítását is, melyek hasonlóképpen érvelnek. A 'hat ezer év és hat eposz'-tétel akár innen is származhat, több más érvel egyetemben. Az eposz-tanulmány esetében még a Csokonai által ismert és munkája során gyakran használt esztétikai művek, elsősorban Eschenburg, Szerdahelyi és Sulzer munkái lehettek ösztönzőek. A szakirodalomban felmerült az is, hogy Csokonait a tanító költemény itteni hosszadalmas tárgyalására éppen Szerdahelyinek a tanköltészetet túlértékelő műve készthette: „A tanköltészet nála a legfontosabb fajok egyike s a többi is erkölcsnevelő czelutá.” (Jánosi Béla: *Szerdahelyi György Aesthetikája*, Bp. 1914. 36. l.)

7. *Aristoteles*: Arisztotelész (i. e. 384–322) görög filozófus *Poétika* című munkája az esztétikai gondolkodás alapműve.
9. *Epos* (gör.): „Tudjuk hogy ez a' szó *Epos*, vagy *Epopé* Görög szó, melly *beszédet* térszen: a' szokás különösen alkalmaztatta e' szót a' nagy Vitézeknek történetjeiknek versekkel való előbeszélésekre.” (*Henriás*, Pozsony 1792., 212. l.) Csokonai Földihez hasonlóan az *epopoeia* alakot használta.
13. *Beszéllő Poésis*: epikus költészet. Földi János hasonlóképpen magyarította: „*Epica vagy Beszédes Poesis*” (Földi 80. l.). Péczeli is majdnem így fordította a *Henriás* második kiadásához csatolt Voltaire-tanulmány vonatkozó helyét: „az *Epopé* v. *BeszéllőVersezet*, egy hosszú mese, melly azért költetett, hogy valamely erkölcsi igazságot tanítson, 's a' mellyben valamely vitéz férjfiú bámúlásra méltó nagy tselekedetet visz véghez az Isteneknek segítségével által.” (A' *Beszéllő Ver-*

szetről, vagy Epopéról készítettett próba, in: *Henriás*, Pozsony 1792., 209. l.) A Szilágyi Sámuel által alkalmazott, 'poema' értelemű kifejezés megjelenik még Péteri Takáts József és Virág Benedek műveiben is. Szenthe Pál ugyancsak használta „*De Carmine. A' Versezetről*” című tankönyvfejezetében: „*TT. Szilágyi Sámuel Uram nevezte Versezetnek, meg is lehet hagyni ezen Nevezetet.*” (Szenthe Pál: *Magyar Oskola*, Pesten 1792., 150. l.)

17. Szerdahelyi György Alajos (1740–1808) jezsuita paptanár, esztétikai író. A rend feloszlatását követően (1773) egyetemi tanár Nagyszombaton, Budán, majd Pesten. Egyetemi katedrájától való megfosztása után esztétikai írói munkásságát abbahagyta. Alapvető elméleti munkája: *Aesthetica, sive doctrina boni gustus ex philosophia pulchri deducta in scientias et artes amoeniores...* (Budae 1778). Két kötetben jelent meg, a műfajelmélet a második kötetben található: *Poësis Narrativa*. Csokonai a négyes felosztást innen merítette: „*Ille suo facto docet aliam esse Poesim Narratiuam, aliam Theatralem, seu Dramaticam, aliam Lyricam, aliam Didacticam.*” (II. 23. l.) Egyébként Földi is Szerdahelyire utalt verstana műfajpoétikai fejezetében a poësis felosztásáról szólva (vö. Földi 79. l.).
21. *Rege*: a régi irodalomban 'vetus cantilena', azaz 'régie ének' jelentésben szerepel. Itt azonban, úgy tűnik, Csokonai a Kazinczy által felújított értelemben ('régie mese') használja (vö. Szajbély Mihály: *A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában*, It. 1999., 424–440. l.).
Erzählungen (ném.): elbeszélések. Csokonai fordítása szerint: „*Előbeszélések (Erzählungen)*” (KiM., Cs/ÖM. I. 222. l.).
Contes (fr.): mesék.
24. *Actor* (lat.): színész.
25. *Néző Szín*: a német *Schaubühne* ('színpad') fordítása.
26. *Schauspiel* (ném.): színjáték.
31. *Enthusiasmus* (lat.): elragadtatás, lelkesedés. E fogalom felbukkanása Csokonai szövegeiben összefüggésben lehet Péczeli József Mindenés Gyűjteményben megjelent egyik cikkével: „*A' Poësisnek belső érdeme áll az Enthusiasmusban; a' melly is nem egyéb, hanem annak az indulatnak, mellyet magunkban tapasztalunk, igen hathatós és magasságos előadása.*” (Az *Enthusiasmusról*, MindGy. VI. kötet, 370. l.) Az *enthusiasmus* átértelmezése segítette Csokonait abban, hogy beillesse elgondolásába a műfaji kánont megtörő irodalmi jelenségeket: „Szerdahely az első a magyar irodalomban, aki felveti a versificatio és a poësis megkülönböztetésének nagy horderejű és később nagy karriert befutó kérdését. Az indulatelemzések, a költői szubjektivitás specifikálása, az entuziazmus feltételezése megengedi Szerdahelynek, hogy a köl-

tészet költőiségét már ne kösse a szöveg »külső« formájához, s szerepében különböztesse meg a poétát a versifikátortól: a tökéletes költészetet már nem a versek (carmina) teszik, hanem az invenció, a dolgok strukturálása, az egész mű ki-munkálása.” (Margócsy 23. l.)

- 31–32. *Odae Héroicae, philosophicae* (lat.): hősköltemény, filozófiai költemény.
- 32–33. *Odae Anacreonticae* (lat.): anakreóni költemény.
33. *Furor* (lat.): ihletettség, elragadtatottság.
Dithyrambus (lat.): csapongóan szárnyaló költői műfaj.
34. *Muzsikára valók*: Arisztotelészre visszamenő konvenció a lírai költészet megítélésében és rendszerbeli elhelyezésében.
35. *Didactica* (lat.): oktató.
- 40–41. *Empedocles Sphaerája*: Empedoklész (i. e. 483–423 k.) görög filozófus, életét és halálát misztikum övezte. *Sphaera* című műve a világ keletkezését tárgyalja (Esch. III. 7–10. l.; K 677. 21b).
41. *Aratus’ phaenomenája*: Aratosz (i. e. 310 k.–245) görög költő, széles költői tevékenységet folytatott. A főműveként számon tartott *Phainomena* című tanítóköltemény az égi (csillagászati és légköri) jelenségeket tárgyalja (Esch. III. 11–15. l.; K 677. 21b).
- 41–42. *Lucretius, Carus Titus* (i. e. 96?–55?), római költő. Említett műve (*De rerum natura*) az epikurosz materialista filozófiát tárgyalja (Esch. II. 257–263. l.; K 677. 29a).
42. *Manilius* (i. sz. I. sz.) római költő *Astronomica* című művéből hosszas lappangás után, a XV. században került elő öt könyv (Esch. III. 32–36. l.; K 677. 21b).
43. *Lichtwer, Magnus Gottfried* (1719–1783), német író, elsősorban mesefróként vált híressé. Az Urániának is kedves szerzője volt, Kármán József fordított tőle egy mesét és egy prózai írást (vö. Szilágyi Márton: *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Debrecen 1998., 51–54. l.). Csokonai által említett műve (*Das Recht von Vernunft*, 1758) Christian Wolff filozófiáját foglalja versbe (Esch. III. 203–206. l.; K 677. 23a).
Kästner, Abraham Gotthelf (1719–1800), német epigrammaköltő, a matematika professzora (Esch. III. 193–202. l.; K 677. 23a). Említett művének címe: *Die Kometen*.
44. *Pope, Alexander* (1688–1744), angol költő, kritikus, hatása egész Európában óriási volt. Eschenburg példatára három nagy jelentőségű művéből tartalmaz részleteket: *Essay on Man* (Esch. II. 291–296. l.), *Moral essay* (Esch. II. 297–299. l.), *Essay on criticism* (Esch. III. 116–120. l.; K 677. 23a), de Csokonai ettől függetlenül is jól ismerte munkáit.
Lessing, Gotthold Ephraim (1729–1781), német költő, kritikus, esztéta. Egyetlen költeményéből idéz részletet Eschen-

burg: *Ueber die Regeln der Wissenschaften zum Vergnuegen; besonders der Poesie und Tonkunst*. An Hrn. Marpurg. (Esch. III. 186–192. l.; K 677. 23a).

Dusch, Johann Jakob (1725–1787), német író, költő, Báróczi is fordított tőle. Eschenburg a *Die Wissenschaften* című tanító költeményéből közöl részleteket (Esch. III. 207–214. l.; K 677. 23a).

45. *Horatz*: Horatius Flaccus, Quintus (i. e. 65–i. e. 8), római költő. A költészetéről írott tankölteménye (*De arte poetica*) a legfontosabb esztétikai művek egyike, a poézisoktatás alapja volt, Eschenburg is idéz belőle (Esch. III. 29–31. l.; K 677. 21b).

Vida, Marco Girolamo (1485 k.–1566), római kanonok, albiai püspök *Poeticorum libri III* (1527) című tankölteménye egészen a horatiusi *De arte poeticát* követi. Eschenburg példatára a *Poetik*, *Seidenbau*, *Schachspiel* (*Poeticorum*, *Bombycum*, *Scacchia*) című műveiből közöl részletet (Esch. III. 43–46. l.; K 677. 22a).

Menzini, Benedetto (1646–1704), olasz költő, 1691-től az Arcadia tagja. *Arte Poetica* (1688) című műve a költészetan fejlődését és a műfajok sajátosságait mutatja be (Esch. III. 83–86. l.; K 677. 22ab).

Boileau-Despréaux, Nicolas (1636–1711), francia költő, esztéta. Eschenburg által idézett *L'Art poétique* című tankölteménye 1674-ben jelent meg (Esch. III. 95–98. l.; K 677. 23a).

46. *Buckingham*, Georg Villiers (1628–1687), angol államférfi, drámaíró, költő. Eschenburg *Essay on poetry* című művéből idéz (Esch. III. 121–125. l.; K 677. 23a).

Roscommon, Wnetworth Dillon (1633 k.–1685), angol költő, lefordította Horatius *Ars poetikáját* (*A translation in blank verse of Horace's „Art of Poetry”* 1680). Az Eschenburgnál szereplő mű címe: *Essay on translating verse* (1684) (Esch. III. 126–130. l.; K 677. 23a).

Hayley, William (1745–1820), angol költő, vonatkozó művei: *Epistle on Painting* (1777) (Esch. III. 176–179. l.), *Poetical Epistles on Epic Poetry* (1782) (Esch. III. 182–185. l.), *Epistle on History* (1780) (Esch. III. 180–181. l.). Csokonai láthatólag itt is a tartalommutatóból tájékozódott, a megírásakor pedig elegendő volt a jegyzeteit használnia, amelyek minden releváns adatot tartalmaztak (K 677. 23a.).

47. *Riccoboni*, Luigi Andrea (1675–1753), olasz drámaelméleti szerző, itt említett munkája Londonban jelent meg: *Dell'arte rappresentativa* (1728) (Esch. III. 87–94. l.; K 677. 22b–23a). *Dorat*, Claude Joseph (1734–1780), francia költő, író, említett műve: *La declamation théâtrale*. (Esch. III. 105–109. l.; K 677.

- 23a). Csokonai maga is fordított tőle egy verset prózában (vö. Cs/Széprr. 58., 333–334. l.).
- Hill*, Aron (1685–1750), angol költő, drámaíró. A színházzal közeli kapcsolatban volt, *The actor* című tanítókölteménye gyakorlati tapasztalatokon nyugszik (Esch. III. 136–143. l.; K 677. 23a).
48. *Marsy*, François-Marie de (1714–1763), latinul író francia költő, tankölteményét a festészetéről írta: *Picturae Carmen* (Paris, 1736) (Esch. III. 65–67. l.; K 677. 22a). Ugyancsak ő adott ki egy kétkötetes lexikont *Dictionnaire de peinture* címmel (Fekete Csaba adata).
48. *Watelet*, Claude Henri (1718–1786), francia költő, az *Enciklopédia* munkatársa. Festészetéről írt művéből szerepel részlet Eschenburg példatárában, *L'art de peindre* címmel (Esch. III. 99–104. l.; K 677. 23a).
- Hayley*: ld. a 46. sor jegyzetét.
- 48–49. *Dufresnoy*, Charles-Alphonse (1611–1786), latinul író festő és költő. Szatíráival és vígjátékaival ért el sikereket. Említett műve: *De arte graphica* (Esch. III. 62–64. l.; K 677. 22a).
49. *Virgil*: Vergilius, Maro Publius (i. e. 70–19), római költő, a földművelésről írott *Georgicon* című tankölteménye közzismert volt az iskolákban is, természetesen Eschenburg is idézi (Esch. III. 18–23. l.; K 677. 21b).
- Vida*: ld. a 45. sor jegyzetét.
50. *Vanier*: Jacques Vanière (1664–1739) francia jezsuita költő, idézett tankölteménye Vergilius hatására készült, *Praedium rusticum* címmel (Esch. III. 68–73. l.; K 677. 22a). A műnek két fordítása is született a korban, Mihály Istvántól (1779) és Baróti Szabó Dávidtól (1780).
- Alamanni*, Luigi (1495–1566), olasz költő idézett *Della coltivazione* című műve (1546) a szerző legjobb munkájaként van számon tartva (Esch. III. 74–78. l.; K 677. 22a).
- Rucellai*, Giovanni (1575–1525), Vergiliust követő tankölteménye *Api* címmel ismert (Esch. III. 79–82. l.; K 677. 22a).
- Philips*, John (1667–1709), angol költő, író, szatíráival és antiklerikális programverseivel vált ismertté. Eschenburg *The Cider* című tanító költeményéből közöl részletet (Esch. III. 131–135. l.; K 677. 22a).
51. *Tsüger* (táj.): csigér, a sügér nyelvjárási alakja.
52. *Rapin*, Reue (1621–1687), latinul író francia költő. Vergiliust követő elégiáit Eschenburg rendkívül nagyra értékelte (Esch. I. 341. l.). Idézett műve: *Hortorum* (Esch. III. 57–61. l.; K 677. 22a).
- de Lille*: Jacques Delille (1738–1813) francia költő. Vergilius *Georgicon*ja hatására készült *Les jardins* című nagy sikerű verseskötete (1782) (Esch. III. 110–115. l.; K 677. 23a). Cso-

konai más alkalommal is hivatkozott erre a művére (vö. Cs/Széppr. 398. l.).

Mason, William (1724–1797), angol költő. Eschenburg *The English Garden* című tankölteményét idézi (III. 170–174. l.; K 677. 23a). Munkájának négy könyve különböző években jelent meg (1772, 1777, 1779, 1782). Ő fordította angolra Dufresnoy művét is, *The Art of Painting* (1782) címmel (Fekete Csaba adata).

53. *Oppianus* (II–III. sz.) görög didaktikus költő, Eschenburg *Cyneget* című művéből közöl részletet. (Esch. III. 16–18. l.)
Faliscus, Grattius (I. sz.), római költő, egyetlen fönmaradt műve a *Cynegeticon* (Esch. III. 37–42. l.; K 677. 21b).
- 53–54. *Vida*: ld. a 45. sor jegyzetét.
- 59–60. *legtetemesebb* (rég.): legnagyobb.
68. *Sublimitas* (lat.): fenség.
admiratio (lat.): bámulás.
Ridiculum acri mixtum (lat.): nevetség, élességgel vegyítve.
69. *Nativa* (lat.): természeti, természetes.
Candor, simplicitas ingenua (lat.): nyíltság, nemes egyszerűség.
- 69–70. *Acuta, argutiae, acumen* (lat.): csípős vers, éleselmjűség, szellemesség.
70. *Didactica, utile dulci mixtum* (lat.): tanítóvers, hasznosság, kellemességgel vegyítve.
75. *Mármontel*: Jean-François Marmontel (1723–1799) francia író, költő, drámaíró. Korának egyik legismertebb írója, műveit több nyelvre lefordították Európában, így nálunk is (Kónyi János, Dániel István, Kazinczy Ferenc).
- 75–76. *La Poetique Française* címmel adta ki 1763-ban az *Encyclopédie* számára írt költészettani cikkeit, Csokonai azonban – itteni kijelentése ellenére – kevéssé támaszkodott rá (vö. Mezei 410–420. l.; ld. még az AD/j. 17. sorát és jegyzetét).
77. *Epicum Carmen* (lat.): epikus vers.
- 89–92. A hármas szempontrendszer forrásait illetően Csokonai támaszkodhatott egy Péczeli József által fordított tanulmányra, amely a Mindenes Gyűjteményben jelent meg: „A’ Vitézi-költeménynek ezen rövid lerajzolásából származnak régulák mellynek alája vagyon vettettetve. Úgy mint, a’ matériának kell vétettetni a’ Históriaból mert a’ valósággal éltt Hérók és a’ meg-esett történetek sokkal inkább meg-illetnek bennünket, mint azok, a’ mellyek tsak gondoltatnak. Meg-kívántatik továbbá, hogy a’ matéria egy nevezetes és fő tselekedet körül járjon, mellyre az egész költeménynek sugárai, mint valamely közép-pontra, úgy arányozzanak. Ez által az Olvasónak figyelmetessége minteggy le-szegeztetik, és az oktatás sokkal mélyebben bé-nyomattatik az ő elméjébe. [...] meg kell nyerni

az Olvasót, és észre-vehetetlenül oda kell őt vinni, a' hová a munkának frója kívánja; azt kell tselekedni, hogy meg-jobbítsa magát, a' mikor tsak egyedül az a' tzelja, hogy üres óráit vigan töltse." (A' *Vitézi-költeményről, vagy Epicum-poémáról, Dissertation sur le Poème Epique, à l'occasion du Paradis Perdu de Milton*, MindGy. VI. kötet, 379–380. l.) Voltaire eposz-tanulmánya is hasonló leírást ad: „Ellenben azok, a' kik Beszélő-Versezetet írnak, kéntelenítettnek olyan-esmeretes Vitézt választani-ki, a' kinek tsak neve-is sokat ígérjen az olvasónak, 's egyszersmind pedig a' Históriának olyan pont-ját, a' melly magában is szívre ható légyen.” (*Henriás*, 1792., 238. l.) De Csokonai gondolatmenetét leginkább Eschenburg befolyásolhatta, akinél ugyancsak megtalálhatta a hármas szempontrendszert.

100. *gradits* (rég.): lépcsőfok, fokozat.
123. *kitetsző* (rég.): kitűnő.
143. *Vitézi Epopea*: A Földi és Péczeli által használt magyar fordítása a *heroicus*-nak: „A' Vitézi vers. (Epopoeia, Heldengedicht)” (Földi 80. l.). „A' Versezet mindenkor Beszélő, vagy Vitézi Versezet lészen mind addig, míg ennél valaki jobb titulust vagy nevezetet fog találni, melly az ő belső érdemének inkább megfeleljen.” (*Henriás*, 1792., 213. l.)
153. *Voltaire*, François-Marie Arouet (1694–1778). Az itt leírt gondolatmenethez hasonló található Szilágyi Sámuel *Henriás*-fordításának bevezetőjében is (Pozsony 1789).
155. *latba vet* (rég.): alaposan fontolóra vesz, mérleget.
158. *Fundátor* (lat.): alapító.
- 158–159. *Cartouche*, Louis Dominique (1693–1721), híres francia haramiavezér (Cs/Lev. 474. l.). E név utólagos betoldás, szöveg-összefüggése és így jelentése jelentése bizonytalan.
163. *Stempel* (ném.): pecsét.
164. *Myriad* (rég.): tízezer, itt 'megszámlálhatatlanul sok' jelentésben szerepel.
- meglehető* (rég.): jó, megfelelő.
168. *hat ezer esztendő világ*: A wittenbergi történetfelfogás hatását mutatja ez a Pszeudo-Illés prófétára visszamenő hagyomány. A korabeli kalendáriumok kronológiai táblázatai a világ teremtésétől fogva is nyilván tartották az évek számát, így az 1800. esztendő a világ teremtésétől fogva az 5750. év volt (vö. Kovács I. Gábor: *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig*, Bp. 1989., 11–42. l.).
170. *Iliás*: Homérosz hőseposza.
Aeneis: Vergilius hőseposza.
171. *Tasso*, Torquato (1544–1674), olasz költő, főműve a *Megszabadított Jeruzsálem* című hőseposz (1575).

Milton, John (1608–1674), *Az elveszett paradicsom* című eposza 1667-ben jelent meg (vö. [A' Magyar Prosodiáról] 28. sorának jegyzetével).

173. *Henriad*: Voltaire *Henriade* című eposza IV. Henrik királyról (1723). Előtte a lapszálon betoldva: *Telemachus*, a margináliának bizonytalan a szövegbeli helye (ezért nem is illesztettük be), s a szerepe, jelentése sem világos. A *Telemachus*nak olyan érvelés részeként is szerepet szánhatott Csokonai, amire Marmontel *Henriade*-előszavának Péczeli általi fordításában láthatott példát: „Nem akarom itt megtáfolni helytelen értelmeket, a' kik a' Poésisnek, mellyben hihető nem bőldogúlhattak, megesküdött ellenségei lévén, azt állítják, hogy folyóbeszédbenis lehet *Poémát*, vagy Versezetet tsinálni. Érsek *Fenelon*, noha mind a' Poésisben, mind a' folyóbeszédben igen hatalmas volt; de mégis a' maga szép munkáját soha sem akarta egyéb titulus alatt kibotsátani, hanem tsak ez alatt: *Telemachusnak történetei*. Méltán legelsőnek tartattathatik ez a *Románok* között; de a' *Poémának*, vagy Versezetnek nevét nem érdemli.” (*Henriás*, 1792., 201. l.)
- Messziad*: Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) német költő legjelentősebb alkotása, a *Messziás* című vallásos eposz (1773).
- 181–182. *Péleusfi Akhilleusz*: Akhilleusz az *Iliász* főhőse, a thesszaliai király, Péleusz fia.
183. *Istenasszony szült*: Akhilleusz anyja a monda szerint Thetisz, tengeri istenasszony, Néreusz lánya.
- Chiron*: Kheirón, kentaur, a gyermek Akhilleusz nevelője.
184. *Trója*: kis-ázsiai város, más néven Ilion, melynek ostromát és lerombolását éneкли meg Homérosz az *Iliász*ban.
187. *Lycia*: Kis-Ázsia tartománya Trója közelében, melyet Akhilleusz dúlt fel.
192. *kedves barátja*: Akhilleusz gyermekkori barátjának, Patroklosznak a halálát bosszulja meg az eposzban.
196. *Hektor*: Priamosz és Hekuba legidősebb fia, Trója legvitézesebb hőse és vezére, Apolló kegyeltje.
197. *Akhaeusok* (gör.): Akhaia lakói, Homérosz egész Görögországot jelölte ezzel a névvel.
198. *Phrygiai btrodalom*: tartomány Kis-Ázsiában.
205. *varietás* (lat.): változatosság, sokféleség.
215. *a' Szerelmek' hatalmas Istenasszonya*: Vénusz.
219. *Danausok*: danaosok, a danaidák leszármazottai.
225. *Júnó* (lat.): a görög mitológiában Héra, Zeusz testvérhúga és felesége; szeszélyes természetű istenasszony.
234. *minden lábejtésére*: minden verslábára.
15 tagú versekben: 15 szótagos verssorokban.

236. *Kováts József* (Háló) (1761–1830) református lelkész, 1785-ben Csokonait is tanította, amikor a poeták praeceptora volt Debrecenben. Említett műve: *Magyar Éneis, avagy P. Virgilius Marónak Éneás viselt dolgairól írt munkája*. I–II. (Komárom 1799–1804.; a III. darab: Buda 1831.; vö. Cs/Lev. 613. l.).
239. *Budai Ésaías* (1766–1841) református superintendens, a bölcsélet- és hittudomány professzora volt. Ugyanakkor tanította Csokonait, amikor Háló Kováts József (kettőjükéről ld. az AD/j. 243–246. sorait.).
246. *Godofréd, ama' Bullioni*: Tasso 1575-ben készült főműve az első kereszties hadjárat (1096–1099) utolsó szakaszának idején játszódik, a keresztény seregek fővezére és az eposz főhőse Gottfried Bouillon (1058 k.–1100) lotharingiai herceg.
250. *Pátriárka* (gör.): a keleti egyházak főpapjainak címe.
- 260–261. *Jeruzsálemi Korona*: Bouillon 1099-ben jeruzsálemi király lett.
269. *leghangsúlóbb* (táj.): legéneklóbb, legzeneibb.
- 278–279. *1790 táján valaki Hazánkíjai közzül is megígérte volt ennek Magyar fordítását*: Több tudósítás is hírt adott Tasso művének készülő fordításáról. A kassai Magyar Museumban megemlézték „Torquatus Tasso, ama híres Olasz Vers-szerző” eposzát, melyet „T. T. Szabó Dávid Úr mostan fordít Magyar prózában” (MM. I. 316. l.). Később az Orpheus más fordítót megnevezve kétszer is tudósított a készülő munkáról: „*Fehér György Úr, Pozsoni Nevendék Pap, Tassónak meg-szabadított Jeruzsálemét Olaszból fordítja*” (Orph. I. 85. l.). „Két ízben tudósították már a' Hazát a' Hadi Történetek hogy *Tassónak meg-szabadított Jeruzsálemét* valaki Kassán fordítja. Ez nintsen ugy; Ivánkay Vitéz Úr, a' Dusch Oresztesének fordítója, nem engedett az ösztönözésnek, mert Olaszúl nem tud, 's látta hogy fordítása, ha a' Németet venné például, nagyon hibás lejénd. Azt továbbá is *Fehér György Úrtól* várja a' Haza, úgymint a' ki Tassót Olaszból is fordíthatja.” (Orph. I. 2. szám, a kék borítón)
- 304–305. *kettős Strophákban íródott*: az eposz nem páros rímű tizenkettősökben, hanem blank verse-ben íródott, Csokonai csak Bessenyei Sándor prózában, valamint Baróti Szabó Dávid hexameterben készült fordítását ismerte, az eredetét nem.
- 305–306. *Bessenyei Sándor* (1764–1809) Bessenyei György testvére, maga is testőr volt. Milton művének első teljes fordítását, több előzetes próbálkozás után ő készítette el (Kassa 1796.; vö. Tarnai Andor, *A deákos klasszicizmus és a Milton-vita*, ItK 1959., 80. l.). [*A' Magyar Prosódiáról*] című tanulmányban is elismerő megjegyzést tesz a magyar fordításra: „A' Magyar Miltonnak tsak az edgy Cadentia hija, különben az Anglussal mérkőzik.” (28–29. sorok)
311. *IV. Henrik*, Bourbon (1553–1610), francia király.

- 315–316. *a' kevély Ligának hatalmasi*: a magyar reformátusok a vallási tolerancia gondolata miatt igen kedvelték az *Henriade*-ot. A „kevély Liga” a katolikus ellenpártot jelenti: „A' másik volt a' Liga ez a' hatalmas pártos rész, melyet lassanként formáltak a' Gvizek, melyet bátorítottak a' Római Pápák, segítettek a' Spanyolok, 's a' mely a' tudatlan községet úgy tsábította, hogy a' Római szent Vallásért kell néki hadakozni; holott titkos tzélja a' volt, hogy a' Király ellen pártot üthessen, és azt Országától megfoszthassa. Ennek Fő Vezére volt ama' híres Gvíz Hertzeg, a' ki *Balafrénak* nevezetett, és a' ki sokkal tündöklőbb, hogysem mint jó minéműségekkel bírván, igen alkalmas volt arra, hogy e' zürzavaros időben Frantzia Országának ábrázatját megváltoztassa.” (*Henriás*, 1792., 188–189. l.)
332. *Szilágyi Sámuel*, id. piskárosi (1719–1785): a debreceni kollegium tanára, majd a tiszántúli református egyházkerület püspöke. Fordítása 1789-ben jelent meg Pozsonyban: *Voltér Urnak Henriása Magyar Versekben*.
333. *Pézteli József*: Péczeli fordítása 1786-ban jelent meg először Győrben: *Henriás az az negyedik Henrik frantzia király életének némelly része*, mely Frantzia Versekből ugyan annyi számú s lábú Versekbe foglaltatott Pézteli József által. 1792-ben, Pozsonyban újra közrebecsátja időközben kibővített fordítását. „A második kiadáshoz Nagy Frigyes Előbeszédén kívül lefordítja még Voltaire tanulmányát az eposzról, a L'Histoire abrégée-t, Marmontel előszavát s IV. Henrik megöletésének történetét. Mind megannyi jel, hogy Péczeli egyre nagyobb elmélyedéssel foglalkozott Voltaire műveivel s benne élt abban a gondolatvilágban, melyben a költemény született.” (Tóth Emőke: *Voltaire Henriade-ja és a magyar irodalom*, Szeged 1933., 27. l.) A második editio modern kritikai kiadását Vörös Imre rendezte sajtó alá (Bp. 1996).
- 334–356. A két fordítás összevetéséhez ld. Némedi Lajos: *Adalék a XVIII. század magyar stílustörténetéhez (Péczeli és Szilágyi Henriade-fordításai)*, Debrecen 1936.
355. *phthisis* (lat.): tüdővész.
375. *Árestom* (rég.): börtön, zárka.
376. *agyas* (rég.): okos, okoskodó.
377. *neoaqcistica* (lat.): a neoaqcisita a török uralom után királyi uralom alá került s külön közigazgatás alá vont területek megnevezése, ahol rendkívüli nehézségekbe ütközött a tulajdonjog igazolása.
378. *producál* (lat.): felmutat, bizonyít.
380. *emánál* (lat.): kiárad, hagyományozódik.
384. *tserfakoszorú*: a dicsőség jelképe.
385. *Jóniai*: görög.

- Látiumi*: latin.
387. *Hercinia Nyilassai*: utalás a némettség elődjét jelentő germán törzsekre. román törzsekre.
- 390–391. Idézet az *Ars poeticából*: „Szellemet és kicsiszolt szólást a görögöknek adott a / Múzsza” (323–324.; MM. II. 1006. l.).
- 395–397. Kazinczy a Magyar Museum-beli mutatványok (I. 148–158., 255–265. l.) után az egész művet lefordította, majd többször átdolgozta, s ki is akarta adni, ebbéli szándéka azonban nem valósult meg.
399. *Pópe Homérusa*: Pope a teljes *Iliászt* lefordította angol nyelvre, mely fordítása rendkívüli közönségsikert ért el.
404. *Ritterepopéa* (ném.): lovagi eposz.
- 417–418. *Silius Italicus*: Tiberius Catius Silius Italicus (26–101) tizenhét énekes eposza, a *Punica* a második pun háború (i. e. 218–201) történetét éneкли meg.
418. *Hanibál*: Hannibál (i. e. 247 k.–183) karthágói hadvezér.
424. *Claudianus*, Claudius (IV. sz. második fele–404 k.) *De raptu Proserpinae* (Proserpina elrablása) című költeményére történik utalás.
425. *Tartar Fejedelme*: a Tartarosz (Alvilág) ura Pluto, Proserpina az ő felesége.
426. *Styx*: a Sztix az alvilág egyik folyója.
429. *Töredéki*: Claudianus töredékesen fennmaradt *Gigantomachia* című hőskölteményére utal.
- 432–433. *garabontzás lovak* (nép.): varázslatos erejű, táltos lovak.
434. *Pharsalica*: Marcus Annaeus Lucanus (39–65) Pompeius és Julius Caesar polgárháborújáról írott tízénekes műve, amelyet már Quintilianus sem tartott igazi költői alkotásnak.
- 434–435. *Cato, Pompejus és Caesar*: a köztársaság korának utolsó szakaszában Róma legkiemelkedőbb államférfiai voltak.
441. *Macedoniai Sándor*: Nagy Sándor (i. e. 356–323).
450. *nevét baktól vette*: a görög tragédia szó jelentése etimológiailag: 'kecskedal'.
457. *Comicus, a, um*: comicus, comica, comicum.
461. *terminus* (lat.): meghatározás, megnevezés.
465. *mesterszó*: a német *Kunstwort* tükörfordítása (terminus technicus).
472. *Kaput* (ném.): hosszú felsőkabát.
- 473–474. *O Imitatores, servum pecus*: az idézet Horatiustól való (*Episztolák* 1. 19.).
477. *Anacreon*: Anakreón (i. e. 572 k.–487 k.), görög költő.
- 491–492. *Ridiculum* (lat.): tréfa, élc.
494. *Cicero*, Marcus Tullius (i. e. 106–43).
496. *Azt mondja Pope*: az utalást nem sikerült azonosítanunk.
504. *Batrachomyomachia*: a *Békaegérharc* című komikus eposz, melyet a hagyomány Homérosznak tulajdonított, de a klasszi-

ka-filológia ezt a vélekedést megkérdőjelezte. A *Békaegérharc* az *Iliász* travesztíája.

512. *Secchia rapita*: Az *elrabolt veder* című komikus eposz, Alessandro Tassoni (1565–1635) olasz költő műve.
523. *Blumauer*, Alois (1755–1798), osztrák költő, drámaíró. Az említett mű címe: *Abentheuer des frommen Helden Aeneas, oder Virgils Aeneis*. A travesztált *Aeneist* Szalkay Antal fordította magyarra (*Virgilius Énéassa...* Bécs 1792), ez hatással volt Csokonai korai travesztíáira, *Az istenek osztozására* és a *Békaegérhartzra is*.
533. *foglalat* (rég.): tartalmi összefoglalás.
534. *Balde*, Jacob (1604–1668), latinul író német költő, jezsuita szerzetes. Drámáit és horatiusi versmértékben írt költeményeit 1660-ban, Kölnben jelentette meg.
539. *Pipadohány*: ironikus játék a fejezetek megnevezésére (vö. Cs/ÖM. II. 347–348. l.).
541. *Sijeder* (táj.): siheder.
542. *kimustrál* (rég.): kiselejtez.
- 544–545. *Előbeszédül ezt a' Trochaicust függesztettem elejébe*: „A megjegyzésből is látható, hogy Csokonai e hat trocheusi sort később, 1800 körül írhatta verse elé, ezért is hiányzik a kéziratos másolatokból.” (Cs/ÖM. II. 351. l.)
547. *Serio* (lat.): komolyan.
548. *vékonyítja* (rég., nép.): csökkenti, menti.
550. *Homér játékeit*: az *Iliász* homéroszi parodizálását.
541. *újabb tréfa*: „az újabb tréfa a blumaueri travesztálás, a politikai aktualizálás” (Cs/ÖM. II. 451. l.).
552. *A' Pulpitus*: Kovács Ferenc (1746 k.–1819) okleveles mérnök, műkedvelő irodalmár, több munkája jelent meg nyomtatásban, főként fordítások, Csokonai által említett fordítása: *A' Pulpitus egygy mulatságos Vitézi Költemény*. Irta Frantzia Verseken Boileau Despreaux Miklós Úr. Az 1767-di Eszterdó-béli Dreszdai Nyomtatás szerint Magyar Versekbe foglalta, és az Author egygy Barátjának némelly szükségesebb Jegyzéseivel ki-adta. Kovács Ferentz Mathematikus. Győrben Streibig Jósef Betüivel. 1789. Az eredeti mű: *Le Lutrin* (1674).
554. *Boaló*: Boileau (ld. a 45. sorhoz fűzött jegyzetet).
555. *Pulpitus* (rég.): (énekeskönyv- és kottatartó) polc, állvány.
562. *quietált Literator* (lat.): nyugalmazott irodalmár.
563. *homlokon* (rég.): a címben.
564. *Az elragadtatott Hajfür*: Pope *The Rape of the Lock* című komikus eposza, amelyet Csokonai állítása szerint lefordított, de amely nem maradt ránk. Mindazonáltal jegyzékein, leveleiben többször szerepel (vö. Cs/ÖM. I. 224., 226., Cs/Lev. 552., 621., 672. l.; vö. Fest 2000., 287., 352., Julow Viktor: *Pope*

- Fürtrablásának ismeretlen magyar fordítása*, in: uő: *Árkádia körül*, Bp. 1975., 195. l.).
568. *Lock* (ang., ném.): göndör hajfürt, tincs.
575. *szabados* (táj.): szabad.
579. *podágrás Dogmatikus* (lat.): köszvényes vaskalapos (ember).
- 580–581. *Láttam én ennek egy folyóbeszédi fordítását*: Erről a fordításról nincs biztos adat. „A Csokonai által említett fordítás talán Farkas Károly (†1810) tollából eredt. *Mulatságok* címmel 1805-ben egy gyűjteményt adott ki, amelyben hat angol verset fordított magyarra. Abban az időben nem volt sok angolul tudó ember az Ipoly vidékén.” (Fest 2000., 352. l.)
folyóbeszédi (rég.): prózai (nem verses).
591. *Szalkay Antal* (1753–1804) katona, az udvar titkos ügynöke, majd a nádor kamarása. Említett művére nézve ld. az 523. sor jegyzetét.
593. *Sinórmérték* (rég.): minta.
607. *Könyvszibváros* (rég.): könyvárus.
- 614–615. *Magyar fordítását az Ujságokban ezelőtt néhány esztendőkkal megígértém*: Tassoni komikus eposzának fordítását Csokonai 1794-ben hirdette meg a Magyar Hírmondóban, illetve a Magyar Merkuriusban, a 17. sorszám alatt: „*Az el-ragadtatott Veder. Comica Epopoeia, Tassoni' – Olasz Poetából'*” (Cs/ÖM. I. 207. l.)
616. *Perrault Ur*: Pierre Perrault (1628–1703) „A híres olasz eposzt Pierre Perrault fordította franciára (Paris 1678); ennek előszavában nyilatkozik a fordítás nehézségeiről. (Sulzer IV. 280.)” – írja Bán Imre (StudLit. 1986. 41. l.).
619. *merevül* (rég.): jól, pontosan.
627. *Scurra* (lat.): bohóc.
628. *Vulcanusnak dedíáltam*: elégettem (Vulcanus a tűz istene a római mitológiában).
- 628–630. A Horatius-idézet az *Ars poetica* 149. sora, magyarul: „mindent elmellőz, ami művében nem ígér fényt” (MM². II. 531. l.).
- 631–632. *a' szép Belinda' Vukliját adom neki, egy Modenai Veder helyett*: a korábban meghirdetett Tassoni-fordítás helyett Popefordítását ajánlja.
Vukli (ném.): hajfürt, tincs.
- 632–633. *Éppen így jártam az Iliade Giocosájával is Loredánnak*: 1794-ben a Magyar Hírmondóban, illetve a Magyar Merkuriusban, meghirdette Gian Francesco Loredano (1607–1661) olasz költő *Iliász*-paródiájának magyar fordítását is („*A' tréfás Iliás, Irta Loredano, Olasz Poéta. Ez az Ilias travestiálása van IV. Tomusban.*”), azonban ez sem készült el.
- 639–640. *personificált* (lat.): megszemélyesített.
646. *Himen*: Hymen, a házasság istene.
647. *Matricula* (lat.): anyakönyv.

648. *pártában maradtak*: akik nem mentek férjhez.
 654. *pestis*: itt méreg.
 655. *Kráfli* (ném.): Csokonai jegyzete szerint „magyarul fánk, és Olasz tészta.” (Cs/ÖM. IV. 160. l.)
 657. *debacchál*: debattál (fr.) vagy debattiroz (ném.): vitázik.
 665–666. *fortély* (rég.): csel.
 669. *Testamentom* (lat.): végrendelet.
 673. *Fáma*: a hír istennője a római mitológiában.
 685. *Criticaster* (lat.): kritikus.
 694–695. Az idézet magyarul: „Semmi csekélység ez, de megőrzi nevünk e csekélység, / hogyha az ég se hagy el s odahallgat imánkra Apolló.” (Vergilius: *Georgicon*, IV., 6–7., Lakatos István fordítása) Ld. még [*A' Magyar Prosodiáról*] 345–346. sorait.
 695–700. Az *Árpádiászról* ld. a keletkezés kapcsán írottakat, valamint a *Dorottya*-előbeszéd 695–700. sorait.
 706. *numina laevak sinálták*: „a baljós istenségek hagyták. Utalás az előbbi idézetre” (MM². II. 530. l.).
 711–712. *per peripetiam* (lat.): itt: 'kísérlet által, gyakorlatból'.
 720. *aesthetikátlan* (lat.): itt: 'szépérzék, ízlés nélküli'.

6. Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire

Kézirata

1. MTAK. M. Irod. Lev. 4-r. 27/f. Autográf tisztázat (K₁). A 20–22. oldalakon más, feltehetően idegen kéz írása, egy hiányzó rész utólagos pótlásaként (ld. a 281–331. sorokat és szövegkritikai jegyzetüket).

2. MTAK. K 755. 32a–37b. Autográf fogalmazvány (K₂). A szöveg vége, valamint a kísérőlevél a MTAK. K 3/16 jelzetű lapon található (vö. Cs/Lev. 236–237. l.).

3. SpK. „A” szekrény, XXIX. fiók, 11.209. Kazinczy Gábor másolata (K₃). A HG. közléshez fűzött jegyzetében ezt olvashatjuk: „A Kazinczy Ferenchez küldött eredeti példány Erdélyi János jegyzeteivel, a sárospataki főiskola levéltárában őrzik.” (HG. II. 757. l.) Szilágyi Ferenc korrigálta e megállapítást: „A HG. szerint a sárospataki Nagykönyvtár levéltára őri – Erdélyi János jegyzeteivel – Csokonainak 1803. február 20-án Kazinczyhoz küldött eredeti levelét [...] Jelenleg is ott található [...] de nem autográf, hanem Kazinczy Gábor másolata, feltehetően az eredetiről. A későbbi kiadások ezen alapulnak.” (Cs/ÖM I. 183. l.) Erdélyi egyébként maga is említi, hogy az általa használt kézirat nem eredeti, hanem Kazinczy Gábortól származó másolat.

4. MTAK M. Irod. Lev. 4-r. 37/5 (K₄) Másolat.

Megjelenése

A *Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire* (Dayka-recenzió) című írást tartalmazó levél Csokonai halála után lappangott. Toldy az 1844-es kiadásában még az elveszett művek között, a 186. szám alatt tartotta nyilván (Toldy XCII. h.). Először Erdélyi János adta ki a Szépirodalmi Szemlében, két részletben: *Dayka Gábor Versei. (Csokonai levele Kazinczy Ferenczhez)* címmel (21. sz., 1847. május 23., 325–331. l. és 22. sz., 1847. május 30., 347–352. l.), a következő jegyzet kíséretében: „E critical levelet másolatban Kazinczy Gábor szivességéből bírom, ki azt velem ez előtt több évvel közlé s kiadását megengedé. Ezen joggal élhetni remélvén, a magyar szépirodalmi criticához érdekes adatot vélek benne közleni olvasóinkkal; – annyival inkább, mert Schedel (*Nemzeti Könyvtár. Második Folyam, Csokonai élete. LXIV. l. 2. sz.*) elveszettnek hitte ezt.” (325. l.) Erdélyi tehát a Kazinczy Gábor által készített másolatot (K₃) használta, zárójelben a szövegbe építve a recenzióban említett verseknek a Toldy által 1833-ban kiadott Dayka-kötetbeli oldalszámait. Az Erdélyi által kiadott szöveg főként központozásban és apróbb hiányosságokban tér el az autográf változattól. Az egyetlen nagyobb különbség a sárospataki változathoz képest a kiadásunkban a 259–264. sorokban olvasható mondat hiánya.

A későbbi kiadások hosszú időn keresztül Erdélyi szövegközlését vették alapul. A Dayka-recenzió következő megjelenési helye az Olcsó Könyvtár 2. kötete: Dayka Gábor *Költeményei*, Budapest, Franklin Társulat, 1879. 96–109. l. A magát meg nem nevező sajtó alá rendező, aki valószínűleg Gyulai Pál volt (vö. Balogh Árpád Ányos: *Ujhelyi Dayka Gábor. Kassa 1913*), a bevezetőben a következőket írta: „Helyesnek tartottuk továbbá e kiadást azzal is érdekesíteni, hogy toldalékul fölveztük bele Csokonainak 1803-ban Kazinczy Ferenczhez írt levelét Dayka költeményeiről, mely Csokonai összes munkái közt nincs meg s csak a *Szépirodalmi Szemlében* látott napvilágot.” (4. l.)

Ezt követően Váczy János adja ki a Dayka-recenziót Kazinczy Ferenc levelezésének harmadik kötetében (*KazLev. III. 11–22. l.*). Először Váczy dolgozott az autográf tisztázata alapján, s a szöveg már tartalmazza a korábban hiányzó részt, igaz, néhány szó itt is kimaradt („és *Dobse László* Csehországban”), emiatt pedig az utalás értelmetlen.

A szöveg további pontosítását a HG. végezte el, a kiadók fedezték fel a hagyatékban lévő autográf fogalmazványt (K₂) (HG. II. 741–757. l.). A későbbi kiadások a HG. szövegállapototát veszik át (MM. II. 933–946. l.; MM². II. 471–482. l.). Abban is követik a *KazLev.*, illetve a HG. kiadási hagyományát, hogy a Dayka-recenziót a levelezés részeként adják közre, nem emelve ki a kísérőlevélből és nem ruházva fel az autonóm mű státuszával, noha már rendelkezésre állt olyan példa, amely önálló műként a *Tanulmányok* fejezetbe sorolta be. (FK. 1144–1157. l.) Az FK., mint a Dobse Lászlóra való utalás hiányából látható, a *KazLev.* szövegét vette alapul.

Keletkezése

Kazinczy kezdettől fogva igyekezett barátait megismertetni az általa nagyra becsült Daykával, és egyengette Dayka irodalmi érvényesülésének útját. Szerepeltette az Orpheusban és bemutatta a Heliconi Virágokban is. 1792-ben együtt akarta kiadni Dayka heroida- és saját Wieland-fordításait (KazLev. II. 264. l.), e kettős kiadási szándék valósult meg hosszú huzavona után 1813-ban (Hász-Fehér Katalin: *A kánon építésének és leéptítésének stratégiai Kazinczyról*, in: *A magyar irodalmi kánon a XIX. században*, szerk. Takáts József, Bp. 2000., 37–56. l.), és némiképp versenyben Kis Jánossal a megjelenés elsőségét illetően. A fogásból való szabadulása után Kazinczy ugyanis folytatta korábban elkezdett kiadói tevékenységét (Mezei 88. l.). Ennek jegyében határozta el már 1801-ben, hogy az öt évvel korábban meghalt Dayka Gábor verseit összegyűjti és kiadja. A személyes barátság miatt is kiemelten fontos feladat volt Kazinczy számára Dayka munkáinak összegyűjtése és közrebocsátása, így akarván emléket állítani neki. Ugyanakkor azonban saját ízlésének terjesztését és népszerűsítését is remélte e vállalkozástól, az irodalmi kánon alakításának eszközeként használta halott barátja műveit (vö. Mezei: *Kiadó*. 11. l.; ld. még: 88–92., 99–100., 109. l.; a kiadáson együtt dolgozó két költő viszonyáról ld. Debreczeni Attila: *Csokonai és Kazinczy kapcsolata*, Könyv és könyvtár 1997., 79–81.; Szilágyi M. 75. l.).

Kazinczy Dayka verseinek kéziratát, az ún. Veres Kötet (VK.) anyagát Virág Benedektől kapta meg 1802 tavaszán (KazLev. II. 466., 469. l.). Miután e kézirat a birtokába jutott, a kiadás megvalósítása érdekében széles körű levelezésbe kezdett, hogy összegyűjtse a hagyaték minél nagyobb hányadát (vö. Mezei: *Kiadó*. 99. l.). Ezzel egy időben munkatársat keresett, aki segít a versek csiszolásában, illetve a még nem eléggé „kidolgozott” darabok „befejezésében”. A korrekcióra kiszemelt első választottja Kis János volt, akihez a következőképpen fordult 1802. szeptember 27-én: „Mínekelőtte sajtó alá mennek, látni fogod, és kérni foglak, hogy a’ mi dísz rajtok tehetsz, tedd-meg: A’ Dayka árnyéka köszönni fogja halotti áldozatodat.” (KazLev. II. 493. l.). Nem tudjuk, miért hiúsult meg ez a terv, de néhány hónappal később hasonló kéressel fordul Csokonaihoz: „Sajtó alá készítem Daykának verseit. Imhol vannak. Tekintse-meg az Úr, és a’ hol igazításra valót lát benne, tégyen próbát rajtok, ha szennyeket lemoshatná e? Egynehány vala olly édes, mintha a’ szerelem sugallotta volna. Kár, hogy az a’ kis gyűjtemény, melly halála után kezembe jutott, több énekeit nem tartotta-fenn. És ezeknek, úgy vélem, kevés javításra van szükségük: de az Abeilard és Heloíz’ levelei gondos kezeket kívánnak. Kérem az Urat, ne vonja-meg tőlök barátságos segédét. Háládatosan fogok az Úr felől emlékezni az előbeszédben.” (Cs/Lev. 215. l.).

Csokonai válaszlevele nem ismert, de nyilván elfogadta az ajánlatot, mert alig két hét múlva, 1802. december 12-én Regmecen kelt levelében

már az után érdeklődik Kazinczy, hogy Csokonai megkapta-e verseket, valamint sürgeti a munka elvégzését: „Daykámnak versei, 's az Édes Gergely' edessége, eddig kezénél lesznek az Úrnak; 's annyira óhajtom látni, hogy az Ur a' Dayka' Heloizze eránt tett kérésemet teljesítette, hogy a' nagy óhajtas miatt ismét alkalmatlankodom előhozásával. Tégye az Ur azt az áldozatot, mind nékem, mind Daykámnak. Ha én nem is, ő bizonyosan érdemli azt.” (Cs/Lev. 218. l.) Úgy tűnik, Csokonai hajlandó volt eleget tenni Kazinczy kérésének, „a Kazinczyéhoz hasonló elfogultsággal vállalja, hogy a »szent maradványokat« megvizsgálja” – írja Mezei Márta (Mezei:Kiadó. 109. l.).

A felkérés – figyelembe véve Kazinczy elveit – megtiszteltetést jelentett, és ezzel Csokonai is tisztában volt. (Csokonai halála után a Csokonai művein teendő javítások elvégzésére Kazinczy magát és Fazekast tartotta alkalmasnak, vö. Mezei:Kiadó. 121. l.) A megtiszteltetéstől indítva és Kazinczy figyelmétől ösztönözve Csokonai nagyon készségesen igyekezett eleget tenni a mester kérésének. Válaszlevele már említést tesz a valószínűleg ekkoriban készülő recenzióról: „Egyedül az a' Reménység hozott ide Bagamérba az Innepekre, hogy majd a' Tekintetes Úrhoz Semjénbe egy félnapra általmenvén, szerentsém lesz holmi Literariumokról szólni, 's jelesben Daykának hagyományi felől bővebben értekezni. Én itt az únalmas hosszú estvéken egy futó Recensiot tettem minden Munkájin keresztül, melly Farrago mintegy 2 árkusra terjed: óhajtom előbb közleni a' Tekintetes Úrral, míg kezemet a' szent maradványokra tenni merészelném.” (Cs/Lev. 220. l.) Ekkor készülhetett el a recenzió fogalmazványa (K₂), tulajdonképpen a kért javítások elvégzése helyett.

Nem teljesen meggyőzőek Csokonai kijelentései a tekintetben, hogy valóban szándékában állt-e a verseken a Kazinczy által kért javításokat elvégezni, ahhoz ugyanis nem feltétlenül lett volna szükség a recenzióra jelen formájában. Inkább a feladat előli kitérésként értelmezhető tehát ez a szöveg. Erre látszik utalni a kísérőlevélben az újabb akadályok felsoroló részletezése: „Külömben is lehetetlen a' két Heroidummal boldogúlni a' Colardeau' Originálja nélkül. A' Pope' két kis Levele megvan nálam Frantziáúul. Méltóztasson a' Tekintetes Úr, Vásárra bójóvén két vagy három fertály Órát Czelunk' elegyengetésére üressen tartani: a' mire Nagy Gáborunk' egyik szobáját legalkalmasabbnak itélném. Készségem csüggedni nem fog, csak a' jó Múzsák el ne hagyjanak.” (Cs/Lev. 220. l.) Erre a remélt találkozóra azonban nem került sor, ezért döntött úgy Csokonai 1803. február 5-én kelt levélfogalmazványa (K₂) tanúsága szerint, hogy postán közli Kazinczyval „a' Dayka' Maradványit illető gondolata”-it (Cs/Lev. 236. l.).

A keletkezés idejére vonatkozóan a február 20-i levél és annak február 5-i fogalmazványa annyit árul el, hogy részben karácsony tájékán, a bagaméri tartózkodás idején keletkezhetett a Dayka-recenzió: „mellyeknek némelly részét, még Karátson tájba hánytam vetettem papirosra, most pedig egy folytában menő Munkátskába illegettem. Méltóztassa őket

a' Tek. Úr megolvasni, vélekedését 's további szándékát bővebben tudomra adni, akár Levél által, akár a' mi jobb volna, Semjényi vagy Debretzeni személyes beszélgetés közben." (Cs/Lev. 236. l.) Tehát karácsony környékén (1802. december 19. után) kezdett hozzá Csokonai a kidolgozásához, a fogalmazvány alapján ítélve a nagyobb részét ekkor vehette papírra. A fogalmazvány írásának záró időpontjával kapcsolatban annyi állítható, hogy a február 5-ei levélfogalmazványt tartalmazó K 3/16 jelzetű kéziratlap (K₂) hátoldalán található a Dayka-recenzió befejezése. Ekkor gyakorlatilag már kész volt az egész tanulmány, hiszen a K₁ és K₂ kéziratok között nincs döntő különbség.

Március 2-i válaszelevelében Kazinczy megköszöni a Dayka-recenziót, de továbbra is a javítások elvégzésére kéri Csokonait, amit azonban ezzel az írással kikerült a debreceni poéta: „végye az Úr a' legszívesbb köszönetemet a' Daykám' versei eránt tett kérés' teljesítéséért. Az Aesthetikai Jegyzések közzül egynehánynak hasznát veszem a' könyv' hátúlján az Úrnak *szavaival és személyében*: de nékem leginkább a' csorbák' kifezésére vagyon szükségem. Azon igyekezzen az Úr addig, míg látásához szerencsém lessz. Kivált gyönyörű dalaiban ne szenvedjen-meg semmi mocskot, semmi fület-bántó rossz hangzást. – Abelárd alig ha *tilalmat* nem kap; és így azon nem aggódom annyira. Noha azt is ráspoly alá kell fogni.” (Cs/Lev. 247. l.) Nem véletlen ez a felszólítás, hiszen Csokonai kísérőlevelében is igyekezett kitérni a munka javítást, átírást érintő része alól, noha folyamatosan ígérgette ezt. 1803. március 15-i levelében ismét elnézést kért Kazinczytól: „Ezen az okon alázatosan engedelmet kérek, ha Daykával a' Tekintetes Úr' béjövételére kész nem lehetek. A Jó-zsef' napjával beállandó szelídebb Napok elasticusabb kerti Levegők, a' szoba' tömlőtztől elgyengültt érző inaimat, a' purizálás által elgyomrozott tudómet, 's a' téli lassú betegségtől vénülni kezdett Testalkotványomat, érzékenyebbé, szabadabban lélegzővé, ifjabbá 's poetaibbá fogják tenni. Akkor három szerentsés napnál nem kell több; 's eleget teszek a' Tekintetes Úr' kívánságának és tulajdon fogadásomnak.” (Cs/Lev. 250. l.) A kézirat még 1804-ben is Csokonainál volt, és Kazinczy még mindig reménykedhetett abban, hogy a kért javításokat Csokonai végre fogja hajtani. Kazinczyhoz írott 1804. június 14-i levelében a következőket írja Csokonai – akadályoztatására hivatkozva – a Dayka-versek korrigálásával kapcsolatban: „Ez okon késtem eddigis Daykával, mert egy darab írásomat 8–9 Zugolyból öszve keresni, 3-napi munkámba 's 1-napi ebatázásba kerül.” (Cs/Lev. 301. l.) A javítások elvégzésére azonban soha sem került sor (vö. Cs/Lev. 744. l.).

Dayka verseinek Csokonai által használt kézirat példánya nem azonosítható pontosan egyik ma ismert kézirattal sem (vö. Debreczeni Attila–Suba Zita: *Dayka Gábor kéziratok hagyatéka*, Könyv és Könyvtár 1998., 165–199.). Leginkább a Veres Kötet jöhetne szóba, de a recenzióbeli sorrend és a címváltozatok ezzel sem egyeznek meggyőző mértékben. A legvalószínűbbnek az látszik, hogy Kazinczy a Dayka-kéziratok-

ról másolatot készített, amely már sorrendjében és bizonyos szöveghe-lyeiben az ő keze nyomát őrizte.

Bizonytalan az is, hogy Kazinczy későbbi kiadásában a szövegváltoz-
tatások mennyiben vezethetők vissza Csokonai javaslataira. Abafi Lajos
nyitva hagyja a kérdést: „nem lehetetlen, hogy azon számos változtatást,
miket Kazinczy kiadása felmutat, részben neki [t. i. Csokonainak] tulaj-
doníthatunk.” (Abafi XXXIII. l.) Mezei Márta szintén utal rá, hogy Ka-
zinczy beépítette 1813-as kiadásába Csokonai észrevételeit és javítási
ajánlatait, de ezeket már nem jelezte. Megjegyzendő, hogy Kazinczy sa-
ját javításainak jegyzetbeli feltüntetését is elunja egy idő után (Mezei:
Kiadó. 114–116. l.). Amint azt az ígérletét sem teljesítette, hogy az elő-
szóban említést tesz majd Csokonairól.

Dayka megítélésben Csokonai és Kazinczy véleménye érzékelhetően
különbözött. Felfogásuk nem csak abban tért el, hogy milyen mértékben
lehet beavatkozni egy másik író munkájába, mennyire kell ahhoz hűsé-
gesnek lenni, hanem Dayka költői rangjának megítélésében is. Csoko-
nainak a Kazinczyhoz írott leveleiben elejtett megjegyzéseiből, illetve a
versekhez fűzött észrevételeiből kitűnik, hogy ő maga nem tartja Day-
kát olyan jelentős költőnek, amint azt Kazinczy sugallta számára (vö.
Szilágyi M. 73–87. l.).

Szövegcritika

Kiadásunk alapszövege az autográf tisztázat (K_1). A tisztázat és a
másolatok (K_3 , K_4) között nincsen lényeges eltérés, a tisztázat és a fogal-
mazvány (K_2) között azonban igen, ezeket a szövegkritikai jegyzetekben
közöljük, illetve azokat a helyeket is, ahol a korábbi kiadások az autog-
ráf tisztázathoz (K_1) képest nagyobb eltérést mutatnak. A fogalmazvány
(K_2) nem tagolja a szöveget, új bekezdés csak az új versek tárgyalásánál
található.

Csokonai a Dayka-kézirat sorrendjében haladva fűzött megjegyzése-
ket az egyes versekhez. Az általa használt kézirat hiányában eldönthe-
tetlen, hogy a kéziratköteggben a versek számozva voltak-e, vagy a római
számokat Csokonai illesztette az egyes darabokhoz. A fogalmazványban
(K_2) Csokonai a szövegbe még nem építette be a római számokkal jelzett
versek címét, hanem láthatólag utólag tüntette fel őket a bal oldali mar-
gón. Ez alól kivételt jelentenek azok az esetek, amikor a szövegből egy-
értelműen kitűnik, hogy mely Dayka-versekre vonatkoznak a megjegy-
zések. A fogalmazvány nem tartalmazza a két Csokonai-vers szövegét,
csak kezdősorukkal utal rájuk, valamint hiányzik még a versek után
következő utolsó bekezdés is. Ezek a jambusi és trocheusi versekre idé-
zett példák csak a tisztázatba kerültek be.

Jelen kiadásban indokoltnak láttuk a levelezéstől elkülönítve közre-
adni a szöveget. Igaz ugyan, hogy Csokonainak Dayka verseiről írott
munkája a Kazinczy Ferenchez szóló, 1803. február 20-án kelt levél be-

téteként foglal helyet, de esztétikai-poétikai vonatkozásai miatt indokolt a levelek sorából kiemelve, önálló műként közölni. Ezt a döntésünket megerősítheti az autográf fogalmazvány, amely a levél formális elemeit nem kezeli a szöveg szerves részeként. A *Jegyzések* szövegének a levélben *saját* címmel való elkülönítése szintén arra mutat, hogy a szerzői szándék szerint *önálló* műről van szó. A fogalmazvány, illetve az elküldött levél kezdő és záró sorai kiadásunk *Levelezés* kötetének megfelelő helyein találhatóak meg (a 140. és 142. sz. levelek, Cs/Lev. 236–237. és 241–242. l.).

3. K₂: *Barátjához! – De, A vessző hiányzik.*
7. K₂: *etc hiányzik.*
is; helyett is,
10. K₂: *dőtözégisig helyett dörmögésig*
11. K₂: *spr – hiányzik.*
12. K₂: *el nem szenvedhetjük helyett nem szenvedhetünk*
13. K₂: *tesszük helyett tehetjük*
16. K₂: *gyengeségetől helyett tsekélységetől*
19. K₂: *csavarni! Abból, helyett csavarni. Abból*
23. K₂: *Vallás lesz hagyni... Ez a rész kurzíválva van, Dayka neve duplán aláhúzva, ritkított szedéssel.*
25. K₂: *mellyek vagy*
26. K₂: *Tucca és Varius! Kurzíválva.*
- 29–30. K₂: *olyan <mint, a' mell> hogy a' maga Szavaival éljek,*
- 30–31. K₂: *mint az Ég' rettentő munköve helyett mint a' Mennydörgés*
39. K₂: *Minő pittoresco helyett Mitsoda pictoresque*
41. K₂: *látatni helyett mutatni*
44. K₂: *Szüksége, <és ..> egy*
57. K₂: *útálok helyett gyűlölök*
59. K₂: *példázó és Hiányzik.*
68. K₂: *ettől helyett ennél*
73. K₂: *gyengéded, olly helyett gyengéded és*
75. K₂: *a' kéz alatt lévő helyett ennek az*
77. K₂: *arany Hiányzik.*
85. K₁: *Lyaenusk [=Lyaenusnak]*
87. K₂: *Szőlőnek <vagy> Szőlőtőnek*
K₁: *Sz:tőnek, Sz:tőkének, Sz:vesszőnek [=Szőlőtőnek, Szőlőtőkének, Szőlővesszőnek]*
89. K₁: *vendéghangú A szó első fele aláhúzva, a második fele (az elválasztás után az új oldalon) nincs aláhúzva, egységesen kurzívval szedtük.*
K₂: *Cadentiát böktettek helyett Rhytmust ejtettek*
90. K₂: *Teoszi <Szamoszi> Az áth. szó fölé írva.*
97. K₂: *kettőt <be>*
99. K₂: *legeslegalább helyett legalább*

- 103–108. K₂: *Burmanni Dictaturával ... De ezt tsak tréfából!* Ez a rész áth. kitörölt sorok fölé van írva: <Minthogy tehát ez első Contrastban a' 2 bőr játszik egymás ellen, nem jó volna é a' kezeket venni fel, 's a' verset egy isteni Fryne az égi hónál havabb kezekkel igéz? vagy delibb?>
109. K₂: (egy Szőlőpásztornénak) hiányzik.
111. K₁: 3dikb [=3dikban]
112. K₁: 4dikb [=4dikben]
114. K₂: vonják helyett húzzák
119. K₂: szabásút <nem> választja magának Az utolsó szó hiányzik.
- 126–128. K₂: Egy koros ***né helyett Egy 70 esztendő **Beleznayné** annyi Kellemeikkel megérdemli a' Szeretetét még a' Világ fiainak is: mikor egy 16 esztendő
128. K₁: esztendő A hiányzó szótag (end) a szó fölé írva.
134. K₁: 4d. és 5d. [=4dik és 5dik]
- 144–145. K₂: Tetszik nékem **Hubernek**, a' Gessner **Frantzia**
145. K₂: ennek helyett Gessner'
146. K₂: külön rendbe tevé helyett külön választotta
149. K₁: embereknek A k olvashatatlan betűből jav.
154. K₂: filmile, fülmile
156. K₁: Másik <felvette>
159. K₂: Földy Természeti Históriaja helyett Földi Nat. Históriaja
160. K₂: a' mi<...> németül
165. K₂: kívánjuk helyett akarjuk
167. K₁: pluralisb [=pluralisban]
168. K₁: Singularisb [=Singularisban]
- K₂: mind a Suffixumokkal etc. Hiányzik.
171. K₂: ama' gyönyörűségnek
sem <...>
173. K₂: ez a' Napkeletieknél annyira kedvellett madár Hiányzik.
180. K₁: XVIIb [=XVIIban]
184. K₂: igen Hiányzik.
189. K₁: szomorút Az ó á-ból jav., az ékezet javítatlan maradt, elhagytuk.
- K₂: 9 <van akkor> Szomorút, <amikor 1 vag> számlálhatunk az
Az utolsó két szó a sor fölé írva.
192. K₂: munkában helyett characterben
194. K₁: XVIIIId [=XVIIIIdik]
- K₂: XVIIIId. helyett XIX
198. K₂: (vagy point) Hiányzik.
206. K₂: olvasni helyett olvasunk
215. K₁: lelkünkünket em.
220. K₂: de Hiányzik.
229. K₂: merészli helyett meri
230. K₂: ejteni? helyett mondani

- 231–232. K₂: *a' két szóból került két vocalis, minémű itt az a és az u e' szóban helyett két szóból ejtett hang*
234. K₂: *hát helyett helyette*
- 236–245. K₂: *Az ilyenekben ... füleket. Ez a rész hiányzik.*
241. K₁: *tarjagos <kép>*
256. K₁: *lesz Az l olvhat. betűből jav.*
K₂: *Berzeviczy György*
258. K₁: *vetetté A K₂ alapján em.*
260. K₂: *Leopold <Magyarországon>*
262. K₂: *ez a' két Fejedelem volt mi helyett ezek valának*
268. K₂: *tudni <, ha itt volna Nagy Gáborunk, ő tőle kérdeztem volna meg; az ő feje Káptalan.>*
271. K₁: *Aetasban <lévő>*
272. K₂: *mesterségszerető helyett mesterséges*
273. K₂: *Neuseeländer<eket> Az áth. rész t-re jav.*
275. K₂: *politikait <ábrázolja>*
Otaheite<nek>
276. K₂: *boldog helyett szerencsés*
277. K₂: *feketiti <sem vagy> A törölt rész fölött beszúrás: vagy.
E sorok mellett a margón későbbi bejegyzés: N. 2: I., ami a „Kéziratcsomók leltárlapjai” című lista köteg- és sorszámát jelöli (Cs/M. I. 108. l.).*
K₁: *apathi-Zálja Az elválasztáskor történt tollhiba, em.*
281. K₁: *A verscímet követő szöveg mintegy két és fél lapon át (a 331. sorig) másféle írással következik, amely feltehetően nem is Csokonaitól származik. Mintha egy elveszett részlet utólagos pótlása lenne.*
K₂: *már az <Coll>*
282. K₂: *fordítássokról <kelle>*
287. K₂: *kettőt <ki>*
akarja helyett kívánja
289. K₂: *foglalatra <, a' folyósságra>*
297. K₂: *Valóban Sor fölötti betoldás.
Syllabau <Strophái>*
298. K₁: *m̄ñütt [=mindenütt] Ez a K₂-ben sor fölötti betoldás.*
300. K₂: *bővebben <fogok>*
307. K₂: *Heloiz <szerencsétlen>*
310. K₁: *Külföldiekk [=Külföldieknek]*
311. K₂: *mellyek erre a' materiára irodtak helyett mellyekkel erre a' két Szerencsétlenre játszottak*
ez helyett é az
312. K₂: *ez helyett é az*
314. K₁: *e' jav. egy-ből*
K₂: *titulus jav. név-ből*
K₁: *d' jav. de-ből*
323. K₂: *kerestem: pedig a' Tek[intetes] Úr <Elő> Homlok [az áth. szó fölé írva] jegyzésében <föl> NB. alatt ezt olvasom:*

Dayka két fordítását hagyta a' Pope és Corardeau Aberdjának. A Pope említett Heroidját mind a' kettőt lefordította Cseppán István Úr

325. K₂: *le van é talán*
328. K₁: *mint A t d-ből jav.*
331. K₁: *fordításában* A szó nem a lap alján található, a fennmaradó helyet egy spirál formájú tollvonás tölti ki. A következő lap tetején *-dításában* alakkal folytatódik a szöveg. Ez és a korábban (ld. a 281. sor jegyzetét) már említett eltérő kézírás mintha idegenkezűsége utalna: az esetlegesen elveszett oldalakat talán valaki más másolta be.
338. K₂: *Ovidius' helyett Ovid'*
- 338–339. K₂: *Most már: a' Dayka' Alexandrinus helyett Az Alexandrinus*
339. K₂: *versei helyett versek <legalább is> itten* Az utolsó szó az áth. fölötti betoldás.
340. K₂: *6 ½ helyett hetedfél*
asszonyi sor helyett asszonyi rhytmusból
341. K₂: *férjfiui vers: helyett férjfiúi versekből áll: és*
342. K₂: *következnek, 's úgy formálnak egy 4-sorból álló Strophát helyett következőn, egy 4 sorú Strophát tsinálnak.*
351. K₂: *Monolog' természetéből helyett Monológból*
353. K₂: *Ugyan is <először>*
363. K₂: *de a' <férjfiui> hímeket*
373. K₂: *verssarokból helyett versvégezetből*
378. K₂: *hosszú légyen, akár rövid helyett hosszú akár rövid legyen*
380. K₂: *penultima helyett syllaba*
381. K₂: *béjöhét a' A névelő hiányzik.*
383. K₂: *pyrrichius <lábra>*
384. K₂: *vették fel helyett tsinálták*
386. K₂: *annyi <sok> A áth. szó fölé írva.*
390. K₂: *hím helyett férjfiúi*
392. K₂: *Ez utolsóban mind egy osztán helyett már is osztán a' perbe*
393. K₁: *jöjjön <a' Pesbe, vagy is>*
Syllaba, <akár nem>
394. K₂: *3féleképpen helyett három féle módon*
403. K₂: *Versificationknál <külömbek> A sor fölé írva: alábbvalók*
404. K₂: *ha még helyett még, ha, <mint a'>*
407. K₂: *és egy jámbica, <verset> Az egy sor fölötti beszúrás.*
408. K₂: *metrumra és Hiányzik.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonainak ez a recenziója poétikai műveltségének, kritikai véleményalkotása megismerésének egyik legértékesebb forrása. Az a rejtve hagyott vita is érzékelhetővé válik a szöveg által, amely Csokonai és

Kazinczy között húzódtott Dayka verseinek esztétikai megítélését illetően. Valamint felszínre kerül a Dayka-recenzió kapcsán az a kettejük közötti nézetkülönbség is, amely az egyes verseken túlmenően a kötetkompozíciót, illetve a leendő kiadás szerkesztési elveit érintették.

Kazinczy és Dayka barátsága igen korán kezdődött, ennek történetét Kazinczy az általa sajtó alá rendezett, 1813-ban megjelent kiadás elé készített *Dayka élete* című munkájában vázolta fel. Ez a bevezető prózai munka Dayka kanonizálásához sokkal nagyobb mértékben járult hozzá, mint a szerkesztett és javított kötet (vö. Szilágyi M. 73–87. l.). Kazinczy számára Dayka irodalmi rangjának megteremtése saját ízléstörekvései elfogadtatása miatt is fontos volt. A kötet késedelmes, folyton halasztódó megjelenése miatt a Dayka-recenzió a tízes évek elején, a „nyelvújítási harcok” idején más kontextusba került, mint amely a keletkezés idején állt fenn (vö. Mezei:Kiadó. 91. l.).

A Dayka-recenzió magyarázatához szükséges két mozzanat pontosítása: (1.) Meg kell próbálnunk (legalább hozzávetőlegesen) rekonstruálni azt a szövegállapotot és verssorrendet, amellyel Csokonai találkozhatott a Kazinczytól kapott anyagban. (2.) Vázlatosan ismertetnünk kell Dayka és Csokonai prozódiai és metrikai elveit.

(1.) A Kazinczy-kiadás alapját a Virág Benedektől kapott VK. és a későbbiek során összegyűlt, ezt kiegészítő anyag, az ún. Sárga Kötet (SK.) képezte. „A magyar költemények javításában segítettek Csokonai, Berzsenyi, Kis János, – a latinokéban Hannulik Chrysostom. De habár kész volt a kézirat, a munkának megjelenése még évekig elhúzódott. Kazinczy magán ügyein, vagy a háborús időn és az ennek következtében drágaságon mult-e, elég az hozzá, ő a kéziratot csak 1810. febr. végén küldte Pestre nyomtatás végett.” (Abafi XXXV. l.) Kazinczy ezek szerint többször átdolgozta és talán ezzel párhuzamosan többször átszerkesztette a kéziratot. Csokonai egy már valamilyen mértékben átalakított kéziratot kapott. A kötet szerkezet változásairól azonban kevés ismeret áll rendelkezésünkre. A VK. leírását Kazinczy készítette el abban a levélben, amelyben Dayka verseinek kiadására – még Csokonait megelőzően – felkérte Kis Jánost. A VK. kézírata azokat a verseket tartalmazza, amelyek ma is ebben a Kazinczy által bekötött kötetben találhatóak (ld. Dayka 1993). A VK. Kazinczy által adott leírása:

„A VIRÁGTól nyert kötet negyed rétbén vagyon, 's 109 lapból áll. Az első betűtől fogva az utolsóig magának keze' írása. – A' cím ez: ELEGGYES KÖLTEMÉNYEK. IRTA DAYKA GÁBOR.

(Lócsén, 24. Mart. 1793.)

ELSŐ KÖNYV. – áll 28 lapból, 's ezeket foglalja magában: két Heroide, Ovid után Hexam. és Pentameterben. – a' Tavasz. – Lakodalmi vers. – II. Leop. koronáztatása. – Győzedelem jövendőlés (Lásd a' Helikon-i Virágokban.) a' Virtus becse. Alcaicus vers. – rettenetes éjtszaka. (Klage.) és 5 Anakreoni pajkoskodás.

Ezek mind római mértékre vannak véve.

MÁSODIK KÖNYV. 67 lap.

Heloiz és Abelárd levelei. Pop' és Colardeau után (ezt az én kérésemre fordította; valamint a' Blumauer imádságát: Zwey Kräfte sind es, die den Menschen lenken ... , melly nem existál többé, mert én elégettem) – Epistel. – I. Ferencz koron. – Ersébet neve napja. – Új esztend. kesergés. – Vigasztaló. – Titkos bú. – Panas. – Búcsúzó hozzám. – Az új Anakreon. – Atok. – A' szép szemek. Olaszból, és a' Pope epigráfje Newtonra. – Segraisnak egy Idyllje.

Mind *reimra*; még pedig, az utolsót kivéven, scandalt Alexandrinusokban és dalokban. – Heloiz és Abelard scandálva is, és nem scandálva is.

a' TOLDALÉK a' 109. lapig Deák versekből áll, és egy Németből.

Én a' rendet megváltoztattam; 's nem osztom-fel két könyvre. A' reimoltak álljanak egyveleg a' nem reimoltak közt.

Elől a' Virtus becse áll. Ezt követik az édes búslakodás dalai. Úgy az elevebbek. Abalárd és Heloize; 's utól osztán azok a' Músák' bosszan-tására írt Örvendező versezetek." (KazLev. II. 492–493. l.)

Kazinczy már ekkor, Kisnek írt levelében kinyilvánítja azt a szándékát, hogy a sorrenden változtatni fog. A tervezett kötetrend alakulástörténetéről keveset tudunk, így a Kazinczy által tervezett tényleges sorrend sem ismeretes. Azonban leveleiben kiadási szándékáról többször nyilatkozik, a Daya-kanonizáció érdekében végrehajtandó változtatások elvei ismeretesek. A Daya által összeállított kötetrend kompozíciós elveit vizsgálva Szilágyi Márton arra a következtetésre jutott, hogy a kettős kötet-tervet a szimmetrikus elrendezés szándéka mellett az elegység jellemzi, de távol áll attól a költészeteszménytől, amelynek a jegyében Kazinczy a hagyatékot átszerkesztette (Szilágyi M. 78–79. l.). Csokonai recenziójának utalásai ugyanis, összevetve a VK. anyagával, arról árulkodnak, hogy ekkor Kazinczy már javításokat hajtott végre az nyagon: módosította a sorrendet és helyenként a címeket is. Azonban már ekkor biztos, hogy a kötetnek „a' Virtus becse” lesz a nyitó verse.

A Csokonai által használt kézirat a szöveghagyomány és a kötet szerkezet alakulástörténetének egyik fázisát mutatja. Mivel a kéziratcsomó jegyzéke az anyag tartalmáról és sorrendjéről nem maradt fenn, ezért csak töredékesen lehet rekonstruálni. Csokonai ugyanis nem tett Daya valamennyi versére „jegyzést”. Noha a recenziójában „MS. Codex”-ről van szó, kizárható, hogy Csokonai valóban a Daya által 1793-ban leírt és összeállított kéziratot (VK.) használta volna. Az azonban bizonyos, hogy az általa recenzeált kéziratkötet már szerkesztettséget mutat. Rekonstruálva a rendelkezésre álló címek és sorszámok segítségével a kéziratkötet szerkezetét, töredékesen körvonalazható Kazinczy Daya-kiadásának első kötetterve (vö. Keletkezés). A táblázat jobb oldalán az összehasonlítás kedvéért közöljük, hogy Kazinczy kiadásában hol

kapott végleges helyet az adott vers (*Újhelyi Dayka Gábor' VERSEI. Öszveszedte 's kiadta barátja Kazinczy Ferencz. Pesten, Trattner Mátyásnál, 1813*), illetve ahol változás történt a Dayka által adott címekhez képest, ott szögletes zárójelben megadjuk az eredeti címváltozatot is. A Dayka-recenzióban megemlített versek alapján a Csokonai által használt „MS Codex” rendje tehát a következő volt:

<i>I Versezet.</i>	<i>a' Virtus' betse.</i>	(1813. 1.)
[II–III.]		
<i>IV Versezet.</i>	<i>a' rettenetes éjszaka.</i>	(1813. 21.)
<i>V Versezet.</i>	<i>a' Tavasz.</i>	(1813. 19.)
[VI.]		
<i>VII. Versezet.</i>	<i>Szerelmesemhez.</i>	(1813. 9.)
<i>VIII Versezet.</i>	<i>a' vak Szerelem.</i>	(1813. 10.)
<i>IX Versezet.</i>	<i>a' hív Leányka.</i>	(1813. 8.)
[X–XII.]		
<i>XIII Versezet.</i>	<i>Mezei Dal; Segraisból</i>	(1813. 23.)
	[Amira]	
[XIV.]		
<i>XV Versezet.</i>	<i>Végasztaló.</i>	(1813. 22.)
<i>XVI. Versezet.</i>	<i>Bútsúvétel</i>	(1813. 17.)
	[Kazinczyhoz. Lőcsén, Január. 31d. 1794.]	
<i>XVII Versezet.</i>	<i>az Új esztendő' első Napján.</i>	(1813. 15.)
<i>XVIIIdik Versezet.</i>	<i>a' szép Szemek.</i>	(1813. 13.)
<i>XIX Versezet.</i>	<i>Pope Newtonra.</i>	(1813. 24.)
<i>XX Versezet.</i>	<i>Vitéz Imréhez.</i>	(1813. 20.)
	[SK: NN. Barátomhoz. 1792]	
<i>XXI Versezet.</i>	<i>Győzedelem-jövendőlés.</i>	(1813. 31.)
<i>XXII Versezet.</i>	<i>2dik Leopoldhoz, Bárdosy Úrnak</i>	
	<i>deák verse után.</i>	(1813. 32.)
<i>XXIII Versezet.</i>	<i>1 Ferentz Királyunkhoz.</i>	(1813. 33.)
<i>XXIV Versezet.</i>	<i>Abelard és Heloiz' levelei</i>	(1813. 38.)
	[Clélia, Vesztának leánypapja, kedveséhez, Aulushoz, Egy sok hízakú költemény szerint]	

(2.) Dayka verselési elveire és költői fejlődésére vonatkozóan az 1793. március 24-ei dátumú, ekkoriban összeállított *Elegyes költemények* elé készített előszó adhat támpontokat. Ebben Dayka a két „könyvetskére” osztást a verselés eltéréseivel indokolja: „Két nembéli verset foglal e kötet magában, mire nézve két könyvetskére osztottam-azt-fel, melyeknek egyike Római mértékre szabott: másika úgy nevezett Rhythmosos [értsd: rímes] versekből áll.” (Dayka 1993. 7. 1.) A versek javítása során azokat a szabadosságokat, melyeket „deákizáló Magyar Költők” használtak verseikben, Dayka nem követte. Fontosnak tartja az *Első könyv Elő-beszédében* felhívni a figyelmet arra, hogy nem elegendő pusztán az időmértékre fektetni hangsúlyt: „A *Vers-pausákra* is (az Aesthe-

ticusok értelmében véve) különös gondom volt, mellyeket, úgy láttzik, hogy némely Magyar Költőink éppen tekintetbe sem vésznek, holott bizonyos az, hogy nem csak a pusztán *hang-mérséklés*, hanem kiváltképen a *Pausák* (ide értve az *Accentusokat* is) munkálják a kellemetes bényomást, mely a tökéletes versezetekben oly érezhetőképen hat a jó-ízlésű olvasónak lelkére.” (Dayka 1993. 7. l.) Ezekben az előbeszésekben Dayka maga teszi nyilvánvalóvá azokat az elveket, melyeket Csokonai nem oszt, mint például a „*H* betű” prozódiai megítélését („némelyek mássalhangzónak, mások *aspirationak* veszik” – Dayka 1993. 8. l.), amely Dayka gyakorlatában nem eldöntött, hanem köztes („*anceps*”, vagyis „közönséges”). Az *n*-re végződő ragok is „közönséges” megítélésűek: „*A ban, ben, an, en, on, ön* utó-szókát is közönségeseknek vettem oly különbséggel, hogy, midőn meg- rövidíttem, egy *n* nel, mikor meg-hosszabítottam, két *n* nel írtam.” (Dayka 1993. 8. l.) A metrikai követelmények könnyebb teljesíthetősége érdekében nem csak a nyelvjárási, és egyéb perifériális nyelvszokásokat alkalmazta, hanem a prozódiai elvek tekintetében is bonyolult szabályokat vezetett be a *Második könyv* bevezetőjében. Ebben a szövegben Dayka épp az ellen kíván védekezni, hogy az időmérték („hang-mérséklés”) és a rím („rhythmus”) összekapcsolása – védekezve a leonínus eltévelyedése ellen – a vers szépségét növelni képes. A sok hosszú szótag miatt nehézkes a magyar verselés, és Dayka szavaival élve: „a Német *Jambus* és *Trocheus* méltán kérkedhetik, mert a tiszta *Jambus*, és *Trocheus* általában lehetetlennek látzik nékem a hosszabb költeményekben”. Ezért ő egy olyan szabályrendet érvényesít verseiben és kíván bevezetni a magyar költészetbe, amely megkönnyíti a poéták dolgát. Amint az idézett részletből is kitűnik, Dayka sem látja ekkor még tisztán a magyar időmértékes vers szabályait, és mintául a német verselést veszi, javaslatai is azokkal a javaslatokkal tartanak rokonságot, amelyekkel német nyelvterületen akarták ezt a problémát megoldani (vö. Kecskés 131. l.). A Dayka verselési gyakorlatát kritizáló Csokonai megjegyzései még a „prozódiai közmegegyezés” kialakulása előtti helyzetről tudósítanak (vö. Kecskés 138. l.). A „Közönséges Törvények” szerint, csak az „ékezett”, hosszú magánhangzót tartalmazó szótag számít Dayka felfogásában egyértelműen hosszúnak. A rövid magánhangzós szótag kétséges, és minősítéséről a következő „Különös Törvények” döntenek:

„I. Az ékezetlen magán-hangzó az egy tagú szóban közönséges. p. o. mert, hajt.

II. A két tagú szóban két mással-hangzók, és egy magában rövid tag előtt hosszú. p. o. benne.

III. Két mással-hangzók, és több magokban rövid tagok előtt *rövid*: ha az első magában rövid tag meg-hosszabbítatik p. o. gerjedelem; *hosszú*: ha az első magánban rövid tag rövidnek vétetik. p. o. gerjede

IV. Több magokban rövid tagok ugyan azon egy szóban közbe-vetetlen egymásra következők:

a/ ha páros számmal vagynak: az első rövid, a második hosszú, a harmadik rövid, a negyedik hosszú sat. p. o. feje, eledele, tselekedetei

b/ Ha *páratlanok*: az első hosszú, a második rövid, a harmadik hosszú, a negyedik rövid, és így tovább. p. o. eleve tselekedete

c/ Ha az illetén szó a végén egy, vagy több közönséges mértékű taggal nevededik, a magokban rövid tagok mekkoróságát ellenkezőképpen szükség méregetni p. o. eledel, eledelem, tselekedetem, tselekedeteinknek.

Ezen utolsó Jegyzések az Euphonián, és a Takarékoság törvényén épülnek.” (Dayka 1993. 42–43. l.)

A Dayka által javasolt prozódiai szabályok spekulatívak, és a nyelv természete nem támasztja alá őket. Csokonai észrevételei ezekre a metrikai hibákra hívják fel a figyelmet, joggal vetvén Dayka szemére, hogy szolgáiban követi a „*Német Prosodiát*”. Az alexandrinok rímelésében Csokonai nem a sorpárokat részesíti előnyben, hanem a váltakozó rímelést: „*egyik sor lassú lábon, másik pedig fürge lábon végeződik: amannak némű némű kedveltető tsendessége vagyon, és halkán záródik bé e' pedig fürgebb, és eleven 's mint egy görögve siet le a' maga nyugovó pontjára, sokann amazt Aszszonyi, ezt pedig Férjfiúi sornak nevezik, mivel hogy amaz kivált a' sarkalatokra nézve, több piperét kíván, lágyabb is, kellemetesebb is, ez pedig kedves a' maga együgyűségéért, és keményebb lévén erőt ad a verselésnek, és pedig az Aszszonyi, és Férjfiúi nevezet alatt, amaz lejtőnek ezt pedig Bukónak fogom hinni, mely két szót a' maga sillabáinak mennyiségével a' sornak utolsó lábát, jelentésével pedig a' dolognak természetét is kifejezi.*” ([*A' Magyar Prosodiáról*] 220–232. sorok) Ezért kifogásolja Csokonai Dayka rímelését is, mivel saját rímfelfogása eltér Daykától: „*A' sarkalatos szót is szinte úgy változtatjuk, mint a' sorokat. A' honnan ezek is vagy lejtők, az az olyanok a' melyek két szótagba edgyeznek meg, még pedig úgy hogy az utolsó előtt való hosszú, p. o. László, zászló vadászol, jászol: vagy Bukók, az az olyanok, a' melyek kéttagba edgyeznek meg ugyan, de az utolsó előtt való tag rövid, p. o. verém nyerém, viszketeges, jeges; ehez számlálatnak az edgy-szótagú sarkalatos is, a' melyekről az előbbi sarkalatosok változtatásának, mely változtatása Rithmusnak nevezünk. Ugyan is a' Versebbe, vagy mind egyféle a' Cádentia, ugy mint mind lejtő vagy mind bukó, vagy pedig a' lejtő, és Bukó Kádentziák edgy másközött elégitve vagynak. Az első esetben edgyes Rithmus, a' másik esetben pedig dupla Rithmus találattik; mind a' kétrendbéli Rithmust egyenlő módokonn változtathatni*” (482–498. sorok). A rímelést is a szótagminősítésekkel kapcsolta össze Csokonai. „Dayka felemás gyakorlatától eltérő, a magyar nyelv sajátosságain alapuló értelmet adott Csokonai a rímnemeknek is [...] »német metrumra és formára« szabott jelölést különböztetett meg: egyiket a »positio« (a szótag magánhangzóját követő ékezet) szerint.” (Kecskés 178–179. l.)

Csokonai poétikai felfogása még erősen az iskolai poétika-oktatás poézis-felfogásán alapul, ítéletei ennek elvárásait érvényesítik. A versek megítélésében és osztályozásában a régi poétikák sémarendszerét alkal-

mazza, és nem a korabeli esztétikusok felfogását (vö. Szauder 73–108. l.). Ezt érzékeli Kazinczy a Dayka-recenzió kézhezvétele után, kettejük irodalomszemléletének különbsége részben ebből, iskolázottságuk és műveltségük, illetve felkészültségük különbségéből ered. Kazinczynek a Sulzer-kötetek kísérőlevelében írott szavai ennek jegyében is olvashatóak: „Sulzernek Lexiconát ajándékba küldöm az Úrnak. Reá nagy szükségét gyanítom. Kedves könyve volt Verseginek; és méltán. Csak hogy Aestheizist inkább a’ nagy példányokból kell meríteni, mint didactikus könyvekből.” (Cs/Lev. 247. l.) Költészeti elveik és ízlésük különbsége a Dayka-recenzió kapcsán mindkettőjük számára világossá vált. Csokonai – recenziója alapján ítélve – nem hajlott arra, hogy Kazinczy intenciói szerint olvassa Dayka verseit. A Dayka-recenzióval kapcsolatban írja Szilágyi Márton: „Ezek után talán nem is meglepő, hogy a kéziratot megkapó Csokonai szintén nem az alanyi, személyes költői hitel felől olvasta a Dayka-verseket.” (Szilágyi M. 82. l.)

1. *I Versezet. a’ Virtus’ betse:* Ez a vers, ahogy Kazinczy is utalt rá a Kis Jánoshoz írott levelében „Alcaicus vers” (KazLev. II. 492. l.). A klasszikus antik strófaképletek megvalósításában Dayka saját prozódiai elveit követte, és sok szabadsággal élt (vö. Kecskés 177–178. l.). A verssel kapcsolatos észrevételiben Csokonai ezt kifogásolta.
- 3–4. *a’ H betűnek ellehellését kiállhatjuk is:* Csokonai itt Dayka versének első sorára utal („Vóltak szerencsés napjaim, hol szelíd” – Dayka 1993. 31. l.). A szabályos nagy anapesztusi sor hangzása érdekében a *h* hangot Dayka nem mássalhangzónak, hanem „aspiratio”-nak tekinti. Csokonai a versnek azt a kéziratát kaphatta, amelyet Kazinczy Kis Jánosnak szóló leveléhez mellékelte, és dőlt betűkkel jelezte a változtatásokat, melyeket Dayka szövegén végrehajtott:

*„A’ Virtus’ becse. 1791.
Vóltak szerencsés napjaim, hol szelíd
Öröm követte nyomdokimat, ’s tele –
Nagy érzéssel fogtam-által
Gondolatimmal egész világot.*

A hűs pataknak bús zuhanásai, / A’ lágú fuvalmak’ lengede-
zései / Éjjéli csendben, a’ susogló / Ágak, az illatos hant virági
Elfogtak *hajdan*, ’s nem magyarázható / Örömbe süllyedt
szívem, elosztaták / Keservimet, kísírtam a’ bút / Édes özönbe
merült szemekkel.

Ti boldog órák! hasztalan esdeklem / Utánnok; a’ bús vízözön
évei / Köztt semmiségbe tért időknek / Fejthetetlen zavarába
dőltek.

O, Virtus a' te nyomdokidon lehet / Csak jutni boldogságra; te
nem kevert / Vígásra hívtad tisztelődet / 'S nem keresett
örömökre vontad!" (KazLev. II. 494. l.)

- 4–5. *muta cum liquidának ancepssé való tételét* (lat.): a néma mássalhangzóknak a folyékonyakkal együtt bizonytalanná tételét. (MM². II. 549. l.) Csokonainak ez a megjegyzése arra vonatkozik, hogy Dayka prozódiai gyakorlata hasonlóképpen alkalmazza a „liquidá”-nak tekintett mássalhangzókat, mint a „néma” mássalhangzónak tekintett *h* hangot.
anceps: közömbös szótag, metrikai fogalom, az ideális versképletnek azokat a helyeit jelöli, amelyek ritmikai megvalósulásukban egyaránt lehetnek rövidek és hosszúak (Szepes-Szerdahelyi 65. l.).
5. *promiscue*: in promiscuo (lat.): válogatás nélkül.
6. *hímez* (rég.): másol.
- 7–8. *l, m, n, r Liquidák*: Csokonai a latin grammatikák hatására az *m* és *n* hangzókat is likvidáknak veszi.
Muta (lat.): némának tekintett, zöngétlen mássalhangzó.
9. *görög Szózat* (rég.): görög kifejezés.
12. *concurus* (lat.): összetalálkozás.
15. *Görög és Deák Metrumok*: a rímtelen, időmértékes verselési formák.
16. *imitator* (lat.): utánzó.
18. *Prosodia* (lat.): a prozódia korabeli felfogására idézzük Földi János meghatározását, mely szerint a prozódia a versnek csak külső, járulékos jellemzője: „...a' Versnek ezen Mechanica Reguláinak egybefoglalása, mely a' Versnek külső alkotását, a' Szótagok hosszú és rövid vóltát, és az abból származó Hangmérséklésnek külön külön tulajdonságait 's elnevezéseit illeti; mondatik tulajdonképpen *Prosodiának*, mely egy részét teszi a' Nyelvkönyvnek, és ezt nevezzzük mi is itten *Verstrásnak*, vagy *Versműtnek*.” (Földi 11. l.)
20. *esdeklem*: „Tí boldog órák! – hasztalan esdeklem” (13. sor). A nagy alkaioszi sor utolsó előtti szótagjának rövidnek kellene lenni, ez a hangzati élmény csak a *kl* mássalhangzó-kapcsolat megrövidítése árán érhető el, amit az a prozódiai bizonytalanság támogathatott, hogy a liquidákat nem tekintik teljes értékű mássalhangzóknak. Csokonai véleménye szerint ez a latin költészetben érvényesíthető szabály, amelyet néhány költő és elméleti értekező megpróbált a magyar verselésben is meghonosítani, a magyar nyelv „napkeleti” természete miatt hibás. Csokonai mint a rossz verselés, valamint a mesterségbeli hanyagság kaotikus és lazaságra csábító engedelmét elutasítja és követhetetlennek ítéli.
fejthetetlen: „Fejthetetlen zavarába dőltek –” (16. sor). A kis alkaioszi sor harmadik szótagja rövid hangzati élményt

- kíván meg, ez ebben az esetben csak a *tl* mássalhangzó-kapcsolat *l* hangzójának nem teljes értékű mássalhangzóként vétele esetében lehetséges (ld. az előző jegyzetet).
21. *Deák Imitatio*: Arra utal Csokonai itt, hogy a példának hozott két szó a latin prozódiai hagyomány licenciáinak alkalmazásával sem volna rövidebb tehető, a magyar nyelv természetének figyelembe vételével pedig egyértelmű hiba.
25. *Quantitas* (lat.): a szótag hosszúsága (illetve rövidsége).
observálás (lat.): észlelés, megfigyelés.
26. *Tucca és Varius*: Lucius Varius Rufus (i. e. 70 k.–15), római költő, Maecenas köréhez tartozott. Halála előtt Vergilius neki és Plotius Tuccának adta át az *Aeneid*-et.
27. *IV Versezet. a' rettenetes éjtszaka*: Helyesen: *A' rettenetes Éj-szaka*, Dayka 1993. 32. l.
Nachtstück (ném.): éjszakát festő vers.
- 30–31. *mint az Ég' rettentő menköve, fellenghangon dalol, 's rázkodtat ereje*: A Csokonai által idézett versrészlet nem a vizsgált versből, hanem a *Vitéz Imréhez* címűből származik: „Majd olyan mint az Ég rettentő mennyköve, / Fellenghangon dalol, s rázkodtat ereje. –” (Dayka 1993. 82. l.) Kazinczy kiadásában már másként hangzik: „Majd olyan, mint az ég' rengő dördülete; / Fellenghangon dalol, 's rázkodtat ereje. –” (*Vitéz Imréhez*, 23–24. sor; Dayka 1813. 36. l.)
32. *Fünffüßsig*: A drámai művek versformája, ötös jambus. Dayka maga is kiemeli ezt a formát, mint olyat, amelyet a „pausak” és az „accentusok” megfelelő használata jól hangzóvá tesz. „Ez teszi oly tökéletessé az Anglusok öt-lábú *Jambusát*, miről Pope munkáji eleven például szolgálhatnak” (Dayka 1993. 7. l.). Csokonai viszont Kazinczyval is szembehelyezkedve elítéli ezt (vö. Kecskés 184. l.).
35. *Belzebub* (heb.): Baál-zebub, azaz 'a légy Baál'-ja, sémi istenség, a zsidóknál később a rossz szellemek fejét nevezték így.
37. *chiaroscur* (ol.): félhomály (részletesen ld. az AD/j. 785–786. sorait és jegyzetüket).
39. *Contrasto* (ol.): kontraszt.
Pittoresco (ol.): festői leírás.
- 39–40. *az öldöklő villámok' fényjénél a' halvány ortza rettegést mutat!*: A VK.-ben: „Az öldöklő villámok' fényjénél / A' halvány ortza rettegést mutat.” (*A' rettenetes Éj-szaka*, Dayka 1993. 32. l.)
41. *Umbra* (lat.): árnyék.
44. *Lux* (lat.): fény.
53. *Váratlan*: Csokonai számára a *váratlan* fontos poétikai hatáselem, ez származhat a verselés technikai megoldásának meglepetéséből: „Az ilyenek azért szépek, hogy ritkábbak és többnyire váratlanok: ez okon tettzik az is ha a' sarkalatra tulajdon

- név esik.” (*A' Magyar Prosódiáról*] 421–423. sorok) De lehet a vers leleményének, a poétai invenciónak is következménye.
55. *a' theologiai Mysticusok*: A többértelműség, az allegória, az áthallás eszközeit használó költészetre, illetve költőkre utalhat talán a kifejezés.
56. *Perpetua Nóták*: ismertető jegyzések; nem világos az utalás.
59. *nem festői, hanem példázó és ábrázoló Darab*: Itt visszatér a Csokonaira is jellemző korabeli poétikai osztályozás: a sententia és pictura megkülönböztetése (vö. Szauder 73–108. l.).
- 60–61. *hogy ama' Sz: Lyricussal szóljak, hegedűszóban Szép mesét jelentett*: Ez a fordulat Szenci Molnár Albert zsolnárfordításának (*Psalterium Ungaricum*, 49. zsolnár) részletére utal: „Hallgassátoc meg ezt minden népec, / Ertségtec meg kic ez földön éltec, / Köz népec es ti fő renden valoc, / Minden szegényec es az gazdagoc. / Az én szájam szól nagy bölcsességet, / Es elmém gondol jo értelmecket, / Ez példára magamis figyelmezec, / Hegedő szóban szép mesét jelentec.” (*Szenci Molnár Albert költői művei*, s. a. r. Stoll Béla, RMKT XVII. 6., Bp. 1971., 125. l. Köszönet Fekete Csaba szíves segítségéért.)
62. *V Versezet. a' Tavasz*: helyesen *A' Tavasz* (Dayka 1993. 20. l.).
66. *Tableau* (fr.): festmény, itt: 'festés, beállítás'.
67. *Grouppe* (fr.): csoport.
Attentió (lat.): figyelem.
73. *Kolorit* (fr.): szín, színezés.
74. *Apodosis*: Arkhilokhosz nevéhez kapcsolódó hosszú sor önállóan használt, metszet utáni része.
77. *Nyájasbb artzúlattal arany etc.*: Dayka 1993. 21. l., 1. sor. A hexameter sor vonatottan, két spondeuszi lábbal indul, ezért döcögős hangzati élményt nyújt.
döttzen a' Caesura: A hexameter sorok pentemimerész metszete hibás.
- 79–80. *pázsitos hantot öblít*: A pentameter sor két, Csokonai által kiemelt helyén a cezúra utáni rész két daktilusa csak úgy tekinthető rövidnek, ha az első esetben a *h* nem mássalhangzónak vétetik, a második részben pedig az *l* likvidának tekintve nem teljes értékű mássalhangzó. A Dayka által is deklarált elvek azonban nem változtatnak a hangzati élményen. A pentameter hibás. („S tsendes habjaival pázitos hantot öblít”, Dayka 1993. 21. l., 8. sor.)
81. *Hemistichium* (gör.): félsor, sormetszettel kettéosztott vers fele.
Felveszi télben elhányt: A teljes sor a következőképpen hangzik: „Fel-veszi télben el-hányt ékét a bánatos erdő” (Dayka 1993. 21. l., 9. sor).

82. VII. Versezet. Szerelmesemhez: Ez a vers Dayka anakreon-
tikájának egyik legsikerültebb darabja. A VK. szerint *Az én szerelmesemnek meg-hívása* volt a címe (Dayka 1993. 37. l.). *Weinstöcklein* (ném.): A német szó tükörfordítása a *Bortövecske*. Csokonainak az *Anakreoni dalok* jegyzeteiben olvasható, Daykára utaló megjegyzése mintha már feltételezné a recenzio megírását: „Ujhelyi DAYKA Gábor egynehány szerentés Anakreontismust tsinált: az ő próbái is még Kéztrásban vagy-
nak egyéb poétai darabjaival. Egy az Orpheusban kiadódott: a többi is Kazincy Úr öszveszedése és barátsági hív gondosko-
dása után rövidnap világra kerül.” (201–206. sorok)
83. Vendéghangú Honrjába: Csokonai ezt a verset Lócsén ké-
szültnek véli, ezért utal a nem magyar környezet hatására. Azonban a kéziratok tanúsága szerint ez a vers már az Egerbe
lyörtént visszatérés után keletkezhetett (vö. Kabdebó 23. l.).
85. *Lyaeus* (lat.): 'gondúzó', Bakkhosz boristen melléknéve.
86. *Lótséül – Borkert, Weingarten*: Csokonai a tükörfordításokat
Dayka lócsői tartózkodása káros következményének tartotta.
89. A Csokonai által kifogásolt vershely a VK.-ben a következő:
„A gyenge bor-tövecske / Szil-fánkat ált-ölelte; / A tiszta
tsermelyetske” (Dayka 1993. 37. l.). Azonban úgy tűnik, hogy
nincs itt szándékos rím, pusztán véletlenül csendülnek össze
a szóvégek. A „bor-tövecske” zavarta Csokonait a germaniz-
mus miatt, és Kazinczy változtatott is kiadásában ezeken a
sorokon: „A' bor' hajlékony ága / Szilfánkat ált'ölelte; / A' tiszta
csermely íme” (Dayka. 1813. 16. l., 1–3. sor).
90. *Teosi 'Owoπότης*: a teoszi borivó; Anakreón megnevezésére
szolgál.
92. *Hercyniai Barbarismus*: Hercinia germán törzs neve volt,
Csokonai a németiség durvaságára, eredetének körülírására
használta (ld. az [Értekezés az Épopoeáról] 387. sorának jegy-
zetét).
93. VIII Versezet. a' vak Szerelem: Dayka kéziratán, a bal margón
a következő olvasható az első sorhoz fűzve: „az ég' havánál”,
a jobb margón pedig: „lapsus calami: al-akkal non aj-akkal”.
A kéziratban egyértelműen 'ajakkal' szerepel (Dayka 1993.
38. l.).
Fryne: Corinna: Az 1813-as kötetben Phrynè és Corinna sze-
repel (Dayka 1813. 17. l.). A Csokonai által használt „MS.
Codex”-ben bizonyára tollhiba volt.
95. *Sanft* (ném.): finom.
- 99–100. *hónál fejërebb Ajakok*: Ebben az esetben is elképzelhető a
másolási hiba, bár a VK.-ben is *ajak* forma szerepel: „Phryne
az égi hónál, / Fejërebb ajakkal igéz / Corinna barna bőrét / A
nyár szeplőji jegyzik.” (Dayka 1993.38. l., 1–2. sor) Kazinczy
javította kiadásában: „Phryne az ég' havánál / Fejërebb alak-

- kal ígéz: / Corinna' barna bőrét / A' nyár' szeplőji jegyzik" (Dayka 1813. 17. l.).
102. *piross kis ajakokra*: „Piros kis ajkin annak / A Gratiák lebegnek" (Dayka 1993. 38. l. 5–6. sor). Kazinczy kiadásában: „Piros kis ajk'in annak / A' Grátziák lebegnek" (Dayka 1813. 17. l.).
103. *Burmanni Dictaturával*: Pierre Burman (1668–1741) klaszszika-filológus, antik auktorok kiadásai fűződnek a nevéhez.
104. *M[anus] S[criptum]. Codex* (lat.): kéziratos kódex (ld. a keletkezésről mondottakat).
105. *Klotz ellen is ezt a' Variantest vitatni*: Christian Adolf Klotz (1738–1771), a göttingeni, majd a hallei egyetem retorika-tanára. Híres és veszedelmes kritikus volt.
106. *alak=orcza*: Ez az azonosítás az *alak* szó elhomályosult jelentését már Kazinczy számára is magyarázandónak tünteti fel. *hinc* (lat.): innen, ezért.
109. *Salamon Szerelmesének*: Utalás a bibliai *Énekek énekére*, melyben a szerelmezt szőlőpásztornénak nevezi az elbeszélő.
113. *Rivalisszák* (lat.): vetélytársnők.
- 115–118. *Corinna kis szabású / 'S nints termetébe' Kellem* (Dayka 1993. 38. l.). E rész is javította Kazinczy kiadásában: „Corinna' kis növésén / Nincs semmi, semmi szépség" (Dayka 1813. 18. l.).
- 124–125. *Homme du Gout* (fr.): jó ízlésű ember.
129. *Stutzer* (ném.): divatbolond, piperkóc.
tömjén: itt 'hízelgés'.
131. *IX Versezet. a' hív Leányka*: ld. Dayka 1993. 35. l.
- 133–134. *Kár, hogy egy kis Darabosságot okoz a' fülnek a' 3dik, 4dik és 5dik Versetske*: Az említett sorok így hangoztak a VK.-ben: „Mikor mosolyg, mosolygok: / Midón enyelig, enyelgek: / Mikor keserg, kesergek" (Dayka 1993. 35. l.). Kazinczy kiadásában a címe *A' hű leányka*, s a következő alakban szerepel: „Midón mosolyog, mosolygok; / Midón örül, örülök; / Midón keserg, kesergek." (Dayka 1813. 15. l.) Ehhez a részhez Dayka változatot adott meg a kéziraton; Kazinczy jegyzete szerint: „A' Lőcse felülírás alatt: *Ha mosolyog, mosolygok; Ha hűnyorog szemével, Szemem utána hűnyorg; Ha enyeleg, enyelgek; Ha búsong, véle sírok; Szívem repes, ha vígad. De olykor, ha megútál, 's Phyll... Én csak titkon.* – és más helytt: *Én csak magamba.*" (Dayka 1813. számozatlan oldal.)
135. *XIII Versezet. Mezei Dal; Segraisból*: Jean Regnault de Segrais (1624–1701) versének fordítását a VK.-ben a második rész utolsó darabjaként sorolta be Dayka, a következő jegyzet kíséretében: „Ezt a darabot tsak úgy iktatom ide, amint először le-fordítottam. Próbáltam új mértékre venni, de a próbálat szeretsétlenebb volt, hogy sem mint a Tudós Közön-ség előtt meg-jelenhetett volna. Azonban nehéz lett volna azt

- puszta Prósában is tökéletesen fordítani.” (Dayka 1993. 100. l.) Csokonainak mégis felkeltette az érdeklődését, talán az eredeti inkább, mint a fordítás.
138. *Segrais' Originálja*: Csokonainak ez a megjegyzése arra utal, hogy ezzel a darabbal még nem találkozott. Gálos Rezső adata szerint azonban ez a kor egyik leghíresebb, Csokonai által is idézett esztétikai kézikönyvből származik: „A francziás hatásnak ez időből való emléke még *Amtra* cz. fordítása, melynek forrása Segrais költeménye: *Troisième eclogue à Mlle de Vertus*. Eredetijével már Csokonai is szerette volna összehasonlítani, de nem jutott a francia szöveghez. Először ezt Esztegár László (Esztegár László: *Dayka Gábor kéziratföredéke a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában*, MKSz. 1903., 281. l.) tette meg, s éppen olyan lelkesedéssel szól a fordításról, mint Csokonai. Szerinte »az összehasonlításból Dayka teljes diadallal kerül ki. Fordításában a terjedő pásztori vers majdnem felére van összevonva a nélkül, hogy egyetlen költőibb fordulat áldozatul esnék«. Pedig, Esztegár téved, ez a tömörség nem Dayka érdeme. Dayka ugyanis – szokása szerint – majdnem sor szerint ragaszkodik eredetijéhez, csak-hogy ez az eredeti nem az Esztegár idézte kiadás (Paris, 1733), hanem megállapításunk szerint a Batteux–Ramler-féle ismert *Einleitung in die schönen Wissenschaften* (Leipzig, 1774⁴), a mely az I. kötetben (432–436. l.) *épen így összevonva* közli – a pásztor-költemény mintájául – Segrais idilljét, prózai német fordítással. Dayka tehát nem vonta össze eredetijét, hanem természetesen nem fordította magyarra azokat a sorokat, a melyek forrásában sem voltak meg.” (Gálos Rezső: *Dayka Gábor költészete*, EPhK. 1913., 149. l.)
140. *Pásztori Darab*: Csokonai tehát a Batteux–Ramler közölte költeményt – a fordítás alapján is – inkább pásztori költeménynek érezte, és mint ilyen nyerte el tetszését. A verselés Dayka kései versei között meglepő módon nem időmértékes, hanem hangsúlyos felező tizenkettes.
- 141–143. Az idézet magyarul:
- Énnekem énekszód olyan élvezet, isteni költő,
mint gyepen álom a lankadtnak, vagy eloltani szomját
nyáron a felbuzgó forrásból édes folyamából.
(Vergilius: *V. Ecloga*, 45–48.; Lakatos István ford.)
143. *Én ezt nem tenném MEZEI DALnak*: Csokonai inkább eklogának, pásztori költeménynek tekinti az említett verset.
- 144–145. *Tetszik nékem Hubernek, a' Gesszner frantzia Fordítójának megjegyzése*: Fordítása készítésekor Kazinczy is Michael Huber (1727–1804) francia fordítását használta a német mellett. Az utalás pontos helyét nem tudtuk azonosítani.

146. *Poésies Champêtres* (fr.): mezei költemények.
149. *metrizáló* (rég.): versszerző.
- 149–150. *Fülemüle*: „Szebb dalod, mint a' bús fülemile zengése, / Kedvesebb, mint a' hús tsermely tseregése” (Dayka 1993. 101. l.). A VK.-ban a címe: *Mezei dal Segraisból*, Abafinál is, akárcsak Kazinczynál *Amira* (Abafi 23–24. l.).
158. *sonorus* (lat.): zengő, zúgó.
- 158–159. *Csalogány*: E szót Kazinczy alkotta meg 1784-ben. Néhány évtizedig különféle madarakat neveztek így, végül megállapodott a 'fülemüle' jelentés mellett.
159. *a' Földy' Természeti Históriaja után*: Csokonai Földi állattani munkájára utal (*Természeti Historia. A' Linne Systémája szerént. Első tsono. Az állatok országa*. Pozsonban 1801). Földi a fülemülét a „36. Nem. Billegető (Barázda B.) Motacilla. die Bachstelze.)” csoportjának 1. fajaként tárgyalja: „Orra ár forma, egyenes, orrkáviá szinte egyenlők, nyelve rongyos, kitsipett. Ez a' nagy familia is bogarakkal él, magot nem eszik, azért maga sem enni való, és télben melegebb vidékekre vándorol. Lábai nem szinte térdig tollasok. Farkaikat billegetik. 1. Faj. Fülemile. *Luscinia. die Nachtigal, Philomela*. [...] Áprilisban a' mi vidékinkre jó [...] Augustusnak vége felé tőlünk ismét elszállnak, de hova, még nem tudjuk, legalább bizonyos az, hogy nem Afrikába. Tsak a' Hím énekel, főképpen este és reggel, nappal tsak az igen sűrű erdőkbén, és Jérczjének költésekor. [...] 2. Faj. *Tsalogány. M. modularis. die Baumnachtigall, Braunelle, braungeslechte Grasmücke*. [...] Déli Európában. Eggy szelíd, nyájjas, könnyen Emberkekhez szokó madárka, mellynek tsendes szava vagyon, és egész télen énekel. Termetében, 's maga viselésében a' Fülemiléhez hasonlít, a' bokrokban rak fészket.” (171–172. l.) Csokonai tehát terminológiai tisztázatlanságot tesz itt szövé.
162. *Öseinek királynéja*: Philomela.
167. *flectál* (lat.): ragoz.
pluralis (lat.): többes szám.
168. *Singularis* (lat.): egyes szám.
Suffixum (lat.): toldalék.
173. *Búlbúl* (török): fülemüle.
175. *Otrokocsi Fóris Ferenc* (1648–1718) előbb református lelkész, majd katolikus pap, egyházi író *Origines Hungaricae* (Franecker 1693) című, kétkötetes nyelvészeti-őstörténeti művére utal itt Csokonai, melyet sokszor bíráltak megalapozatlansága miatt.
177. *XV Versezet. Vigasztaló*: Kazinczy kiadásában: *Vigasztalás. Töredék* (Dayka 1813. 39–40. l.).
XVI. Versezet. Bútsúvétel: az eredeti cím szerint *Búcsúvétel 1793*. Dayka többször bizonyíthatóan rosszul datálta verseit,

- a VK.-ben ehhez a vershez Kazinczy a következő jegyzetet fűzte: „Megtévedett Dayka az esztendő-számban; 1794 ben vala az, Januáriusnak utolsó napján, midőn Lócsét elhagyám, s tőle egy szép leányka által ezt a propempticont vevém; nem 1793 ban.” (Dayka 1993. 94. l.) Az 1813-as kötetben már *Kazinczyhoz. Lócsén, január 31d. 1794.* címmel és alcímmel jelent meg (Dayka 1813. 30. l.).
178. *Scaliger, Julius Caesar (1484–1558), Csokonai Poëtices libri septem* című munkájára utalhat, melyet a *Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra* című írásában is többször idéz (ld. a 17. sor jegyzetét). A most itt hivatkozott szöveghelyet nem sikerült azonosítani.
- 179–181. *Vajha azt a nagy Interesszét, a' mit a' XVIban a' Ferentz névre való allusionnak eltalálásából veszek:* Csokonai itt Kazinczy-nak udvarol, a *Búcsú-vétel* című vers valójában Kazinczyhoz íródott. Az említett versrészlet: „Te a mord tél bús fúvatyagja! / A merre a Szépség alakja / Ferentz útját veszi” (Dayka 1993. 94. l.).
184. *Threnódia* (gör.): gyászdal.
185. *profanus* (lat.): beavatatlan.
187. *XVII Versezet. az Új esztendő' első Napján:* A VK.-beli címe: *Az új esztendőnek első napjára* (Dayka 1993. 88. l.). Kazinczy kiadásában *Az esztendő' első napján* cím alatt jelent meg (Dayka 1813. 25–27. l.).
190. *excellál* (lat.): kitűnik.
192. *Extremum* (lat.): szélsőség.
193. *fennjáró:* fenséges.
194. *XVIIIIdik Versezet. a' szép Szemek:* Giovan Battista Guarini (1538–1612) olasz költő XII. madrigáljának fordítása. Megjelent az Orpheusban (II. 5. l.), majd ez a vers látott napvilágot a *Győzedelem Jövendölés* párjaként a *Heliconi virágokban* is (93. l.), pedig „a fordítás nem túlzottan sikerült. Ezt Csokonai is észrevette.” (Kabdebó 15. l.)
- 194–195. *XIX Versezet. Pope Newtonra:* Alexander Pope (1688–1744) epigrammájának fordításával ez idő tájt mások is kísérleteztek. „A Mindenés Gyűjteményben található Pope-nak Newtonra írott epigrammája angol eredetiben, utána pedig annak magyar fordítása. Ugyane sírfeliratot fordította le angoltól Szilágyi szuperintendens is az Orpheus-ban. Dayka Gábor fordítása valószínűleg franciából való.” (Fest 2000. 284. l.) A verset Csokonai ismerhette Péczeli folyóiratából, illetve az Orpheusból is (*A nagy embereknek temető helyek Westmünster templomában Londonban*, MindGy. 1790. IV. 116. l.; *Póp Newtonra*, Orph. I. 28. l.).
197. *fiat Newton et facta est lux* (lat.): legyen Newton és lőn vilá-gosság. A VK.-ben: „Setétség vonta-bé törvényid ó Természet!

- / Az Úr mond: légy Newton! s világgóság tenyésztett" (*Newtonra Popból*, Dayka 1993. 99. l.).
198. *point* (fr.): poén, elmeél.
199. *circumscribál* (lat.): körülfr.
- 199–200. *cantabilitás* (lat.): zeneiség, énekelhetőség.
202. *XX Versezet. Vitéz Imréhez*: Daykát 1795. október 30-án nevezték ki az ungvári gimnáziumba a retorika tanárának, ahová december 21-én érkezett meg. Ekkor már súlyos beteg volt, állapota rohamosan rosszabbodott, és 1796. október 20-án meghalt. A vers Dayka ekkori tartózkodási helyét mint műveletlen, barbár vidéket mutatja be: „Imrém, te vígan élsz Abaujnak Tempéjében, / A' nyájas Gratziák' és Múzsák' lakhelyében” (Dayka 1813. 35. l., 1–2. sor). Vitéz Imre (megh. 1806) Dayka iskolatársa és barátja volt.
- 206–207. *Cimmeriusok*: ókori nép, a Fekete-tenger északi partvidékén, főként a Krím félszigeten éltek.
207. *Thraxok*: trákok, a Balkán-félszigeten élt ókori nép.
Pontus: a Fekete-tenger.
208. *Áferek*: ókori nép Kis-Ázsiában.
Heniochusok: a heniochi egy kalóznép görögösített neve, mely Kis-Ázsia északkeleti részén, a Fekete-tenger partján élt.
Rhénusvidékiek: a Rajna mellett élt germánok.
210. *Oltramontano Név*: ultramontano: 'hegyen túli'.
211. *St Honore és St Germain*: Párizs előkelő negyedeinek neve.
Hóstád (ném.): Bartzafalvi Szabó Dávid *Szigúrt klastromi története* (Pozsony 1787) című fordítása végén, a *Dictionariumban* a következőképpen magyarítja: „*Külváros: Hóstáztz.*”
214. *Magyaratlanság*: „Engem faggyal borít a Kárpát bús mellvéke, / Ez a vendég ajak, s a durva tél vidéke. / [...] Nem vész Phoebus itt Magyar szót ajakára, / Bámul a Hazafi vendég-hangú dalára.” (Dayka 1993. 82. l.)
- 216–217. *Sinnliche Darstellung* (ném.): érzéki megjelenítés.
220. *Ó fázik – ő németül danol*: „A' tél már nékem is fagylalja eremet: / Már én is dalolék nem honni verseket.” (Dayka 1993. 82. l.)
- 223–224. *Enthusiasmus* (gör.): elragadtatottság.
224. *3 versben*: Csokonai szóhasználatában a 'vers' verssört vagy sorpárt jelent; a vonatkozó rész a következő: „Holott akár gyengébb érzésre olvadoz, / Akár harsány kürtön tsatákat riadoz: / Nyelvünk majd olyan lágy, mint a' Zephyr' nyögése, / Vagy a' bús fülmile' szív-sebhető zengése: / Majd olyan, mint az Ég' rettentő mennyköve, / Felleng-hangon dalol, 's rázkódtat ereje. –” (Dayka 1993. 82. l.)
225. *Exordium* (lat.): kezdet. A vers elején jelenik meg a „*physica fázás*”: „Engem faggyal borít Kárpátnak bús mellvéke, / Ez a' vendég ajak', s a durva tél' vidéke.” (Dayka 1993. 82. l.)

227. *aesthetica unitás*: esztétikai egység (ld. a 329. sort a *Dorottya*-előbeszédben).
229. *à propòs* (fr.): apropó ('erről jut eszembe').
- 229–230. *Diphthongus* (lat.): kettőshangzó. Csokonai véleménye szerint Dayka az 'Abauj' szó egymás melletti két magánhangzóját kettőshangzónak tekintve egy hosszú vocálissá teszi, mely aztán a jambus hosszú tagja lesz. Kazinczy mindjárt 1803. március 2-ai levelében kifogásolja Csokonai ítéletét a diftongusokkal kapcsolatban: „Félek, hogy az Úr a' diftongusok eránt sanyarúan ítél. – Sőt *Aba-újn*ak nem mondja azt senki. A' második *a* az *ú* előtt elsuhan; és azt azon vidékeken a' durva paraszt ajak is *Ab'újn*ak, és soha nem *Abaujn*ak, mondja. – Themistoclesen dolgozván jut eszembe, hogy egyg Olasz megdorgált, hogy a' magyar szálláshoz szokott ajak a' *k*-t igen keményen ejtette.” (Cs/Lev. 247. l.)
234. *Hernád' zóld partjait, vagy halmait?*: „Ölembe újjolag ki-ölti karjaid! / Ki adja-újra-meg Abauj vidékeit!” (Dayka 1993. 82. l.) Kazinczy kiadásában javította az idézett helyet: „Ölembe újjolag ki ölti karjaid? / Újjolag ki adja-meg Abauj tájékeit?” (Dayka 1813. 28–29. sor)
- 237–238. *Cyclicusok, a' servum pecusok etc.*: Homérosz utánzóí, a szolgai követők.
239. *licentia* (lat.): poetica litentia ('költői szabadság').
241. *profandál* (lat.): megszentégtelenít.
tarjagos (táj.): veres, foltos.
- 246–247. *Holott akár gyengébb – rázkodtat ereje.*: Csokonai a következő hat sorra utal az első és az utolsó idézésével: „Holott akár gyengébb érzésre olvadoz, / Akár harsány kürtön csatákat riadoz, / Nyelvünk majd olyan lágy, mint a' Zephyr' nyögése, / Vagy a' bús fülmile' szívsebheto zengése; / Majd olyan, mint az ég' rengő dördülete; / Fellenghangon dalol, 's rázkodtat ereje. –” (Dayka 1813. 36. l., 19–24. sor)
- 249–250. *Ezt a' heroica Odát már esmérni van szerentsénk*: Daykának ez a verse megjelent az *Orpheusban* (II. 37. l.) és a *Helikoni Virágokban* (18–19. l.; vö. KazLev. II. 492–493. l.).
252. *frappant* (fr.): találó. A vonatkozó részlet: „...s az Isten-asszony / Ezt felelé panaszomra: Látod // Diana' szarvát? meg-veti frígyemet, / Fel-vonja fját, 's ellenem el-lövi, / De szent Atyámnak homlokára / Esküszöm, hogy kezemet meg-érzi. // Mondá, 's paissán, tsattogatá törét / 'S röpüle – nyom-ban rettenetes tsapás / Követte, mely a' hódi félbe / Sárga halál-ijedelmet önte –” (Dayka 1993. 29. l.).
253. *XXII Versezet. 2dik Leopoldhoz, Bárdosy Úrnak deák verse után*: Bárdosy János (1738 k.–1819.): a lőcsei evangélikus gimnázium igazgatója. Említett műve, melyet Dayka ültetett át magyarra: *Observationes in Gregorii Berzeviczii libellum*

- de commercio et industria Hungariae* (Leutschoviae 1797). Berzeviczy Gergely (1763–1822) műve: *De commercio et industria Hungariae* címmel jelent meg 1797-ben Lőcsén. Németül Rummy Károly György fordításában, 1802-ben látott napvilágot Weimarban.
258. *a' végére vetette az ÁLMODOMat?*: A vers a következő sorral ér véget: „Álmodom é? vagy homályt von az Éj örömnünknek / egére? sat.” (Dayka 1813. 28. l.)
259. *ez az egy utolsó Hexameter át BÖKKENŐT*: ld. a 258. sor jegyzetét.
260. *Leopold Toscanában*: II. Lipót (1747–1792), mielőtt 1790-ben császárrá koronázták, Toszkána fejedelemség nagyhercegeként jelentős felvilágosult reformprogramot hajtott végre. *Carolus Parvus Italiában*: Vélhetően V. Fülöp spanyol király fia, aki 1731-ben lépett Párma trónjára, majd ezt 1735-ben a nápolyi királyságért cserébe átengedte VI. Károly császárnak. *Dobse László Csehországban*: II. Ulászló (1456–1516), cseh és magyar király.
263. *Manfredini*: Nem sikerült azonosítanunk.
265. *XXIII Versezet. I Ferencz Királyunkhoz*: I. Ferenc (1768–1835) atyja, II. Lipót halála után, 1792-től uralkodott.
266. *két helyen is*: A versben háromszor fordul elő a Leopold név: „Ferencz' fejére száll Leopoldnak koronája”; „Leopoldnak reggelét, a Kún borúlt egére”; „O Kún! áldást kiáltš Leopold hideg hamvának!” (Dayka 1993. 83–84. l.; 6., 12. és 30. sor)
268. *CESING*: A vonatkozó 28. sor a következő: „S új *Janusok* kelnek *Cesingnek* sír-halmából.” (Dayka 1993. 83. l., 28. sor) Janus Pannonius eredeti nevére (Csezmicei) történik utalás.
269. *Otahita*: Tahiti szigetének őslakosai (vö. Cs/Lev. 49., 57., 468–469. l.).
270. *Húron*: észak-amerikai indián népcsoport. A klímaelmélet korabeli felfogása befolyásolja ezt a vélekedést. Csokonai a következő sorokra utal: „Hah, mint fut szemfedél nélkül a' Babona – / Letéped, o Király, képmutató szeméről – / Oda, hol a' Huron 's a' Tűzföld' lakosa / A' nap' sűgárait nem látja, csak messzéről.” (Dayka 1813. 77. l., 17–20. sor)
271. *Aurea Aetas* (lat.): aranykor („Arany idő derül, új századot kezdünk”, 5. sor).
- 271–273. *mellyet Europa úgy akar boldogítani, mint a' mesterségszerető Jupiter a' Szaturnus-kora-bélieket*: A mitológiai elbeszélések szerint az aranykor emberei a föld termése erőfeszítés nélkül tartotta el, nem ismerték a fáradságos mesterségeket és a háborút.
273. *Newseeländer*: új-zélandi.
274. *Iroquois*: irokéz.

- physica Festéssel*: a tárgyi világ ábrázolása, szemben a lélek-tani festéssel.
276. *Torrída Zona*: forró égöv.
277. *apathizál*: kedvetlenít, egykedvűvé tesz.
amoenae quos et aquae subeunt et aerae: amelyet kellemes patakok és szellők üdítenek (MM². II. 549. l.).
281. *XXIV Versezet. Abelard és Heloiz' levelei*: Dayka 1993. 45–67. és 67–81. l.
- 283–284. *betses Levelében is fő tárgy lévén*: Kazinczy leginkább korrekciót várt, a heroida-fordítások javítására kérte Csokonait: „És ezeknek [a verseknek], úgy vélem, kevés javításra van szükség: de az Abeilard és Heloiz' levelei gondos kezeket kívánnak. Kérem az Urat, ne vonja-meg tőlök barátságos segédét. Háládatosan fogok az Úr felől emlékezni az előbeszédben.” (Kazinczy levele Csokonaihoz, 1802. november 27., Cs/Lev. 215. l.)
286. *Kasszál* (lat.): osztályoz, minősít.
- 288–289. *a' két Fordítás a' nyomtatásban által ellenben esne egymással*: Csokonai e megjegyzése szerint az általa használt kézirat tartalmazta a heroidák mindkét fordítását. Dayka ugyanis kétszer kísérelte meg a fordítást, az egyik változat kettős strófában készült, míg a másik alexandrinban. Az egymással szembeni nyomtatás ezekre vonatkozik. A cenzúra nem engedélyezte a versek megjelenését, Kazinczy kiadásában az első heroida erősen átdolgozva, a következő címmel jelent meg: *Clélie, Verstának leánypapja, kedveséhez, Aulushoz. Eggy sok hízakú költemény szerint*.
294. *kettős Strofa*: páros rímű tizenkettősökben készült vers (az első változat versformája).
Alexandrinus: páros rímű, 6/7 osztású hangsúlyos verselésű forma (a második változat versformája).
304. *Colardeaunak Originálja*: Colardeau Pope *Eloisa to Abelard* című művének szabad fordítását készítette el, az ő munkája volt a legismertebb a Pope-utánczók közül (*Lettre amoureuse d'Héloïse à Abailard*, 1758), Magyarországon több fordítója is akadt (Fest 2000. 281. l.).
- 314–316. Ez a könyvészeti adat is az Eschenburg-kézikönyv használatát támasztja alá, ugyanis pontosan egyezik annak adatával, kivéve, hogy Amszterdamot jelöli meg a kiadás helyéül Lièges helyett (vö. Eschenburg: *Entwurfeiner Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften*, Berlin 1783., 153. l.).
318. *Czirjék Mihályét*: Czirjék Mihály (1753–1797) *Érzékeny levelek* című fordítása 1785-ben jelent meg, Bécsben.
- 321–322. *Ami a' Pope két kis takaros Levelét illeti, azt a' Dajka Manuscriptumába hijába kerestem*: Nem világos, hogy Csokonai miért kereste Pope levelét, a Kazinczyval váltott levelek erre

nem utalnak. Az 1802. december 26-ai levélben említi, hogy „*A' Pope' két kis Levele megvan nálam Frantziáúl'*” (Cs/Lev. 220. l.), de úgy látszik, ez abból a kéziratkötegből, amelyet Kazinczytól kapott, hiányzott. Csokonai egyébként tévesen tulajdonította a birtokában lévő francia fordítást Pope művének: „Különbben is, Pope költeménye csak Eloisa levelét tartalmazza. Az utánczó (így Colardeau is) egészítették ki Abelard válaszával” – írja Fest Sándor (Fest 2000. 282. és 350. l.; vö. Cs/Lev. 754. l.).

323. *Cseppán István*: Csépan István (1758–1830) ügyvéd, több drámafordítása jelent meg németből, versfordításai helyet kaptak az Orpheusban (II. 68., 186. l.), köztük a Csokonai által hivatkozottak is (II. 133–134. l.). „Csokonai tévedett. Cséppán István két levele egy német utánczat után készült.” (Fest 2000. 282. és 350. l.; vö. Cs/Lev. 754. l.)
326. *accentus*: ld. [A' Magyar Prosodiáról] 369. sorának jegyzetét.
327. *Német modú*: a rímes-időmértékes verselés.
328. *régi Görög és Romai formájú Vers nemek*: az antik időmértékes verselés.
330. *versificatio*: verscsinálás (vö. [A' Magyar Prosodiáról] 4. sorát).
338. *az Ovidius' edes találmánya*: Ovidius, Naso Publius (i. e. 43–i. sz. 17) *Heroides* című kötetéhez vezethető vissza a heroida műfaja.
340. *asszonyi sor*: nőrimre végződő sor (ld. a 362–363. sorok jegyzetét és [A' Magyar Prosodiáról] 220–232. sorait).
341. *férjfiui vers*: hímrímre végződő sor (ld. a 376. sor jegyzetét és [A' Magyar Prosodiáról] 220–232. sorait).
348. *rhythmicus*: rímes vers.
354. *Rajnisék és Szabóék*: Rájnis József (1741–1812) és Baróti Szabó Dávid (1739–1819) az antik időmértékes versformák meghonosítói a magyar irodalomban.
357. *Asiata*: ázsiai.
- kardéba* (rég.): kardéra, 'nem törődik valamivel, elhanyagol'.
- 362–363. *asszonyi rhythmus*: nőrim. „Midőn két szótagokban vagyon a' megeggyezés, mint: *decken, strecken, betrogen, geflogen*, és ezt nevezik Asszonyi Ritmusnak.” (Földi 62. l.)
366. *longa vocalis* (lat.): hosszú magánhangzó.
367. *positiot ancepsnek tartja* (lat.): a rövid magánhangzó szótagbeli helyzetéből következő minőségét (*positio*) prozódiaileg közönsnek minősíti.
369. *meghúz*: nyomatékkal lát el, és hosszúnak tekint.
370. *Ráday Gedeon* (1713–1792), a rímes időmértékes („Német modú”) verselés egyik első képviselője.
372. *Asszonyi Cadentia*: nőrim (ld. a 362–363. sor jegyzetét).
373. *verssarok*: sorvég, a rím helye.

376. *Hím Cadentzia*: hímrím. „Midón tsak *egy szótagban* vagyon a' megeggyezés, mint: *geht, steht, begehrt, verkehr*. és ezt nevezik *Férjfiúi Ritmusnak*.” (Földi 62. l.)
380. *penultima* (lat.): az utolsó előtti szótagra eső hangsúly neve (Szepes–Szerdahelyi 460. l.)
386. *monosyllabicus*: egyszótagú.
399. *polysyllaba*: több szótagú (szó).
404. *pes* (lat.): versláb (vö. Földi 15. l.)
409. A Csokonai által idézett versrészlet *Az én poézisom természete* című vers ötödik versszakának egy föltehetőleg korábbi kidolgozása, ugyanis a *Lilla*-kötetben más szövegváltozat szerepel (vö. Cs/ÖM. II. 72. l.)
417. Az idézett részlet *A pillantó szemek* című vers második versszaka (Cs/ÖM. IV. 123–124. l.), amely *A' szerelmes szemeknek* (Cs/ÖM. II. 84–85. l.) a *Lilla* kötet számára készített átdolgozása. „Az első kidolgozás föltehetőleg dallamra készült; a nehezen ritmizálható keresztrimes 10-es és 8-as sorokból formált versszakokat a költő teljesen átdolgozta jambusi lejtésű sorokká.” (Cs/ÖM. IV. 630. l.) Az itteni változat föltehetőleg korábbi, vagy Csokonai téveszt, ugyanis egy szó eltér a vers *Lilla* kötet-beli alakjához képest: „*Ki kis nyilat belőle rám ereszti*” (Cs/ÖM. IV. 123. l.)
423. *scándálás* (lat.): a vers ütemező hangsúlyozása.
425. *versi sciolti*: „A strófaszervezetekben rímesen használt endecasillabo [‘tizenegy szótagos’] mellett a rímtelenül és strófatagolás nélkül használt endecasillabót a reneszánsz költők »fennkölt« költeményekben alkalmazták, és Giangiorgio Trissino nyomán *versi scioltin*ak, »kötöttségektől (azaz a rímtől) megszabadult soroknak« nevezték.” (Szepes–Szerdahelyi 452. l.)
426. *reimlose Jamben, Trocheen* (ném.): rímtelen jambusok, trocheusok.
432. *Diplomatica* (lat.): itt ’teljes hűséggel’ jelentésben.

7. Előbeszéd [a *Dorottya*hoz]

Kézirata

MTAK. K 672/II. 22b–29b. Autográf fogalmazvány (K).

Megjelenése

Dor¹ ; mivel a kiadási hagyomány az előbeszédet a komikus eposz részeként kezelte, ezért a *Dorottya* minden kiadása tartalmazza, kivéve a kritikai kiadást (vö. Cs/ÖM IV. 679–683. l.).

Keletkezése

Az *Előbeszéd* a *Dorottya* kiadásához készült. A szöveg végén a szerző maga adta meg a pontos dátumot: „*Írásm Debreczenben. Febr. 6-dik N. 1803. Cs. V. M.*” Ennek a datálásnak azonban lehet szimbolikus jelentést is tulajdonítani. Ugyanis február 6. a naptár szerint épp Dorottya napja, így a dátum egyben utalás a Dorottya-naphoz kapcsolódó ünnepkörre.

A keletkezés idejével kapcsolatban át kell tekintenünk a kiadás előkészítésének történetét, mint a szöveg létrejöttének gyakorlati okát. Szemben a többi előbeszéddel, ebben az esetben nem a „csomó”, vagyis a kötet terjedelmének növelése volt a praktikus cél, hanem sokkal inkább az olvasók felkészítése – amit a bevezető ki is nyilvánít – a mű szerzői intenciók szerinti olvasására, vagyis a *Dorottya* műfaji és hangnemi újításai védelme. Megírásában közrejátszhattak a vígeposz első cenzorának, Schwarzl Zsigmondnak a vádjai, melyek szerint élő személyek sértve érezhetik magukat a szöveg egyes megjegyzései miatt: „...ám bátor a 'Gavallero' és a 'Dámák' és a 'Kis Aszszonyok' nevei meg vagynak fordítva, mégis a' ki a Somogy Vármegyei Nemességét esmérí, 's a' valóban történt dolgokrol emlékezik, mint példának okáért én, a' ki akkor Pétsen laktam, és gyakorta Somogy Vármegyében meg fordultam, könnyen tudhattya ki volt légyen a Vén Dorottja, a görbe hátu Adelgunda 's a. t. azért feltös, ne talántán a' Somogyi Urak vagy nem olvasván, vagy nem értvén azt a': *Honny soit qui mal y pense*: nagyon neheztelve olvassák ezt a Satyrát. Az én tsekély ítéletem szerént tehát a Nagy érdemű Auctornak, valamint a' Gavallero' és Dámák' neveit meg változtatta az Poémába; ugy a' Varmegyének, 's Varosnak, és az Osztályok', tulajdon neveiket vagy egészen el hagyni, vagy meg kellene váltóztatni; hogy ekképen a' Somogyi Varmegyei Nemességnek neheztelését el kerüllye. Imitt amott pedig motskos expressiók-is találatnak...” (Cs/Lev. 688. l.) Apró változtatásokon kívül Csokonai lényegesen nem módosította az eposz szövegét, inkább az előbeszédben védte meg művét az ellene emelt kifogásokkal szemben. De azzal is tisztában lehetett, hogy sokaknak nem lesz kedvére való a kissé vaskos mű; jellemző példa erre Kazinczy véleménye (Cs/Lev. 299. l.). Csokonai azért is halogathatta ennek a munkájának a megjelentetését, mivel nem mint szórakoztató, *komikus* író akart megjelenni a publikum előtt. A *Dorottya* 1799 óta készen állt, és Festetics hajlandó lett volna anyagilag támogatni a kiadását (Cs/Lev. 107. l.), Csokonai mégis előbb a Kleist-fordítást készítette inkább sajtó alá, és azzal

kívánt a szélesebb közönség elé lépni. Pedig nyilvánvaló volt, hogy ez a munkája bizonyosan közönségsikerre számíthatott, ami pedig ismertséget és – figyelembe véve anyagi helyzetét – minimális üzleti sikert jelenthetett, amiből akár többi kéziratban lévő munkája kiadását is finanszírozhatta volna. Csokonait anyagi helyzetének az 1802-es tűzvésszel történő megrendülése készítette a munka sürgős megjelentetésére (Cs/ÖM. IV. 678. l.).

A kiadás meghirdetése először az 1802. február 20-dikán, Komáromban, a Kleist-fordítás nyomdába adása utáni előfizetési felhíváson történik meg, ahol a *Lillával* együtt szerepel (Cs/Felj. 44/IV. sz.). Sajátos könyv-terv fogalmazódik meg ebben a felhívásban, amely szerint egy kötetet képezne három munka. Az első „csomó” a már ekkor megjelent Kleist-fordítás. „*A másodikban lesz Lilla, vagy az érzékeny Dalok; a harmadikban pedig a Vitéz Dorottyta.*” A *Dorottyta* itt is a nagyobb presztízsű munkák után kerülne sorra. Ezek a munkák csak könyvészetileg képeztek volna egy könyvet. Inkább üzleti megfontolások hozták létre a tervet, és nem önálló kötetkompozícióról van szó. Ez a kiadási elgondolás van jelen még a következő előfizetési felhíváson, amely ugyanezen év augusztus 15-én kelt. Mindeközben annyi változott, amint Csokonai írja, hogy „*két sajtónn dolgoztatok*” (Cs/Felj. 45/I. sz.). Bár ez nagyobb költséget jelentett, de Csokonai – a felhívás szerint – ezzel gyorsítani akarta a már egyébként is késésben lévő megjelenést. Az ekkori tervek szerint a Szent Mihály-napi debreceni vásárra készült volna el a könyv. A határozott és már megjelenési időpontokkal számoló kiadási terv esetleg azt a feltevést tenné lehetővé az *Előbeszéd* keletkezésével kapcsolatban, hogy az 1802-es év elején, a kiadási szándék megerősödésével egy időben elkészülhetett. Csokonai 1802-ben azonban még mindig nyomdát keres. A kiadásról szóló felhívás inkább előfizetők toborzását célozta, akárcsak a már említett – üzleti szempontok által motivált – hármas könyv-terv (Cs/ÖM. IV. 678. l.).

Csokonai Éles István 1802. március 10-én kelt levelével megkapta Komáromból a cenzori jelentést (Cs/Lev. 685–686. l.), amely abban a formájában nem javasolta a kiadását. Tervét nem adta fel, de más megoldások után kellett néznie. 1803. március 1-én kelt levelében érdeklődik öt könyvnyomtatótól a kiadás árát és az ottani cenzor megbízhatóságát illetően. Vélhetően ekkor készíti el az előbeszédet is, ha talán nem is pontosan február 6-án, de mindenképp február hónapban. Ugyanis épp ezekben a napokban fejezi be a *Dayka* verseire tett, Kazinczy által már többször sürgetett jegyzéseit. Az 1803. február 5-én kelt, Kazinczyhoz szóló, el nem küldött levél fogalmazványa épp erről tanúskodik. A kiadással kapcsolatos nyomdai munkák az 1803-as év végén kezdődtek el. A kötet végül 1804 vízkeresztjére jelent meg (Cs/ÖM. IV. 678. l.).

A *Dorottyta* előbeszéde tehát bizonyosan 1803 februárjában keletkezett, a kiadástörténet adatai egybehangzanak a szerzői datálással, s az [*Értekezés az Epopoeáról*] keletkezéstörténetéről rendelkezésünkre álló adatok ugyancsak ezt erősítik. A két szöveg világosan mutatja, hogy a

Dorotya elé készített bevezető szorosan kapcsolódik az őt megelőző eposztanulmányhoz (erről részletesen annak jegyzeteit). Az *Előbeszéd* vezérszavas vázlata az MTAK. K 672/II. 15b jelzetű, az eredetileg *Eurydicéhez* című, majd a *Lilla* kötetbe *A bátortalan szerelmes* címmel bekerült vers fogalmazványának lapszéli jegyzeteként maradt fenn. A vers keletkezése szintén 1802–1803 közötti időre datálható, amikor – a rendelkezésünkre álló adatok szerint – a vázlat is keletkezhetett. De a vázlatban szereplő „*Fársángi ajándék[na]k*” sor arra utal, hogy a fogalmazvány mindenképp még az előbeszéd megírása előtt keletkezhetett, mivel a február 6-án kelt szöveg a könyvnek már csak farsang utáni megjelenésével számolhatott reálisán. A vezérszavas vázlatot itt közöljük:

Nem Szatira

Mikor? hol? és

mi occasiora?

Már esméretes

Kívánták kiadását.

Carneval quid?

A' Gergő beszédjéb[en] [me]g n[em]

kell ütközni.

Fársángi ajándék[na]k

A' tisztes öreg Szüzek[nek]

– Somogyiak.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a költő életében, 1804-ben megjelent nagyváradi kiadás (Dor¹). Természetesen figyelembe vettük az említett kiadás végén található „Igazítani valók”-at (Dor¹ I.), és az itt regisztrált nyomdahiákat, illetve a nyilvánvaló sajtóhibákat emendáltuk. A vélhetően a *Dorotya* kiadásának alapjául szolgáló, részben autográf tisztázati példány nem tartalmazza a prózai előbeszédet (vö. Cs/OM IV. 676–677. l.) A fennmaradt autográf fogalmazvány – MTAK. K 672/II. 22b–29b (K) – szövegváltozatait figyelembe vettük, és minden lényeges eltérést (a kihúzásokat, szócseréket stb.) a jegyzetben közöljük, csupán a tollhibákat és a szónagyságúnál kisebb javításokat hagytuk említetlenül.

A fogalmazvány első lapjának írásképe azt a látszatot kelti a keletkezéstörténet lehetséges tanulságaként, hogy ezt a szerző utólag, már az *Előbeszéd* elkészülte után készítette el. Feltételezésünk szerint az *Elöl járó beszédje az előbeszédnek*, figyelembe véve a kézirat írásképet, utólagos szerzői ötlet eredményeként jött létre. A szöveg a K 672/II. kéziratköteg 22b lapjának a legaljáig fut, majd a bal margón folytatódik, fentről lefelé haladva, és végezetül a lap tetején fejeződik be.

1. K: *Elöl járó Beszéd az Előbeszéd' elejébe*
3. K: *az Olvasóknál semmi Praefatiót el nem olvasni.*

- 4–7. K: *Mind a kettőnek kell okának lenni: mert <sem> elégséges ok nélkül szintúgy nem lehet a' világon semmi is, valamilyen lehetetlen, hogy a' Praefatio azon egy időben Praefatio is legyen, ne is. (Nagy két, Igazság! Mellynek felkapatása annyiba került a' Hálai Számkivetettn[e]k mint módiból való kimustrálása, amaz Északi Gondolkodónak!) Lássuk hát mindeniknek az okát. (vö. HG. II. 537. l.)*
8. K: *Előbeszédet helyett Praefatiót*
12. K: *<szüntelen> fölé írva: szakadatlan*
21. K: *<Praefatiót> fölé írva: Előljáróbeszédet*
22. K: *<tellyes> fölé írva: rakva levő*
25. K: *Előbeszéd' helyett Praefatiók*
- 26–28. K: *belé unatkozik; mert azok többnyire csendes és házi beszélgetés formára vagynak írva, 's többnyire mind egy a' foglalatjok.*
28. Dor¹: *foglalatjok* A hibaigazító alapján em.
29. K: *minden <Praefa> Előbeszédemb[en]*
- 34–35. Dor¹: *ő rá nézve* A hibaigazító alapján em.
37. K: *Kültornázt helyett külső Tornázt*
38. K: *Jámbor helyett Édes*
39. K: *Előházba helyett Előszálába*
41. Dor¹: *radk be* A hibaigazító alapján em.
42. K: *theologus Süvegedet* Hiányzik.
45. K: *Előbeszéd Dorotya elébe.*
56. Dor¹: *Látám hogy* A vessző a K alapján em.
- 60–62. K: *láték Modelleket a' Dorottyára, de a' melly Modellek itt is csak olyanok valának, mint mind azokban a' Tartományokban, a' mellyekre szóllott a' régi Lócsei Kalendárium. helyett láték egy két Öreg Szüzet is, a' kiknek magok viseletjek még nevétsége-sebb volt, mint külső formájok is.*
- 64–65. K: *hanem életemnek megrendültt napjaiban helyett telyes életben*
71. K: *Erre a' czéломra helyett melly czélra <personi> azt költöttem*
74. K: *És ez a' CARNEVAL.* – Hiányzik.
76. K: *feltámadván helyett kikelvén*
- 76–77. K: *köztök a dolog* Hiányzik.
78. K: *Kisasszony* Hiányzik.
81. K: *hófívásba helyett hóba*
91. Dor¹: *hijjá* A hibaigazító alapján em.
Dor¹: *képekkel* – A K alapján em.
95. K: *vagy meghólt* – Hiányzik.
109. K: *idén* Hiányzik.
110. K: *kurta <a' hosszú Hajjakhoz> mint a' <mai>*
- 119–120. K: *Hamissak a' Poéták!* – Hiányzik.
125. Dor¹: *állatása* – A K alapján em.

124. Dor¹: *Foponári* A hibaigazító alapján em.
K: *felforspöntoltatni* helyett *felszállítatni*
128. K: *lakó-földén* helyett *lakóhelyében*
129. K: *fő* Hiányzik.
- 130–131. K: *Szabadvölgyi Úr* ezt helyett *Szabadházy Uram* azt
- 131–133. K: „*Ejnye no az ilyen amollyannak be' gyöngy esze van! Ugyan no hogy tud már ilyen átkozott portékákat kigondolni? Mi ördög – "* helyett *hogya, ennye az ilyen attának be' szép esze van, ugyan hogy tud már ilyen ördög portékákat kigondolni!*
134. K: *Háromlovoy Uram* helyett *Háromvölgyi Úr*
135. K: *az olvasás közben* helyett *az alatt*
136. K: <*csudafestésekkel*> *vele*
- 137–139. K: *drágalátos Scénák, 's a' dráglátos Scenákbán gyönyörűnél is gyönyörűbb Peripetiák* helyett *gyönyörű Scénák, 's a' gyönyörű Scenákbán gyönyörű Peripetiák!*
141. K: *ez már valami* helyett *ez még semmi*
142. Dor¹: *kokassarkantyún* – A K alapján em.
143. K: *már megmeg valamibb: helyett még ez is mind* <*lárifári*> Az áthúzott szó fölé írva: *semmi*.
147. K: *álmélkodásra méltó* – A K-ből hiányzik.
149. K: *Istóriákat* helyett: *Románokat*
150. K: *a' Pesti Vásárra* helyett *a' Pesti 's egyéb vásárookra*
152. K: *efféle* helyett *ollyan*
153. K: <*de a' Szatira vajmi nyo*>
161. K: *Nemessei* helyett *Urai*
175. K: *vagy Nagykahiróiakat?* helyett *vagy* <*Bagd*> *NagyCahirniakat?*
- 184–185. K: *Olvasó, Szemlélő vagy Hallgató* helyett *olvas<ot>ó, <látott>*
186. K: *az<ok abba a' Scénába veté>*
- 189–190. K: *élő Személyek ne volnának helyett élő Valóságok ne lennének*
190. K: *előadott <dolgok>*
200. K: *hívom, <a' Musákkal egyetemben>*
205. Dor¹: *a* *kit* em.
208. K: *voltam életemben*
216. K: *a' <Far> Carneval*
219. K: <*'s egybe*> *vévén*
230. K: *kedvvel <'s egy-két katzajj>*
239. K: *a' tárgyakat* helyett *a' dolgokat*
K: *magok <színébe>*
241. Dor¹: *mámaszemen?* A hibaigazító alapján em.
244. K: *fordúlnak elő* helyett *tródnak le*
- 246–247. Dor¹: *Te szegény Tükör! és te könyörülő Toilettel!* – Hiányzik.
248. Dor¹: *az ilyen a' boldog Culturához tartozik, és* – Hiányzik.
- 249–250. K: <*Sok Nimfa előtt?*>

251. K: *nevetett* Az itt következő rész hiányzik: *a' Rómánokból le-
párált Levelek szinte ontják a' temjén füstöt a Carmin Isten-
asszonynak. – De elég...*
260. K: *hogy ez <nem sz> a' <Költe> Poéma*
- 274–276. Dor¹: *Superintendens Szilágyi olyan régen vette fel ezt a' szót,
's azolta olyan régen élünk vele minden ellenmondás nélkül;
hogy ez a' szó már praescribált. – Hiányzik.*
- 284–287. K: *Irtam erről az Árpád név alatt trandó Epopoedámnak rövid
Rajzolatjában és Criticájában, melly, reménylem, nem sokára
kijöhet. helyett: Irtam erről az Árpád nevű Heroica Epo-
poeiámnak rövid Rajzolatjában és Kritikájában, melly re-
ménylem tavaszra kijöhet.*
302. Dor¹: *teteiről em.*
305. K: *aestheticus <jegyzésekkel>*
308. K: *Csinálmányokat helyett Darabokat*
- 317–318. K: *költöttek a' személyek is, karakterestől együtt. Mivel pedig
a' Költésnek fő törvénye a' Verisimilitudo helyett költöttek
benne a' Characterek is, mellyeknek főregulája az úgynevezett
Verisimilitudo*
- 325–326. K: *a' Személyeknek egyes Vonásait helyett a' Személyek' Karak-
terének egyes vonásait*
329. K: *Aesthetica Hiányzik.*
- 330–332. K: *hogy a' benne lévő egy és simplex Actiót az Olvasó elméje
egyszerre könnyen felvehesse és végig láthassa: melly Actió,
vagyis végbe vitt cselekedet rövideden ebben áll: helyett azaz,
hogy a' benne végbe vitt cselekedet egy és simplex actio légyen,
és azt az Olvasó elméje egyszerre könnyen felvehesse és <ál-
tal>véigigláthassa; melly is rövideden ebben áll,*
- 332–336. K: *hogy Dorottyia a' maga Leánytársaiival fársángi társasá-
gon lévén, Carnevalra 's az Ifjakra a' tőlök vett bosszú
bosszú miatt megharagszik, ellenek hadat indít, és mikor
már őket szinte meggyőzte, Vénus leszáll <közéjük> a' maga
egész pompájában 's ötöt és a' Dámákat <emezekre
nézve meg> kívánságoknak céljára nézve megnyugtát-
ja 's amazok eránt megbékélteti.*
341. K: *Episodum helyett Episoda*
345. K: *szájába illő helyett szájában konyhai*
347. K: *Opera Buffa, Intermezzo*
353. K: *kigúnyolásában helyett büntetésében*
354. K: *Leányinknak helyett Dámáinknak*
355. K: *megbüntetésében helyett megrovásában*
- 355–376. K: *Ez a rész később következik.*
- 377–379. K: *A történetem, <úgy> melly magában nevetséges, úgy adom
elő, mint nagy és fontos állapotot, 's ez a' Comicumomnak
kútfeje:*
381. K: *szerzek helyett hányok*

396. K: Itt következik a 355–376. sorokban található rész, helyenként eltérő szöveggel. Előtte még a Dor¹-ben nem szereplő szöveg olvasható: „*Miért költöttem pedig a' történetet Hazámba, a' Személyeket Magyaroknak, 's az időt a' mi napjainkba? annak elég okát adtam oda fellyebb. Nem lehetett volna czéломat másképpen elérni: mert a'ki azt gondolja...*”
396. K: *Czélomhoz* – Hiányzik.
398. Dor¹: *Dámai* A hibaigazító alapján em.
399. K: *tarkább* helyett *változóbb*
- 399–400. K: *pedig jelenvalóbbá és érdeklőbbé légyenek* helyett *jelenválóbb 's bé<nyomóbb>hatóbb formát végyenek*
401. K: *ébreszti* helyett *tágítja*
402. K: *Ember* helyett *Olvasó*
- 408–409. K: *A' melly czélből még a' külső szokott módra is vigyáztam.* – Hiányzik.
412. K: *Scriptor* Hiányzik.
414. Dor¹: *hívas* em.
415. K: *Butelliához: <melly különben még más>*
- 420–421. Dor¹: *Versemet* A K szerint értelemszerűen em.
424. K: *<próbám>* fölé írva: *Igyekezetem*
429. K: Nincs keltezés.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai, érzékelve az előbeszédírás hagyományának korszerűtlenségét és kiüresedését, a *Dorothy*-előbeszédben ennek megújítására törekedett. Az előbeszédék írásának retorikai és poétikai szabályai erős kötöttségeket rejtettek magukban (vö. Szajbély Mihály: *Előszó és ajánlás*, It 1981., 543–564. l.), a szórakoztatás és a tanítás kettős elvárásának kellett eleget tennie. A satirikus, humoros hangnem alkalmazása ebben az előbeszédben azért is indokolt, mivel a könyv hangnembeli egységének megőrzését és az olvasó felkészítését szolgálja.

Az imitáció jegyében dolgozó Csokonai általában előzetes szöveghez kapcsolódik, így indokolt az ösztönzők, szövegszerű előzmények keresése, különösen mert ez esetben a műfaji hagyományt, még ha a kifordítás és megújítás szándékával is, de tudatosan választotta. Tanulságos lehet Gvadányi nagysikerű munkájának *Elő járó beszédét* alaposabban szemügyre venni. (Az idézetek az általunk használt kiadásból származnak: *Egy falusi nótáriusnak budai utazása, melyet önnön maga abban esett viszontagságaival egygyütt az el aludt vérű magyar szívek' felserkentésére, és mulatságára e' versekbe foglaltt*, Pozsonban és Komáromban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel, 1790).

Erre a kapcsolatra Vargha Balázs hívta fel a figyelmet: „Mi tagadás, Csokonai színesebben, hajlékonyabban vitázik, s érvei nem is oda vágnak, mint Gvadányiéi. A vitázó pozíciót mégis ugyanúgy foglalja el, mint

ő." (Vargha:ArcV. 212–215. l.) Gvadányi művének azokat a részleteit, amelyek a két előbeszéd gondolatmenetének hasonlósága szempontjából általában véve jellemzőek, itt közöljük, a Csokonai szövegében felbukkanó trópusokhoz kapcsolódó konkrét szöveghelyeket a soronkénti jegyzeteknél hozzuk.

„Ezen verseinek természet szerint való folyása, és szép Magyarsága, nem külömben, ámbár pallástolt; de jóra igyekező mivolta, nékem annyira meg tetszett, hogy el tökélttem magamban elsőben azokat — minthogy egyetemben folytanak— tizen három részekre fel osztani, és minden rész mit foglaljan [!] magában, felül kis summában ki tenni.” (Gvadányi: i. m. VIII. l.)

„Másodsor: olyan szavak mellé, mellyek *exoticumok*, vagy valamelly Históriaibéli tudományt foglalnak magokban, betűket helyeztettem, hogy minden levél alatt hasonló betű mellett azoknak megmagyarázását találhassák az Olvasók.” (I. m. IX. l.)

„A' szegény Nótárius, mivel Mahomettel a' hóld világon keresztül nem utazott; hanem tsak Budára ment, hosszasab utazását nem írhatta.” (I. m. X. l.)

„De ha ezek hosszabb utazások le írásában gyönyörködnek, utasítom őket *Magellán*, és *Kook* utazások olvasására, ha ez-is rövid volna, *Kolumbus* és *Ámérikus Vesputzius* utazássokra, vagy pedig *Scytták*, *Vandálusok*, *Frankusok*, *Normanusok*, *Sclavusok* vándorlásaira.” (I. m. X. l.)

„Ha történetei sem tetszenek, tehát javaslom ezeknek, olvasni *Cervantes* munkáját, mellyet *Don Quisodról* szóll, vagy *Vieland Úrnak* könyvét, mellyet *Don Sylvio de Rosalvoról* adott ki, ezekben elég furtsa, és nevetséges dolgokat fognak találni; de még-is csak meséket. Sok tómusokból álló Romántzok: az az mesés könyvek vagynak, kik még-is kedvesek; annyival tehát nagyobb kedvet adhat a' Nótárius' utazásának le írása az olvasáshoz, mennyivel az ő történetjei valóságosak, és nem ki gondolt mesék, mint a fentt elő hoztattak.” (I. m. XI. l.)

„Némelleyek fognak agyarkodni azért, hogy verseiben a' Magyar Gvallérokat, és Dámákat annyira meg illette, hogy a' tisztelet' küszöbén ebben által hágott. Meg vallom, hogy ellenek tett *Satyrája* egy kevésé darabos és nem olly tsínossággal harapó, mint a' *Horátziusnak*, *Juvená-lisnak*, vagy *Rábner Úrnak Satyrái*” (I. m. XI–XII. l.)

„Ezen új Poéták azt meg tudván, némelleyike *Merkuriustól* költsönözött szárnyakon oda repült. Némelleyike a' *Lybusa* lován, melly Tseh országban Prágánál a' Siska hegyéről az úgy nevezett Fejér hegyre ugrott, a' Mátráról ezen *Castalius* kútjához ugratott. Másika a *Mongolfié Machinájába* ülven egész addig hasította a' levegő éget. A' szegénye pedig tsak gyalog ment.” (I. m. XIII. l.)

2. *Author* (lat.): szerző.
13. *Charlatánság* (fr., rég.): szemfényvesztés, szélhámosság.
15. *kunyorál* (táj.): kéreget.

16. *Zoilus*: Zóilosz (i. e. IV. sz.) görög szofista, hírnevét a homéroszi költemények vakmerő gáncsolásának köszönhetette. Alakja toposzként jelenik meg a korszak írásaiban. Gvadányinál is többször felbukkan: „*Mikroskopium* nélkül is általláttam én azt, hogy ezen verseknek sok *kritikus Zoillussai* és kikacagó *Mómuszai* fognak támadni; azon okból tettem ezen elő járó beszédet eleibe, hogy e' légyen paizsok ellenek kilövött nyilak ellen...” Később még egyszer felbukkan a szövegben: „Ezen falusi nótáriusnak is a munkája nem mindennek fog tetszeni; sőt, amint feljebb írák, sok ócsáló *Zoillussai* fognak támadni.” (I. m. IX–X. l.)
- 18–19. *Nihil mihi arrogo, quamquam nec derogo quidquam*: Csokonai kedvelt fordulata volt: „Semmit sem követelek magamnak, bár nem is vonok meg semmit magamtól” (Tegyey Imre fordítása, vö. még Cs/Lev. 77., 122., 135., 530., 610–611., 625–626. l.).
19. *hánytatom* (rég.): dicsekszem.
27. *Audientziás* (lat.): hivatalos.
41. *Criticus páltzádat*: Ez a megfogalmazás allegorikus alakokra utal. A kritikára vonatkozóan találkozni hasonló trópusal az 1799-es zsebkönyv (*Kalendárium és 'Sebbe való Könyv. Azoknak, a' kik az olvasásban hasznos gyönyörködtetést keresnek. 1799-dik esztendőre*. Kiadta Kis János, Pozsonban) egyik fordításában: „Mikor a' műzásoknak ezen alsó világot meglátogatni tetszett, a' Kritika társaságában jöttek le, a' kinek az ő születése helyétől való megválásakor az Igazság egy királyi páltzát adott jobb kezébe, mellynek egyik vége Ambróziával volt megnedvesítve 's megaranyozott Amaranthus és borostyán levelekkel megkoszorúzva, a' másik vége pedig tziprus és nyárfa gallyakkal volt körül véve 's a' feledékenység folyó vizébe mártva.” (*A' Kritika. Allegoria. Johnson szerént*)
43. *Szála* (ném., rég.): terem.
Kompánia (rég.): társaság.
50. *Somogy Vármegyében lakám 1799ben*: vö. a Keletkezése részben írottakkal.
55. *Intermezzo* (lat.): a szünetet kitöltő komikus közjáték.
56. *Fársáng*: „*CARNEVAL* (Carneval, Carnoval) olasz szó; *tészi azokat a' nagy fársángi maskarás bálokat 's mulatságokat, a' mellyeket az Olaszországi nagy városok/bann, kivált Velenztébenn, szoktak tartani. Tész átallyában tsak Fársángot is. – Itt Személynek vétetődik.*” Csokonai jegyzete a *Dorottyában* (Cs/ÖM. IV. 136. l.).
59. *bohóskodás* (rég.): mulatság, vígság, tréfálkozás.
60. *Modell* (ól.): minta, mintakép.
62. *Lőcsei Kalendárium*: „Stanislaus DUBRANOWSZKY Mátémátikus és Kalendárjom-tsináló volt a' XVIII Században.”

Csokonai jegyzete a Dorottyában (Cs/ÖM. IV. 150. l.). – „A század leghíresebb s legelterjedtebb naptára a lócsei volt (Brewer nyomda). Közkedveltségét éppen megbízható és kimerítő vásárjegyzékének köszönhetette.” „Egyébként a legmegbízhatóbban, legpontosabban a postajáratokat is a lócsei kalendárium közölte. Ez a másik ok, amiért ezt kedvelték a legjobban a kereskedők s más, ügyeiket intéző útonjárók.” (Kovács I. Gábor: *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig.* Bp. 1989. 18. l.)

66. *Horátiusi Só*: utalás a szatíraíró Horatiusra. A fordulatot egy 1803. áprilisi levelében is alkalmazta (Cs/Lev. 258. l.)
69. *actio* (lat.): cselekmény.
70. *Handlung* (ném.): cselekmény.
76. *Duellum* (lat., rég.): párbaj.
80. *Mamzel* (fr., tréf.): helyesen *mademoiselle* ('kisasszony').
83. *csomó* (rég.): kötet (ld. a három csomóból álló könyvtervről mondottakat a Keletkezés részben).
86. *Machina*: deus ex machina, 'isteni beavatkozás' (eposzi kel-lék).
88. *Éris*: „*ÉRIS*, görög szó; ittern az egyenletlenség' és Visszavonás' Istenasszonyát jelenti.” Csokonai jegyzete a Dorottyában (Cs/ÖM. IV. 158. l.).
89. *Fáma*: a hír istennője.
Vénus: „*CITÉRE*, görögül *Gythere*, deákül *Vénus*, a' *Szezelem'* Istenasszonya, *ki hattjúkon jár.*” Csokonai jegyzete a Do-
rottyában (Cs/ÖM. IV. 198. l.).
94. *Pasquillus* (lat.): gúnyoló, mocskolódo, rágalmazó írás.
95. *Individuumok* (lat.): egyes személyek.
97. *Comicum Poéma* (gör.-lat.): vígeposz.
98. *magános történet* (rég.): egyszeri esemény.
102. *fundálódott* (lat.): alapozódott.
Tassoni' elragadtatott Vedre: ld. az [Értekezés az Epopoeáról] 510–519. sorait és jegyzetüket.
103. *Boileau' Pulpitussa*: ld. az [Értekezés az Epopoeáról] 552–563. sorait és jegyzetüket.
Pope' el-lopott Vuklija: ld. az [Értekezés az Epopoeáról] 564–589. sorait és jegyzetüket.
109. *arra a' télre költöttem*: Csokonai megjegyzése szerint a törté-
net az 1799-es évben játszódhat, mivel ebben az évben ham-
vazószerda február 6-ára, Dorottyá napjára esett, előtte való
nap volt a „farsang farka”, vagyis a vége. Következésképp a
farsangi időszak ennek megfelelően valóban rendkívül rövid
volt.
111. *Vigano' Leányinak a' derekok*: Salvatore Viganò (1769–1821)
bécsi olasz balettmesterre, illetve a felesége, a Kísfaludy
Sándorral is viharos szerelmi viszonyt folytatott Medina Má-

ria által elterjesztett ruhadarabra történik itt utalás (viganó: egybeszabott rövid női ruha).

117. *Intrigék* (lat.-rég.): intrikák, zavarás.
118. *a' Herczeg*: Eszterházy Miklós (1765–1833).
122. *a' Hold ugyan elég tágas lett volna*: A *hold* toposza előkerül Gvadányi *Elő beszédében* is: „A szegény nótárius, mivel Mahomettel a Hóldvilágon keresztül nem utazhatott, hanem csak Budára ment, hosszabb útazását nem írhatta.” (Gvadányi: i. m. X. l.)
123. *Dávid hegedűlven*: népi hiedelem, feltűnik Horváth Ádámnál is, magyarázattal: „Nem Dávid hegedül hát ott, a' mint régen képzeltük, / Mikor azt gyermek korunkban kéz tapsolva tiszteltük” (*Leg-rövidebb nyári éjtszaka*, Pozsony 1791., 16. l.).
124. *Toponári Zsidók*: „A' toponári zsidók nevezetes Muzsikusok Toponár nevű mezővárosában Somogy Vármegyének, melly a' Tek. Festetics familiának uradalma, 's Kaposvártól nem messze esik.” Csokonai jegyzete a *Dorottyában* (Cs/ÖM. IV 146. l.). A toponári zsidók megjelennek még a *Cultura* című darabban is (vö. Beke Ödön: *Csokonai Dorottyájának toponári muzsikusai*, ItK 1960., 476–480. l.).
- felforspontoltat* (lat.-rég.): szekérrel felszállt.
139. *Peripetia* (gör.): viszontagság, váratlan fordulat.
144. *Órientalisi*: itt 'keleti'.
147. *Akastyányi hegyig*: „Vagyon egy madár, kinek Griff neve, és annak oly szokása, hogy minden esztendőben edgyszer ide a' Akastán hegyhez repülven el jó és a' mi dögöt talál mind fel fallya, 's egy szem pillantásban innend el-viszi...” (*Két Kronika. Az Első Stilfrid Cseh Országi Királyról. A' Másik: Brun-czvik Stilfrid Fiáról, Csehek Királyjáról*, Nyomtat. Sopronban Spajzer Ferencz költségével. 1750., 28. l.) Az Akastyáni hegy folklorizálódott fogalma nem csak Csokonainál bukkan fel az irodalomban, hanem megtalálható még Arany Jánosnál a *Toldi szerelme* V. énekének 5. szakaszában is. Katona Lajos tanulmányából kiderül, hogy a szó cseh közvetítéssel érkezett a magyar irodalomba, és eredetét tekintve a német *agstein*, vagyis 'borostyán' jelentésű szóra vezethető vissza. (*Katona Lajos irodalmi tanulmányai*, Első kötet, Kiadja a Kisfaludy-Társaság, Bp. 1912., 330–331. l. skk.) Csokonai ismerhette a könyvet, hiszen az először 1730-ban megjelent népkönyvnek volt egy debreceni kiadása is (vö. György Lajos: *A magyar regény előzményei*, Bp. 1941. 203–205. l.).
148. *50 Mértföldről*: „...talál egy Gallyára, fel-üle, ment a' tengeren az ő szolgálvaival, midőn pedig már egy fertály esztendeig vólna a' tengeren [Brunczvik], itt egy éjjel nagy szélvész támadott a' tengeren, és hánya veti őket szverel, a' nagy habok között, ugy hogy, három singnire-is voltak a' víz alatt: itt már a'

Brunczvik Fejedelem nagy veszedelemben volt; és úgy írják felőle, hogy nem meszsze az Akastani hegyhez közelgetvén a' Gallyával, és ezt eszben vévén a' kormányos mesterek, kezdének jajgatni és sirni, mondván: Most már a' szerentsétlenség meg-talált bennünket, de a' mi büneinkért lett ez mind mi rajtunk. Es midőn már ötven mélyföldnre vóltak vólna közel a' hegyhez, meg-üti őket felette igen nagy világossága, és rettenetes nagy erős szele, annak az Akastán nevő hegynek, és egy szempillantásban őket magához voná; mert annak a' hegyenek olly tulajdonsága vagyon, hogy a' mi ötven mélyföldnre előtte vólna, környös-környül, mind magához vonszá, az ő nagy erős szagosságával, akár madár, vad, és egyéb féle állat légyen az, tengeri és földi állat; hal és csuszo masszo állat légyen, ott kell annak lenni, és ott meg-emésztetni: a' hegy alatt mints egyéb, hanem egy szép sik mező, kit Zelátor névű szigetnek neveznek, mely névnek magyarázattya, Gyönyörűséges..." (Két Kronika, 25–26. l.).

Griffmadaron: "...eljöve a' Griffmadár, nagy sebessen repülvén az ő ideje szerint, fel ragadgya bőröstül Bruczvikot, és el-repüle nagy meszsze hegyekre, a' melly helyre alig három esztendő alatt gyalog ember mehetett vólna [...] Azt írják Historikusok az Griff madárról, hogy olly erős és hatalmas, hogy minden körmére-egy lovat fel vehet; és olly nagy állat, hogy egy hegyrül más hegyre léphet, és három körme uja vagyon, minden lábán; ez a' madár nem igen felette sok: mert edgyik a' másikat-is meg észí, ha meg éhezik, és más eledelt nem kaphat." (Két Kronika, 29. l. A népkönyv történetével kapcsolatban vö. Dobossy László: *Egy cseh népkönyv története*, in: uő: *A közép-európai ember*, Bp., 1973., 73–94. l.) Ezt az utalást önmagában nem kell túlértékelní, azonban semmiképp sem túlzás azt állítani, hogy „Csokonai alaposan ismerhette a népköltészet mellett a teljes akkori ponyvairodalmat” (Pogány Péter: *A magyar ponyva tüköre*, Bp. 1978., 261. l.).

151. *Lipsia:* Lipcse.
- 151–152. *Feengeschichtéket mit einem saubern Tittelkupfer* (ném.): tündér történeteket egy szép címlapmetszettel.
157. *abusus* (lat.): visszaélés, jogtalanság.
- 159–161. Az *idylliumos elmerülés* elhelyezése a luxus és a barbarismus között nagyon hasonló megfogalmazásban előfordul az *Amaryllis* előszavában is (Cs/Széppr. 170. l.). A *Luxusnak vétke-sebb neme* kitétel Gvadányira is emlékeztet.
163. *SZÉCHÉNYI Provinciájában:* ld. a 219–221. sorokat és jegyzetüket.
- 169–170. *Zágor Vármegye:* Nem létező vármegyék nevei. Zágor kisközség volt Kis-Küküllő vármegyében.

Berzencze: A történelmi Magyarország területén két Berzence létezett: 1.) nagyközség Somogy vármegye csurgói járásában 2.) Garam-Berzence, kisközség Zólyom vármegye zólyomi járásában, a Garam partján.

174. *in specie* (lat.): nevezetesen, kiváltképpen.
175. **Nagykahiró:** Nagykovács (vö. Zsoldos Jenő: *Zsidó népeleti vonatkozások Csokonai költészetében*, Magyar–Zsidó Szemle 1928., 372–382. l.; Beke Ödön: *Csokonai Dorottytájának toponári muzsikusai*, ItK 1960., 476–480. l.; Cs/ÖM. VI. 748–749. l.).
179. *præcisio* (lat.): pontosság.
200. **Clió:** Kleió, a történetírás múzsája.
201. **Uránia:** a tudományok, főleg a csillagászat múzsája.
203. **Csőkölbén, Hedrahelyen:** vö. Vargha: ArcV. 212–215. l.
- 210–211. **az Első Konzúlnak St. Cloudi Palotájáról:** Napóleon híres kastélya.
213. **Fűsűsné:** Erre utal Fazekas Mihály Fűsüs Ilona álnév alatt írott egyik kritikájának szerzői neve (*Két levél a Dorottyról*, FM/ÖM. 14–24. és 215–217. l.).
217. **Einzug** (ném.): bevonulás.
- 219–221. **N. Méltós. Főispány' ő Exc.jának béiktatásakor tett Solennitásbanól, mely az előtt való nyáron esett:** Széchényi Ferenc 1798-as főispáni beiktatására céloz, erre az alkalomra készült *A' Haza' Templomának Öröm Napja*.
222. **Colonne** (fr.): hadoszlop.
223. **kiókumlálni** (táj., tréf.): kitalál.
226. **apologizál** (lat.): mentegetőzik.
240. **Genus** (lat.): (nyelvtani) nem.
- 246–247. **Te szegény Tükör! és te könyörülő Toilette!**: A tükör toposz Gvadányi művének bevezetőjében fontos metaforaként ismétlődik; bizonyos áthallások itt is jelen vannak.
249. **Stutzer** (ném.): divatbolond, piperkóc.
- trupp** (ném.): csapat.
252. **kifájinúltt** (rég.-ném.): kifinomult.
253. **a' jó Tükör csak reggel hazudik:** A tükör-toposz többször is visszatér, hasonlóan Gvadányi *Ajánló levelének* fordulatához, ahol a *tükör* és a *toalet* a vers, a szatíra metaforizáló megnevezésére szolgál: „Tehát én eztet nemcsak egyedül egy Méltóságban lévő Úrnak avagy Aszszonynak fogom felajánlani, hanem mivel ehhez fogtam 1787. Eszt. Skorpi havának másodikán, és végeztem Bak havának huszodikán, új esztendő ajándéktul az 1788-ban mindnyájának Hazánkban élő érdemes és minden renden lévő Gavallérokknak, és Dámáknak mint tükört bé fogom nyújtani, s nyújtom is; tudván azt, hogy minden Gavallérokknak, 's Dámáknak *Toaletjén:* az az, öltöző asztalán ezen mostani nagy világba tükrök szoktanak lenni,

hogy azokba nézvé, megláthassák, mely renddel rakta reájok a' módit a' kamarás inas, vagy a' Dámákra a' kamarás leány. Táplál a' reménység, hogy ezen tükör-ajándékom azon tükröknél annyival kedvesebb lésson, mivel hogy ez nem Velencében pallérozott Kristályból vagon csinálva, mint azok; egyedül téntából s papirokból áll; mégis ebben jobban fogják magokat főtől fogva talpig meglátni, mint a magokéban. Óhajtom egyedül csak azt, és kérem is, hogy ebbe gyakran méltóztassanak tekinteni, hogy így meglátván magokat, mindazokat, amelyek renden kívül valók és az egészséges elmét felmúlják, nehogy magokon viseljék; sőt mintegy majd bálványozást kiirtsák és számkivessék.

Ha ezen tzeljät munkám eléri, akkor Názóval örömet fogom eztet énekelni:

Ite triumphales circum mea tempora lauri, mert így óhajtott tárgyomhoz jutok.

Vegyék tehát kedvesen ezen újesztendő tükör-ajándékomat Hazánkban élő Gavallérok 's Dámák, és legyenek bizonyosak, hogy vagyok Mindnyájoknak ... Tökéletes Tisztelője a' Szerző." (Gvadányi: i. m. 3–6. számozatlan.)

Flóra: a tavasz istennője.

254. *Párkák: a sors istennői, hárman vannak.*

256. *Románok: A kor szóhasználatának megfelelően Csokonai itt elsősorban kaland-, illetve szerelmi történeteket elmesélő írásokra utal. Földi János meghatározása látszik közelebb állni Csokonai felfogásához: „Ezek valamely véletlen történetnek emlékezetes Históriai, mellyek a' szerentsének sok játéki, a' szorgalmatosságnak sok próbái, sok veszedelmeknek szenvedéseik, a' szeretetnek 's gyűlölségnek sok jeles viszontagsági után, többnyire víg kimenetellel határozott beszédek. Kétfélék: *Kisobbak*, és *Nagyobbak*. Kivált a' nagyobbak többnyire folyó beszéddel írt munkák, a' mai időnek különös gyönyörűségek, a' jó tselekedeteknek és a' tisztességnek legjobb Pályái. Törvényeit, czéljät, 'satb. lásd az Esthetikusoknál.” (Földi 81. l.)*

257. *Cármin Istenasszony: a versírás istennője.*

263. *Epopoea Comica* (lat.): komikus eposz.

265. *Poëma Heroico-comicum* (lat.): komikus hőseposz.

268. *Comisches Heldengedicht* (ném.): komikus hősköltemény.

272. *Carmen* (lat.): ének, vers.

274. *Superintendens Szilágyi: Szilágyi Sámuel, piskárosi, id. (1719–1785) református püspök.*

276. *Praescribál* (lat.): előfizet.

284–288. Az Árpádiással és annak tervezetével való összefüggésekről összefoglalóan ld. az epopoea-tanulmány keletkezéséről írottakat.

- 289–293. *FURCSA*: Földi János szerint a *Vitézi Vers* „Kétféle: *Fontos, és Tréfás* (ensthafte, und Scherzhafte. Comica.)” (Földi 84. l.). A *furcsa* Csokonai saját leleménye (vö. a keletkezéstörténetről mondottakat, valamint az epopoea-tanulmány 448–531. sorait).
- 299–301. Zrínyiről és a Zrínyi-kiadás tervéről ld. az epopoea-tanulmány keletkezése kapcsán frottakat.
314. *híznak* (rég.): hiányosság.
- 329–351. A *Dorottya* cselekményének összefoglalását ld. az epopoea-tanulmány 636–681. soraiban is.
330. *egy és simplex Actio* (lat.): egységes és egyszerű cselekmény.
342. *umbra* (lat.): árnykép.
347. *Niederkomisch* (ném.): alantás.
Possenspiel (ném.): bohózat.
Opera Buffa (ol.): vígopera.
348. *Monodrama* (gör.): egyszereplős drámai mű.
Duodrama (gör.): kétszereplős drámai mű.
364. *Declamatio* (lat., rég.): szavalás, szónoklás.
391. *praetensio* (lat.): követelés, követelmény.
392. *Cyprusi Istenasszony*: Aphrodité, a szerelem istennője.
411. *magányi* (rég.): kérkedő, dicsekvő.
412. *Scriptor Cyclicus* (lat.): a Homéroszt követő kis költők együttes megnevezése.
415. *Butellia* (ném.): hosszú nyakú palack. Az *invokáció* a *Dorottya* 17–24. soraiban található (ld. Cs/ÖM. IV. 137. l.).
423. *kettős Strófa*: páros rímű tizenkettesek.
- 425–426. *jobban szeretek középszerű Original lenni, mint első rangú Fordító*: Csokonainak e mondata visszhangzik (ellenkezve) Kazinczy sokszor megismételt tételében: „minden Origináljaink, még a legjobbak is, nem érnek annyit, mint a' középszerű, 's nem épen rossz fordítások” (1805. március 31., KazLev. III. 304. l.). A Csokonai és Kazinczy között a *Dorottya* kapcsán lezajlott leválváltást ld. Cs/Lev. 298–299. l.
427. *nyaláb* (rég.): csomó, kötet.

8. Előbeszéd [a *Lillához*]

Kézirata

1. MTAK. K 672/II. 7a–13b. (K₁). Másolat, autográf javításokkal.
2. MTAK. K 604. 148a–154b. (K₂). Másolat.
3. MTAK. K 604. 156a–163a. (K₃). Másolat.
4. SpK. Kt. 1728. 27–42. (K₄). Másolat.

Megjelenése

Először a *Lilla* 1808-as, 2. kiadásában jelent meg (hasonmása: 1978., 1979., kiad. Vargha Balázs). A *Lilla* élen közölte Toldy (231–235. h.) és a HG. (I. 443–449. l.), a MM. (II. 230–235. l.) és a MM². (II. 317–321. l.) a tanulmányok között. Újabb, kritikai igényű kiadásai: Unikornis 1993. (I. 215–218. l.); Lilla 1996. (53–56. l.).

Keletkezése

Csokonai a *Lilla* kiadásának szándékát először 1802. február 20-i keltezésű tudósításában hozta nyilvánosságra, a Magyar Hírmondó március 5-i számában (505. sz.). A terv megszületésében nagy szerepe volt Kisfaludy Sándor *Himfy*jének, amely 1801-ben jelent meg; ennek inspiráló hatását Csokonai is említi. A hamar népszerűvé vált szerelmi dalciklus nemcsak ötletet és formát adhatott Csokonainak, de egyben vetélkedő kedvét is felélesztette. Az 1802. augusztus 15-én keltezett újabb előfizetési felhívásban (Cs/Felj. 45/I. sz.) a *Lillát* és a *Dorottyt* egyaránt szeptember végére ígéri, s 1804. február 14-i, Kazinczyhoz szóló levelében (Cs/Lev. 289. l.) azt írja, hogy ugyanezen a napon küldte el a *Lilla* kéziratát Landererhez Kassára, nyomtatni. Ezt megelőzően a nyáron gróf Erdődy Zsigmondnéhoz írt levelet (Cs/Lev. 189–190. l.), melyben támogatást kért a kötet kiadásához, felemlítve korábbi (somogyi) ismeretségüket, s a júniusi debreceni tűzvész által súlyosított anyagi helyzetét is. Válasz azonban egyáltalán nem érkezett. Ilyen körülmények között a szeptember végét megelőző ígéret nyilvánvalóan irreális volt. A szeptember 10-i Magyar Hírmondóban csak annyi szerepel már, hogy az említett munkák éppen sajtó alatt vannak, s – mintegy mutatóványként – közlik A' *Pillangóhoz* című verset. A kötet egyébként a cenzorhoz is legfeljebb csak ebben az időben kerülhetett, így már csak ezért sem volt realitása a korai megjelenés reményének, vagy inkább ígéretének. A kassai cenzor, Sáfár Imre kifogásolnivalókat talált a versekben, s 1802. november 26-án döntés végett Budára küldte a kéziratot. Madarassi Ferenc cenzor 1803. február 17-én véleményezte, majd március 27-én kiadta az engedélyt a nyomtatására, bizonyos törlések előírása mellett (vö. minderről a levéltári forrásokat is idézve *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*, kiad. Mályuszné Császár Edit, Bp. 1985., 155. l.). Csokonai így legkorábban április folyamán kaphatta vissza kéziratát, elvégzendő a javításokat. Május 19-én ismét levélben fordult Erdődy Zsigmondnéhoz (Cs/Lev. 262–264. l.), remélvén, hogy könyvecskéje három-négy hét alatt megjelenhet; ezúttal kapott tizenkét arany támogatást (Cs/Lev. 332. l.). A kötet azonban nem jelent meg Csokonai életében.

A *Lilla*-ciklus kialakításának folyamata tehát közvetlenül 1802 tavaszától 1803 tavaszáig tartott (minderről részletesen ld. Lilla 1996.,

28–35. l.; valamint Vargha:ElőK. 23–32. l. és Cs/ÖM. I. 269. l.). Az előbeszéd azonban csak a cenzorálással párhuzamosan készülhetett, feltehetően több szakaszban. A Kazinczy-hagyatékban, valamint a Sárospatakon fennmaradt másolatok tartalmaznak ugyanis egy ajánlást Erdődynek: „*Mélt. Mogyorókeréki Gróf Erdődy Zsigmondné született Tolnai Festetics Mária Asszonynak Ő Nagyságának tellyes tisztelettel ajánlja / Debrecenyben. Febr. 16. 1803. / a Lilla szerzője*”. A keltezés majdnem pontosan egybeesik Madarassi cenzor véleményének keltével. Ha a cenzúrai példány tartalmazta egyáltalán az előbeszédet, akkor az még valószínűleg nem a végleges változat volt, ahogy nyilván a ciklus sem a végső formájában járta meg a cenzúrárt, hiszen a tisztázati példányban nem volt meg a két Bürger-fordítás (*Lilla búcsúzólgjai, Az utolsó szerencsétlenség*). Az előbeszéd utolsó bekezdése pedig csak a cenzúrai kézirat visszakapása után íródhatott, hiszen ebben Csokonai azt mondja: „*kézírásom a Felséges Királyi censurán tartózkodván, hozzá éppen most juthattam*”. Ez az „*éppen most*” – a fennmaradt hivatalos iratok dátumai szerint – 1803 áprilisában, májusában lehetett. Az előbeszéd tehát legvalószínűbben az 1803 februárjától májusáig terjedő időszakban keletkezett, több fázisban.

Fennmaradt az előbeszéd kéziratos vázlata (MTAK. K 672/II. 13a.):

Metrum.

Régiség.

Plánum.

Több is lesz.

Variatio.

Tűz: késedelem: 10 árkus

Kóta.

Jegyzések.

Nb. Te halvány hold bús világa. Szabó L.lo. etc.

Ha tetszik lesz több is

Szövegkritika

A *Lilla* előbeszédének mindössze másolati példányai maradtak fenn, első kiadása pedig csak a költő halála után jelent meg. A kiadás nem teljes (elmaradt az értelmét vesztett utolsó bekezdés), s nem is a költő gondozta azt, viszont az egyik másolaton (K₁) megtalálhatóak Csokonai szisztematikus autográf javításai, így ezt tekinthetjük autorizált változatnak. A másik három másolat és a kiadás ehhez képest szövegű, itteni részletes összevetésük nem látszik szükségesnek. Alapszövegünk esetében, lévén hogy másolat, nem jelzünk minden egyéni rövidítést és áthúzást (van belőlük szép számmal), csakis a Csokonaitól származó javításokat részletezzük, valamint emendálásainkat tüntetjük fel.

3. K₁: *tsak* A sor fölött betoldva.
16. K₁: *igéző idéző-ből* jav.
18. K₁: *irtózni* em.
19. K₁: *Gratziákat gatziaákat-ból* jav.
26. K₁: *és azután* A sor fölött betoldva.
28. K₁: *Öregek öregek-ből* jav.
35. K₁: *ha <én> ezt A nekem* a sor elé betoldva.
36. K₁: *<koresszirozom>* A *caressérozom* az áth. szó elé, a margón betoldva.
- 36–37. K₁: *Ha <találhat> Himfy mellett ... kedvességet, <azt> véletlen* A *találhat ez, azt* a sor fölött és a sor előtt betoldva.
- 42–43. K₁: *szorúltak* A sor fölött betoldva, a mondat végéről áthelyezve ide. Az egyeztetés hibás (*a' mi – szorúltak*), em.
44. K₁: A bekezdés előtt *NB.* jelzés, valószínűleg az új bekezdést jelöli (ld. a 145. sort is).
47. K₁: *<rendel> renddel* A szó fölött, a sor elé betoldva.
- 48–52. K₁: *ilyen a' XVII Dal ... paraphrasizálódott* E rész a margón haránt irányban írva található, Ψ jellel utalva szövegbeli helyére.
49. K₁: *Liget <és a'> melly*
52. K₁: *paraphrasizálódott* A szó eleje (*pa*) jav. ebből: *pha*.
53. K₁: *Egy néhányat <a' mi> másnak*
54. K₁: *<élő>személynek* Az *élő* az áth. szó fölött, a másiktól különválasztva van betoldva.
59. K₁: *sztvem' <nek>*
60. K₁: *álhat <ott, 's>* A *ván* az áth. rész fölé írva.
62. K₁: *<Sedius> Schedius* Az áth. szó alatt betoldva.
75. K₁: *éppen meg <lessz> fordítva* A *lenne* az áth. szó fölött betoldva.
78. K₁: A *reá-ba* az *e* utólag betoldva, a sor fölött.
82. K₁: *Schedius* A *ch* utólag toldva a szóba.
84. K₁: *monotoniat* em.
107. K₁: *továbba* em.
121. K₁: *ara* em.
- 128–129. K₁: *arra <meg a'> barátság nem kötelez.* A két szóvégződés (az *-omtól* és a *-tetem*) utólag toldva a szavakhoz.
145. K₁: Az előző sor végéről a mondatkezdő *A'*-t áthelyezi, s *NB.* jelzéssel jelöli az új bekezdés kezdetét.
147. K₁: *barbarusoknak* A többes szám jele (*ok*) utólag toldva a szóba.
- 150–151. K₁: *neve <t>tségesebb <é>* Az *é* kérdőszócska a sor fölött, önállóan betoldva.
152. K₁: *Alcaicus, Glyconicus* A szókezdő nagybetűk kicsikből jav.
156. K₁: *azokra* Sor fölötti betoldás.
- 159–160. K₁: *Gessneré* em.
162. K₁: *<szűk derekát> Kantusát* Az áth. szavak fölé írva.
164. K₁: *<Párizsi> mai* Az áth. szó fölé írva.
165. K₁: *ötet* A sor fölött betoldva.

166. K₁: <ugyan> *részemről* Az áth. szó fölé írva.
 169. K₁: *jószengenek* Különválasztottuk.
 170. K₁: <Zaffikus> *Sapphicus* Az áth. szó elé, a margón betoldva.
 173. K₁: <Zaffikus> *Sapphicus* Az áth. szó fölé írva.
 184. K₁: *Közönség-től* Az előtt az áth. rag fölé írva.
 186. K₁: *F. [=Felséges]*
 188. K₁: *hatra* em.
 191. K₁: <hátra lévő> *további* Az áth. szavak fölé írva.
 193. K₁: *úgy fogadná* Utólag betoldva a sor fölött.
 193–194. K₁: *Lantomnak <aprólékos> zengéseit úgy fogadná* Az ezen *aprólékos* az <aprólékos> fölött betoldva, a *zengéseit* végződése -ét-ből jav.
 194–195. K₁: *Kaspiumi* Sor fölötti betoldás.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A *Lilla* előbeszédének szakirodalma elvlaszthatatlan magának a ciklusnak az irodalmától. Lényegében minden monográfiusa szót ejt a *Lilláról* valamilyen mértékben, de születtek kimondottan a kötettel foglalkozó művek is: Baróti Dezső: *Lilla, avagy egy poétai román*, in: uő: *Árnyékban éles fény*, Bp. 1980., 193–264. l.; Szilágyi Ferenc: *Egy ismeretlen Lilla-vers töredéke s a Lilla-ciklus filológiai és érzelmi hitele*, in: Szilágyi: CsMűv. 286–343. l.; Zentai Mária: „*Erzékeny dalok*” vagy „*poétai román*” (Csokonai *Lilla-ciklusának kötetkompozíciója*), *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, Szeged 1988., 91–108. l.; *Lilla* 1996., 1–50. l.

1. *Himfy szerelmei*: Kisfaludy Sándor (1772–1844) *A kesergő szerelem* című, 1801-ben megjelent dalciklusa, amely 20 epikus jellegű énekből és az ezeket követő 10–10 dalból áll; a név nélkül megjelent mű címlapján ez az összefoglaló cím áll.
2. *Erató*: a szerelmi költészet múzsája.
16. *Cyprus' boldog Szigete*: Aphroditének, a szerelem istennőjének kedvelt tartózkodási helye.
19. *Gratziák*: „a' Kellemesség' három Isten asszonykájí” (Tav/j.). *Amorok*: a szerelem kis istenségei.
20. *Catarakta* (gör.): zuhatag, vízesés.
36. *carreséroz* (fr.): behízeleg.
46. *Román* (rég.): regény. A *Lilla-ciklus* kompozíciós elveiről ld. *Lilla* 1996., 36–48. l.
- 49–50. *Campe' magyarra fordított Psychológiája*: Joachim Heinrich Campe (1746–1818) rousseau-i elveket valló német író, akinek *Kleine Seelenlehre für Kinder* című munkáját Csokonai közeli kollégiumi barátja, Nagy Sámuel (1773–1810) fordította le és adta ki 1794-ben (*Psychologia Cápéből*). A kérdéses átíratot a vers mellett ld. *Lilla* 1996., 75. l.

51. *Gessner Daphnisa*: Salomon Gessner itt említett fordítása ugyancsak Nagy Sámuelről származik (*Daphnis*. – *Az első hajós*. Pozsony 1797.). A kérdéses részt a vers mellett ld. Lilla 1996., 97–99. l. E mondatot Csokonai utóbb elhagyta az előbeszéből, minthogy *A Feredést* a cenzor törölte a kötetből.
52. *paraphrasis* (gör.): szabad átírat.
- 52–53. *van ollyan is a' mellyik 1802^{be} jött ki a' semmiségből*: a két Eurydice-vers, *Az Éjnek Istenihez* és *A bátortalan Szerelmes* (ld. minderről Lilla 1996., 31. l.).
57. *erótikus Iró*: Erató múzsa költője, vagyis szerelmi költő.
- 62–63. *Schedius Úrnak Magyar Országról való Hónapos írása*: Schedius Lajos (1768–1847) a pesti egyetem esztétikai tanszékének tanára, *Zeitschrift von und für Ungern* címen (1802–1804) havonként megjelenő, német nyelvű lapot szerkesztett – mint címe is mondja – Magyarországról és Magyarországnak szóló információk közlése céljából. Itt jelent meg a *Himfy*ről szóló bírálat, magának Schediusnak a tollából (1802., I. kötet, 2. füzet) (vö. Fried István: *Schedius Lajos és folyóirata*, MKSz. 1981., 81–94. l.).
64. *Himfy szerelmeinek második Darabja: A boldog szerelem csak 1807-ben jelent meg, együtt az első ciklussal, de Kisfaludy Sándor már A kesergő szerelem írása idején tervezte a folytatást.*
71. *rubrika* (lat.): rovat.
92. *tensio* (lat.): feszültség.
94. *Petrárka*: Francesco Petrarca (1304–1374) olasz költő, a szerelmi költészet egyik fő mintája az európai irodalmi hagyományban, Kisfaludy példaképe a Himfy írásakor.
100. *Epigrammai evolutio* (lat.): epigrammai kifejlés, vagyis tömör, csattanós befejezés.
103. *contrast* (lat.): ellentét.
oxymoron: retorikai eszköz, értelmileg egymást kizárni látszó ellentétek összekapcsolása egy (nyelvtani) szerkezetbe.
- 105–106. *oxymel* (lat.): ecetméz, ecet és méz keverékéből készített gyógyszer.
122. *scythia*: ld. az *Előbeszéd [A' Tavaszhoz]* 60. sorának jegyzetét.
125. *Fernéynek Ura*: François-Marie Voltaire (1694–1778) a Genf melletti Ferney-ben lévő kastélyában töltötte élete utolsó két évtizedét.
130. Az itt következő fejtegetésekben a XVIII. század végi magyar irodalom verstani vitáira utal, amelyben a magyarosnak tekintett ütemhangsúlyos és az (antik, illetve modern, nyugat-európai) időmértékes verselés képviselői ütköztek meg (vö. Kecskés).
136. *Ámphibium* (gör.): kételtű.
144. *numerósus* (lat.): ritmikus.

- 146–147. *verbunk, mánét*: tánczenék (az utóbbi: menüett).
148. *Lavota Úr*: Lavotta János (1764–1820) zeneszerző, a magyar verbunkos zene (erre utal itt a költő) egyik kiemelkedő alakja. Csokonai állítólag többször találkozott Lavottával, s voltak kottái is tőle.
150. *inconsequens* (lat.): következetlen.
- 152–153. *Alcaicus...*: antik időmértékes versformák, strófaszerkezetek.
158. *Virgilius*: Vergilius (i. e. 70–19).
159. *Tasso*: Torquato Tasso (1544–1595).
162. *Virág Úr*: Virág Benedek (1754–1830) az antik időmértékes ódaköltészet köztiszteletben állott, jeles képviselője a magyar irodalomban.
Kantus (rég.): egybeszabott, ujjas bő felső ruha.
Ioniai Zóna: görögös öv (Ionía a görög kultúra egyik központja volt).
- 162–163. *Himfy Úr*: A *kesergő szerelem* Himfy álnéven jelent meg, ezt fogadta el a közvélemény is. Csokonai tudta, hogy Kisfaludy Sándor rejtőzik e név mögött, 1802-ben verset is írt hozzá.
173. *Sapphicus XLIV^{akt}* Dal.: A' Békekötésre.
174. *Anacreoni, XXXIII.*: A' Szepplő.
175. *Anapaesticus, IV.*: Édes keserűség.
Trochaicus, VII.: A' Rózsabimbóhoz.
Iambicus, XXXVI.: Lillám' szácskája.
176. *Trochaico-jambicus, XLIII.*: Újesztendei gondolatok.
177. *Iambicus, XIV.*: A' Duna' nimfája.
Trochaikus, XVI.: Az alvó Lilla felett.
178. *XVIII.*: Déli aggodalom.
XLVI.: Habozás.
- 182–195. Ez az utolsó bekezdés végül nem került kiadásra, hiszen a költő halála után nem lett volna értelme.
182. *munkáim ezen Csomójának...*: három kötetesre tervezett kiadásának elhúzódnása miatt mentegetőzik.
- 184–185. *a' tavalaj rajtunk keresztül ment tűz*: az 1802. június 11-i nagy debreceni tűzvészre céloz, amelyben az ő háza is nagyrészt elpusztult.
187. *éppen most*: 1803 áprilisa, májusa körül.
- 189–192. *az apróságokon keresztül esvén...*: „A' többi fordításokat pedig és eredeti Poémáimat most mind egy sorig kinyomtatatom: hogy Szekrényembe tovább ne hányódjanak 's gondviselésektől is megszabadulván, ezzel az egy Ártikulussal is szabadabbá tegyem életemet. Ezt ha végre hajthatom: Músámat is a' Közpiatról, a' Nép' szeme elől magamhoz beszóllítom, és édes esméretlen magánosságomba dolgozom véle halálom' Napjáig azon az Heroica Epopeián, melyet Arpádról, vagyis a' Magyarok Kijöveteléről kívánok a' Maradék' számára Homérus' és Tasso' nyomdokin készíteni” – írta már Festetics

Györgynek szóló, 1801. április 10. körüli levelében is (Cs/Lev. 122–123. l.). Az Árpádiász-tervről ld. még az epopea-tanulmány 596–700. sorait.

Kaspiumi trombitaszó: Csokonai a „lant” „trombitá”-ra cserélésével szimbolizálta a szerelmi dalköltéstől a buzdító, vitézi költészethez fordulását (ld. pl. *A' vitézkedő magyarokhoz* című versét 1797-ből), az ellenkező irányú váltást pedig ennek fordítottjával (pl. *A' Békekötésre* című versben) (vö. Debreczeni 113–116. l.). A „Kaspium” (=Kaszi-tenger) a magyarok őshazájára és ezen keresztül saját honfoglalási eposzára utal.

9. Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra

Kézirata

1. MTA. K 755. 18a–23b. és 25a–27b. (K₁). Autográf fogalmazvány, a 25a–27a kisebb, fél levélnyi terjedelmű lapokon.

2. MTA. K 668. 93a–110a. (K₂). Idegen kéztől eredő másolat, az 58b., 64b., 107b–108b. üres.

Megjelenése

Csokonai életében nem jelent meg, először Márton József adta ki az AD. külön lapszámozású jegyzeteiként (AD/j., 1–56. l.). Toldy 1802-es évszámmal közli (291–322. h., önálló cím nélkül az *Anacreoni Dalok* előtt, illetve alatt), s a jegyzetben utal az 1806-os bécsi kiadás, valamint a kéziratok néhány eltérésére (935. h.). A HG. Toldy alapján adta ki (I. 187–209. l.), az MM. -ben és MM². -ben pedig a tanulmányok között jelent meg *Jegyzések és értekezések az Anákreoni Dalokra* címmel (II. 204–223. l.; II. 298–313. l.).

Keletkezése

A töredékben maradt jegyzetek és ezek lapalji jegyzetei az AD. kötetéhez készültek, tehát a két mű keletkezése szorosan összefügg. 1801. május 19-én Csokonai levelet írt Márton Józsefnek, akit még a debreceni kollégiumból ismert (ld. Cs/Lev. 621. l.), arra kérve őt, keressen Bécsben egy nyomdát, ahol *Minden Munkáját* kinyomtathatná (vö. Cs/Lev. 128. l.). Márton 1802. március 2-án jelezte, hogy talált nyomdászt (vö. Cs/Lev. 174–175. l.), a költő pedig 1802. októbere után küldte el az AD.-t Bécsbe (vö. Vargha:ÉlsőK. 41–42. l.). November 26-án Márton közölte:

„Vettem igen kedves levelét tegnap, és abba zárt gyönyörű Munkáit” (Cs/Lev. 214. l.) – ez lehetett az AD. is (vö. Cs/Lev. 742. l.), amely decemberben már minden bizonnyal Bécsben volt, hiszen Márton 1802. december 7-i levelében azt írja, hogy „az új betűket varom meg, nem akarom kopottal nyomtatni az Anakreoni dalokat”, és sürgeti az „Anacreont”, azaz a kötethez fűzött értekezést (vö. Cs/Lev. 216., 746. l.). Márton szeretne volna minél hamarabb elkezdni a dalok nyomtatását, de hiába. 1803 elején két levelében panaszodik (1803. január 14. és február 9.), hogy beadta a kötetet a cenzúrára, de még nem kapta vissza (vö. Cs/Lev. 231., 237. l.). A Magyar Hírmondó viszont már 1803. február 11-én hirdette az „Anacreont” – ez kiderül Kazinczy és Nagy Gábor értesítéséből (vö. Cs/Lev. 242., 783. l.).

Miután Csokonai elküldte Bécsbe az AD.-t, 1803 elején hozzákezdett a jegyzetek megírásához. Ezekre azért volt szükség, mert a könyvecske nagyon vékonynak ígérkezett (vö. Vargha: Elsők. 42. l., valamint AD. III–IV. l.). A költő tehát megpróbálta ismerőseitől minél gyorsabban megszerezni a tanulmányhoz szükséges műveket: február 28. és március 1. között levelet írt Kazinczynek: *„Hafiznak az Életét gyűjtögetem most, ki a' tenerumban legelső Napkeleti Poéta: de nem tudom, hol kaphatnék a' Revitzky Specimen Poëseos Persicaet? A' mi Bibliothecánkban nem találhatik. – Nints é a' Tekintetes Úrnak Gleimja, és a' Degen' vagy Schneider Kiadásából való Anakreonja? Nints é új Editióú Eschenburgja, a' Beyspielsammlungjával együtt? Szükségem volna még egy német Batteuxra, akár a' Ramler' akár a' Schlegel' fordításából volna, és egy Sulzer' Lexiconjára. Mind ezekből semmit sem találni nálunk. A' mi belőlök a' Tekintetes Úrnak megvagyon, kérem méltóztassa nékem az első lehető moddal megküldeni; hogy az Anakreon' és Hafiz' Életéről 's az Anakreoni és Persa Poézisről való Értekezésemet annál tökéletesebbé tehessem. Az Anacreoni Daljaim' elejébe akarom azt tenni, mind azért hogy a' Könyvetske vastagabbodván formásabb legyen, mind azért hogy azon Értekezés által Interesszéje nevedjen”* (Cs/Lev. 244., 788–789. l.). Kazinczy csak Sulzer művét tudta elküldeni (1803. március 2.): *„Sulzernek Lexiconát ajándékban küldöm az Úrnak. [...] Batteux-met Szabó Lászlónak adtam [...] Az én Dégeni Anacreonomat Földinétől kérje az Ur, Eschenburgom pedig, ha egy Szirmay Kisasszonynál nincs, Nagy Gábor kedves barátunknál van. Gleimomat Aszód bírja használatlanul.”* (Cs/Lev. 247., 250., 794–795. l.). Ha összevetjük a fennmaradt fogalmazványt az AD/j. szövegével, kiderül, hogy az utóbbiban Sulzernek már az a kiadása szerepel, amelyet Csokonai megkapott Kazinczytól, és amely ma is megtalálható a DebrK.-ban (vö. Cs/Lev. 795. l., valamint a szövegkritikai jegyzetek 28. és 116. soraihoz fűzött magyarázataival).

A többi kért könyvről kevés adatunk van: az *„új Editióú”* Eschenburgról kapcsolatban annyit tudunk, hogy a fogalmazványon az 1789-es (Stuttgart), az AD/j.-ben viszont az 1783-as (Berlin–Stettin) kiadás szerepel (ld. a szövegkritikai jegyzetekben a 60–61. sorok magyarázatát). Ezek szerint nem sikerült megszerezni az új kiadást (Stuttgart 1789).

Reviczky Károly Imre (1736–1793) művére (*Specimen Poeseos persicae...*, Vindobonae 1771.) a perzsa költészetéről és Háfiz életéről szóló értekezéséhez lett volna szükség (vö. Cs/Lev. 789., 866. l., valamint Fekete Csaba: *Csokonai tanulmányai*, StudLit. 1986., 84–85. l.). Több ismerősnél próbálkozott Csokonai: kérte Mártontól, de sikertelenül (vö. Cs/Lev. 292. l.), majd Széchényi Ferenchez folyamodott. Szerette volna kikölcsönözni a könyvtárából (vö. Cs/Lev. 302., 868. l.), de kiderült, hogy csak helyben olvashatta volna (vö. Cs/Lev. 309. l.). Ez nem történt meg, ugyanis 1804. június 14-én arról számol be Kazinczynak, hogy nem jutott hozzá a keresett munkához, és éppen a „*Hafiz és a’ Persiai dolgok miatt*” nem tudja befejezni a tanulmányát (vö. Cs/Lev. 300., valamint 789. l.). Az AD/j. fennmaradt szövege azt erősíti meg, hogy később sem szerezte meg. A jegyzetek a XV. dal után szakadnak félbe (*Keser’édes*), az utolsó lábjegyzet Jones-ra vonatkozik, aki bőségesen merített Revitzkyből (vö. Cs/Lev. 789. l.). Az *eltávozás, A’ tavasz és A’ Hafiz’ sírhalma* (AD. 39–59. l.) című versekhez már nem készült magyarázat.

Degen Anakreón-kiadásával kapcsolatban bizonytalan, egymásnak ellentmondó adatokkal rendelkezünk. Annyit tudunk, hogy Márton József küldött a tanulmányhoz könyvet vagy könyveket. 1804. március 4-i levelében ez áll: „*Odes d’ Anacréon. de 31 ft. ’s egynehány kr. a’ mint bele van írva. Degentől*” (vö. Cs/Lev. 292. l.). Az AD/j.-ben viszont azt írja Csokonai, hogy „*Dégennek sem kiadását, sem Értekezését fel nem találhattam*” (vö. a 128–129. és 142–144. sorokkal és jegyzetükkel). Eszerint későn kapta meg a könyvet, nem tudta már feldolgozni, mert Bécsben volt a kézirat. Ez azt igazolná, hogy az AD/j. elkészült része 1804 márciusa, a könyv megérkezése előtt keletkezett (vö. Vargha:Elsők. 46. l., Cs/Lev. 789–790. l.). A másik lehetőség szerint tévedés történt, mivel Degennek nincsen francia nyelvű Anakreón-kiadása, a jegyzetek között viszont szerepel egy francia nyelvű Anakreón-kiadás, *Odes d’Anacréon*, de ez Gail munkája. Erről tudjuk, hogy Csokonai nagyon dicsérte, sőt Márton szerint ennek mintájára akarta kiadni saját dalait. A könyvben olvasható kéziratot bejegyzés szerint a költő Bécsből szerezte a kötetet (vö. a Tárgyi és nyelvi magyarázatok 219–224. soraival és jegyzetükkel), a fogalmazványból pedig kiderül, hogy e kiadás adatai utólag kerültek a szövegbe (ld. a 219–224. sorok szövegkritikai jegyzetét). Mindez elbizonytalanít bennünket abban, hogy Márton valóban Degen kiadását küldte el, valószínűbb, hogy Gail munkáját, vagy esetleg mindkét könyvet.

Mialatt Csokonai a jegyzetek elkészítésén dolgozott, az AD. nyomtatása továbbra sem kezdődhetett el. A költő 1803 áprilisában Bécsbe akart utazni, hogy előmozdítsa a kötet ügyét, terve azonban nem valósult meg (vö. Cs/Lev. 221., 227., 759. l.). Április 27-én levelet írt Johann Christian Engelnek, aki – mint Mártontól megtudta – cenzori tevékenységet is vállalt (vö. Cs/Lev. 806. l.), és kérte, hogy ha lehetséges, gyorsítsa meg az AD. cenzúrázását (vö. Cs/Lev. 257–259. l.). 1803. június 17-én – néhány törléssel – végre engedélyezték a kiadást (vö. Cs/Lev. 273.,

828., Vargha:ElsőK. 41. l.). Márton a különleges papírra nyomott 12 példányból egy (vagy két) mintapéldányt küldött Csokonainak, és másokhoz is eljutott néhány darab (vö. Cs/Lev. 287., Cs/ÖM. I. 268–269.). A jegyzetekből elkészült részt 1803. június 17. után, miután az AD. nyomtatása elkezdődött, Csokonai elküldte Bécsbe, azonban a munkát nem hagyta abba. Márton 1804. március 4-én arról tudósítja, hogy az „Ertekezések már Engel Úr kezében vagynak”, viszont az is kiderül a levélből, hogy még várja a folytatást: „duplumba küldje Lelkem Barátom az Úr a’ többit is”. Ekkor küldi el „a’ hibázott A B C D X Hh. arkusokat”, talán az AD/j. eddig elkészült részének korrektúráit (vö. Cs/Lev. 292., 854–855. l.). Az ismerősökhöz frott levelek szintén azt erősítik meg, hogy Csokonai tovább munkálkodott, kereste a hiányzó könyveket. Az utolsó erre vonatkozó adat Széchényi Ferenc már idézett 1804. szeptember 5-i levele a Revitzky-könyv ügyében.

Mivel a munka nagyon elhúzódott, az előfizetők egyre türelmetlenebbé váltak. 1804. július 4-én Halka István panaszolja, hogy „Anakreonnak híré se hallottam” (vö. Cs/Lev. 304. l.). A kötet Csokonai életében nem is jelent meg, csak 1806-ban, 1803-as évszámmal (ezt több bizonyítékkal támasztja alá Szilágyi Ferenc, vö. CS/ÖM. I. 268–269. l.). A kései megjelenés okai – mint Márton Józsefnek az AD. kötetéhez írott előszavából kiderül – a kiegészítések töredékessége, valamint „a’ sok kedvetlen környüállások” voltak (vö. AD. III–VII. l.). Vargha Balázs szerint ezzel a Csokonainéval folytatott vitákra utalt, ami lehetetlenné tette, hogy korábban hozzájusson a kézirathoz, és kiadja azt (vö. Vargha: ElsőK. 48–50. l.). Fia halála után ugyanis Csokonainé intézkedett a félben maradt művek ügyében: 1805. május 17-én Szentgyörgyi Józseffel levelet íratott Bécsbe, ebben panaszolta, hogy „az Anakreoni dalok dolga felől olly’ reménységben voltam, hogy az már sokkal tovább haladt”. Utalt Csokonai egyik feljegyzésére (CsEml. 579. l.), valamint Márton 1803. április 7-én, illetve 1803. június 17. után frott levelére, majd pontos elszámolást kért (Vargha:ElsőK. 48–49. l., CsEml. 213., 588. l., Cs/Lev. 251., 273. l.). Hamarosan intézkedett, hogy Obernyik József, egykori debreceni diák másoltassa le a *Jegyzések és Ertekezések...* szövegét. Ez meg is történt (vö. Vargha:ElsőK. 50. l., CsEml. 235., 591. l.), a válaszlevélből azonban kiderül, hogy a másolónak súlyos gondjai voltak a szöveggel: „Az Anakreoni Dallokra való jegyzéseket le írtam [...] Különösen, a’ Jegyzésekre való jegyzéseket, citált írókat nem is hagytam írni. olvasott ember kell a’ra – a 7dik oldalra való jegyzés csak egy darab papiroson volt, azt sem jól írta a parialó, ő is szinte úgy külön írta mint az originálb[an] külön volt.” (CsEml. 235. l.). Vargha Balázs a 7dik oldallal kapcsolatos megjegyzés alapján arra következtetett, hogy a nyomtatásból kimaradt egy jegyzet, ugyanis a *Jegyzések és Ertekezések...* 7. lapján ezt olvashatjuk: „Anakreon, (a’ kiről alább az I. Kieresz-kedésben)”. Valóban nincsen a kötetben „Kieresz-kedés”, de ennek semmi köze Obernyik József megjegyzéséhez, ami nem a nyomtatásra, hanem a fogalmazványra, az AD. 7. lapján olvasható vers jegyzetére vonatko-

zik: itt ugyanis egy hosszabb terjedelmű részt áthúzott Csokonai, mellé NB. megjegyzést tett, és egy másik lapon javította. A másoló azonban csupán a NB. jelzést szúrta be a szövegbe, és hűségesen követve a kéziratot, az ide tartozó sorokat a jegyzetek végére, külön lapra írta (ld. a szövegkritikai jegyzeteket).

A kinyomtatott kötet és a fogalmazvány egybevetése megerősíti Toldynak azt a feltételezését, hogy Márton József nem a fennmaradt fogalmazvány alapján adta ki a *Jegyzések és Értekezések...* szövegét (vö. Toldy 935. l.), a másolat fölhasználását pedig egyértelműen kizárják a másolási hibák (vö. a szövegkritikai jegyzetekkel). Csokonai egy pontosabb, bővebb tisztázatot küldhetett el Bécsbe (több eltérés bizonyítja ezt, ld. a szövegkritikai jegyzeteket, főleg a 18., 50–51., 97–99., 135. és 163–183. sorokét), így Mártonnak nem volt szüksége arra a kéziraatra, ami a családnál volt. A „kedvetlen környulállások” vonatkozhatnak a kedvezőtlen anyagi körülményekre is, hiszen végül Rhédey Lajos gróf támogatásával jelent meg a mű (vö. AD. V. l.). A Márton által használt kézirat nem sokkal lehetett későbbi, mint a fennmaradt fogalmazvány, hiszen a jegyzetek mindkét szövegben ugyanott szakadnak meg: *A Keserű c. versnél* (AD. 37–38. l.).

A levelezésből és az AD. előszavából az is kiderül, hogy Csokonai a megjelentnél lényegesen bővebbre tervezte a kötetet. Kazinczynak ugyanis azt írja, hogy „az *Anakreon*’ és *Hafiz*’ *Életéről*’ s az *Anakreoni és Persa Poéziséről*” ír tanulmányt (vö. Cs/Lev. 244. l.), az előbeszéd szerint pedig növelni szándékozott az AD.-t „egy tudós *Előljáró Beszéddel a napkeleti Poézis természetéről; Nótákra szabott Dalokkal az Anakreon Párisi pompás kiadása szerint; és még némelly Jegyzésekkel az Anakreoni Dalokra [...] az utolsót elkészítette*” (vö. AD. III–IV. l.). A *Jegyzések és Értekezések...* kéziratába utólag beillesztett lapon (24ab) fennmaradt egy töredékes fogalmazvány *Anakreón életéről*, amelyet a kezdő szaváról *Anakreon* vagy *Anacreon* címen említettek (Toldy 836–839. h., MM. II. 223–226. l.). A korábbi feltételezések szerint ez lett volna az egyik értekezés, az „*I. Kiereszkedés*” (vö. Toldy 836. l., Vargha:ElőK. 50. l.), azonban ez inkább kivonatnak, följegyzésnek tekinthető. Barnes latin nyelvű *Anakreón-életrajzából* (vö. Barnes(ius) III–LXXV. l.) jegyezte ki magyarul a költő a legfontosabbnak tartott gondolatokat, számokkal utalva a mű megfelelő paragrafusaira. Minden bizonnyal a *Jegyzések és Értekezések...* szövegéhez készült ez a fogalmazvány, talán az *Anakreón életéről* szóló értekezés alapja lett volna. Keletkezésük is körülbelül egy időszakra tehető (erre vonatkozóan eligazít bennünket a kéziraton olvasható két keltezetlen levélrészlet, vö. Cs/Lev. 347., 929–930. l., valamint CsEml. 211. l.). Mivel azonban nem összefüggő tanulmányról, hanem följegyzésről van szó, ezért ezt a kritikai kiadásban a följegyzések között közöljük.

Összefoglalva a *Jegyzések és Értekezések...* keletkezéséről mondottakat, a jegyzetek zömének megírása 1803 tavaszára, az AD. Bécsbe kerülése utáni időre tehető. Ezt erősítik meg azok a levelek, amelyekben Cso-

konai könyveket kért ismerőseitől (1803. február 28. és 1804. június 14. között). Sulzer lexikonát 1803. március 2. után kapta meg. A jegyzetek egy részét 1803. június 17. után küldte Bécsbe, miután a cenzúra engedélyezte az AD. nyomtatását. 1804. március 4-én az „Értekezések már Engel Úr kezében vagynak”, de Márton még várja a folytatást. Az addig elkészült rész korrekcióit is ekkor küldhette el, valamint egy Anakreón-kiadást, valószínűleg nem Degen, hanem Gail, esetleg mindkettőjük munkáját. 1804. március 4. után nem maradt fenn egyetlen darab sem Márton és Csokonai levelezéséből. Csupán feltételezhetjük, hogy legalább egyszer még küldött kéziratot a költő Bécsbe, amelyen már Gail műve is szerepelt. Valószínűleg haláláig dolgozott a hiányzó jegyzeteken és az értekezésen. A nyomtatást nem érte meg, hiszen az csak 1805. június 17., Csokonainé Bécsbe küldött levelének megírása után kezdődhetett, s nem a fennmaradt fogalmazvány, nem is annak másolata, hanem egy olyan tisztázat alapján, amelyet Csokonai még halála előtt küldött Bécsbe. Márton József a kötet előszavát 1806. szeptember 24-én írta meg, ekkor készülhetett el a végleges változat.

Szövegkritika

Szöveggözlésünk alapja az AD/j., mivel ez készült a legkésőbbi autográf szövegváltozat alapján. Ennek szövegén akkor változtattunk, ha egyértelmű sajtóhibát találtunk. A rövidítéseket a főszövegben változatlanul hagytuk.

A K₁ felépítése:

A 8a–23b lapokon olvashatjuk a *Jegyzések és Értekezések...* szövegének nagy részét, valamint a hozzájuk készült jegyzetek többségét, amelyeket általában kis frott betűvel vagy csillaggal jelölt a költő, és többnyire a lap alján vagy (függőlegesen) az oldalán helyezett el. A 8a lap bal felső sarkában más tintával ez olvasható: „12. I.”, alatta, szintén más tintával: „IV., (Két példányban)”. A 23b lap bal felső sarkában csak néhány rövid sor olvasható (függőlegesen), ez a 22a lapon írottak folytatása. Egy rövid – nem autográf – jegyzet is utal erre a lap bal alsó sarkában (szintén függőlegesen írva): „Csokonai <...>kerér lásd 9^{dik} old. *Anacr. dal. jegyzéseket*” (a szám a kézirat 22a lapját jelöli).

A 25a–27b lapokra került néhány lap aljára szánt jegyzet, valamint a *Jegyzések és Értekezések...* két részlete: az egyik a 25a lapra (a 20b áthúzott sorai helyett), a másik a 26a-ra (a 21b-n kihúzottak helyett), ez folytatódik a 26b–27a lapokon (már nem áthúzott sorok helyére szánva). Ezeket a változtatásokat a jegyzetek megfelelő helyein mindig jelöltük.

A 24ab különálló, kisebb lap, ezen találjuk az Anakreón életéről szóló följegyzést, amelyet utólag illeszthettek a kéziratkötegebe (ld. erről a keletkezéstörténetben).

A K₁ szövege nem teljesen azonos az AD/j.-vel. Az egyes változatokat föltüntettük, valamint – mivel az egyetlen fennmaradt fogalmazványról

van szó – a K₁ szövegén tett változtatásokat is. A következő eltéréseket azonban nem jelöltük: központosítás, rövidítés, hosszú vagy rövid magán- és mássalhangzók, kis- és nagybetű jelölése. A K₂ esetében hasonlóan jártunk el, az eltérő változatokat azonban föltüntettük – ezek többnyire másolási hibák. Ha a K₁ és K₂ egyaránt eltért az AD/j.-től, a változatokat a K₁ helyesírása szerint közöltük.

3. K₁: *Jubál<kari...>tól*
K₁: *e' a'-ból jav.*
5. AD/j.: *kiadni* hiányzik, a K₁ és a K₂ szerint em.
6. K₁: *szer felett <meg> izgattatnak*
8. K₁: *Olasz <ember> Az áth. szó fölé írva.*
Asiata <ember>, az indolens
9. K₁: *a' <kipalle> T<h>uilleriának kipallérozott*
14. K₁: *Nemek helyett neme*
15. K₁, K₂: *1789. 8. pag.*
17. K₁: *Az erre második e-je ről-ből jav.*
18. K₁, K₂: *Künste helyett Wissenschaften*
- 18–19. K₁, K₂: *Neue Aufl. Leipzig 1786. IV. Theile. gr. 8., illetve etc.* hiányzik.
19. K₁: *Lied) <és> Ramler*
- 20–21. K₁, K₂: *Françoise* Az eredeti műben szintén ilyen alak szerepel.
21. K₁: *T. ch-ból jav.*
K₂: 's hiányzik.
23. K₁: *Part. II. <pag> Praelect. XXV. Edit. II^{ae}.) <beszélnek>*
AD/j.: *beszélnek* Előtte is pont áll, elhagytuk.
24. K₁: *a' mint <lel> vagy felemelkedik*
26. K₁: *által <által miatt> Az áth. szó fölé írva.*
28. K₁: *gondolataink*
melly<ek> miatt
29. K₁: *merész*
- 33–34. AD/j.: *tsekély, vagy előttünk* hiányzik. A K₁, K₂ szerint értelem-szerűen em.
K₁: *előttünk <akkor> tsekélyebb*
- 38–39. K₁: *a' természet <sz> látásából*
nyájasságnak
40. K₁: *élet<b> vídamságinak*
45. K₁: *telyes* Sor fölötti betoldás.
K₁: *könnyen* Az *en ú*-ből jav.
- 50–51. K₁, K₂: *az I. Kiereszkedésben* hiányzik.
52. K₁, K₂: *Byzantiumi*
K₁: *Zelóták <Kegyessedők szer> Az áth. szó fölé írva.*
53. K₁: *igazságtalan helyett rend<en> felett való* (A K₂-ben szintén ez szerepel.)
kegyességek <buzgóságok> Az áth. szó fölé írva.
55. K₂: *Barnes* helyett *Baeraes*

- 56–58. K₁: *Azt mondja Scaliger: Infans quoque prius canit, quam loquatur. Méltó a többi is nála megolvasni Potices Lib. I. pag. 3. (1561. fol.)* Utólagos betoldás a lap szélén, amit a többi jegyzethez a lap aljára szánt Csokonai *Prolegom. in Anacr. §. I. IV. után*, s ezt jelöli is. E jegyzet után utólagos betoldásként áll a *beszélnek*.
56. AD/j.: *prius* helyett *prins* Az eredetivel való összevetés után a K₁ szerint em.
- 60–61. K₁, K₂: *Berlin und Stettin. 1783. 8. helyett Stuttgart. 1789. 8. pag.*
- 62–63. K₁: *Vajha sokan érzének azt, kivált a' nagy emberek között, a' mit említ helyett Méltó megolvasni a' mit erről a' szentségtörésről tr*
63. AD/j.: *Darnes* em.
K₁: *Cantabrig A C c-ből* jav.
64. K₁: *1705. 8.* Utólagos betoldás.
AD/j.: *et sqq.* helyett s 99. A K₁ és a K₂ szerint em.
66. K₁, K₂: *mustrája*
K₂: *Daljainak* helyett *Daljoknak*
67. K₁, K₂: Eredetileg: *a bor, a szerelem*, A szavak sorrendjének fölcserélését a sor fölé irt számok jelzik.
68. K₁: *szorgalom nélkül való* helyett *szorgalom nélküli* (A K₂-ben szintén a *szorgalom nélkül való* alak szerepel.)
73. K₂: *Epicureismus* helyett *Epicurismus*
K₁: *Az Anákreon Az Az* sor fölötti betoldás..
- 74–75. K₁: *fősvénységtől <és> nagyruvagyástól*
76. K₁: *tsak* Sor fölötti betoldás. A K₂-ben hiányzik.
77. K₁: *mellyen <után>* Az *en* utólagos betoldás.
78. K₂: *ebbe* helyett *abba*
81. AD/j.: *gondal* A K₁, K₂ szerint em.
- 82–83. K₁: *élni <má>* és
83. K₂: *az az egész*
85. K₁: *kurta <kis>* Az áth. szó fölé írva.
86. K₁: *tsiráját <gyökerét>* Az áth. szó fölé írva.
87. K₁: *általa, <a ti kebeleletekben> óh jó theóriájú*
- 87–88. K₁: *kebeleletekben. <Anákreon> Ezt a Maximáját Anákreon*
88. K₁: *legszebb* helyett *legvékonyabb*
90. K₁: *tsalogatja* A *ts m-*ből jav.
91. K₁, K₂: *szép megjegyzését* helyett *szavait*
ottan helyett *ott*, a K₁-ben *ott* sor fölötti betoldás.
K₁: *előhozza ő* Az *ő* sor fölötti betoldás.
K₂: *X. Leo A X.* hiányzik.
92. K₁, K₂: *és a' mit erről a' szentségtörésről* helyett *Lásd a' mit*
93. K₂: *Colomasius*
94. K₁, K₂: *philos. et practic. (K₂: Praecticus)*
K₂: *Duession. Jo. Fridcii*

95. K₂: *Lubocae*
96. K₁: *Tom.* <pag> Az áth. szó fölé írva.
97. K₁: *c, <b> C. Teleki* A 4. és 5. lábjegyzet itt fordított sorrendben szerepel. Utólag javította a jelölést *b*-ről *c*-re, a *b*,-vel jelölve a másik jegyzetet. A K₂-ben már javított sorrendben szerepel e két jegyzet.
K₁, K₂: *Tom. I.* helyett *T. II.*
- 97–99. K₁, K₂: *és Born in Dissert. Anacreonti prae fixa. pag. XXIX Et XXX. Edit. Lips. 1789. 8.* helyett *Sulzer, Art. Anakreon.*
100. K₁, K₂: *Aesthetikai és erköltsi* hiányzik.
- 100–101. K₁, K₂: *az ilyen Poétai fordulásról* helyett *erről*
K₁, K₂: *amaz érzékeny Frantzia Poéta* hiányzik.
- 101–102. K₁: *Les Jardins, Paris, L an XI de la Republ. in 12° <p> dans*
Az *L l*-ből jav.
103. K₁: *ses Sor fölötti betoldás.*
K₂: *ses Notes* helyett *Ignotes*
107. K₁: *azok Sor fölötti betoldás.*
Fántáziánkat <balzsamos szárnyaikkal> körülzsibonguán Az *F f*-ből jav.
K₂: *Fántáziáinkat*
K₁: *körül-sibongván*
108. K₁: *únalmát <terheit>* Az áth. szó fölé írva.
felettebb <nyomó> lankasztó
- 108–109. AD/j.: *balzsamos* A K₁ szerint em.
K₂: *balasamos*
110. AD/j.: *elmésségel* A K₁, K₂ szerint em.
K₁: *fűszerszámozza* A második sz olvhtl. betűből jav.
112. K₁: *legkellemetesebb* helyett *legkellemesebb*
113. K₁: *Kikelet <tavaszi idő>* Az áth. szó fölé írva.
gyűjteményje
116. AD/j.: *tehat* A K₁ és a K₂ alapján, értelemszerűen em.
K₁: *az Anákreon<i>* *Daljainak A jai ok*-ből jav.
117. K₂: *'s* helyett *vagy*
122. K₁: *tulajdon* Sor fölötti betoldás.
124. K₁: *Dalokat <trni> szerzeni* (A K₂-ben szintén *szerzeni* alak szerepel.)
126. K₁: *jó* Az *ó ob*-ből jav.
Olvasóimmal nem Az *n s*-ből jav.
128. K₁: *Könyves* A *KB*-ből jav.
házában <sem> Dégennek
132. K₁: *Még* Sor fölötti betoldás.
felette <igen> Az áth. szó fölé írva.
133. K₁: *Barnesius, <nak> Prolegomenor.*
135. K₁: *sch.* <Wissenscha> *Künste.*
136. K₁, K₂: *Poeticor.*
137. AD/j.: *egyéaránt* A K₁ és K₂ szerint em.

- K₂: *Barohius*
 K₁: *Barthius, <a kinek> vagy*
138. K₂: *néven*
 K₁, K₂: *Tarraeus*
145. K₂: *derekasan helyett derekasonn*
148. K₁: *Poézisáról <és> Az <és> sor fölötti betoldás. Az áthúzást a K₂ másolója valamilyen jelként értelmezte.*
 K₁: *követőiről<, és> 's*
151. K₁: *Dalokat <szerez> tsináltak*
154. AD/j.: *bosszontottak* A K₁, K₂ szerint em.
155. K₁: *Földi Sor fölötti betoldás.*
- 155–156. *Dayka Gábor fölött: Vid. Orpheum.*
 K₂: *Földi Vid. Orpheum. és Dayka*
157. K₂: *Fragmentum*
- 157–158. K₁: *S. 338 <ff.> f.)*
 K₂: *Az f. hiányzik.*
159. K₁: *v. Prof. Schneider<s> A v. sor fölötti betoldás.*
160. K₁: *1770 A 77 olvhtl. számokból jav.*
161. AD/j.: *Liedern helyett Lieder* A K₁ és a K₂ szerint értelemszerűen em.
162. AD/j.: *Arakreon* em.
 K₁: *Ebend. Az E L-ből jav.*
163. K₁: *Az egész lábjegyzet hiányzik. Jelölte ugyan Csokonai a szöveg közben, illetve a jegyzetek között a helyét: k), de nem írt hozzá semmit. A K₂-ben szintén hiányzik, a másoló azonban a 17. jegyzet elé k, és m, jelölést írt.*
183. K₁: *Az egész lábjegyzet hiányzik. Csokonai jelölte a szöveg közben a helyét: l, a jegyzetekben azonban az l-t utólag m,-re javította, ami a következő jegyzet. Dayka neve fölött azonban a következő megjegyzés olvasható: Vid. Orpheum. (vö. a 155–156. sor jegyzetével).*
186. K₁: *több <fo> fordította*
 K₁, K₂: *12-12 poétánál A második szám sor fölötti betoldás.*
187. K₁, K₂: *metrumon is*
- 187–188. AD/j.: *próbáltak* A K₁ és K₂ szerint értelemszerűen em.
188. K₁: *német* Sor fölötti betoldás.
 K₂: *német helyett nemes*
189. K₁: *leghasznavehetőbb. <Jó> A <Sch> prosodiára Az A a-ból jav.*
190. K₁: *<Legpo> Pompás<ak a Róm> kiadások*
 K₂: *Spalettié helyett Spaletria*
191. K₁: *és Sor fölötti betoldás.*
két Sor fölötti betoldás.
Pármai, <Birminghami. q> De legszebb (A q) lapalji jegyzetet jelöl.)
193. K₁: *a <Textus> Görög Textus*
- 193–194. *legcorrigáltabb, <hanem> a Deák*

194. K₁: *fordítás <is> mind*
195. K₁: *a Daloknak Az a az-ból jav.*
K₁: *feltalált helyett feltaláltatott*
196. K₂: *Darabokból*
K₁: *Író <gondolat> Az áth. szó fölé írva.*
197. K₁: *Piktorjai <által> és*
200. K₁, K₂: *Hazánknak helyett Hazámnak*
K₂: *Componistájára helyett Compositiójára*
- 207–208. K₁: *Kassán és Pesten. 1788, 1789. II kötet. 8, Orpheus. Kassán. 1790. II kötet. 8. <I Kötetj. 4 Negyedjét a 359, 360 és 361 old. Rádai. Ugyanott a 362, 363 old. Kazinczy II negyed pag. 84. Kazinczy > Az áth. szavak fölé írva. A 4 II-ből jav.*
211. K₁, K₂: *próbálta Meinecke helyett Meinecke próbálta*
K₁: *1776 A második 7 6-ból jav.*
217. K₁: *apróbb A bb utólagos betoldás.*
218. AD/j.: *1793. hiányzik, a K₁, K₂ szerint em.*
219. K₁: *Ezt a jegyzetet Csokonai q)-val jelölte, és apróbb betűkkel írta, mint a többi. Eszerint minden bizonyonnal utólag illesztette a lap aljára, ahol a q) jelzés mellett eredetileg kihagyott hely volt.*
K₂: *français helyett français*
222. AD/j.: *Gossée, Mehul, le Sucur Az eredetivel való összevetés után a K₁ szerint em.*
K₂: *Grossée*
226. K₁: *tudná s kívánná Sor fölötti betoldás.*
K₂: *tudni 's kívánni*
225. AD/j.: *muzsikara em.*
227. K₁: *szabású Sor fölötti betoldás.*
K₂: *Roussein*
229. K₁: *is <Úr> Az áth. szó fölé írva.*
ügy <szerve> készített
231. K₁: *Énekére Az É é-ből jav.*
232. K₂: *szerzeni*
241. K₁: *kifejtődését helyett kifejtődését*
242. K₁: *Poéták A ták olvhtl. betűkből jav.*
245. K₁: *Ésaiás <Urnak> Eloquent.*
249. K₁: *a' régi Az a' az-ból jav.*
a régi jó <ujabb> Az áth. szó fölé írva.
az <régivel> újjabbakkal A z utólagos betoldás.
K₂: *ízlésnek az Az az hiányzik.*
- 252–253. K₁: *Filepről az Attyáról, és Arisztótelesről a' maga Tanítójáról A ról, ról utólagos betoldás.*
253. K₁: *Tanítójáról <eg> azt*
K₁, K₂: *mondotta helyett mondta*
260. K₁: *Tőlem <Édes egy> Az áth. szó fölé írva más tintával.*
messze Az m etc-ből jav., a messze vagy etc. más tintával írva.

- 260–262. K₁, K₂: *Ebben a' Dalban, a' mint tudjuk, nints az úgy nevezett Kádentzia; még is jól megy rá a' muzsika, 's ő is a' muzsikára. hiányzik.*
263. K₁: *tsfnos útait, <megmutatták karjaik> a szép lelkeket*
265. K₁, K₂: *Orbiluisok*
266. K₁: *köz Sor fölötti betoldás.*
K₁: *pályájának <első for> kezdetekor A z d-ből jav.*
267. K₁: *vezetnek Az et érel-ből jav.*
270. K₁: *viseltetett Az ett olvhtl betűkből jav.*
273. K₂: *utánnunk helyett utánnok*
274. AD/j: *non tenuis non gloria* Az eredetivel való összevetés után értelemszerűen em.
275. K₁: *Apollo* A második o ó-ból jav.
276. K₁: *5.* Az 5 7-ből jav. más tintával.
- 277–278. K₁: *betses <Asszúsz> Tokaji*
278. K₁, K₂: *s hosszú helyett hangzású*
283. K₁: *7. old.* A 7 6-ból jav.
Az első az sor fölötti betoldás.
- 285–313. K₁: *Jámbus lábakon jár. NB.* A fogalmazványban itt egy hosszú áthúzott rész következik *<Ezen a versen Arkilokus Poéta találta fel, abbéli bosszuságában hogy Lycambe a maga leányát Lycambét, oda a kit néki ígért vala, feleségül oda nem adta. Megbosszankodván ezen Arkilokus, egy átkot írt a Tiranusra s annak leányára, melly 6 lábú Jámbus verseken, mellyet azok megolvastván, magokat felakasztották. Innen mondja Horatius:*
Archilochum proprio rabies, armavit ſambo.
Arkilokus élt a [itt kihagyott hely van] *Olímpiásb[an] Anákreon pedig a* [itt kihagyott hely van] *b[an]. De itt a Poéták szabadsága szerént elmehet ez a kis Anacreontismus.>* Az Anákreon' *Jambusa* Az áthúzott sorok helyett álló, a kihagyottnál terjedelmesebb részt, amely az AD/j.-be végül bekerült, lábjegyzetekkel együtt egy különálló lapon olvashatjuk (25ab) A lap bal felső sarkában egy nem autográf, utólagos megjegyzés olvasható: *Cs. jegyzettöredékei.* Ide került még a 31., 33. és 34. lábjegyzet is.
- K₂: *Jambus lábakon jár. NB.* Az Anákreon *Jambusa* A másoló tehát csupán a *NB.* jelzést szúrta be a szövegbe, a külön lapra írt szövegrészt nem illesztette be értelemszerűen, hanem – teljesen hűen követve a fogalmazványt – a dolgozat végére, egy új lapra írta (109a–110a).
289. K₁: *gúnyolásra, átokra és gyalázásokra*
291. K₁: *Plin. Hist. Nat. L.* [itt kihagyott hely következik] *C.* [kihagyott hely] *és Horatius Epod. VI.* Ez a két jegyzet utólagos betoldás. (A K₂-ben szintén hiányos az utalás.)
292. K₁, K₂: *Archilochus* helyett *Ó*

- 296–297. K₁: *L. I. <pag. 53.> Cap. 23*
300. K₂: *Paterculus* helyett *Pateraclus* Előtte vessző van, a másoló külön névként értelmezte.
306. K₁: *tett* Sor fölötti betoldás.
312. K₁: *Jamb<ussai> Az icussai* az áth. betűk fölé írva más tintával.
K₂: *Jambioussai*
314. K₁: *3 <sá> lábból*
315. K₁: *lassú <hosszú>* Az áth. szó fölé írva.
316. K₁, K₂: *Anapaestus*
323. K₁: *Poëtis, <et> és*
326. K₁: *egynéhány ilyen <sok>* Az áth. szó fölé írva.
327. K₁: *következéseit <látha> olvashatni*
K₁, K₂: *Baylénál*
- 327–328. K₁: *articulusnál, az F betű <nev>* Az áth. szó fölé írva.
328. K₁: *alá<tt> tett*
K₂: *alá* helyett *alatt*
329. K₁: A második *cave*; sor fölötti betoldás
330. K₁: *gener. <Horat> Epod.*
331. K₂: *perges*
333. AD/j.: *Epist II.* Az eredeti művel való összevetés után a K₁ és K₂ szerint em.
K₁: *Epist. <...> 11.*
335. AD/j.: *nath.* Az eredeti művel való összevetés után a K₁ szerint em
336. K₂: *és Cap. 13. §. 3. pag. 86.* hiányzik, mivel a K₁-ben apró betűkkel van beszúva a két sor között üresen maradt részre.
337. K₁, K₂: A forrást a jegyzet végén jelöli meg. A K₁-ben: *Vid. <Poeti> Scaliger Poetic. Lib. II. Cap. 34. pag. 77.*
- 337–338. K₁, K₂: *így ír a' Jámbusokról* hiányzik.
338. AD/j.: *et* helyett *ac* Az eredeti művel való összevetés után a K₁ és K₂ szerint em.
- 344–345. K₁: *ez<...> az ő Daljainak*
345. K₂: *Daljainak* helyett *Daljának*
K₁: *és kurta* Sor fölötti betoldás.
foglalatokhoz A hoz olvhtl. betűkből jav.
346. K₁: *Tsak ezért A Ts Ez-ből jav.*
K₂: *ezért* helyett *azért*
347. K₁: *a az-ből jav.*
nemzetek, 's <ha erre a taktusra> <s örül a Spanyol, ha a maga Visigothusi Zavarék nyelvét erre a taktusra> ha a Spanyol A 's ha sor fölötti betoldás.
K₂: *a' maga* helyett *az ő*
348. K₁: *az ő <sok> egybeolvadó*
K₂: *egybeolvadó szép gömbölyeg*
350. K₁: *Téjoszi <Jóniai>* Az áth. szó fölé írva.
351. K₁: *s* Sor fölötti betoldás.
353. K₁: *nyelved <erre> alkalmas*

356. K₁: *Két <Kutya> tsillagzat égen Az é É-ből jav. különösen Sor fölötti betoldás.*
357. K₁: *kiszebbik Utólagos betoldás. és a nagyobbik Az a' Sor fölötti betoldás. A K₂-ben hiányzik az a'.*
- 357–358. K₁, K₂: *utolsónak a' pofáján*
360. AD/j.: *iccirco Az eredeti művel való összevetés után a K₁ és K₂ szerint em.*
K₂: *admissi*
- 363–364. K₁, K₂: *(Vesd össze azzal, a' mit Horatius ír de Arte Pot. v. 251–259) hiányzik.*
- 367–368. K₁, K₂: *(nem mobilis?) hiányzik. Az eredeti szövegben nobilis szerepel.*
370. AD/j.: *Bactylo értelemszerűen em.*
374. K₁, K₂: *Jámbussairól*
376. K₁, K₂: *Kazinczy az Orpheus*
378. K₁: *Lásd a II Kiereszkedést. Utólag, más tintával írva.*
379. K₁: *vagy Kutyó Sor fölötti betoldás más tintával.*
380. K₁: *21 A 2 1-ből jav.*
381. K₁: *fel<tetsz>járni s másod<ik> vagy A vagy sor fölötti betoldás. A K₂-ben szintén szerepel a 's.*
382. K₂: *harmadnapra helyett harmadnap múlva*
383. K₁: *közepén Az n ben-ből jav.*
384. K₁: *a<z e> nagy Kutyának*
385. K₁: *lévő <Canicula> igen fényes Canicula*
388. K₁: *Virgilius <és a dél> Horatius*
389. K₁, K₂: *hogy ez az helyett hogy az*
390. K₁, K₂: *ki a Szüz jegye, a' Nap útján hiányzik.*
391. K₁, K₂: *látván helyett midőn látta volna*
392. K₁, K₂: *búvában felkötötte magát helyett magát búvában felkötötte*
393. K₁: *szíves A s olvhtl. betűkből jav.*
K₁, K₂: *hűségéért helyett indulatjáért*
398. K₁, K₂: *észrevételek helyett észrevétele Az é É-ből jav.*
K₁: *felrakta A ra ma-ból jav.*
399. K₁: *Dissert. Sor fölötti betoldás.*
404. K₁, K₂: *A forrás ebben a jegyzetben mindig az idézetek után van megnevezve.*
K₁: *Canis A C c-ből jav.*
K₂: *aestifer helyett astifer*
406. AD/j.: *Indos helyett agros Az eredeti művel való összevetés után a K₁ és K₂ szerint em.*
K₂: *igneus helyett ingens*
409. AD/j.: *adnus Az eredeti művel való összevetés után a K₁ és K₂ szerint em.*
- 409–410. K₁, K₂: *a társai Aeneásnak hiányzik.*

- K₁: *Capora A C c-ből jav.*
413. K₂: *aegrís helyett agrís*
 K₁: *aegrís.* után tovább folytatódik az idézet *Nascitur et laevo contristat lumine coelum. / Et Stella veseri Leonis, 's a' t. Aen. L. X. v. 273. ff.* A K₂ másolója hüen akarta követni, ahogyan a fogalmazványon láthatóak ezek a sorok: *lumine coelum. Aen. L. X. v. 27. sqq. Így Horatius is.* [Majd kihagyott hely következnek, s az *Aen.* alatt folytatja] *et Stella vesani Leonis, s.a.t.*
- 413–418. K₁, K₂: *Horat. L. I. Od. XVII. v. 17. Caniculae vitabis aestus. L. III. Od. XIII. v. 9. Flagrantis atrox hora Caniculae. Lib. I. Ep. X. v. 15, 16. gratior aura Leniat et rabiem canis et momenta Leonis 's a' t. Így LUCANUS, STATIUS, PRUDENTIUS, SID. APOLLINARIS; így CICERO, PLINIUS; így a' mai Olasz Poéták is.* hiányzik, helyette ennyi áll: *Így Horatius is.*
419. K₁: *nevekkkel <nevek szók> Az áth. szó fölé írva.*
a mint Az a ha-ból jav.
420. K₁: *ha az <Doktorok> Orvosok A z utólagos betoldás.*
421. K₁: *Recipék<kel> körül*
körül nagyobb Sor fölötti betoldás.
kíméléssel <jár> forognak
422. K₁: *<pag.> 10 old.*
sok <sza> jó
423. K₁: *szó<n egymá> a több*
424. AD/ĵ.: *feledékenységben A K₁, K₂ szerint értelemszerűen em.*
 K₁: *mai napon Az m olvhtl. betűből jav.*
425. K₁: *kezdünk Az ünk sor fölötti betoldás.*
427. K₁: *kell tapasztalni <kell> Az áth. szó fölé írva.*
 K₁: *megolvasni Az n ó-ból jav.*
429. K₁: *tsupán tsak-ból jav.*
430. K₁: *szakadt A t a-ból jav.*
minek Az n t-ből jav.
432. K₁: *munkák<ban,> körül*
433. K₁: *a kaptájára Az a sor fölötti betoldás.*
441. K₁, K₂: *ama helyett azt a*
442. K₁: *Uratskának <fájin> Az áth. szó fölé írva.*
társasá<sá>gáb[an]
 K₂: *társaságokba*
443. K₁: *Hónallyig <Nyakig> Az áth. szó fölé írva.*
444. K₁: *való Sor fölötti betoldás.*
- 444–445. K₁, K₂: *találnátok, s a nyelv is selyp*
446. K₁: *Aziáták A z s-ből jav.*
447. K₁: *nagy lelkű A k olvhtl. betűből jav.*
448. K₁: *szemesebben Az ebb en-ből betűkből jav.*
449. K₁: *ügyelnünk Az első n olvhtl. betűből jav.*
451. K₁: *Stephan Blancardi Az S L-ből jav.*

- K₂: *Blencardi*
452. K₁: *Isenflamm.* <Tom. II.> *Lipsiae 1777.* Az 1777. Sor fölötti betoldás.
- K₂: *Isenflanim*
- K₁: *Tom. II. 8. <pag.> Tom. I. pag. 216.* A K₂-ben szintén *Tom. I. pag. 216.* (Az eredeti művel való összevetés alapján a *Tom. II.* helyes. Ld. a Tárgyi és nyelvi magyarázatokban a 451–452. sorok jegyzetét.)
453. K₁: *a mit helyett a miket* (A K₂-ben *a mit* szerepel.)
- K₁, K₂: *Pápai Páriz Ferentz helyett Páriz Pápai*
456. K₁, K₂: *munkáit a' Bod helyett Munkáit Bod*
- 457–458. K₁: Ez a jegyzet már nem látszik a fogalmazványon, de a K₂-ben ez olvasható: *és Orpheus II. Kötetje. pag. 97. a' Gróf Rádai tudóstítását.*
459. K₁: *számunkra, <és a'...> a mellyeknek*
- K₂: *vesztesége helyett vesztegetése*
468. K₁: *gajj A ij lly-ből jav.*
469. K₁: *ezt Sor fölötti betoldás.*
hogy Frons<ot> A hogy a-ból jav.
470. K₂: *frondosus helyett frondosa*
472. K₁: *a lompostól Az a sor fölötti betoldás.*
473. K₁: *ezt Az e s-ből jav.*
479. K₂: *Idalia helyett Idalii*
480. K₁: *szigetében, <melly> a hol*
482. K₁: *vagy <...> sclavot A vagy Sor fölötti betoldás*
486. K₁: *Adj A j d-ből jav.*
- 487–496. K₁: A 38. és 39. sz. jegyzetek külön lapra kerültek, a dolgozat végére (26a).
487. K₁: *Heyne A második e ii-ből jav.*
- 488–491. K₁, K₂: *totum gremio Dea (Venus) tollit in altos Idaliae lucos, ubi mollis amaracus illum Floribus et dulci aspirans complectitur umbra.* A lábjegyzetnek ez a része hiányzik.
491. K₁, K₂: *ad Aen. helyett nec non Aen.*
- K₁, K₂: *a' hol a' Cytheronról is szó nagyon hiányzik.*
493. K₁, K₂: *Molnár Albert ugyan a*
496. K₁, K₂: *világosítja helyett magyarázza*
- 498–499. K₁: *Égvizsgálást Az É é-ből jav.*
500. K₁: *Sectát <állító> fundálta*
- 500–501. K₁: *az égre függesztett szemekkel <az eget s> Az áth. szó fölé írva.*
- 504–505. K₁: *a' mi a lábod előtt van. <16 old. A kettős tetejű Parnasszus hegye Görögországban, s a' rajta lévő Castalius forráskút, és a Bélión és Ossza hegyei között elnyúló, kies és patakokkal újuló Tempe völgye, Apollónak és a Múzsáknak voltak szentelve.>19. old. Guarini> A' Parnasszus hegye, Az áthúzott*

- sorok helyett álló szövegrészt jegyzetével együtt a kézirat végén találjuk (26ab).
506. K₁: *pedig* Sor fölötti betoldás.
K₁, K₂: *formán* helyett *formára*
507. K₁: *meredekséggel* Az *e* s-ből jav.
nyúlván A *v* t-ből jav.
szent Az *s* r-ből jav.
508. K₁: *az* olvhtl. betűkből jav.
K₁, K₂: *forrása* helyett *forrás*
- 509–510. K₁: *hegyé[nek] <allyan> a tövében*
feküdt <volt> Az áth. szó fölé írva más tintával.
és Az *é* a'-ból jav.
515. K₂: A 19. *Old[al]* –hoz írott magyarázatot jegyzeteivel együtt külön lapon, a dolgozat végén (26b–27a) találjuk.
516. K₁: *1538 1538* Az első évszám a második fölé írva, a 3 6-ból jav.
517. K₁: *sok<at>* *hasznos* A *hasznos* sor fölötti betoldás.
518. K₁: *Velentzei, Római és Lengyel* Mindhárom szó kezdőbetűje kicsiről nagyra javítva.
K₁, K₂: *Követségeiben*
519. K₁: *Minekutánna* Az *M* m-ből jav., az előtte álló pont pedig vesszőből jav.
520. K₁: *és <a>* *politikai*
521. K₁: *visszaindult* Az *in ment*-ből jav.
522. K₁: *a különöst* Sor fölötti betoldás.
523. K₁: *Laértii* A második *i* us-ből jav.
524. K₁, K₂: *úgymond* helyett *így szollott*
- 527–528. K₁, K₂: *ama nagy lelkű és tudományú Angliai Cancellariusnak* hiányzik.
531. K₁: *quod* A *q* olvhtl. betűből jav.
533. K₁, K₂: *in Culice v. 93 et sqq.*
K₁: A *v* s-ből jav.
534. K₁, K₂: *ez utolsó* helyett *erre a*
K₁: *tett <jegyzésében és Ex>* *bővebb*
535. K₁: *Heyne <fel>* *előad*
537. K₁: *róla a* Sor fölötti betoldás.
538. K₁: *okozna* Az *ok ho*-ból jav.
539. K₁: *néki* Sor fölötti betoldás.
540. K₁, K₂: *és a tudós* helyett *és tudós*
542. K₁: *poétai* A *p* P-ből jav.
543. K₁: *A hű* Az *A'* a'-ból jav.
544. K₁: *Madrigalokb[an]* *<nevű>*, *melly* Az *okb[an]* utólagos betoldás.
546. K₁, K₂: *elmésen határoz meg* helyett *szépen karakterizál*
K₁: *és a mellyet olly szépen karaktarizál* Boileau Sor fölötti betoldás.
548. K₁: *mint nagyobb linguista, jó poéta <és gyönyörű>* ***hasonlíthatatlan*** *<jobban is érezhette az olasz Poézis tulajdonságát>*

- elméjű Az áth. szavak fölé írva. A K₂-ben szintén *hasonlíthatatlan* szerepel.
549. K₁: *s fűin érzésű* Sor fölötti betoldás. Más tintával. Az *ézésű* olvhtl. betűkből jav.
- 549–550. K₁, K₂: *jobban érezhette az Olasz Poézisnak fajinságait* A K₂-ben *Poezisnek*
- 550–554. K₂: *a' kis Anakreontizmus NB*. Más tintával utólag hozzátoldva a szöveghez, amely a kézirat 27a oldalán folytatódik. A folytatás előtt szintén *NB*. jelzés áll.
551. K₁: *készítve* A *tve tteve*-ből jav. más tintával.
553. K₁: *ebből* Sor fölötti betoldás.
554. K₁: *és s*-ből jav.
555. K₁, K₂: *Lásd felőlle* helyett *Vid*.
- 555–556. K₁: *Morhofii Polyhistor. Literar. Tom. I. Lib VII. Cap. I. §. 9. pag. 1012.* Sor fölötti betoldás.
- 557–558. K₁, K₂: A zárójel hiányzik.
558. K₁: *253. <D> Bayle*
561. K₁: *1708 A 08* olvhtl. számjegyből jav. más tintával. *mellyben <hol>* Az áth. szó fölé írva.
562. K₁, K₂: *magáról* hiányzik.
Thuani Histor. Lib.
564. K₁, K₂: *Giamb[attista]* helyett *Battista*
566. K₁: *et l' amour Jegyzés* (A K₂-ben a *Jegyzés* az idézet előtt áll.)
Az eredeti műben szintén *et* szerepel.
- 567–574. K₂: Az egész jegyzet hiányzik.
567. K₁: *ember <szül. 1649. megh. 1706.>* Az áthúzott rész sor fölötti betoldás.
ki<k> kezdette
568. K₁: *1685 Eszt.* helyett *1685ben*
570. K₁: *abban* helyett *ebben*
571. K₁: *adja <ő> az*
de ötöt A *de ő a' k*-ből jav.
meztáfolja helyett *refutálja*
572. K₁: *Bailletusáb[an]* <L>
573. ADj.: *gyönörűen em.*
K₁: *gyönyörűen* és hiányzik.
574. K₁: *karakterezi* helyett *karakterizálja*
ahol ezt az embert nemesen karakterizálja Más tintával írva, előtte a vessző pontból jav.
576. K₁: *Rubava<...>* Olvhtl. betűkből jav. Ettől kezdve az egész idézet más tintával írva.
577. K₁: *Kézírást* A *t ban*-ből jav.
580. K₁: *itt* Sor fölötti betoldás.
581. K₁: *5* Olvhtl. számjegyből jav.
583. K₁, K₂: *felvonásra, s holmi*

587. K₁: <etc> <conchi> *limax, etc.* Sor fölötti betoldásként az *etc.* fölé írva.
589. K₁: *azért* <ahoz> Az áth. szó fölé írva.
K₁: *hogy az<nak> felette* Az *a m*-ből jav. A K₂-ben szintén szerepel az *az*.
590. K₁: *vidorság<nak> nélkül való<állat, és a v> hideg és A hideg és* Sor fölötti betoldás.
591. K₁: *az* Sor fölötti betoldás.
594. K₁, K₂: *posi*
595. K₁, K₂: *rosi*
597. K₁, K₂: *mei*
598. K₁, K₂: *la*
602. K₁: *VI^{dik}* <ren> Az áth. szó fölé írva.
K₂: *VI^{dik}* helyett *VI*
605. K₁: *Multivialvia. Soknyílásuak. B, Conchae. Kagylók. C, Cochleae. Tsigák. D, Egynyílásuak, tekergés nélkül. Púzsák. Más tintával írva.*
607. K₁: *Púzsák* Sor fölötti betoldás.
392 Más tintával írva.
608. K₁: *Jo. Fr. és az 's Handbuch-tól a jegyzet más tintával írva.*
609. K₁: *1799. 8. –<pag> S.*
610. K₁: A 49. és 50. sz. jegyzet a lap alján olvasható (22a), *q*-val jelöli őket Csokonai, de az 51., 52., 53. sz. jegyzet fölött szintén találunk egy *q*, jelzést, alatta pedig kihagyott hely következik.
- 611.. K₁: *Veszprém A V P*-ből jav.
n. 8. Az n olvhtl. betűből jav.
- 611–612. K₁, K₂: *a' 98, 99, 101, 102, 103, 104, 106 és 108 lap. helyett pag. 98, 99, 101, 102, 103, 104, 106, 108.* A K₁-ben *106, 108* Sor fölötti betoldás.
614. AD/j.: *és 392.* hiányzik, a K₁ és K₂ szerint em.
615. K₁: *mondják a' 2, Púzsá* Az *a'* sor fölötti betoldás, a K₂-ben nem szerepel. A *P B*-ből jav. más tintával.
616. K₁: *seregbéli* <nemi> Az áth. szó fölé írva.
617. K₁: *Nemnek a* <faj> Az áth. szó fölé írva.
618. K₁: *Nem* Az *N n*-ből jav.
valósággal <tsiga formán> tekergős A gő edi-ből jav.
620. K₁: *A Jázmin* Az *A* Sor fölötti betoldás.
622. AD/j.: *amanak* A K₁, K₂ szerint értelemszerűen em.
K₁: *találtatik <...> A' mi*
626. K₁: *faja* A második *a át*-ből jav
K₁: *van <említtem>* Az áth. szó fölé írva.
627. AD/j.: *officinale* helyett *officiale* Az eredeti művel való összevetés után a K₁, K₂ szerint em.
628. AD/j.: *fejér* hiányzik, az eredeti művel való összevetés után a K₁, K₂ szerint em.
630. K₁: *grandiflorum* Az *r a*-ből jav.

- K₁: *ez<nek>* A z n-ből jav.
még <nek> Az áth. betűk fölé írva.
631. AD/j.: *I. Odoratissimum* Az eredeti művel való összevetés után a K₁, K₂ szerint em. J. [*Jasminum*]
 K₁: *ennek <f>* törzsöke
632. AD/j.: *ölyni* em.
633. AD/j.: *nem* hiányzik, a K₁, K₂ szerint értelemszerűen em.
634. K₁: *legkedve<illato>sebb* Az áth. betűk fölé írva.
636. K₁: *Fejér* Az F f-ből jav.
637. K₁: *Módinak* Az M m-ből jav.
638. K₁, K₂: *nyájason*
641. K₁: *e részben <ebben>* Az áth. szó fölé írva.
 K₂: *a' részben*
 K₂: *magatokat leginkább* A *leginkább* hiányzik.
- 643–650. K₁: *tsemetét* Innen a lap jobb alsó sarkába írva függőlegesen (ld. még a 650. sor jegyzetét).
645. K₁: *jó* Sor fölötti betoldás.
648. K₁, K₂: *jövéseiről* A K₁-ben a *jö gy*-ből jav.
 K₁: *és* Sor fölötti betoldás.
 AD/j.: *ledugatott* A K₁, K₂ szerint em.
 K₁: *ágairól* helyett *ágáról* (A K₂-ben *ágairól* alak szerepel.)
649. K₁, K₂: *bújtással* helyett *bújtatással*
 K₁: *verőfényes és <a' földje>* Az áth. szó fölé írva.
650. K₁: A *földbe*-től a bekezdés végéig egy másik lapon (23b), amelyen csupán ez a néhány sor olvasható, illetve a lap jobb alsó sarkában függőlegesen egy nem autográf megjegyzés jelzi, hogy a fogalmazvány hanyadik oldalához kapcsolódik a szöveg: *Csokonai <...>kerér lásd 9^{dik} old. Anacr. dal jegyzéseket.*
653. K₁, K₂: A szerző neve a cím után áll: *Technologie, von C. Ph. Funke*
657. K₁: *akkor <úgy>* Az áth. szó fölé írva.
658. K₁: *gondosságom <fáradtságom>* Az áth. szó fölé írva.
 K₁: *a kezetek közt először kinyitott <kezetekből az első>* Az áth. szavak fölé írva.
659. K₁: *kalapomra <bal mellyemre>* Az áth. szó fölé írva.
 K₁, K₂: *sem* helyett *nem is*
661. AD/j.: *nevén* A K₁, K₂ szerint értelemszerűen em.
662. K₁, K₂: *annak tsak* helyett *tsak annak*
- 665–666. K₁: *magyarúl Szamótza, <Epe> Szeder és Eperj*, Sor fölötti betoldás.
 K₁: *p̄g [=pedig]* Utólagos betoldás.
667. AD/j.: *fruticosus* Az eredeti művel való összevetés után a K₁, K₂ szerint em.
 K₁: *fruticosus <adaeus>* Az áth. szó fölé írva, más tintával.
szűrós Az s S-ből jav.
- 668–669. K₁: *Szederj <ne> maradna*
670. AD/j.: *vagy Földi eper Szamótza*; hiányzik, a K₁, K₂ szerint em.

671. K₁, K₂: *epres* helyett *epre*
674. AD/j.: *Hisótriánkban* em.
675. K₁: *és <a> Morust*
676. K₁: *és a' Az a' olvhtl. betűből jav.*
fruticosust <adaeust> Az áth. szó fölé írva más tintával.
677. K₁: *<Rukertz, ezt> Melius*
vagy A v H-ből jav.
682. K₁: *Az 51., 52. és 53. sz. jegyzetet egy másik lapon (27a) találjuk*
az 550–554. sorokkal és jegyzetükkel együtt (ld. ezek magya-
rázatát).
- K₁, K₂: *Olvasd végig* helyett *Lásd*
684. K₁: *1793 A 3 2-ből jav.*
685. K₁: *Horhi<ban> nevű*
689. AD/j.: *jenlenti* em.
- 686–689. K₁, K₂: *(ez a falu többé nintsen; hihető, 200 eszt[endő] alatt*
elpusztult; de megvan ez a szó Horhos, melly a hegyek között
lévő szoros útakat és vizmosásokat jelenti) hiányzik.
- 692–693. K₁: *illetlen <d> visszázkodásba esett* (A K₂-ben szintén ez az
alak szerepel.)
695. K₁: *kis A k v-ből jav.*
virág<ot> mellyet
K₁, K₂: *értetődik* hiányzik.
- 695–696. K₁: *mellyet kerteinkben* Sor fölötti betoldás.
gyökerekről A ről olvhtl. betűkből jav.
K₂: *gyökereikről*
- 699–700. K₁: *(dedakül Spica nardi, e' görög szótól Nardu Stachüsz)* Sor
fölötti betoldás más tintával.
701. K₁: *jóillatú az i sz-ből jav.*
702. K₂: *Stoeoles*
705. K₁: *A' Régiek Az A' a'-ból jav.*
706. K₁: *hítvak. <...> Linnénél*
709. K₁: *a <habok> zajgó habok*
712. K₁: *a Malabári <pi> tartománynak Az a M-ből jav.*
713. K₁: *égettborral <kihúzzák> kivontatják, <azt> más*
715. AD/j.: *az Istenek* hiányzik, a K₁, K₂ szerint értelemszerűen em.
717. K₁: *megvidámodik. <...> A' Az innettől a bekezdés végéig terjedő*
szövegrész másként szerepel: A környező lankadság és
tsömör ellen találtak fel az Égyiptomiak egy orvosló szert,
mellynek neve Nepenthe. Egyiptomi Király<nak> Thón<us>
nak volt a felesége Polydama, a kitől tanulta meg osztán
Helene ennek a Nepentének a készítését. 31 old. Néhány helyen
javításokat, leközölásokat találunk más tintával: megvidámo-
dik után <...>; Király<nak>; Polydamna az y i-ből jav.; készí-
tését <y,> x, A K₂-ben ugyanez olvasható, de Helene helyett
Helena.
726. K₁: *Illius* Az I D-ből jav. Az egész jegyzet más tintával írva.

- 731–732. K₁, K₂: *Az Afrika' partjai és szigetei körül is nevezetesen Madagaskár mellett, bőven találhatik. hiányzik. A Blancarditól kezdve minden lábjegyzet külön lapon van, a dolgozat végén (27b).*
- 733–734. K₁: *és Chardin Voyage Tom. IV. pag. 48 s. Más tintával írva.*
740. K₂: *innepaire helyett innepire*
K₁: *mellyeket Az et utólagos betoldás.*
741. K₁: *Tébásban Sor fölötti betoldás.*
esztendőbe A b k-ból jav.
vala Sor fölötti betoldás.
747. K₁: *<vagy> azaz <nevezetett> Az áth. szó fölé írva.*
Gond<fel>oldónak
K₂: *Gond' oldónak is nevezetett*
749. K₁: *mellybe<n> vitetődött A vitetődött Sor fölötti betoldás.*
751. K₁, K₂: *Így ír hiányzik.*
K₁, K₂: *220. ff. Citandus. A K₁-ben ff. Citandus más tintával írva.*
- 751–756. K₁: *A jegyzeten belüli sorrend föl van cserélve: Versuch eines Handbuchs der Erfindungen, v. G. L. Busch. Wien u. Prag. <... Theile> 1801. VIII Theile. 8. IV^{ter} Th. pag. 307. és B. Fabri Thesaurus Erudit. Scholast. post Aug. Buchneri, Chr. Cellarii, Jo. Georg. Graevii et alior. curas. Lipsiae. 1710. Art. Ne-penthes. A Wien W-je T-ből jav., az 1801-ben a 8 7ből jav. A K₂-ben ugyanez a sorrend szerepel.*
753. AD/j.: *Lisp. em.*
757. K₁: *Virgil <Aen. Georg.> Aen.*
758. K₁: *Servius, és Sor fölötti betoldás más tintával.*
K₂: *Sergius*
759. K₁: *és a mit <fe> ír az Georg. <Aen.> Az utólagos betoldás, a Georg az áth. szó fölé írva.*
- 761–763. K₁: *Azért mondja STATIUS is Pieridum Orgia. Lib. 5. Silv. 5. v. 4. és talán tzelozott az Aristophanes Múszon orgiájára; Sor fölötti betoldás, más tintával.*
764. K₁, K₂: *Versezetemben helyett Versemben*
K₁: *Sacra A második a ea-ból jav.*
769. K₁, K₂: *Pulchrum*
770. K₁: *mind Kazinczynál a Boldog bolondoskodás <mind Dietai Muzsámban> Az áth. szavak fölé írva.*
775. K₁, K₂: *mint a' Venus*
779. K₂: *az Istenasszonya Az az hiányzik.*
782. K₁: *a' miben helyett a mibe*
784. K₁: *öszvefogott <tsinált> Az áth. szó fölé írva.*
- 784–785. K₁: *discordánt hangokból öszvefogott harmonia. Utána egy lábjegyzetet helyét jelöli Csokonai a kéziratban, amit viszont később áthúzott: <Ezt a Muzsikusok Dissonanznak nevezik.>*
787. K₁: *egy <nev...> Az áth. szó fölé írva.*
Ez Az E e-ből jav.

- 788–789. K₁: *mellyen <szívet sé sértő> tövis* Az áthúzás más tintával.
789. K₁: *mellynek sértése szinte a lélekig hat*; Sor fölötti betoldás, más tintával.
790. K₁: *e' helyett ezen*
791. K₁: *mámmor ne<m> következett* A javítás más tintával.
volna Sor fölötti betoldás más tintával.
792. ADfj.: *chelebi* A K₁, K₂ szerint értelemszerűen em.
K₁: *folyóbeszédje <után is> szerént is.* <p. 283.>
793. K₁: *Így Ovidius is* Innen az egész jegyzet más tintával írva.
797. K₁: *Ex Editione <Edidit Lipsiae 1777>* Az áth. szavak fölé írva.
8. Utólagos betoldás.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az anakreóni dalok műfaja a 18. században – elsősorban a német költészet hatására – vált népszerűvé a magyar költők körében (vö. Kecskés 132–133., 182–184. l.). Csokonai töredékben maradt tanulmánya rendkívül széles körű tájékozottságról tanúskodik, és a „poeta doctus” képét teszi teljesebbé. Anakreóni dalaihoz készített értekezésében és jegyzeteiben ókori szerzőkön kívül Anakreón költeményeinek kiadóit, európai fordítóit, magyarázóit, valamint az esztétika korabeli szaktekintélyeit vonultatja föl a költő, de az egyes szavak magyarázataiban természettudományos ismereteit is kamatoztatja. A megemlíttet művek nagy részét jól ismerte, pontosan idéz belőlük, néhányra pedig közvetve, az általa forgatott munkákból szerzett adatok alapján utal.

A jelen magyarázatok megírását nehezítette, hogy jegyzetek jegyzeteit, valamint jegyzetek jegyzeteinek jegyzeteit kellett elkészítenünk lehetőleg úgy, hogy a folytonos utalások ne tegyék használhatatlanná azokat. Ezért ahol lehetett, egyszerűsítettünk:

1. Ha a szöveghez lapalji jegyzet kapcsolódik, az utóbbihoz fűzzük a magyarázatokat.

2. Egy lábjegyzethez általában több utalás tartozik. Ezek, bár különböző művekből származnak, értelemszerűen nem függetlenek egymástól. Célszerűnek láttuk tehát, ha a magyarázatokban mi sem választjuk szét külön sorszámmal őket: megadjuk a kezdő sor számát, s utána jelöljük, hogy melyik jegyzetre vonatkozik a magyarázat.

3. A szöveg jellegéből adódóan sok a ligatúra és rövidítés. Egy-egy szerző, cím vagy fejezet megjelöléséhez kapcsolódó rövidítéseket a főszövegben változatlanul hagytuk, a magyarázatban pedig a teljes címet közzéljük.

4. Néhány műre gyakran utal Csokonai. Azokat, amelyeket kettőnél többször említ, az összefoglaló rövidítésjegyzékben jelöljük, és első előfordulásuk helyén mutatjuk be részletesen.

A Horatius-idézeteket Bede Anna, Vergiliust Lakatos István, a többi latin nyelvű szöveget – amennyiben külön nem jelöljük – Mikó Gyula, a franciát Bódi Katalin, a németet pedig a sajtó alá rendező fordította.

1. *1. Oldal.*: „*Anakreoni Dalok* Cs. Vitéz M. által. Bétsben, Pichler Antal betűivel, 1803.” (Vö. AD. 1. l.).
3. *Jubál*: bibliai alak, az elbeszélés szerint „atyja minden lantosnak és síposnak” (vö. Teremtés könyve 4,21, valamint Zsoldos Jenő: *Bibliai vonatkozások Csokonai költészetében*, Különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1929. 4–5. számából, Bp. 1929., 5. l.).
8. *Lappon*: lapp (ld. a lapon éneke-betétet a *Halotti versekben*, vö. Szauder 318–338. l.).
9. *indolens* (lat.): közönyös, részvétlen.
Tuillieria (fr.): Palais des Tuileries, a francia királyi palota. Itt a franciákat szimbolizálja.
- 13–14. *Lyrica Poësis* (lat.): lírai (lantos) költészet.
15. 1. lábjegyzet: Ewald Christian von Kleist (1715–1759) német költő kötetét Kazinczy 1792. augusztus 6-án ajándékozta Csokonainak (vö. Cs/Lev. 250., 401. l.). A *Kannibálok dala* (*Lied der Cannibalen*) így hangzik: „Verweile, schöne Schlange, / Verweile! Meine Schwester / Soll in ein Band von Golde / Dein Bild für Isen wirken, / Für Isen, meine Freundin; / Alsdann wird deine Schönheit, / Vor allen andern Schlangen. / Der Welt, gepriesen werden.” (Christian Ewald von Kleist: *Sämmtliche Werke*, Wien 1784., 41. l.).
17. 2. lábjegyzet: Ehhez Csokonai minden bizonnyal fölhasználta Eschenburg művét, aki a költészetről szóló fejezet (*Die lyrische Poesie*) bevezetésében utal a lábjegyzetben megjelölt művek többségére, valamint a megfelelő fejezetekre: „Ramlers Batteux, Th. III. S. 3ff. vergl[eiche] mit Schlegels Batteux, I. 362. 380. – Poétique Franç[oise] de *Marmontel*, T. II. Ch. XV. [...] Sulzer’s Allg[emeine] Theorie, Art: Lyrisch; Hymne; Ode; Lied.” (Esch. 106. l.). – Nem tudjuk, hogy a költő valóban fölhasználta-e valamennyi itt megjelölt művet, az is lehet, hogy néhányat Eschenburgból idézett, de nem sikerült hozzájutnia.
Sulzer, Johann Georg (1720–1779): *Allgemeine Theorie der schönen Künste* in einzelnen, nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden Artikeln abgehandelt (‘A szépművészetek általános elmélete a szakkifejezések ábécé sorrendben következő cikkeiben feldolgozva’, első kiadása: Leipzig 1771–74. I–IV.). A mű évtizedekig nagy hatással volt a kortárs irodalomra (hatásáról, korabeli megítéléséről ld. Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszaká-*

ban, Bp. 1990., 134. l.). Csokonai az 1786–87-es lipcsei kiadást Kazinczytól kapta ajándékba (ld. erről a keletkezéstörténetben). A költészetet Sulzer a zenéből eredezteti, s legősibbnek a lírai költészetet tartja, amelynek alapja: szenvedélyek, érzelmek kitörése, a lélek érzékenysége. A költőt megérinti egy tárgy, és olyan erősen magával ragadja, hogy lelkesedésbe (Begeisterung) jön általa, teljesen átadja magát annak, ami a lelkében végbemegy, és szabad folyást enged érzelmei kitörésének. Az őt ihlető érzések lehetnek hevesek (heftig) vagy szelídek (sanft) (vö. Sulzer, *Musik*, III. 347–384. l., *Gesang*, 294–297. l., *Dichtkunst. Poesie*, I. 430–438. l., *Dichter*, I. 420–430. l., valamint Cs/Lev. 29., 442. l.). A lírai művek legfontosabb jellemzőjének Sulzer az énekelhetőséget tartja, ihletőinek pedig az érzelmet, a szenvedélyt. A görögöknél sok műfaja volt, ezeket négy fő nembe sorolja: himnusz, óda, dal, idill, illetve tartalma szerint az elégia is ide tartozik. Az óda legfontosabb jellemzője az emelkedettség, szenvedély. Nagyon sokféléet ismerünk (az emelkedett pindaroszi ódától a bájos, tréfás anakreóni ódáig). A régi népek legősibb és legkitűnőbb ódái a héberekétől származnak (Sulzer nem beszél ezekről bővebben, hanem Lowth művére utal, amelyet e témában legjobbnak tart). A dalt az óda egyik sajátos fajaként nevezi meg, nem lehet őket élesen elkülöníteni egymástól. Tartalma kétféle lehet: vagy érzelmet énekel meg, illetve azt a tárgyat, amely valakit érzelemre indított, vagy a szívet megérintő elmélkedéseket, igazságokat tartalmaz (vö. *Lyrisch*, III. 247–253. l., *Ode*, III. 436–463. l., *Hymne*, II. 524–529. l., *Lied*, III. 214–230. l.).

Ramler, Karl Wilhelm (1725–1798), német költő, ő fordította le és bővítette ki Charles Batteux (1713–1780) francia esztéta klasszicista szellemű poétikáját (*Principes de la littérature*, Paris 1755., erről ld. Csetri Lajos: i. m. 132. l.). A német fordítás címe: *Einleitung in die schönen Wissenschaften*. Nach dem Französischen des Hrn. Batteux, mit Zusätzen vermehret von Karl Wilhelm Ramler. Leipzig 1769. ('Bevezetés a széptudományokba Batteux francia műve alapján, kiegészítésekkel bővítette Karl Wilhelm Ramler. Lipcse 1769.'). Csokonai Kazinczytól próbálta megszerezni ezt a könyvet, de sikertelenül (ld. erről a keletkezéstörténetben). A megjelölt fejezet a lírai költészetet mutatja be, amely ősi eredetű, az ember alkotásával egyidős. Legfontosabb jellemzője az érzelm kifejezés. A lírai költeményeket éneklésre szánják, nagyon fontos a lelkesedés (Begeisterung), amelyet valamilyen érzelem ébreszt bennünk. Amennyiben nagy és fontos tárgy érinti meg a költőt, képzelőerejét megnöveli, fölhevíti, eleven érzéseket kelt benne, amelyek visszahatnak képzelőerejére,

és tűzét megnövelik. Ez az emelkedettség jellemzi az ódát. Az óda egyik faja a fiatalos tréfát, táncot, a bort éneкли meg, ilyenek az anakreóni ódák (vö. *Die lyrische Poesie*, 3–46. l.). *Marmontel*, Jean-François (1723–1799), francia író, költő az Enciklopédia számára írta klasszicista szellemű költészettani cikkét (*Poétique française*, Paris 1763). Csokonai mánakájában is hivatkozik rá (vö. *[Értekezés az Epopoeáról]*, 75–76. sorok, valamint Mezei 414–419. l.). A 15. fejezet megjelölés téves, a 16. szól az ódáról (Eschenburgnál és Marmontel művének 1763-as párizsi kiadásában, a tartalomjegyzékben 15. szerepel). Szintén az éneklésből vezeti le a költészetet, az óda legfontosabb jellemzőjének az emelkedettséget tartja, ihletőjének pedig a természet által sugallt érzelmet. Az anakreóni ódák lényege az egyszerűség, tárgyai a természet legvidámabb ábrázolásai, az emberi szív legártatlanabb mozdulásai, a derű, öröm, a jövő gondatlansága, a jelen nyugodt megélése, egy gondoktól megszabadított élet örömei és a gyermeki tárgyakhöz a filozófia által visszatérő ember (vö. i. m. XVI. fejezet, *De l' Ode*, 408–453. l.).

Lowth, Robert (1710–1787): *De sacra Poësi Hebraeorum praelectiones academicae*. Notas, et epimetra adjecit Joannes David Michaelis, Goettingae 1770. Editionis secundae ('A zsidók szent költészetéről – akadémiai előadások. Jegyzetekkel ellátta és kiegészítette Johannus David Michaelis, Göttingen 1770., 2. kiadás'). A híres angol irodalomtörténész munkája először akadémiai előadásként jelent meg (Oxford 1753), majd Johann David Michaelis adta ki saját jegyzeteivel (Göttingen 1758–62). Csokonai költészetére, gondolkodására nagy hatással volt a mű (vö. Szauder 83–90., Fekete Csaba: *Csokonai tanulmányai*, StudLit. 1986., 83–84. l., Szajbély 103–106. l.). A XXV. előadás címe: *Odae hebraeae Primus character* ('A héber ódák. Első sajátos jegy'). Ebben jellemzi a héber ódákat, valamint összefoglalja a műfaj sajátosságait. Az emberi lélek legemelkedettebb érzéseiből származtatja. A legrégebb ismert óda Mózes hálaadó éneke a Vörös-tengernél, eredete tehát egészen a költészet kezdetéig nyúlik vissza, s egybeesik a vallás kezdetével. Ez a legfennköltebb költői műfaj, örömteli érzések, derűs képek, vidám előadásmód jellemzi, az öröm, vidámság azonban nincs eltűnőve, s jelen van a fájdalom is (vö. i. m. 499–513. l.).

Barnes, Josua (1695–1712) jegyzetekkel ellátott, görög és latin nyelvű Anakreón-kiadása: *Anacreon Teius, Poeta lyricus...*, Cantabrigiae 1705. ('A teoszi Anakreón, lírai költő..., Cambridge 1705.') Sulzer a legjobb kiadások között említi, valamint utal arra, hogy tőle származik a leginkább használható Anakreón-életrajz (vö. Sulzer I. 87. l.). A költő innen

jegyzelte az Anakreón életéről szóló fogalmazványt (ld. erről a keletkezéstörténetben). A kötet elején egy bevezető értekezést találunk, amely a lírai költészetről szól (*Prolegomena*), ennek első fejezetében Barnes a líra ősi mivoltáról, különböző elnevezéseiről és első feltalálójáról elmélkedik. Jubáltól eredezteti a zenét: „Timagenes *Auctor est, Omnium in Literis studiorum antiquissimum Musicen extitisse, teste Quintiliano. Et Lyrae quidem Antiquitas indubitata; utpote, quae sub ipso ferè Orbis initio, aliquot ante Diluvium generationibus, sit à Iubale inventa, qui dicitur* Genesew s. c. 4. v. 21. *Auctor omnium tractantium CITHARAM et Organon.*” (‘Quintilianus azt írja, hogy Timagenész szerint minden művészi tevékenység között a legrégebbi a zene volt. A lant ősi eredetéhez tehát kétség nem férhet, mivelhogy ezt nem sokkal a világ teremtése után, néhány nemzedékkel az özönvíz előtt az utódai számára Jubál találta föl, amint az a Teremtés könyve 4. 21. verse előadja: Ó lett minden LANTOS és sípos ősatya.’) A 4. fejezet hosszasan mutatja be a lírai költőket és a lírai költészetet. Lírikusnak nevezi azt, aki lantkísérettel előadott lírai dalokat alkot. A bordalok és a lakomán előadott dalok műfaját a görögök Anakreónnak tulajdonítják, Barnes azonban bizonyítja, hogy ennek nyomait már az Ószövetségben is föllelhetjük.

Azt mondja Scaliger: Infans quoque prius canit, quam loquatur (lat.): ‘A gyermek is előbb énekel, aztán beszél’. Julius Caesar Scaliger (1484–1558), latinul író olasz költő, irodalomelméleti író, orvos költészettani munkája halála után jelent meg (*Poëtices libri septem*, Lyon 1561). Az I. könyv 2. fejezete a költő nevével, a költészet eredetével és jellegével foglalkozik. Az emberi természettel – mint írja – együtt jár a zenei képesség, amely a verset verssé teszi. Ezt igazolja többek között a gyermek említett példájával. A múzsák eredetével kapcsolatban később beszél arról, hogy létünk kezdetekor Harmónia is jelen volt (vö. i. m. 3–6. l.). Scaligert más alkalommal is idézi (ld. *A’ Tavasz* előbeszédének 196. és a *Dayka*-recenzió 178. sorát).

26. *elborulás* : elmerengés.
 29. *mérész* (táj.): merész, bátor.
 30. *meglelkedés* (rég): emelkedettség, a képzelőerő szárnyalása.
 31–32. *fellengős* (rég.): emelkedett, fennkölt.
 37–38. *Lied* (ném.), *Song* (angol), *Chanson* (fr.): dal.
Canzone (ol.): több strófás lírai költemény, dal.
Canzonetta (ol.): rövid költemény, dal.
 46. *eggyűgyű* (rég.): egyszerű.
 49. *Legkitetszőbb* (rég.): legkitűnőbb.

- 50–51. *alább az I. Kiereszkedésben*: az Anakreón életéről szóló tanulmány nem készült el, fennmaradt viszont egy fogalmazvány, amely valószínűleg ennek alapja lett volna (ld. erről a keletkezéstörténetben).
52. *Bysantiumi*: bizánci.
Zelóták (gör.): vakbuzgó, türelmetlen emberek.
53. *kegyesség* (rég.): vallásos buzgóság.
54. *szép Mesterségek* (rég.): művészetek.
- 59.. 3. lábjegyzet: „A szépművészetek elméletének és irodalmának vázlatja, J. J. Eschenburgtól. Berlin és Stettin 1783. 8. – 114. l. 18. §.” Johann Joachim Eschenburg (1743–1820), német irodalomtörténész esztétikai műve, illetve a hozzá tartozó költészettani példatár (*Beispiel-Sammlung zur Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften. 1–8.* Berlin und Stettin 1788–1795.) Csokonai egyik alapvető kézikönyve volt (vö. Cs/Lev. 28., 47., 88., 244., 288. l. és a hozzájuk fűzött jegyzeteket, valamint a keletkezésről írottakat). A költő Eschenburg alapján határozza meg a lírai költészet „*két fő Nemét*”: „Ueberhaupt aber lassen sich *zwey Hauptgattungen* lyrischer Gedichte absondern, die sich durch Inhalt und Vortrag mercklich unterscheiden; nämlich, die eigentliche *Ode*, und das *Lied*. Jene hat erhabnere Gegenstände, stärkre Empfindungen, höhern Schwung der Gedanken und des Ausdrucks; dieses wird gewöhnlich durch leichtere und sanftere Gefühle veranlasst, und hat daher auch einen leichtern gemässigten Ton.” (Esch. 106–107. l.) (‘De általában *két fő nemét* különíthetjük el a lírai költeményeknek, amelyek tartalom és előadás tekintetében határozottan különböznek; mégpedig, a tulajdonképpeni *óda* és a *dal*. Amannak tárgyai fennköltebbek, érzései erősebbek, a gondolatok és a kifejezés magasabb lendületet vesz; emezt általában könnyedebb és szelidebb érzések ihletik, és ezért könnyedebb, mérsékeltebb a hangvétele is.’) Utal arra is, hogy Batteux-nél és Marmontelnél másféle felosztást találunk (vö. a 2. sz. lábjegyzettel). A dal műfaját szintén Eschenburg alapján jellemzi Csokonai: „Das Lied, die dritte Gattung der lyrischen Poesie, hat mit den beyden vorigen Gattungen [Ode, Hymne] den Hauptcharakter vollen Empfindungsausdrucks und die daraus hergeleiteten Erfordernisse gemein; nur sind die darin ausgedrückten Empfindungen gewöhnlich von sanfterer Art, und die Gegenstände, welche sie veranlassen, sind minder erhaben, minder feierlich, und von minder ausgebreitetem Einfluss. Freude über den Anblick der Natur, das Gefühl der Zärtlichkeit und der Freundschaft, der frohe Genuss des geselligen Lebens, Scherz und Fröhlichkeit, durch diesen Genuss erweckt und belebt, machen den gewöhnlichsten In-

halt des Liedes aus.” (Esch.: *Die lyrische Poesie*, §. 18., 114. l.) ('A dalnak, a lírai költészet harmadik nemének, a két előző nemi [óda, himnusz] közös fő tulajdonsága a teljes érzelmekifejezés és az abból származtatott követelmények; csak a benne kifejezett érzelmek általában szelídebbek, és a tárgyak, amelyek ihletik őket, kevésbé fennkölték, kevésbé ünneplésesek, és kevésbé kiterjedt hatásúak. A természet látása fölött érzett örömök, gyöngédség és barátság érzése, a társasági élet vidám élvezete, ezen élvezet által ébresztett és életre keltett tréfa és vidámság, ezek a dal leggyakoribb témái.' Vö. Szauder 76., Mezei 418–419. l.)

62.

4. lábjegyzet: *Barnes* az Anakreon életéről szóló értekezésében így ír erről: „XXXII. [...] Verum circa finem Quarti post Christum natum seculi haec omnia *Anacreontis* multorumque aliorum Auctorum opera, iniquiorum Temporum injuriâ, tandem intercederunt; nec volumina, nec vestigium illorum Operum jam extat, nisi fortè siquas ex tanto Naufragio reliquias hinc indè in immenso Doctrinae pelago supernatantes offenderis; [...] At quid dicemus? Hoc tantum *Elegantiae Graecae* Γαζοφυλάκιον direptum fuisse et dissipatum, non tam Hostium Violentiae, quàm Amicorum Insidiis tribuimus; non tam Barbarorum Ignorantiae, quàm *Christianorum* quorundam Vanitati et praepostero zelo acceptum ferimus. Hoc nobis luculentè ostendit *Johannes Medices*, postea PP. *Leo X.* dictus, his apud *Alcyonium* verbis, referente [a lábjegyzetben: *Paul. Colomes. Κεμπηλίου* Literariis, c. 15. ex *Alcyonii* l. de Exilio. Vid. *Laurentii Ingewaldi Elingii* *Histor. Graecae* Linguae p. 115.] *Colomesio*, «Audiebam puer ex *Demetrio Chalcondylae, Graecarum* rerum peritissimo, *Sacerdotes Graecos* tantâ floruisse autoritate apud *Caesares Byzantinos* ut integrâ illorum gratiâ complura de *Veteribus Graecis* Poemata combusserint, imprimisque ea, ubi Amores, turpes Lusus et nequitiae Amantum continebantur. Atque itâ *Menandri, Diphili, Apollodori, Philemonis, Alexis* fabellas, et *Sapphûs, Erinnae, ANACREONTIS, Mimnermi, Bionis, Alcmanis, Alcaei* Carmina intercidisse. Tum pro his substituta *Nazianzeni* nostri Poemata; quae etsi excitant animos nostrorum hominum ad flagrantio rem Religionis cultum, non tamen Verborum *Atticorum* proprietatem et *Graecae* Linguae elegantiam docent. Turpitèr quidem *Sacerdotes* isti in *Veteres Graecos* malevoli fuerunt; sed integritatis, Probitatis et Religionis maximum dedere testimonium.» [...] XXXIII. Et credendum esset, simplici bonoque aelo factum hoc ab illis Patribus fuisse, si Versibus ipsi conscribendis operam non dedissent.” (*Barnes* LX–LXII. l.) (XXXII. [...] A *Krisztus* utáni negyedik század vége felé azonban *Anakreónnak* mindezen munkáiról,

de sok más szerző műveiről is az igazságtalan idők helytelen ítékezése miatt megfeledkeztek. Nem is maradtak fenn sem irattekercsei, sem valami nyoma az ő műveiknek, csupán az a néhány, e hatalmas hajótörésből véletlenül megmenekült szöveghagyaték, amelyre a tudomány végtelen tengerén rábukkanhatsz; [...] Mit mondhatunk azonban erről? Csupán azt, hogy a görög szépség kincsházát kifosztották és szét-dúlták. Ezt azonban nem annyira az ellenség kegyetlenségének, mint inkább a barátai állhatatlanságának tulajdonítjuk, és úgy adjuk elő, hogy ez nem a barbárok tudatlanságának, hanem néhány keresztény álnokságának és rosszindulatú irigységének a következménye. Ezt világosan bemutatják nekünk *Johannes Medices*, a későbbi *X. Leó* pápa szavai, melyeket *Colomesius* idéz *Alcyonius*ában: »Gyermekkoromban hallottam *Démétriosz Khalcondülész*től, aki igen jól ismerte a görögök történetét, hogy a görög főpapoknak oly nagy tekintélyük volt a bizánci császároknál, hogy azok teljes egyetértésével a régi görög irodalom legtöbb versét elégettették. Kiváltképpen azokkal tettek így, amelyek szerelemről, szégyentelen szerelmi játszadozásokról és pajzanságokról szóltak. Így veszttek el *Menandrosz*, *Diphilosz*, *Apollodorosz*, *Philemon* és *Alexisz* komédiái, és köztük voltak *Szapphónak*, *Érinnának*, *ANAKREÓNNAK*, *Mimnermosznak*, *Biónnak*, *Alkmannak* és *Alkaiosznak* a versei is. Akkor kerültek ezek helyére a mi *Nazianzenoszunk* versei, amelyek lángolóbb vallásgyakorlásra készítetik ugyan kortársaink lelkét, de nem tanítanak az attikai szóhasználat sajátosságaira és a görög nyelvi igényességre. A főpapok ugyanis rút módon rosszindulattal voltak a régi görög szerzők iránt, és ebben feddhetetlenségüknek, becsületességüknek és vallásosságuknak fontos bizonyágtételét látták.« XXXIII. [...] S el is kellene hinnünk, hogy az egyházatyák ezt őszinte és derék igyekezetükben művelték, ha maguk nem adták volna a fejüket versírásra.) *Morhofius*, Daniel Georg (1639–1691) német költő, kritikus, irodalomtörténész kétkötetes műve átfogó képet ad korának minden tudományágáról: *Polyhistor, Literarius, Philosophicus et Practicus* Cum accessionibus virorum clarissimorum Joannis Frickii et Johannis Molleri, Editio tertia, cui praefationem, notitiamque diariorum litterariorum europae praemisit Jo. Albertus Fabricius, Lubecae 1732. (Irodalmi, filozófiai és gyakorlati mindentudó könyv, melyet kiváló férfiak, Johannus Frickius és Johannus Mollerus egészítették ki, és Jo. Albertus Fabricius adott ki előszóval és az európai irodalomra vonatkozó jegyzetekkel, Lübeck 1732.) A megjelölt helyen a görög költőkről, köztük Anakreónról ír: „Lyricorum reliquorum etsi non contemnendus olim apud Graecos, post

Pindarum, numerus erat, hodie tamen vix quicquam, praeter fragmenta, superest, quae ex aliis Autoribus colligenda sunt. Cujus quidem infelicis fati causam non solum in temporum injuriam, sed et in praeposteram Monachorum religionem, devolvi debere, Petrus Alcyonius observavit: cujus ē libro de Exilio locum cum auro contra carum Colomesius duxerit, nec sibi ab eo in Cimelia sua Literaria c. 15. transcribendo temperare potuerit, age et nos apponemus. [Ezután ugyanazt idézi, ami Barnesnál olvasható]” (i. m. 1043. l.). (’Noha Pindarosz után még jelentős számú görög költő élt, töredékeiken kívül, melyeket más szerzők műveiből kell összegyűjtenünk, ma már alig ismerünk tőlük valamit. E szerencsétlen végzetnek az okát nem csupán az idő múlásának kegyetlenségére kell visszavezetnünk, hanem a szerzetesek bigott vallásosságára is, amint erre Petrus Alcyonius figyelmeztet minket. Az ő száműzetésről írott könyvéből Colomesius vette át ezt az idézetet, mely az aranynál is drágább. Nem is állta meg, hogy ne vegye át a maga »Irodalmi kincsek« című művének 15. fejezetébe. Nos, mi is ide illesztjük. [...]’)

- 66–78. Az anakreóni világ és Csokonai gondolkodásának párhuzamáról bővebben ld. Debreczeni 71–74. l.
70. *vastag* (rég., átv.): durván sértő, nyers goromba.
baromi (rég.): durva, állati.
73. *Epicureismus* (gör.–lat.): Epikuroosz, ókori görög filozófus tanítása: a legfőbb emberi érték az élet derült, mértékletes élvezete.
86. *elsűt* (rég., nép.): elszárit, elfonnyaszt.
88. *Maxima* (lat.) életszabály, életelv.
- 88–89. A szép gondolatok *felöltöztetésének* gondolata Csokonai más műveiben is megjelenik (vö. [A’ Magyar Prosodiáról] 4–8. sorok, valamint Szauder 75., Debreczeni 153–154. l.).
97. 5. lábjegyzet: *Com[es] Teleki Bibliotheca*: Teleki Sámuel gróf (1739–1822) szenvedélyes könyvgyűjtő volt (ld. erről F. Csanak Dóra: *Teleki József könyvtára*, in: *Irodalom és felvilágosodás*, Bp. 1974., 401–405. l.), maga szerkesztette könyvtára katalógusát: *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék. Pars I–4*. Vienna 1796–1819. Ebben Anakreónról a következőket olvashatjuk: „*Anacreon* Teius, Poëta lyricus, a Polycrate Sami Tyranno honorifice exceptus, tandem ab Hipparcho Pisistrati filio Atheniensium Tyranno invitatus et liberaliter habitus, post huius calamitatem in patriam rediit. Homo mollis et libidinosus. Varia scripsisse dicitur; quae tamen hodie sub illius nomine circumferuntur carmina, num Anacreontem habeant auctorem, vel ab recentioribus poëtis illius venter imitatis conscripta sint, magna lis fuit inter Criticos. Certe non omnia Anacreontis esse probabile est.” (I. m. 9. l.) (’A

teoszi *Anakreónt*, a dalköltőt Szamosz türannosza, Polükra-tész tisztelettel befogadta, aztán Hipparkhosz, az athéni zsar-nok, Peiszisztratosz fia, városába hívta, és bőkezűen tartotta, majd Hipparkhosz bukása után visszatért hazájába. Elpu-hult és élvhajbász férfi. Úgy tartják, sokféle verset írt; azon-ban ma heves elméleti vita tárgya volt a műfészek körében, hogy vajon a neve alatt kézen forgó műveket valóban Anak-reón írta-e, vagy az ő szerelmi tárgyú verseit utánzó későbbi költők. Bizonyára valószínű, hogy nem mindegyik alkotás szerzője Anakreón.) A következőkben felsorolja Anakreón műveinek legfontosabb kiadásait, közöttük Barnesét, vala-mint a később említett pármaiakat is (ld. a 215–218. sorokat és jegyzetüket).

Born, Fredericus Gottlob, Anakreón és Szapphó verseinek kiadója. A mű címe: *Anacreontis et Sapphus Carmina Graece recensuit notisque illustravit perpetuis ex optimis interpretibus, quibus et suas adiecit Fredericus Gottlob Born, Lipsiae 1789.* ('Anakreón és Szapphó versei görögül, megvizsgálta és a legjobb értelmezések alapján folyamatosan haladó jegyzetekkel ellátta, és a sajátjaival kiegészítette Fredericus Gottlob Born, Lipcse 1789.'). Az „Anakreón elé helyezett értekezé-sék” közül az első (*Dissertatio historica et critica de vita et carminibus Anacreontis et Sapphus Anacreonti praefixa* 'Tör-téneti és kritikai értekezés Anakreón és Szapphó életéről') a III. fejezetben „Anakreón dalait” mutatja be. A megjelölt helyen beszél ezek sorsáról, hitelességéről: „Strabonis tempo-re odaria Anacreontis extitere, in quibus multa essent de laudibus Polycratis, quorum in iis, quae ad nos sub Anacre-ontis nomine peruenerunt, ne minimum potest vestigium reperiri. Itaque verisimile est, mature ea periisse, vel per temporum iniuras, vel, quod propius videtur ad verum acce-dere, propter superstitionem et stupiditatem sacerdotum graecorum, quorum fuit permagna auctoritas atque potentia in aula Constantinopolitana (vid. Alcyonius de exsilio), qui-que carmina amatoria igne fortasse exstirpanda curarunt. [...] Seculo demum post Christum natum decimo Constanti-nus Cephalas Anacreontis reliquias, undique quaque studiose congestas, adiunctis aliis, quae homines lepidi et faceti, Anac-reontem imitati, sequi aetate luserant, collectioni suae graecorum epigrammatum inseruit. Quae quidem sylloge Odaria LIX. continet. Interiecto deinde longo tempore, nimi-rum seculo decimo sexto, Henricus Stephanus Anacreontico-rum Odariorum LV. operarum formis descripta edidit, in quibus Odarium XI. in ligatura libri vetustioris conscriptum inuenerat, reliqua LIV. e duobus membranis in publicum emisit. Tum Josuas Barnesius e codice Palatino, siue Vatica-

no nouam editionem adornauit [...] ediditque etiam plura odaria Anacreonti tributa, quae in codice quodam manuscripto Anthologiae graecae reppererat. Verum ex omnibus hisce odariis perpauca sunt, quae signa in se genuinae originis habere atque ab ipso Anacreonte esse profecta videantur.” (‘Sztrabón korában még megvoltak Anakreón dalai, sok olyan is, amelyek Polükratész dicséretéről szól, azokban a versekben azonban, amelyek Anakreón neve alatt korunkig fennmaradtak, ennek semmilyen nyoma nincs. Legvalószínűbb az, hogy ezek már korán elvesztek, akár az idők viszontagságaitól [ld. Alcyonius A száműzetésről], akár pedig – és ez áll közelebb az igazsághoz – a görög főpapok bigottsága és ostobasága miatt, mivel ezeknek igen nagy befolyásuk volt a konstantinápolyi udvarban, [...] és ők talán el is égettették a szerelmi dalokat. A Krisztus utáni X. században Konstantinosz Kephala maga görög epigrammagyűjteményéhez illesztette a fennmaradt Anakreón-szövegeket, melyeket mindenfelől buzgón összegyűjtött, hozzátéve még mindazt, amit a későbbi korokban az Anakreón-utánczók, e finom és elmés férfiak játékos kedvvel szereztek. Ez a gyűjtemény 59 dalt tartalmaz. Sok idő múltán, már a XVI. században Henricus Stephanus adott ki nyomtatásban 55 dalt, melyek közül a 11.-et egy régebbi könyv kötésében találta meg, a többi 54 darabot pedig két pergamenről átírva adta közre. Akkor Josua Barnesius a Codex Palatinus vagy Vaticanus alapján új kiadást készített [...] kiadott több olyan dalt is, melyet a kéziratos Görög Antológia gyűjteményben talált meg, és amelyet Anakreónnak tulajdonítanak. Azonban ezen versek között igen kevés az, amely hitelesnek, tehát magától Anakreóntól származónak látszik.’ – A továbbiakban ezt részletesen meg is indokolja, vö. Born XXVIII–XXX. l.). Csokonai fogalmazványában (K₁) Born helyett Sulzer szerepel ebben a jegyzetben (ld. a szövegkritikai jegyzeteket), aki így ír erről: „Man hat noch ein und sie benzig Lieder und einige Ueberschriften, die ihm zugeschrieben werden; wiewohl einige feine Kunstrichter wichtige Zweifel gegen die Aechtheit vieler darunter vorgebracht haben.” (Sulzer I. 85. l.) (‘Még hetvenegy dal és néhány felirat maradt fenn, amelyet neki tulajdonítanak; jöllehet néhány kitűnő műkritikus ezek közül soknak a valódiságát illetően súlyos kételyét fejezte ki.’)

100.

6. lábjegyzet: *fordulás* (rég.): változat.

Delille, Jacques (1783–1813), francia költő népszerű költeménye: „Kertek, avagy a tájak megszépítésének művészete. Vers IV énekben, az év XI. 12. napján.” A jegyzetekben egy kép kapcsán Horatius ódájáról beszél: „Presque toutes les odes voluptueuses d’Horace ont le même caractère: partout, au

milieu des fêtes et des plaisirs, il montre la mort dans le lointain; «Hâtez-vous, dit-il: qui sait si nous vivrons demain? Nous mourrons; il faudra quitter cette belle maison, cette femme charmante; et de tous ces arbres que vous cultivez, le seul cyprès suivra son maître, hélas! trop peu durable.» [...] Ces contrastes de sensations moitié voluptueuses, moitié tristes, agitant l'âme en sens contraire, font toujours une impression profonde; et c'est ce qui m'a engagé à jeter au milieu des scènes riantes des jardins la vue mélancolique des urnes et des tombeaux consacrés à l'amitié ou à la vertu.» (*Oeuvres Complètes*, Paris 1837., 35. l.) ('Horatius majd minden érzelmi ódájának azonos a természete: mindenütt, az ünnepek és örömök közepette, megmutatja a halált a távolban; «Igyekeztek, mondja: ki tudja, élünk-e még holnap? Meghalunk; el kell hagynunk e szép házat, e bájos asszonyt; és az összes fa közül, amelyet gondozunk, a ciprus fogja egyedül követni gazdáját, kinek élte, ó jaj! túl gyorsan véget ér.» [...] A félig kéjes, félig szomorú érzések ezen ellentétei, amelyek a lelket ellentétes irányokba lendítik, mindig mélyen hatnak ránk; és ez az, amely engem arra ösztönzött, hogy a kertek vidám jelenetei közé a barátságnak és az erénynek áldozott urnák és a sírok szomorú látványát vessem.')

109.

leszelel (rég.): eltüntet, elfúj.

aprólék (rég.): kicsi.

121.

mértékére srófolni: 'az általa használt versmértékbe erőltetni'.

122.

könnyűség: könnyedség.

128.

Könyves ház (rég.): könyvtár.

133.

7. lábjegyzet: *Barnes* értekezésének X. fejezetében arról elmélkedik, hogy mire van szüksége annak, aki Anakreónról véleményt alkot. Így kezdi: „*At siquis perfectius Anacreontis Veneres velit intelligere, necesse est, ut magno ille praejudicio prius animum exuat et liberet; quo, futilium hominum Calumniis deceptus, illius Poetae Vitam omnem crediderit Ebrietate et incestu Libidine consumptam; quod quidem probrum ab illo diluere non perfunctorie conamur in ejusdem Vita §. XIII. XIX. etc. [...]*” ('Aki tökéletesebben akarja megérteni Anakreón szerelmi költészetét, annak előbb ki kell üresítenie, meg kell szabadítania lelkét a súlyos előítéletektől. Ezek miatt és a megbízhatatlan emberek rágalmaiktól megtévesztve ugyanis azt gondolhatja, hogy ennek a költőnek az élete részegeskedés és bűnös szenvedély közepette telt el. Mi azonban arra törekszünk az életrajzában XIII. és XIX. fejezetében, hogy teljesen lemoszuk róla ezt a gyalázatot. [...]') A XI. fejezetben néhány „rágalmat”, a kiadást ért bírálatokat igyekszik elhárítani: Méltó-e egy teológushoz, hogy effajta „mulattató művel” fog-

- lalkozzék? Helyénvaló-e idézni a jegyzetekben a Szentírást? Van-e joga saját feltételezéseivel kiegészíteni néhány dolgot?
135. 8. lábjegyzet: Sulzer így ír Anakreónról: „Seine Laune ist die angenehmste von der Welt, und lieblich, wie der schönste Frühlingstag. [...] Sie [seine Lieder] sind ein Blumengarten, wo tausend liebliche Gerüche herumflattern.” (Sulzer, *Anakreón*, I. 8586. l.) (‘Az ő derűje a legkedvesebb a világon, és olyan kellemes, mint a legszebb tavaszi nap. [...] Olyanok [a dalai], mint egy virágoskert, ahol ezernyi kellemes illat száll-dos.’)
136. 9. lábjegyzet: *Scaliger* a dalról szóló fejezetben ezt mondja Anakreónról: „Anacreon autem non solum dedit haec ἠέλη, sed etiam in ipsis mella.” (Scaliger 47. l.) (‘Anakreón azonban nemcsak ezeket a dalokat, hanem magukban a dalokban a méz édességét teremtette meg.’)
137. 10. lábjegyzet: *egyébaránt* (rég.): egyébként *Barthius*, Caspar (1587–1658), német író, filológus. Morho-fius azt nyilatkozta róla: „Cujus et Anacreontes lignei plane, imo stercorei sunt.” (‘Az ő anakreóni versei mintha fából, sőt mintha ganéból volnának.’ Vö. MM. II., 1011. l.)
142. 11. lábjegyzet: „Anakreón filozófiájáról, M. Johann Friedrich Degen kísérlete. Erlangae 1776. 8. – Anacreon, kiadta J. F. Degen. Erlangae 1781. 8.” Degen (1752–1836), német teológus, filológus értekezése és görög (*Anacreontis carmina ex recensione Brunckii* edidit varietatem lectionis selectam et indicem adiedit M. Ioannis Fridericus Degen. Edit. III. Erlangae 1781.), illetve német nyelvű (*Anakreons Lieder*, Erlangen 1782.), jegyzetes Anakreón-kiadása igen népszerű volt (vö. Sulzer I. 86. l., Esch. 116. l., Born XXIV., XXVII. l.) a magyar költők körében is (vö. Kecskés 132. l., Csaplár Benedek: *Révai Miklós élete I–IV.*, Bp. 1886., III., 421–429. l., KazLev. II. 109., 156. l. és Cs/Lev. 244., 247. l.). Csokonai Kazinczytól kérte, sikertelenül, és valószínűleg később sem jutott hozzá (ld. erről a keletkezéstörténetben).
154. *hímezők* (rég., átv.): mondanivalójukat cikornyázók, türesem ékesítők.
- 155–156. A fordítók között Csokonai nem említi meg Révai Mikóst (1749–1807), aki 1778-as kötetének (*A magyar alagyáknak első könyvek*, Nagykároly, 1778.) megjelenése után fordult a dalköltészethez, az új ízlés felé, mondván, „inkább vagyok én a természetből ilyenekre elkészítve, mint egyebekre” (vö. Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp. 1994., 270. l.). *Révai Miklós’ elegyes versei, és néhány apróbb kötetlen írásai...* (Pozsony 1787.) című kötetének második könyvében énekeket közöl, s a kötet előszavában, valamint a „A’ magyar szépeknek” szóló ajánlásban „sokkal nagyobb

nyalábot” ígér „talám már nem is igen sokára”: „Egy különös Kötetet adok e’ félékből közre [...] Ezek mind az örömmek léznek Énekei, a’ Szerelemnek Enyelgése, olyan ízlésben, a’ mennyire érte lehetek, mint a’ Régi Görögök írtak hajdan, ’s a’ Romaiak, mint most írnak utánnok a’ Frantziák, ’s a’ Németek, kivált Anákreont fogom követni, azt az Édes Énekest, kihhez hasonlót ebbenn a’ nembenn még nem látott a’ világ.” A tervezett kötet azonban nem készült el, így nem kerülhetett be az irodalmi köztudatba. (A kéziratokat – OSZK Oct.Hung. 431. – részletesen bemutatja Csaplár Benedek: *Révai Miklós élete I–IV.*, Bp. 1881–1889., III. 415–430. l. A tervezett kötet „Elöl-járó Beszéd”-e elkészült, ezután következett volna „*Anákreon Életének Le írása*” „s annak *Munkáiról* némely *Jegyzések* és *Ditséret*ek, különösen pedig *Költésének Megfejtése*”. Ennek egyik forrása Degennek Csokonai által említett értékezése volt. Az „Énekek”-ből a fennmaradt kéziratok alapján nagyon kevés készült el.)

- 157–160. 12. és 13. lábjegyzet: Ezek a jegyzetek Sulzertől származnak: „In den Fragmenten über die neuere deutsche Litteratur (I. 338 u. f.) ist der eigenthümliche Charakter der Anakreontischen Dichtart sehr glücklich entworfen. Die, mir bekannten, wichtigsten eigentlichen Erläuterungsschriften sind die Anmerkungen über den Anakreon (von J[ohann] Gottl[ob] Schneider) Lepz[ig]. 1770. 8. (in deren ersten Abschnitt gute Bemerkungen über die Dichtungsart selbst, über die Unterschiede zwischen dem Anakreon und seinen Nachahmern, über das verschiedene Genie der Dichter in dieser Manier, u[nter] a[nderes] m[ehr] enthalten sind.)” (Sulzer I. 87. l.) (‘A Töredékek az újabb német irodalomról /I. rész, 338. l. sk./ című műben nagyon szépen vázolják az anakreóni költészet valódi természetét. Az általam ismert legfontosabb, ténylegesen magyarázó jellegű írás a Följegyzések Anakreónról /J. G. Schneider/ Leipzig 1770. 8. /amelynek első fejezete jó észrevételeket tartalmaz többek között magáról a műfajról, az Anakreón és utánczói közötti különbségről, az e stílusban író költők különböző tehetségéről./’)

A Fragmente über die deutsche Litteratur Johann Gottfried Herder (1744–1803) műve, Csokonai azonban – Sulzerhez hasonlóan – nem említi. Szauder József ezt az adatot hozza föl annak bizonyosságául, hogy a költő nem találkozott Herder írásaival (vö. Szauder 80., valamint Debreczeni 130–131. l. Eschenburgnál szintén szerepel a mű, de a szerzőt csak az 1789-es kiadásban nevezi meg, vö. Esch. 116. l., valamint az 1789-es kiadás, 158. l.). Herder így jellemzi az anakreóni dalokat: „Anakreons Bilderchen nähern sich meistens einem kleinen *Ideal* von Schönheit und Liebe; und wenn sie dies

nicht erreichen *wollen*, so sieht man ein feines Porträt, nach dem schönen Eigensinn eines Vorfalles oder Gegenstandes gebildet: ein allerliebstes Griechisches Liedchen, das die Gelegenheit charakterisiert, die es gebar. Die erste Gattung schwingt sich auf zur feinen Idee der Wollust überhaupt; die zweite, die in die Umstände eines Individualfalls gräbt, nähert sich der ersten, und wo sie ihr nachbleibt, giebt sie sich eine Art von *Bestimmtheit*, Spuren der Menschlichkeit, die, wie ein Grübchen im Kinn, der Eindruck des Fingers der Liebe, wie das Lispeln des *Alcibiades* selbst mit zur Schönheit wird." (*Anakreon und Gleim, Sämmtliche Werke*, Tübingen 1805., 118–120. l.) ('Anakreón képecskéi többnyire a szépség és szerelem egy kicsiny *ideálját* közelítik meg; és amennyiben ezt nem *akarják* elérni, akkor egy finom portrét láthatunk, egy esemény vagy tárgy szép lényege szerint megformálva: egy bájos görög dalocskát, mely leírja az alkalmat, mely létrehozta. Az első verstípus tulajdonképpen a gyönyör finom eszméjéhez emelkedik föl; a második, amely egy egyedi eset körülményeiben gyökerezik, megközelíti az elsőt, és ahol mögötte marad, egyfajta *meghatározottság* jön létre, az emberiség nyoma, amely mint az állban levő gödröcske, a szerelem érintésének hatása, miként *Alcibiades* suttogása maga is szépséggé válik.')

Schneider, Johann Gottlob (1750–1820), német filológus és természettudós műve a szerző neve nélkül jelent meg (vö. Ponori 89. l.), közelebbi adatunk nincsen róla, csupán annyi, hogy Csokonai ezt is Kazinczytól próbálta megszerezni, de sikertelenül (ld. erről a keletkezéstörténetben).

161.

14. lábjegyzet: „Gleim: Tréfás dalok kísérlete, Berlin 1749. 8. – Ugyanó: Dalok Anakreón szerint. Berlin. 1766. 8.” – Németországban az anakreontikus költészet Johann Ludwig Gleim (1719–1803), Johann Peter Uz (1720–1796) és Johann Nikolaus Götz (1721–1781) fordításai és költeményei nyomán bontakozott ki, akik a hallei egyetem hallgatóiként 1739-ben kötöttek barátságot. Uz és Götz Anakreón verseit fordította, és 1739 és 1743 között kidolgozott egy hatvan dalból álló kötetet, amelyet Uz – Götz tudta és beleegyezése nélkül – 1746-ban névtelenül kiadott *Oden Anakreons* címmel. Gleim, „a német Anakreón” volt az első, aki sikeresen kísérletezett önállóan rámtelen, antik versformákban írt anakreóni dalokkal, 1744-ben jelent meg *Versuch in scherzhaften Liedern* című kötete, amelyet továbbiak követtek. Csokonai A' *Tavas*z jegyzeteiben ezt írja róla: „*Gleim*, egy a' legjobb és legkelleme-tesebb német poéták, jelesbben a' lírikusok közül: Kleisttal egyidőbeli, s néki barátja.” Az ő példája sok német és osztrák költőt magával ragadott: Weisse, Willamov, Denis, Lavater,

Ramler, Müller, Jacobi, Hölty, Meinecke, Kleist, sőt a fiatal Goethe költészete az anakreontika jegyében indult, s Lessing is próbálkozott a műfajjal (vö. *Gleim's Ausgewählte Werke*, Herausgegeben von Leonhard Lier, Leipzig 1885., 5–7. l., Ponori 87–88. l.). Sulzer ezt írja Gleim követőiről: „Gleim ist der erste Deutsche, der glücklich in der Art des Anakreons gedichtet hat. Der Beyfall, womit seine scherzhaften Lieder aufgenommen wurden, hat eine Menge elender Nachfolger hervorgebracht.” (I. 86. l.) (‘Gleim az első német, aki sikeresen alkotott Anakreón modorában. A tetszés, amellyel az ő játékos dalait fogadták, egész sereg nyomorult utánzót teremtett.’)

163. 15. lábjegyzet: *Édes Gergely* (1763–1847), református lelkész, 1794-ben kezdte Anakreónt fordítani (Ponori 112. l.), majd 1802-ben elküldte Kazinczynak anakreóni dalainak kéziratát. Ő továbbadta Csokonainak „Édes Gergely’ édességét”, hozzáfűzve, hogy „higgye-el magát és végye-elő az érdemlett kevélykedést”, érzékeltette tehát, hogy ezek a versek nem érik el Csokonai dalainak színvonalát (vö. Cs/Lev. 215., 218.). 1803-ban – saját fordítási elvei szerint ítélve – arra figyelmezteti finoman Édest, hogy „A’ legbájosabb, legpajkosabb kis poétát nem kellene szóról szóra fordítanunk. Fel kellene kapnunk, a’ mit mondani akar és a’ mit görögül és a görögöknek oly könnyűséggel mond is (vö. KazLev. III. 119. l.). *a’ legjobbakat veszttette el 1798diki útjában*: Erről nincsen közelebbi adatunk, mindössze annyit tudunk, hogy 1797-ben elhagyta addigi hivatalát (Nagykinizst), és felkereste szülőfaluját, Madart, majd Komáromba ment, ahol találkozott Csokonaival (kapcsolatukról ld. CsEml. 231–235. l.). További útvonala Pest, Fehérvár, Füred, Tihany, Veszprém, Nagyvázszyon, ahol négy évig szolgált, és Csokonait is vendégül látta 1798-ban (vö. Katsányi Sándor: *A Parlagi Múza költője, Édes Gergely dunántúli évei*, Életünk 1968., 116–118. l.). *A’ Teosi Anákreon’ versei...* Vác 1803.: Édes Gergely volt a második – Zechenter után –, aki egész kötetet adott ki anakreóni dalokból. 52 dalfordítást találunk benne, a szerző két hasábjában, egymás mellett közli az eredeti versmértékében készített fordítást, valamint a rímes változatot. Az *Ajánló levélben*, melyet jóakaróinak és barátainak ajánl, „kiknek kérttekre a’ Magyar-Anakreón kiadódik”, megindokolja, miért fordította kétféleképpen a dalokat: „1. Hogy az első Fordításbann, a’ mellyet az eredetihez hasonló ’s ugyan annyi számú versekbenn, a’ mennyire a’ Fordítás’ nehézsége engedte szóról szóra kívántam általtenni, valójábann megmutassam arany-nyelvünk’ azon hajthatós és hathatós voltát, melly a’ Görögös mértéket, melly a’ Verselésnek egygyetlen

igaz tulajdona, még a Fordítás' terhe alattis alkalmasint kiállja. És ezt cselekedtem a Tudósokért, bár vessék öszve az eredetivel. 2. A' másodikat, (melly ugyan csak mindég a' második vagy utóbbi oszlopot foglalja mindenik Laponn vagy levél-oldalonn, hogy abban az illy eredeti verselés' módjához nem szokott füleknies kedvezzek, és hogy az illyekkelis, mineműek sok asszonyaink és a' köznép, ezt a' Múzsák és kelleme' Poétáját, a' szók' vége' egyeztetésének czifrája által annyival inkább megszerettessem. Noha ott az eredeti értelemtől és szókhoz való ragaszkodástól, az úgy nevezett Kádenczia miatt, ottanottan kénytelen voltam eltávozni." (Vö. i. m. 3–9. l.) A dalfordítások után Anakreón töredékei következnek „töbnyire toldozgatva”, majd „tulajdon Anakreontismusim” (29 dal), végül néhány „Anakreoni Iramat”. Utólag fájlalta a költő, hogy olyan hamar, „mintegy szelességből” kiadta a kötetet, mert – mint írja – Born kiadásához csak később jutott hozzá (vö. KazLev. III. 81. l.), ezért átdolgozva újra meg akarta jelentetni anakreóni fordításait (vö. KazLev. IX. 116. l.).

Zechenter Antal fogalmazóként működött Prágában és Bécsben. Ő az első, aki egész kötetet adott ki anakreóni fordításaiból: *A' magyar Anakreón*, [m]ellyet egyenesen görög nyelvből fordított [l]e Zechenter Antal A' Ts[ászári] és Kir[ályi] Fő Hadi-Tanátsnak Concipistája. Prága 1785. (faksimile kiadás: Bp. 1955.). A kortársak közül nem csupán Csokonai nyilatkozott róla elítélően: Földi János „periphrastica szabad fordításait” kedveli ugyan (vö. KazLev. II. 201. l.), de a „rossz magyarságú fordítás”, a „rossz syntaxis” miatt kárhóztatta a fordítót (vö. KazLev. II. 110. l.). Később tervei között szerepelt, hogy „megjobbítja a' Magyarságban Zechenter fordított Rithmusait”, és egy könyvben kiadja a saját fordításait a görög szöveggel együtt, Zechenterét pedig „szembe a' Némettel” (vö. KazLev. II. 175. l.). Ez azonban nem valósult meg. *Geklen Adelajda*, Bécs 1772., Zechenter Voltaire egyik drámáját fordította le ilyen címmel.

Verbunknóza: verbunkos, toborzó.

183.

16. sz. jegyzet. *Dr. Földi János* (1755–1801) költő, természet-tudós, Csokonai barátja, költészeti nézeteinek formálója (kapcsolatukról ld. Cs/Lev. 578–579. l.). Neki és Kazinczynak ajánlotta a költő az AD. kötetét (vö. AD. 3. l., valamint a 247–251. sorokkal). Földi Anakreón-fordításairól részletesen ír Mixich Lajos: „Amikor Földi az Orpheusban az anakreoni fordításokat olvassa, elhatározza, hogy ő is le fogja fordítani Anakreont, mert amelyek eddig megjelentek, mind Zechenter Antal szabad fordításai, mind az Orpheusban megjelentek, nem jó fordítások; az anakreoni eredeti versmértéket megvál-

toztatják, a jambuszokat trocheuszokkal keverik, a mi nem fér össze. De nincsen Anakreonja, és csak elvéve kerül hozzá egy-egy ének. Kazinczy tehát küld neki egy görög Anakreont, és Földi rögtön hozzáfog a fordításhoz. 1791. február 5-én küldi el Kazinczynak első kísérleteit, és ugyanezen év június 18-adikáig huszonzét dalt fordít le. [...] Első fordításait Kazinczy szigorúan megbírálja. Nem tetszik neki az, hogy Földi szorosán fordít. [...] Eleinte ugyan próbálgatja javítgatni a Kazinczy által kifogásolt részeket, később azonban abbahagyja, nem a fordítást, hanem a Kazinczynak való küldözgetést; úgyhogy utolsó anakreoni fordításait 1791. június 18-án küldi Kazinczynak, holott ugyane levélben említi, hogy még több éneke van lefordítva Anakreontól. Földi a teljes Anakreont le akarta fordítani és ki akarta adni, mégpedig úgy, hogy a görög szöveggel szemben állana az ő fordítása; Zechenter szabad fordításait is megjobbitaná és ezeket a német fordítással állítaná szembe. Így lenne a magyarnak két Anakreonja.” (*Földi János költeményei*, kiadta és bev. Dr. Mixich Lajos, Bp. 1910., 63–64. l. 1790–1791-ben Földi és Kazinczy, mint leveleikből kiderül, hosszasan vitatkozott az anakreóni dalok versmértékének kérdéseiről. Kazinczy a németek szabadabb verskezelését, Földi azonban a görög szöveg metrikai szabályait vette alapul (vö. *KazLev.* II. 110., 156–157., 170–175., 191–205., 213–220., 304–308. l., VI. 414. l.). Az Orpheusban megjelent néhány Anakreón-fordítás Földitől (ld. a 207–210. sorok jegyzetét), „kézfírásban heverő” darabjairól pedig Kazinczy 1809-ben azt írta Kölcseynek, hogy nála mind megvannak (vö. *KazLev.* VI. 414. l.).

Újhelyi Dayka Gábortól (1769–1796) az Orpheusban *A' szerető* jelent meg (II. 40. l.), a Kazinczy által kiadott kötetben (*Újhelyi Dayka Gábor' versei. Öszveszedte 's kiadta barátja Kazinczy Ferencz.* Pest 1813.) öt anakreontizmus: *A' hű leányka* (14. l.), *Szerelmesemhez* (16. l.), *A' vak szerelem* (17. l.), *A' bosszús szerelem* (19. l.), *Phyllis* (21. l.) és egy fordítás: *Az új Anakreon* (27. l., amely a jegyzet szerint Dayka 1793-as kéziratában *A kevéssel meglegedett elme* címet viseli).

185–186. *Az Olaszoknál és Frantziáknál már több fordította 12 Poétánál; az Anglusoknál 6 fordítása van:* Ezek az adatok Sulzertől származnak: „Uebersetzt ist Anakreon, in das Italienische zwölfmahl [...] In das Französische ist er zwölfmahl übersetzt worden [...] In das Englische nur sechsmahl” (vö. Sulzer I. 86., *Anakreon*, ahol a fordítók neveit is említi).

188–189. *A Degen kiadása...*: lásd a 142–144. sorokat és jegyzetüket.

193. *legcorrigáltabb* (lat., rég.): legjobban javított.

194. *folyóbeszéd* (rég.): próza.

legderekből (rég.): legjelesebb, legkitűnőbb.

- 199–200. Csokonainak állandó törekvése volt a vers és a muzsika egyeztetése. Ki akarta adni saját verseinek kottáját, de figyelemmel kísérte más költők verseinek megzenésítését is (Orosz 63. l., Cs/Lev. 290. l.).
207. 17. lábjegyzet: *Rajnis* József (1741–1812) volt az első, aki anakreóni dalok írásával és fordításával próbálkozott. *A' Magyar Helikonra vezérlő Kalauz* (Pozsony 1781) példái között találjuk „Anakreon' rendi-szerént” a *Bútsú-vétel* című verset (6. l.), *A' magyar Helikonra vezérlő Kalauzhoz tartozó Megszerzés* 36. és 37. lapján pedig két fordítás jelent meg: *Egy kedves Leányához és A' Szerelemről*. *Rájnis* a lap alján a görög szöveget is közli.
- A Magyar Museumnak (Kassa 1788–1793) nem a második, hanem az első kötetében jelentek meg Anakreón-fordítások (a fogalmazványban eredetileg I. kötet szerepelt, a lapszámokat Csokonai később lehúzta, ld. a szövegkritikai jegyzeteket): *Kazinczy: VII. / Anakreonnak XIXd. éneke. / Kassán, Octob. Ildik, 1788.* (I. 1. 84–85. l.), *IX. / Anakreonnak XXXIII. dalja.* (I. 4. 362–363. l.). *Ráday Gedeon: VII. / Anacreonból való fordítások. / 2-dik Oda, 40-dik Oda* (I. 4. 359–361. l., A. J. néven, vö. *KazLev. I.* 255–256. l.).
- Az Orpheusban (Kassa 1790–1792) megjelent fordítások: *Kazinczy: XIII. / Anakreonnak XIIdik dala / Szepes Vármegyében, Decemb. 1788.* (I. 3. 276. l.), *XIV. / Anakreonnak XXIIIdik dala / Napkoron, Szabóltsban, Jul. Adikén, 1790.* (I. 3. 277. l.), *VII. / Anakreonnak IIIIdik dala: / szabadon fordítva. / Fejér-Gyarmat, Szatthmárban, Jul. 16dik / 1790.* (I. 3. 293–294. l., Széphalmy néven); *Ráday: VI. / Anákreonnak / XLVd. dala. / trocheus lábakon* (I. 2. 131. l., szintén A. J. néven, Földi kritikáját erről a versről ld. *KazLev. II.* 110. l.); *Földi János: II. / Anácreonnak XVIIIdik dala.* (II. 4. 307–308. l., név nélkül), *XV. / Az én kívánságom. / Anacreonnak 15dik dala.* (II. 4. 393. l.), *XX. / A' Lant. / Anacreonnak I. dala.* (II. 4. 407. l.), *XXI. / Az Asszonyok. / Anácreonnak IIdik dala.* (II. 4. 408. l.)
- A *Heliconi Virágokban* (*Heliconi Virágok 1791 esztendőre szedte Kazinczy Ferentz Pozsonyban és Komáromban*) Kazinczy Anakreón-fordításai Széphalmy névvel jelentek meg: *Anacreon' XIX. Dala* (87. l.), *Anacreon' XXXIII. Dala* (89. l.), *Anacreon' XLV. Dala*, (89. l.), *Anacreon' XLVI. Dala* (90. l.).
211. 18. lábjegyzet: *Meinecke*, Johann Heinrich Friedrich (1745–1825), kötete (*Anacreontis carmina...*) név nélkül jelent meg (vö. *Ponori* 89. l.), a spanyol fordítást *Estevan Manuel Villegas* (1589–1669) készítette. Ezek a jegyzetek szintén Sulzertől származnak: „In das Deutsche [...] in den Versarten des Originals, Leipz[ig] 1776. 8. (von Meinecke) [...]

Von Spanischen Übersetzungen führt H[er]r. Dieze eine, in den Sylbenmassen des Originals, von Estevan Man[uel] Villegas an, welche das 4te Buch des ersten Theils seiner *Eroticas*, (Najera 1617. 4.) ausmacht." (Sulzer, *Anakreon*, I. 86–87. l.) (Németre [...] az eredeti versformájában, Leipzig 1776. 8. Meinecke által [...] A spanyol fordításokból Dieze úr említ egyet, az eredeti versmértékében, Estevan Manuel Villegastól, amelyik az ő *Eroticái* /Najera 1617. 4./ első részének 4. könyvét alkotja.)

214. 19. lábjegyzet: *Spaletti* kiadására (*Anacreontis Teii Convivialia, hemiambia*, Romae, in aedibus Spaletti 1781. – 'A teoszi Anakreónnak lakoma dalai, Róma, Spaletti nyomdájában 1781.', róla részletesen ld. Ponori 61–62. l.) szintén utal Sulzer: „zu Rom gab Spaletti 1781. Fol. die schon von Barnes benutzte Handschrift, ganz vollständig und sehr prächtig und genau heraus." (Sulzer, *Anakreon*, I. 86. l.) ('Rómában Spaletti 1781-ben ívrét, teljesen hiánytalanul és nagyon pompásan és pontosan adta ki a már Barnes által is használt kéziratot.')
215. 20. lábjegyzet: A két páрмаi kiadás a Teleki-katalógusban is szerepel (ld. a 97–99. sorok jegyzetét): „prae-fixo Commentario et Bibliotheca Anacreonteia. c[um] var[iis] lectionib[us] graecis literis uncialibus in 4to. Parmae. 1785. ex typ[ographia] regia." ('kommentárral ellátott Bibliotheca Anacreonteia szövegváltozatokkal, görög unciális betűkkel nyomtatva 4 kötetben Párma, királyi nyomda.');
- „graece, litteris minusculis, cum vers[i] italica E. Pilenei. in 4to. Parmae. typ[ographia] Bodonianis. 1793." ('görögül, kisbetűkkel, E. Pileneius olasz fordításával, Párma, Bodoni-nyomda 1793.')
- Giambattista Bodoni (1740–1813) olasz nyomdász görög, római és francia klasszikusok műveit jelentette meg, de ezek a kiadványok nem annyira helyes szövegük, inkább nagyszerű kiállításuk által váltak híressé.
219. 21. lábjegyzet: „Anakreón dalai, franciára fordította, görög szöveggel, latin fordítással, kritikai jegyzetekkel, [és két értekezéssel] kiadta Gail polgártárs; metszetekkel, Gosséc, Me-hul, Le Sueur és Cherubini megzenésített görög ódáival; és egy tanulmánnyal a görög zenéről. Minden eddiginél teljesebb kiadás. Paris 7. év" Jean Baptiste Gail (1755–1829) francia költő Anakreón-kiadása (Paris 1799.) Márton József szerint mintaként szolgált Csokonai számára (vö. AD. IV. l.). Nem véletlenül, hiszen filológiailag komolyan előkészített munkáról van szó: hatvannégy dalt, 57 töredéket és azok francia nyelvű fordítását találjuk benne. A bevezetésként szolgáló történeti-kritikai értekezésben Gail rámutat az eddigi tévedésekre, közli az anakreóni dalok legfontosabb kiadásait, fordításait. A kötetet négy kottamelléklet, valamint három

rézkarclenyomat gazdagítja (vö. Pelle Erzsébet: *Un poète cosmopolite du XVIII. siècle: Michel Csokonai et la littérature française.* – *Csokonai Mihály és a francia irodalom*, Szeged 1933., 28–29. l.), ma is megtalálható a DebrK.-ban, G.128 jelzet alatt, benne egy kéziratot bejegyzéssel: „Splendida haec eaque rarissima editio, *Anacreontis, Deliciae, olim famigeratissimi Hungarorum Poetae Michaëlis Vitéz Csokonai*, ab hoc ipso Vindobonae comparatie. Vate isthoc immortalis memoriae d. 27ª Januar. 1805 fato tristi a[n]no aetat. 31° e vivis erepto; a Matre eiusdem Vidua *Sara Diószegi* emit B.θeca Collegii Publica 33 Rflor., in schedis Bancalib. Suum ceu non-minimum decus ac ornamentum B.θecae, reliquis inseruit, vir piae memoriae Reverendus ac Clarissimus Dominus *Petrus Kassai*, eo tempore B.θecar. Ordinar. Sig. d. 4^a Septembris. 1813. Michaël Tóth m. pr. B.θecar. Ord. et h. t. Senior.” (‘Anakreón eme pompás és párját ritkító kiadása a gyönyörűségek hajdankor leghíresebb magyar költőjének, *Csokonai Vitéz Mihálynak* saját bécsi beszerzéséből. Miután ez a halhatatlan emlékezetű költő 1805. január 27-én, 31. életévében a tragikus végzet által kiragadtatott az élők közül, özvegy anyjától, *Diószegi Sárától* vette meg a Kollégium nyilvános könyvtára 33 Rhénes forintért, bankjegyekben fizetve. Úgy, mint a könyvtárnak nem a legkisebb mértékben díszes és ékes könyvét, a többi közé beillesztette a jámbor emlékezetű, főtisztelletes és nagytisztellettű *Kassai Péter* úr, azon időben rendes könyvtáros. 1813. szeptember 4-én Tóth Mihály, helyettes könyvtáros’). A könyv tehát Csokonaié volt, lehetséges, hogy Márton József küldte neki Bécsből (vö. a keletkezés-történetben írottakkal). A bejegyzésben említett Kassai Péter 1797-ben subscribált, 1806 márciusa és szeptembere között senior volt, ugyanebben az évben a kollégium ifjúsági könyvtárosa. Neve szerepel Csokonai könyvkiadásról és könyvterjesztésről szóló iratai között is, Márton József szótárának előfizetési és terjesztési listáján (vö. Barkóczi II. 28. b. 1. 373. l., valamint Varga Zsigmond: *A kollégiumi nagykönyvtár és vele kapcsolatos múzeum kialakulási története és egyetemes művelődési jelentősége*, Debrecen 1945., 71. és 228. l., ahol a híres kiadások között szerepel a mű mint Csokonai Vitéz Mihály könyve).

233. 2. Old.: Az AD.-ben ezen a lapon olvasható a kötet mottója: „–
– *apis Matinae / More modoque.*” Horatius L. IV. Od. II. v. 27–32. (Vö. AD. 2. l.)
- 234–238. „Én magam csak, ládd, a serény *Matinus / Méhet* utánzom: / Szorgosan gyűjtöm szedegetve mézem / Zöld Tibur partján, vizenyős berekben / Csöpp teremtményként, sohasem pihenve / Költöm a versem.” (Horatius *Ódák* IV. 2.)

240. 3. Old.: Az AD.-ben ezen a lapon olvasható az *Ajánlás*, a kötetet Kazinczynak és Földinek ajánlotta Csokonai (vö. AD. 3. l., valamint Cs/Lev. 244. l.).
241. *kifejtődés* (rég.): kibontakozás, kifejlődés.
- 243–244. *Tiszt[eletes] T[kéintetes] Kováts Jó[sef]*: Háló Kovács József (1761–1830), ld. az *[Értekezés az Epopoeáról]* 236. sorának jegyzetét.
- 245–246. *Budai Ésaías* (1766–1841), ld. az *[Értekezés az Epopoeáról]* 239. sorának jegyzetét.
245. *Eloquent[ia]* (lat.): ékesszólás.
249. *egybekötés* (rég.): összekapcsolás.
- 249–250. *Tek[íntetes] Kazinczy Ferentz*: Csokonai és Kazinczy kapcsolatáról részletesen ld. Debreczeni Attila: *Csokonai és Kazinczy kapcsolata*, Könyv és könyvtár XIX., 1997.
250. *Dr. Földi János*: róla ld. a 183. sor jegyzetét.
251. *lételem* (rég.): létezésem.
252. *Nagy Sándor* (i. e. 356–323), Macedónia királya. Apja II. Fülöp, nevelője Arisztotelész (i. e. 384–322) ókori görög filozófus volt.
- 253–254. *ille quidem esse, hic autem bene esse dedit* (lat.): 'annak köszönhetem, hogy élek, de ennek azt, hogy helyesen élek' (vö. MM. II. 10–12. l.).
255. *szültek fel*: neveltek fel.
257. 22. lábjegyzet: Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) zenei lexikona (*Dictionnaire de musique*) az enciklopédia számára írt, később átdolgozott fejezeteket tartalmazza (első kiadás: Paris 1764.). A második kötet végén, számozatlan oldalakon kottákat találunk, a C táblán Pindaros (i. e. 522–442) ódáit (vö. *Oeuvres de J.-J. Rousseau. Dictionnaire de Musique I–II.*, Paris 1821.).
259. 23. lábjegyzet: Virág Benedek (1754–1830) verselgető katonabarátjához, Csehi Józsefhez (1778–1812) írt egy ódát, amelyet *A' barátságna*k címmel 1802-ben küldött el Kazinczynak (vö. Cs/Lev. 851. l.). Ezt zenésítette meg Ignaz X. Seyfried (1776–1841) zeneszerző, karmester. Csokonai máshol is említést tesz erről a zeneműről (vö. Cs/Lev. 289., 290. l.).
- 263–264. *a' szép lelkeket kalaúzul keresték ki mellém, hogy meg ne üssem lábamat a' kőbe*: „Írva van: Angyalainak parancsolt felőled, hogy oltalmazzanak. Tenyerükön fognak hordozni téged, hogy kőbe ne üssed lábadat.” (Lukács 4, 10., Békés Gellért–Dalos Patrik ford.)
265. *nem-Orbiliusok*: Orbilius Pupillus i. e. 63-tól Rómában tanított. Horatius, aki tanítványa volt, plagusos-nak 'verekedőnek' nevezi (vö. *Epistolák* I. 70.). Csokonai egyik levelében saját tanítási módszereiről írva említi őt (Cs/Lev. 91. l.).
266. *bárdol* (rég.): művel, nevel, finomabb erkölcsökre oktat.

- köz pálya* (rég.): közéleti pálya.
267. *Aristárkusok*: Arisztarkhosz (i. e. 216–144) alexandriai nyelvész, az ókor egyik legkiválóbb szövegkritikusa. Homérosz és Pindarosz költeményeinek bírálójaként a szigorú kritikus jelképévé vált.
- 274–275. „Semmi csekélység ez, de megőrzi nevünk e csekélység, / Hogyha az ég se hagy el s odahallgat imánkra Apolló” (Vergilius: *Georgicon* IV. 6–7.).
275. *Apollo*: a költészet, ének, zene és a jóslás istene.
276. 5. *Old.*: Az AD.-ben *A' Magyarokhoz* c. vers olvasható ezen a lapon (vö. AD. 5. l.).
278. *insonorus* (lat.): rosszul hangzó, csattogó.
279. *Asszúszöllőbor*: Csokonai egyik 1801-es levelében még ezt az alakot használja (vö. Cs/Lev. 140. l.).
281. „*Nektár*, az Istenek itala, Homér, és több Poéták szerint.” (Tav/j.)
283. 7. *Old.*: Az AD.-ben *Az Anákreoni versek* olvasható ezen a lapon (vö. AD. 7. l.).
288. 24. lábjegyzet: ld. a 274–275. sorok jegyzetét.
289. 25. lábjegyzet: *Hipponax*: i. e. 540 k. élő görög költő. Az antik hagyomány szerint Bupalosz szobrász az izmos, de vézna alkatú költőről karikatúrát mintázott, Hipponax ezért kíméletlen gúnyverseivel halálba kergette. Erről az esetről így ír Plinius: „Cum ii essent, jam fuerant in Chio insula Malas sculptor, dein filius ejus Micciades, ac deinde nepos Anthermus Chius, cujus filii Bupalus et Anthermus clarissimi in ea scientia fuere, Hipponactis poëtae aetate, quem certum est LX. Olympiade fuisse. Quod si quis horum familiam ad proavum usque retro agat, inveniet artis ejus originem cum Olympiadum origine coepisse. Hipponacti notabilis foeditas vultus erat: quamobrem imaginem ejus lascivia jocorum ii proposuere ridentium circulis. Quod Hipponax indignatus, amaritudinem carminum distrinxit in tantum, ut credatur aliquibus ad laqueum eos compulisse: quod falsum est. Complura enim in finitimis insulis simulacra postea fecere.” (*Historiae Naturalis*, Lib. XXXVI. Cap. V. Sect. IV., II. köt., 724–725. l.) ('Amikor ők alkottak [Dipoenus és Scyllis, krétai szobrászok], Chiosz szigetén már kőfaragó volt Malasz, majd ennek fia, Mikkiadész, aztán az unokája, a khioszi Anthermosz akinek fiai, Bupalosz és Anthermosz, a legjelesebbek voltak e mesterségben való jártasság terén. Hippónax költő kortársai voltak, és róla köztudott, hogy a hatvanadik olümpiász idején élt, ezért ha valaki ezt a családot egészen az ősapáig vezeti vissza, akkor arra jön rá, hogy az ő kőfaragó művészetük az olümpiászok számításával együtt kezdődött. Hippónaxnak híresen rút ábrázata volt. Ezért amikor ezek a szobrászok az

ő képmását kötekedésből gúnyosan ábrázolva közönségük elé bocsátották, és az kinevette a költőt, Hippónax megsértődött, és olyan keserű hangú versekkel támadott a szobrászokra, hogy némelyek szerint azok emiatt felakasztották magukat. Ez azonban hazug híresztelés, mivel később a környező szigeteken is több szobrot alkottak.)

„és Bupalust is éppennygy” (Horatius: *Epodoszok* VI. 14.).

Hephaestio: Hephaisztión, II. századi alexandriai költő, 48 könyvből álló verstani munkájából (*Peri metrón*) csak a kivonatszerű *Enkheiridion* maradt fenn. Scaliger hivatkozik rá: „Iambus enim praeliator pes est ac sanguinarius, quem ad modum alibi dictum est. Eo in actu tibia saltandi numeros edit bellicae tubae: et dentibus freudentem Pythona qui sagitta iam ictus est, exprimit.” (Scaliger 39. l.) (‘A jambus ugyanis, mint máshol mondtuk, harcias és vérszomjas versláb. Ebben az előadásban a táncot kísérvő fuvola a hadi kürt ütemét utánozza, és a fogát csikorgató sárkányt ábrázolja, melyet Apolló nyíla már leterített.’) „Non autem ab Iambe muliercula, à qua versus usum sibi sumpserit Hipponax, et nominarit: ut ait Hephaestio. quia lauantj lanam sibi quum facessero negotium Poeta, illo cum versiculo amouerit, quo postea delectatus est. [...] nam ab Apollinis usque cum Pythone pugna deduximus Iambum alibi. Contrà, mulier illa fortasse à mordacitate dicta: et quod facillè funderet versus eiusmodi.” (Scaliger 53. l.) (‘[A jambus] tehát nem a Jambé nevű nőszemélyről van elnevezve, akitől Hephaisztión állítása szerint e versláb használatát vette s akiről ezt elnevezte Hippónax. Ő ugyanis azt mondja: az asszony, midőn magának gyapjút mosott, a neki kellemetlenkedő költőt egy ilyen versikével hártotta el, melyben később kedvét lelte. [...] ugyanis mi másutt egészen addig a küzdelemig vezettük vissza a jambust, melyet Apolló vívott a pythói sárkánnyal. Ezzel szemben azt az asszonyt talán a csípősség miatt említik, és azért, mert efféle verset könnyen onthatott magából.’)

298. 26. és 27. lábjegyzet: Ezekhez Pierre Bayle (1647–1706) négykötetes munkáját használta Csokonai: *Dictionnaire historique et critique*, par Mr. Pierre Bayle. Cinquième édition, revue, corrigée et augmentée. Avec la vie de l’auteur, par Mr. Des Maizeaux. Basle 1738. I–IV Tom (‘Történeti és kritikai lexikon, írta Pierre Bayle. Ötödik átnézett, javított, bővített kiadás. A szerző életrajzával, írta Des Maizeaux. Basel 1738. I–IV. kötet’) Valamennyi utalást megtaláljuk az *Archilochus* szócikkben (vö. I. 296–298. l.).

„Archilochusnak a düh fegyverként adta a jambust” (Horatius: *Ars poetica* 79.).

„Ahogyan a harcias jambus feltalálójának ártott / féktelen nyelve, legyen neked is károdra a tied.” (Ovidius: *Ibis* 521.) *Paterculus*, Caius Velleius (i. e. 19–i. sz. 30 u.), római történetíró, politikus *Historiae Romanae libri duo* című művéből származik az idézet: „Ebben a műfajban, amelynek ő volt az első művelője, nem találunk még egy ilyen tökéletes költőt Homerust és Archilochust kivéve” (vö. *MM.* II. 1012. l.). *Aelianus*, Claudius (170 és 180 k.–230 k.), görögül író római író *Variae historiae* (”Tarka történetek”) című művében ez olvasható Arkhilokhoszról: „*Quod Archilochus se ipsum redarguerit. Critias reprehensit Archilochum, quod ipse de se pessime sit loquutus. Nisi enim, inquit, ipse de se talem famam in Graecos extulisset, nunquam utique nos scivissemus, neque eum Enipus servae filium fuisse: neque, relicta Paro propter paupertatem rerumque penuriam, in Thasum venisse: neque etiam quod, eo quum venisset, hominum istius loci inimicus evaserit: neque vero quod aequaliter tam amicis quam inimicis male dixerit. Ad haec, dicebat ille, neque eum adulterum fuisse scivissemus, nisi ab eo didicissemus: neque libidinosum, neque lascivum: neque (quod est etiam illorum omnium turpissimum) scutum abjecisse eum. Nequaquam igitur bonus sibi ipsi testis exstitit Archilochus, qui tale decus talemque famam sibi reliquit. Hoc nomine non ego Archilochum accuso, sed Critias.” (Vö. Paris 1858., 377. l.) (*Mivel Arkhilokhoszt saját magát vádolta: Kritiász megróttá Arkhilokhoszt, mert saját magáról igen rossz dolgokat szólt. Ugyanis – mondja Kritiász – hacsak nem maga Arkhilokhosz terjesztette volna el a görögök között ezeket a híreszteléseket saját magáról, soha sem tudhattuk volna meg róla azt, hogy Eniposz nevű rabnőnek a fia, hogy szegénysége és nyomorúsága miatt hagyta el Paroszt és jött Thaoszba, és midőn odajött, a város lakói megharagudtak rá, sőt azt sem, hogy egyaránt ócsárolt ellenséget és barátot. Ráadásul – szól Kritiász – azt sem tudtuk volna róla meg másképpen, hacsak tőle nem, hogy házasságtörő volt, buja és élvhajász ember, és tettei között azt a legundokabbat sem ismernénk, hogy elhajtotta pajzsát. Egyáltalán nem kelt védelmére saját tetteinek, és ezért hagyott ilyen hírt és nevet maga után. Én azonban e hírnévért nem én okolom Arkhilokhoszt, hanem Kritiász.’)**

Plutárkhoz (45 k.–120 k.): Bayle lexikonában ez az utalás áll: *Plutarch. in Institut Lacon. pag. 239. Plut. de audiend. Poëtis, pag. 33.* – az oldalszámok *Plutarkhoz* összes műveinek 1599-es kiadására utalnak (*Plutarchi Chaeronensis Quae exstant Omnia I–II.*, Frankfurt 1599.). A megjelölt helyeken a következőket olvashatjuk Arkhilokhoszról: *De audiendis Poëtis:*

„Item Archilochus non laudatur quòd sororis maritum, qui in mari perierat, lugens, vino et ioco moerorem diluere cogitat. Causam tamen rationi consentaneam adducit: *Nam neque restituum lacrymis, neque deterioem, / Quaerens delicias vinàque, rem redigam.*” (Hasonlóképpen Arkhilokhosz sem méltó a dicséretre, mivel nővérének tengerbe veszett férjét gyászolva arra gondol, hogy a bánatot borral és tréfával könnyítse. Azonban az értelemmel egybehangzó okként ezt mondja: *Mert ügyemet nem fogom sem javítani a könnyeim-mel, / Sem még rosszabbá tenni, midőn a borban keresek örömet.*’) *Instituta Laconica*: „Archilochum poëtam, cùm is venisset Spartam, eadem hora expulerunt, quòd in carmine quodam eum scripsisse intellexissent, praestare arma abicere, quàm mori. *Nunc aliquis nostra se ex hostibus aspide iacet, / Sub vepe quam reliqui inuitus integram. / Illa quidem valeat. Nunc ipse à clade superstes / Emam suo non deterioem tempore.*” (Arkhilokhosz költőt, midőn Spártába megérkezett, még abban az órában elűzték, mivel tudták, hogy egy versében azt írta, jobb eldobni a fegyvert, mint meghalni: *Most valaki az ellenség közül a pajzsommal kérkedik, / Melyet sértetlenül egy tövisbokorban hagytam. / Vesszen hát! Én magam most, megmenekedve a vérszől, / Visszaszerzem még a pajzsot alkalomadtán, s nem lesz az hitványabb amannál.*’)

301. *Olympiás*: az olümpiász a két játék közötti négyéves időszak neve az ókori görögöknél.
316. *Spondeus vel Anapaesticus* (lat.): ‘spondeus vagy anapestus’. Az anakreóni dalok versformájáról, fordításuk módjáról éles viták folytak a korabeli magyar költők, különösen Kazinczy és Földi között. Csokonai lényegében Földi gondolatmenetét követi, aki szerint Anakreón verseiben az első versláb „nem csak Jambus és Spondaeus; hanem Anapaestus is” lehet, s bár a németek nem így fordítanak, szerinte az eredetit kell követnünk (vö. *KazLev.* II. 156. l., valamint a 183. sor jegyzetével).
- 324–336. 28., 29. és 30. lábjegyzet: Ezek a jegyzetek szintén Bayle lexikonából valók, az *Archilochus* (I. 296–298. l.) és *Hipponax* (II. 772. l.) szócikkekből.
- „Nem keresett oly apóst, kit csipős nyelve gyalázzon / és hurkot se vetett gúnydalból arája nyakába.” (Horatius: *Episztolák* I. 19. 30–31.).
- Bayléban a Hipponax articulusról*: „Il ne seroit, ni le premier, ni le seul qui auroit fait mourir des gens par des Invectives.” (‘Sem az első, sem az egyetlen, aki az embereket szitkokkal küldte volna a másvilágra.’) Ehhez a mondathoz a jegyzetben hosszú felsorolást fűz a szerző annak bizonyítására, mennyi tragédiához vezetett már a satíra, illetve a kritika. Arkhilokhosz példájával kezd: „Avant lui Archilochus avoit

écrit des Satires, qui avoient contraint deux ou trois personnes à se pendre.” (‘Előtte [Hippónax előtt] Arkhilokhosz írt szatírákat, aki két vagy három embert kényszerített arra, hogy kötéllel vessen véget életének.’)

„Vigyázz, vigyázz! A rosszak ellen harcosan / éles szarvat mereszték én! / Mik úzték holtra rossz Lycambest? gúnydalok!” (Horatius: *Epodoszok* VI. 11–13.)

„Nem nyughatsz? Átdöflek jambusaim gerelyével, / Melyre Lycambesnek vére tapadt ezelőtt.” (Ovidius: *Ibis* 51., vö. MM. II. 1013. l.)

Lib. XVI. Epist. 11. ad Atticum: Arisztophanész Büzantiosz (i. e. 257–i. e. 180) görög grammatikus, kritikus többek között Cicero (i. e. 106–43) műveinek kiadását készítette el. Bayle az *Archilochus* szócikkben idézi őt: „La Grammairen Aristophane trouvoit que plus les Poëmes iambiques d’Archilochus étoient longs, plus ils étoient beaux.” (‘A grammatikus Arisztophanész úgy találja, hogy Arkhilokhosz jambikus versei minél hosszabbak, annál szebbek.’)

Dionüsziosz Longinosz (210? –273) görög író, filozófus, neki tulajdonították A fenségről szóló értekezést: *De sublimitate ex recensione Zachariae Pearcii* animadversiones interpretum excerptis suas et novam versionem adiecit et edit Sam. Fr. Nathan Morus Lipsiae 1769. (‘A fenségről, Zacharia Pearchius feljegyzéséből a magyarázók megfigyeléseit kiválogatta, a sajátjait hozzáfűzte, és új változatban kiadja Sam. Fr. Nathan Morus’. Kétnyelvű, görög és latin kiadás): „[...] eminentissima delectu facto copulauerunt, nihil autem vile aut indignum aut declamatorium adperserunt. Haec enim totum locum corrumpunt, ut complementa, quae (aedificiis) magnitudinem conglutinatum ita inferunt, ut non nisi coniuncta cohaereant.” (I. m. 73., 75. l.) (‘[...] a kiemelkedő vonásokat kiválogatva fűzték egybe, és semmi felesleges, közönséges vagy iskolás elemet sem soroltak közéjük. Ezek ugyanis úgy elcsúfítják az egészet, mint szelelőlyukak vagy hézagok egy nagyszerű építményt, melynek falai szilárdan egybetartoznak.’) „Num solus Herodotus Homerum aemulatus est? Imo multo ante Stesichorus et Archilochus, sed omnium maxime Plato, qui ex illo Homericò flumine innumera in se deriuauit.” (I. m. 87., 89. l.) (‘Egymagában Hérodotosz lett volna a leghoméroszibb? Még előbb az Sztészikhosz és Arkhilokhosz, mindenekelőtt pedig Platón, ki ama homéroszi forrásból ezerannyi mellékfolyót fogadott magába.’) (Pseudo-Longinos: *A fenségről*, ford., bev. Nagy Ferenc, Bp. 1965., 43., 49. l.)

337.

31. lábjegyzet: „A jambus sorai kezdetben egyneműek és állandóak voltak, akár a többi versezeté. Mivel azonban a költészetet a természetet utánozza, és maga a természet ritkán

alkot egyszerűt, így a dolgok elrendezésében is, különösen pedig a tökéletesekében: a szabatosabb kifejezés érdekében szükségszerűen keveredtek a verslábak is, hogy ezek jegyeivel éppen a dolgok változatosságát lehessen jelölni. Így keveredett tehát a spondeus a páratlan verslábakkal. (Vö. Horatius: *Ars poetica* 251–259.: [»Egy hosszú szótag, ha előtte rövid van a jambus. / Fürge e láb? hármás jambusnak hívjuk ezért, bár / épp hatot ugrik. Még a minap megtúrta, hogy itt-ott / lassabban lengjen füleinkbe, ha spondeus is van / közte komoly hagyomány ez, a második és negyedik tag / még az övé, bár Accius itt-ott hozza a jambust.«] Ezt az elgondolást vagy közfelfogást a hetedik könyvben fejtjük majd ki részletesebben. Megjelent az anapestus is, mely ékes és valóban igen nevezetes is. Nemcsak a jövevény verssorokban, tehát a különböző ritmusúakban van meg, hanem a megszokott hazaiakban is. Ez az, amit minden görög versnél észre lehet venni. Mit mondjunk a dactilus kapcsán az anapestusról? Ugyanis, ha ez a spondeusszal keveredik, a dactilusszal miért nem? Talán azért nem, mert az a trocheushoz hasonlít leginkább, tehát hosszú szótaggal indul, az anapestus pedig a jambust követi, mivel rövid szótaggal kezdődik.”

Barnes értekezésének XII. fejezetében részletesen bemutatja Anakreón versmértékét konkrét példákkal: „[...] Anacreonti itaque maximè erat familiare Metrum Iambicum, Dimetrum, Catalecticum, constans nempè Duobus Metris, hoc est Quatuor Pedibus, exceptâ syllabâ; vel si mavelis, Tribus Pedibus et syllabâ; istique Pedes, ex Regulâ sunt perpetuò Iambi, hoc modo, Θέλω λεγειν Ἀρπείδος. Quoniam tamen pleni Iambi in locis Imparibus, alios quosdam recipiunt Pedes, ideò et hoc Metrum in Primo loco recipit aliquando Spondaeum, quod Septies in Primâ Odâ facit. Potest etiam in illo loco recipere Dactylum, ut v. 381. 696. et 814. item Anapaestum, ut Totâ Odâ Tertiâ, et aliàs, etiam Tribrachyn, v. 788. et 782. necnon Amphimacrum, ut v. 87. 355. 357. 839. 853. 927. qui Versus, alio modo si metiaris, erit Trochaicus, qualis tota Ode LXI. Et sanè Dactylus et Anapaestus sunt Spondaeo ἰσοδύναμοι Tribrachys, Iambo; Amphimacrum etiam Homero usurpatum vice Dactyli, aut Spondae, ostendo ad v. 87. Amphibrachys etiam in Primo loco stare potest, utpote Spondae et Dactylo ἰσόχρονος, quomodò Homero, *Odyss.* δ' v. 90. et v. 120. et v. 365. Trochaeus, licet Iambo ἰσοδύναμος, nusquam tamen in hoc Versu comparet; quia planè Contrarius est, nè juxtâ Terentianum et Aristiden confusio fiat. Et in hoc solo loco Libertas illa sumenda; in reliquis Iambi sunt ferè necessarii; Syllaba ultima Communis: Quare vera Scala hujus Versûs est hæc

C - -- C C - - C - - C C C C C C - C	C - C - C - C - C - C - C -	C - C - C - C - C - C - C -	- C - C - - -
--	---	---	---------------------------------

Sciendum tamen, Huic Generi frequenter immisceri Ionicum ἀπ' ἐλάσσονος quod ostendo ad v. 90. item aliquandò Pherecratium, ut ad v. 295. probó, et deinceps. Quod siquid in sequentibus secus factum videbitur, de illo suis in locis rationem dabimus. Sunt enim Odae nonnullae integrae ex metro Pherecratio, ut Od. XXX. sunt etiam ex Glyconio, ut Od. LX. LXVII. LXVIII. LXX. LXXX. XCIII. cui tamen ultimo Generi Pherecratium admisceri gaudet, praesertim in Clausulâ. Sunt etiam nonnulli Iambi, Dimetri Acatalecti, ut §. LXXI. sunt quoque aliquot mixti Generis, ut Od. XVIII. XXVII. XXXIV. XXXVI. XXXVII. LXII. ci. Ode una aut altera ex Trochaico Genere constat, quod in pares locos recipit Spondaeum ut Od. LXI. [...]᾽ ([...] Anakreón leginkább a jambusi dimetrikus catalecticus versmértéket kedvelte, amely kétütemű, egy szótag híján négy verslábból, vagy ha jobban tetszik, három lábból és egy szótagból áll, és szabályszerűen végig jambus, ily módon: Θέλω λέγειν Ἀτρείδος. Mivel azonban a páratlan helyeken még a tiszta jambikus sorok is felvesznek néhány más verslábát, így ez a versmérték néha akár spondeusszal is kezdődhet. Ez az első ódában hét alkalommal is előfordul. Ugyanebben a helyzetben dactilust is befogadhat a jambus, ahogy a 381., 696. és a 814. sorban tapasztaljuk, illetve anapestust, miként az egész harmadik ódában és másutt, de lehet tribrachis, mint a 788. és 782. sorban és amphimacrus, ahogyan a 87., 355., 357., 839., 853., 927. versben. Ha másként metsszük az ütemhatárt, akkor ez trocheus. Ilyen az egész LXI. óda. Kétségtelen, hogy a dactylus és az anapestus azonos értékű a spondeusszal, a tribrachis a jambussal. Az amphimacrust Homérosz is alkalmazza a dactylus vagy a spondeus helyett, erre a 87. sor jegyzetében mutatok rá. Az amphibrachis az első helyen is állhat, mivel a spondeussal és a jambussal azonos időtartamú, ahogyan ezt az Odüsszeia negyedik énekének 90., 120., 365. soraiban találjuk. A trocheus azonban, noha a jambussal azonos értékű időtartamú, sehol sem bukkan fel ebben a versezetben, mivel egymással nyil-

vánvalóan ellentétesek, hiszen hogy is keveredhetnének Terentianus és Ariszteidész nézetei. Verselési szabadosság csak itt az első verslábban lehetséges, a többiben a jambus szinte kötelező. Az utolsó szótag közös: a verszet rendszeren tehát így néz ki:

[következnek a metrumképletek].

Tudni kell azt is, hogy ebbe a verselési módba *ionicus a minore* is keveredhet, amint azt a 90. sorban látjuk, hasonlóképpen *pherecraticus*, mint a 295. vers jegyzetében bebizonyítom, és az azt követőkben. Ha a következőkben valamilyen eltérés figyelhető meg, annak magyarázatát a maga helyén közöljük, mivel van néhány olyan óda, amelyet teljesen *pherecratesi* verssor alkot, mint a XXX., és van, amelyet *glyconi*, mint a LX., LXVII., LXVIII., LXX., LXXX. és a XCIII. Ez utóbbi verssor a *pherecratesi*vel gyakran keveredik, különösen a sorzárlatokban. Vannak e verssorok között azonban *jambikus acatelecticus dimeterek*, mint a LXXI., és vannak kevert metrumú ódák is, mint a XVIII., XXVII., XXXIV., XXXVI., XXXVII., LXII. Néhány óda *trochaikus* jellegű, mivel a páros verslábakban a sor *spondeust* vesz fel. Ilyen a LXI. [...]

349. *schevátlan*: az indogermán nyelvekben a 'Schwa' redukált vagy hangkivetéses formát jelöl.
350. *Téjoszi taktus*: anakreóni ütem (Anakreón születési helyéről, Teioszról).
352. *Jónia*: Ionia, tartomány Kis-Ázsiában, itt található Anakreón születési helye, Teiosz.
356. 9. Old.: Az AD.-ben *A' hévség* című vers olvasható ezen a lapon (vö. AD. 9. l.).
357. *kissebbik Kutya és nagyobbik Kutya* (Canis Minor és Canis Maior): csillagképek, a Canis Maior legfényesebb csillaga a *Canicula*, más néven *Sirius*.
376. 32. lábjegyzet: *Orpheus' I. Kötetjének* 277 old[alán] Kazinczy két Anakreón-fordításának (XIII. / *Anakreonnak XI-dik dala / Szepes Vármegyében, Decemb. 1788.* (Orph. I. 3. 276. l.), XIV. / *Anakreonnak XXII-dik dala / Napkoron, Szaboltsban, Jul. 4-dikén, 1790.* (Orph. I. 3. 277. l.) jegyzetét találjuk. Innen idézett Csokonai.
Lásd a II-dik Kiereszkedést: ez a tervezett, de el nem készült értekezések egyikére utal (ld. erről a keletkezéstörténetben).
381. *feljár*: 'megjelenik'.
382. *feltetszeni* (rég.): feltűnni.
- 382–383. *feljárás*: 'megjelenés'.
- 385–386. *canicularis napok* (lat.): a kánikula napjai.
389. 33. lábjegyzet: Erigoné Ikariosznak, egy athéni embernek a lánya volt, aki a mitológia szerint az athéni földre vetődött Dionüszoszt szívesen látta vendégül, ezért az isten megtanít

totta a bortermelés fogásaira, és borral töltött tömlőket adott neki. Ikariosz meg akarta ismertetni ezt a többiekkel, de a parasztok, akikre a bor rendkívül erősen hatott, azt hitték, mérget ittak, ezért agyonverték. Leánya csak hűséges kutyája, Maera segítségével akadt rá atyja testére, és kétségbeesésében felakasztotta magát. Az istenek halála után a csillagképek közé helyezték, belőle lett a Szűz csillagzata, Maerából pedig a Sirius.

Caroli Stephani Dictionarium Historicum, Geographicum, Poëticum... ('Carolus Stephanus Történeti, földrajzi, költészeti szótára'), Genevae 1596., 127. l.: „Canicula, stella est lucida in ore Canis, que quod Canem diem unum, noctemque unam anteuertat, a Graecis Procyon, a Cicerone etiam Antecanis appellatur. Hinc caniculares dies dicti sunt, quibus haec stella in medio coeli centro sita, et cum Sole coniuncta, aestum duplicat Fabulantur Poetae canem fuisse Erigones, quae cum et Icarium a pastoribus occisum, et filiam herilem laqueo vitam finivisse videret, dolore contabuit: ob quam pietatem, Iupiter eam una cum Erigone in coelum transtulit.” ('A Kutya-csillag fényesen ragyog a Kutya-csillagkép szájában. Mivel ez egy napon és éjen át a Kutya-csillagképpel szemben tartózkodik, a görögök Procyonnak, Cicero pedig Antecanisnak nevezte. Ennek alapján nevezték el kánikulai napoknak azokat, amelyeken ez a csillag ragyog az ég közepén, és míg a nappal együtt áll, a nyári hőséget megkettözi. A költők úgy mesélik, hogy Erigone kutyája ez a csillag, amely belepusztult a bánatba, mikor látta, hogy Ikarioszt a pásztrok megölték, és hogy annak leánya, az ő gazdája felakasztotta magát. Hűségéért az égre emelte Jupiter őt és Erigonét is.')

202. l.: „Erigone, Icarij filia, Hygino, quae ex dolore paternae necis, quem rustici tumultu occiderant, seipsum suspendit, deorumque miseratione in coelum translata, Virginis nomen obtinuit.” ('Erigoné, Hyginus szerint Ikariosz leánya, aki, mivel apját a dühöngő földművesek megölték, emiatti fájdalomában felakasztotta magát. Az istenek megszánták őt, és a Szűz csillagképben az égre emelték.')

397.

34. lábjegyzet: *Kalendárista* (rég.): naptárkészítő.

„Jac[ob] Usserius: Értekezés a macedónok és ázsiaiak napévszámításáról, görög csillagászoknak a makedón és a Julianus-féle évszámításhoz alkalmazott táblázatával. (Függelék a Petovianus Időszámítási jegyzékek című könyvéhez, Verona 1741.) 94. és 95. lap.” Ezt a kiadást nem sikerült megtalálnunk, egy korábbiiban (London 1648.) a VII. fejezet (64–100. l.) címe: *Coelestium mensium disparilis mensura, in Parapegmatum descriptionibus à Metone, Eudoxo et Chaldaeis adhibita. Ortuum et occasuum stellarum ipsarum, pro variâ tem-*

porum et locorum ratione, discrepantia: locorumque et temporum, quibus diversorum auctorum Parapegmata sunt adaptata, designatio. ('Az égi hónapok eltérő mértéke, melyet Meton, Eudoxus és a káldeusok alkalmaztak csillagászati táblázatukban. A csillagok felkeltének és lenyugvásának eltérése az idő és a hely mérése alapján; azoknak a helyeknek és időknek a megjelölése, amelyek a különböző szerzők táblázatait alkotják.') Ebben a szerző hosszasan értekezik a nyári napforduló időpontjának kiszámítási módjáról. Háromféle, a nap mozgását követő számítást említ: a káldeust, az egyiptomit, a görögöt, és negyedikként hozzáveszi a Julianus-naptárt. Ezek közül csak a káldeust és a görögöt követi a fennmaradt szöveghagyományok alapján. Az eltérő megfigyelési adatoknak az összehasonlító táblázatát, „megfigyelési naplóját” (*Ephemeris*) találjuk a fejezet végén.

404. 35. lábjegyzet: „Védi a hév Ebtől, ha repeszi a szomju mezőket.” (Vergilius: *Georgicon* II. 353.)
 „S már szomjával a földeket perzselte a fürge / Sírius, és fent izott már a nap is delelőjén, / S fült a mező.” (Vergilius: *Georgicon* IV. 425–427.)
 „S emberi testre midőn, váratlan, vészteni évad, / Dögletes levegő, sorvasztó kór rühe rontott. / Soknak vitte el ez kedves lelkét! sok a testét / Vonszolta; s perzselte a Sírius is föl a földet, / Rétje kisült, a beteg vetemény nem adott fia termést.” (Vergilius: *Aeneis* III. 138–142.)
 „Sírius égne az égen, Mely nyavalyát, szomjat hoz a gyarló emberi nemre, Hogyha kel és az eget gyászos fénnel szomorítja.” (Vergilius: *Aeneis* X. 273–274.)
 „Itt rejtező völgy őriz a hó elől” (Horatius: *Ódák* I. 17. 17.)
 „Gyötrő kánikulák vad heve el nem ér.” (Horatius: *Ódák* III. 13. 9.)
 „S hol leng lágyabban a szellő, / míg az Oroszlán és Kutyacsilag fújja hevét ránk.” (Horatius: *Epódoszok* I. 10. 15–16.)
Lucanus, Marcus Annaeus (39–65), római költő. Számos alkotása közül csak a *Pharsalia* maradt ránk. Heyne Vergiliuskiadásában a következő megjegyzést fűzte az *Aeneis* X. 273. sorához: „Lucan. VII. 412.” (Vö. Heyne III. 402. 1.) A megjelölt helyen ezt olvashatjuk: „Aera pestiferum tractu, morbosque fluentes” (‘A tájék dögveszes levegőjét’).
Statius, Publius Papinius (45 k.–96 k.), római költő *Silvae* (*Erdők*) című művében többször említi a Síríust: „Rendet a természet nem tart itt, Sirius is hűs” (I. 2. 156.); „Síríus izzó csillaga azt nem ugatta meg” (I. 3. 5.); „Épp az az évszak jött, melyben földünkre legizzóbb / ég nehezül, s Hyperiontól hajszolva kegyetlen / Sirius ont lobogó lángot lihegő mezeinkre.” (III. 1. 5254.); „Már az esős tavasz elfut, a föld könnyül meg a

forgó / pólus, az icari eb csahol, izzik tőle az égbolt.” (IV. 4. 1213.) (Vö. P. P. Statius: *Erdők* latinul és magyarul, ford. és a jegyzeteket írta Muraközy Gyula, Bp. 1979.)

Prudentius: Aurelius Prudentius Clemens (348 k.–405 k.) himnuszköltő, a késő antik világ legnagyobb keresztény költője.

Sidonius Apollinaris (430–482), keresztény költő.

Cicero, Marcus Tullius (i. e. 106–43.), ókori író, szónok.

Plinius így ír a kánikuláról: „Nam Caniculae exortu accendi Solis vapores quis ignorat? cujus sideris effectus amplissimi in terra sentiuntur. Fervent maria exoriente eo, fluctuant in cellis vina, moventur stagna. Orygem appellat Aegyptus feram, quam in exortu ejus contra stare, et contueri tradit, ac velut adorare, cum sternuerit. Canes quidem toto eo spatio maxime in rabiem agi, non est dubium.” (Plinius Lib. II. Cap. XL. Sect. XL., I. kötet, 93. l.) (’Ugyanis ki ne tudná, hogy a Kutya csillagkép felkeltekor erősödik a nap heve? Ennek a csillagnak igen jelentős hatásai érzékelhetők a földön. Az égre emelkedése idején háborognak a tengerek, a pincékben buzogni kezd a bor, az állóvizek megindulnak. Az egyiptomiak Oryxnek, antilopnak nevezik, mivel erről az állatról azt tartják, hogy midőn ez a csillag felkél, megáll vele szemben, és nézi azt, s amikor tüsszent, olyan, mintha imádkozna. Az viszont bizonyos, hogy a kutyák, amíg ez a csillag az égen látható, igen gyakran megvesznek.’)

Így a’ mai Olasz Poéták is: vö. Cs/Széppr. 397. l.

420. *Hippokrates*: Hippokratész (i. e. 460–i. e. 377), az ókor leghíresebb orvosa.

421. *Recipe* (rég.): orvosság, recept.

kéméllés (táj.): kímélet, körültekintés.

422. *10. Old.*: ld. a 356. sor jegyzetét.

428. *törzsokszó* (rég.): tőszó, amelyben már jelentéssel bíró kisebb alkotóelemeket nem lehet felismerni. A’ *Tavaszi* előbeszédében szintén figyelmeztet Csokonai ezeknek a szavaknak a kihalására, és felszólít arra, hogy ezeket „*méltó a’ maradéknak új életre és fényre hozni*” (119–120. sor).

433–434. *kaptájára szorít*: erőszakkal a mintájára formál.

435–443. *keressétek fel a’ rabotázó együgyű Magyarot az ő erdeiben...*: Ezek a sorok tanúskodnak Csokonai tájékozódásának új irányáról (vö. *Előbeszéd [A’ Tavaszhoz]*, 107–112. sorok, Cs/Lev. 88., 552.; 192., 712. l., Debreczeni 130–131. l., valamint Szauder 76–77.).

rabotázó (rég.): dolgozó, robotoló.

437. *veszekedő Prédikátiók*: hitvitázó beszédek. A hitviták néhány iratára Csokonai utal A’ *Tavaszi* előbeszédében is (ld. a 103–104. sorokat és jegyzetüket).

- 437–438. *bibliopolium* (gör.): könyvárusító hely, könyvesbolt.
439. *puttonos*: a szüretelőknél az a személy, aki a leszedett szőlőt puttonyban a kádba hordja.
440. *Árpád' Szerentsi tábora*: Anonymus szerint a honfoglalás idején Árpád vezér és serege ezen a környéken ütött tábort, s nevét is tőlük kapta a vidék (vö. Anonymus: *Gesta Hungarorum*, Bp. 1975., 95. l.).
441. *mohos* (rég., átv.): régi, elavult.
tiszteletesebb (rég.): tiszteletet, megbecsülést érdemlő, tiszteletet keltő.
443. *haszontalan* (rég.): hasztalan.
445. *elpallérozott* (rég.): túlfinomult, elkorcsosult.
446. *persziflaskodik* (rég.): csúfoskodik, nevetségessé teszi magát.
Szenci Molnár Albert (1574–1633) protestáns egyházi író, zsoldárfordító. Latin–magyar, magyar–latin szótára: *Dictionary latinoungaricum* és *Dictionary ungaricolatinum*, Nürnberg 1604.
449. *háládatlanság* (rég): hálátlanság.
450. *gyökérszó* (rég.): gyökszó, tőszó, ld. a 428. sor jegyzetét.
451. 36. lábjegyzet: *Blancard*, Stephan (1680–?), német orvos, műve: *Lexicon Medicum tripertitum, renovatum*, in quo artis medicae termini, in Anatome, Chirurgia, Pharmacia, Chymia, Re Botanica, Etc. Editio novissima, addidit et interiecit D. Jacobus Fridericus Isenflamm, Lipsiae 1777. I–II. (Háromrészes, megújított orvosi lexikon orvostudományi terminusok szerint szerkesztve, az anatómia, a sebészet, a gyógyszerészet, a gyógyészet és a botanika stb. területéről. A legújabb kiadás, kibővítette és közreadta J. F. Isenflamm'). A könyvben, mely jelenleg is megtalálható a DebrK.-ban (Q. 1269. jelzet alatt), két kéziratossal bejegyzés olvasható: az első kötetben Nagy Sámuelnek, Csokonai barátjának a bejegyzése, a másodikban pedig: „est Michaëlis Csokonai Debrec. 1^a Junii. 1793.” Blancard így ír a kánikuláról: „*Caniculares dies*, ita vocatur definitum quoddam tempus triginta trium dierum, in media aestate, mensibus Iulio et Augusto, in quo plerumque aër valde calidus est: ideo notandae medico, quoniam hoc tempus, iuxta *Hippocratem*, purgationi non est idoneum. Vocantur caniculares a Canicula, vel Sirio, stella scilicet primae magnitudinis in capite canis maioris, quae in hoc tempore simul cum sole oritur.” (I. 216. l.) (A canicularis napok: Így hívnak egy harminchárom napból álló, meghatározott időszakot a nyár közepén, július és augusztus hónapokban, melyben általában igen forró a levegő. Figyelnie kell erre az orvosnak, mivel ez az idő Hippokratész szerint nem alkalmas a purgálásra. A Kutya csillagképről, Caniculáról, más néven Siriusról nevezték el canicularisnak, ugyanis ez a kü-

lönösen nagy csillag a Nagy Kutya csillagkép fejénél van, és ebben az időben a Nappal együtt kél.’)

37. lábjegyzet: Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) szótárának (*Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-Germanicum*, Lócse 1708., faksimile kiadása: Bp. 1995.) magyar–latin része Szenci Molnár Albert munkájának felfrissített változata. Ennek előszédében így ír Molnár Albe trról: „Ipse *Albertus Molnár* de Republica Literaria intèr Hungaros, si quis alius, benè meritus, eò quod ad publicè in Ecclesia docendum, et concionandum à natura non esset factus, sub Gloriosissimo, aliàs, et Generoso ac Magno Principe *Gabriele Bethlenio*, vix panem sibi et familiae suae lucrari potuit, ac post infinitos labores, quos Patriae causá pertulit, et Libros, quibus in publicum editis Gentem suam beavit, imò ornavit, mortuus est pauperrimus, quemadmodum hoc duo illi Collegii Alba-Juliacensis, eò tempore Φοστηρες in improprium Gentis erga Literatos ingratae, in Carmine Epitaphio, quod híc describere non piget, vivis adeò verbis expressère:

Hungariae cunas, curas calami thalamique / Debeo *Teutoniae*; *Dacia* dat tumulum. (Johannes Henricus Alstedius)
Szentz me progenit; Musarum semina prima / *Cassovia* insevít, tum *Debrecina* Schola. / Nutrix prima fuit sed *Vittemberga*; Secunda / *Argentina*, à qua laurea nexa mihi est. / *Gallia*, quam colui, fida ac *Helvetia*: tandem / *Roma* meis studiis praebuit hospitium. / Hinc reducem blandè me *Norica* terra recepit, / *Hejdelberga* diu mater et alma fuit. / Juvit et *Herbornae* pia Musa, sed inclyta prorsus *Mauritii* Herois cura favorque cluit. / Istis subsidiis Patriae servire paratus, / *Lexicon* instructum, *Grammaticamque* dedi. / Hungaricè per me loqueris *Calvine*: secundò / *Sancta* labore meò *Biblia* tersa nitent. / Pignora certa dedi, poterit queis addere prelum / Ingenui studii posthuma plura mei. / Musa mihi favit, sed non *Fortuna*; fuitque / *Teutonia* auxilium; sed Patria exilium. / Quam precor, ut nostrae soboli det tanta laborum / Praemia, certò ex his commoda quanta capit. / Johannes Henricus Bisterfeldius” (Maga Molnár Albert, aki a magyarok közt kiemelkedő érdemeket szerzett az irodalmi művelődésben, mivel az egyházban a nyilvános tanításra és igehirdetésre természetétől fogva nem volt alkalmas, a dicsőséges, egyébként pedig nemes és nagy fejedelem, Bethlen Gábor alatt, épphogy csak a betevő falat kenyeret tudta megszerezni magának és családjának. A hazájáért végzett végtelen sok munka és számos könyv közrebocsátása után, melyek nemcsak boldogították, hanem ékesítették is a nemzetet, igen nagy szegénységben hunyt el. Ezt a gyulafehérvári kollégiumnak két ragyogó fáklyája az irodalom iránt hálátlan nemzetének szegényére

élénk szavakkal fejezte ki gyászversében, melyet méltónak tartok a közlésre:

Hungáriának bölcsőhelyemet, / *Teutóniának* a tollam és családomban köszönöm; / *Dácia* adja síromat. (Johannes Henricus Alstedius)

Szenc szült engem, / *Kassa* hintette lelkembe a Múzsák első vetését, / majd a *debreceni* Schóla. / Azonban első dajkám *Wittenberg* volt, / a második pedig *Strassburg*, mely babérkoszorút font nekem. / *Gall földön* és a hívó *Helvéciában* laktam, / s végül Róma látott vendégül a tanulmányaim során. / Innen hazatérve, *Ausztria* jó szívvel fogadott, / *Heidelberg* sokáig dajkált tápláló anyaként. / *Herbornban* kegyesen nemcsak a Múzsák segítettek meg, hanem a hős *Móric* fejedelem gondoskodó jóindulata is dicsőségesen ragyogott. / Kész voltam e támogatásokkal hazámnak szolgálni: / *Szótárt* írtam, a *Grammaticát* adtam néki. / Általam szólsz magyarul, Kálvin, / és másodjára az én munkám tette tisztán ragyogóvá a *Szent Bibliát*. / Biztos zálogul adtam mindezeket, / melyekhez halálom után a nyomdaprés nemes fáradozásom még több bizonyosságát teheti hozzá. / Kedves volt hozzám a Múzsák, de Fortuna elfordult tőlem. / Segítöm *Teutónia* volt, száműzetésem helye lett a hazám. / Azt kérem tőle, hogy legalább a gyermekimnek adja meg fáradozások juttatását oly mértékben, amiképpen ő gazdagodik általa. (Johannes Henricus Bisterfeldius⁶⁾)

Bisterfeld, Johann Heinrich (1605–1655), református tanár, teológus, természettudós. 1629-ben Németországból Magyarországra jött, és a gyulafehérvári főiskola tanára lett.

Bod Péter (1712–1769) protestáns lelkész, egyházi és irodalomtörténeti író életrajzgyűjteményében (*Magyar Athenás*, Nagyszében 1766.) részletesen bemutatja Szenci Molnár Albert tevékenységét, életművét (vö. *Magyar Athenás*, Bp. 1982., 374–378. l.).

Gróf Ráday tudósttását az Orpheus II. Kötetjének] 97 lapján]: „Ama jó Hazafi Molnár Albertnek nagy híre neve, annyira esméretes a' Hazában, sok hasznos munkáira nézve, hogy azokról most különösen szóllanom szükségesnek nem tartom.” (Orph. II., 97. l.)

460. *dugja bé* (rég.): tömi be, zárja el.

461. *sipít* (rég.): sopánkodik.

Adelung, Johann Christoph (1732–1806), tekintélyes német nyelvész, munkái nagy hatással voltak hazai nyelvészeinkre.

462. *Albert*: Szenci Molnár Albert, ld. a 446. sor jegyzetét.

466. *törzsök szó* (rég.): tőszó, ld. a 428. sor jegyzetét.

469–472. „*Lomb*. Eddig egy szép ideának híjjával voltak kivált poétáink; a' zöld ágat egy szóval ki nem tudván tenni. De Molnár Albertnek, ki a' Magyar nyelvről oly sokat érdemelt, a'

XVIIId századnak elején ki jött Magyar Dictionariumában a frons vagy zóld ág ezzel tétetik ki, hogy *Lomb*, innen lombos frondosus, lombozni, frondare. Én tehát bátorkodtam ezzel a szóval mind itt, mind más munkáimban élni.” (Tav/j.)

Frons: „Zóld ág, Leveles ág”.

Frondosus: „Zöldagas, Agas-bogas”.

Frondare: a szó nem található az 1604-es kiadásban.

Fron dator: „Agyesó, Erdőllő”.

Lomb, lom p, lompos: nincsenek benne az 1604-es, első kiadásban, de a harmadikban (*Lexicon latino-graeco-ungaricum* item *Dictionarium ungarico-latinum*, Heidelbergae 1621.) a lom p és a lompos szerepel: Lom p: „*Sacconia*” (amely zacskó vagy zacskósan lógó ruharészt, illetve bő szabású nadrágot jelent); Lompos: a „Lompos nadrág” jelzős szerkezetben: „*Caligae protuberantes*” (vö. még Történeti Etimológiai Szótár II. 786–788. l., valamint Pápai Páriz Ferenc szótára – ld. a 453–458. sorok jegyzetét – 212–213. l., ahol a lomb, lombos, lom p, lompos kifejezés egyaránt szerepel).

475. 10. Old.: ld. a 356. sor jegyzetét.

475–478. „Kókkadt. Kókkadni; öszverakva: megkókkadni, lekókkadni, elhervadni, elalélni, meglankadni. Jelesben a’ plántákról, mikor azok vagy az új ültetés, vagy a’ hévség, vagy a’ féreg miatt szenvednek. Tiszamellyék.” (Tav/j., vö. *Előbeszéd* [A’ Tavaszhoz], 132–143. sor).

479. 12. Old.: Az AD.-ben A’ *Leánykához* című vers olvasható ezen a lapon (vö. AD. 12–13. l.).

Cyprus: a Földközi-tenger keleti részén fekvő sziget. Az egyik hagyomány szerint a habokból született Aphrodité legelőször Kúthéra szigetén ért partot, majd innen úszott tovább Kúprosz szigetére.

481. 13. Old.: ld. a 479. sor jegyzetét.

482. „*Skláv* = rabszolga, martalék, jobbágy.” (Tav/j.)

482–486. *Innen van a’ régi énekünkben...*: az ismeretlen szerzőjű „Tenéked, Uram, hálát adok...” kezdetű reggeli dicséretből való, a Csokonai korabeli ún. Óreg debreceni énekeskönyvben a 295. számú ének, amely nyomtatásban először Bártfán jelent meg 1647-ben (Fekete Csaba adata; vö. Régi Magyarországi Nyomtatványok, Bp. 1983., 2163 sz., II. 393. l.). 1806-ban átdolgozott alakjában a martalék szó már nincs meg. Az 5. szakasz így hangzik: „Magad bírj engem, Istenem; / Ördög’ Martalékja, / Hogy ne légyek rabja; / Adj estvét érdem...”

487. 38. lábjegyzet: Christoph Gottlob Heyne (1729–1812) német klasszika-filológus, göttingai professzor, Budai Ézsaiás egykori tanára. 1787-es Vergilius-kiadásához: P. Virgili Maronis: *Opera varietate lectionis et perpetua adnotatione illustrata a Chr. Gottl. Heyne* (P. Vergilius Maro művei, a különböző

olvasatokkal és folyamatos jegyzetekkel ellátta Chr. Gottl. Heyne'), Lipsiae 1787–89., I–IV. Csokonai 1802-ben jutott hozzá (vö. Cs/Lev. 159., 667. l.). *Aeneis* I. 680. „Hunc ego, sopitum somno, super alta Cythera, / Aut super Idalium, sacrata sede recondam: (’Öt álomba csitítom, felcsempeszem utána / Ídaliium csúcsára, Cythéra hegyére esetleg.’) Ehhez a jegyzetben: (II. 114. l.): *Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera* inf. lib. X, 86. *Cythera*, τὰ Κύθηρα, insula ipsa, Laconicae obiecta, h. l. *alta*, quatenus montosa est, hinc etiam *super*; nisi forte aliquis montes in ea designari malit, ut et Idalium τὸ Ἰδάλιον ὄρος in Cypro; et sequuntur utique v. 692 *alti Idaliae luci*; etsi et ipsa urbs *Idalium*; τὸ Ἰδάλιον. v. Stephan. h. v., quae paullo post 693 *Idalia*, Ἰδαλία χώρα, ut *Venus Idalia*, dicta Urbem saltem altero loco intelligas X, 86, quia cum Papho Idalium memoratur; et ante v. 51. erat: *Est Amathus, est celsa mihi Paphos atque Cythera, Idaliaeque domus*. Sic Γόλγοι καὶ Ἰδάλιον ap. Theocr. XV, 101. Erat autem templum in monte positum cf. Strab. XIV, p. 1001 c. cum nota Cas. (urbem et montem intellige ap. Bion. Idyll. I, 36. 37, ut expeditas interpretes). [...]” (Heyne II. 114–115. l.) (’Ott teneked Paphus, Ídaliium s a Cythérai kőszál X, 86. *Cythera*, τὰ Κύθηρα, maga a sziget Lakóniával szemben fekszik, *magas*, mivel a sziget hegyekkel borított, ezért szerepel a főlé kifejezés is, vagy esetleg azért, mert , a szigeten lévő hegyeket kívánja inkább jelölni, ahogy *Idalium* τὸ Ἰδάλιον ὄρος (Ida hegye), hegy Cipruson, ahogyan a 692. sorban szerepel: *alti Idaliae luci* ’a magas Ida hegy ligetébe’; bár lehet maga a város is *Idalium*; τὸ Ἰδάλιον, 693 *Idalia*, Ἰδαλία χώρα, ahonnan *Venus* istennő *Idalia* neve is ered. Más szöveghelyen legalábbis városnak értelmezhető, X, 86, mivel Paphosszal van említve *Idalium* városa, mint az előbb az 51. sorban: *Mert Amathus az enyém, Paphus orma, Cythéra s a kastély. / Idalium magasán szintén*. Ilyen értelemben szerepel Theokritosznál is: Γόλγοι καὶ Ἰδάλιον (XV, 101.), ugyanis Aphrodité temploma állott a hegyen, vesd össze Sztrabón XIV. p. 1001. c. helyével és Casaubonus jegyzetével (várost és hegyet értünk alatta, vö. Bion I. idilljének 36., 37. sorát, hogy az értelmezést elvégezhesd). [...]’)

folium gremio...: az idézet magyarul: ’ölében tartva [Venus] puhán viszi őt ligetébe, / Ídaliába, ahol hajló majorána-virágok / Illata folyja körül, hűvös árnnyal igézve az ormon.’ (Vergilius: *Aeneis* I. 692–694.)

493. 39. lábjegyzet: *Praeda: Ragadomany, Martalec, Praeda. Martalec: „Praeda, Sákmány”. Manubiae: „Préda”.*

497. *14. Old.:* Az AD.-ben a *Tháles* című vers olvasható ezen a lapon (vö. AD. 14. l.).
Thales: Thálész (i. e. 639–546) görög filozófus, matematikus, csillagász.
500. *Joniai Sectát fundálta* (lat.): Thálész alapította a jóniai filozófiai iskolát.
515. *16. Old.:* Az AD.-ben a *Barátomhoz* című vers olvasható ezen a lapon (vö. AD. 16–17. l.).
Phocis: az ókori Görögország zordon hegyvidéke, a görögök úgy tartották, hogy a Föld közepén helyezkedik el.
506. *teátrum* (rég.): színház.
507. *rémzés* (rég.): réműlet.
508. *Castalius:* a múzsáknak és Apollónnak szentelt forrás, vize költői ihletet kelt az emberben.
- 508–509. *Aganippé és Hippocrene:* Pegaszosznak, a múzsák szárnyas lovának patkója nyomán fakadt források a Helikon hegyének oldalán. Ezekben fürdenek a múzsák, belőlük merítenek ihletet és lelkesedést.
510. *Tempe:* gyönyörű fekvéséről, dús növényzetéről híres völgy Thesszáliában.
511. *Péneus:* Thesszália fő folyója, Görögország legnagyobb folyóinak egyike.
512. *hívesített* (rég.): hűsített.
515. *19. Old.:* Az AD.-ben az *Ámor* című vers olvasható ezen a lapon (vö. AD. 19–20. l.).
516. *II. Alfonz:* Ferrara utolsó jeles uralkodója (1559–1597).
517. *Titoknok* (rég.): titkár.
Státustanácsos (lat., rég.): államtanácsos.
519. *Florentzia:* Firenze.
523. 40. lábjegyzet: *Diogenész Laertiosz* (i. e. III–II. sz.) görög történetíró tízkötetes munkája a híres filozófusok életéről és tanairól szóló *Philosophón bión kai dogmatón szünagógé* (latin címe: *Vita Philosophorum*). Csokonai nem jelöli, de ehhez a jegyzethez szintén Bayle szótárát használta, a *Thales* szócikkből jegyzetelt: „Fertur, quum domo exiret contemplandorum siderum causa, in subjectam fossam incidisse, petulantique probo dictum ab anu domestica, Qua ratione, ô Thales, quae in coelis sunt comprehensurum te arbitraris, qui ea quae sunt ante pedes, videre non vales? /*Diogen. Laertius*, Libro I. num. 34. /” (Bayle, IV. 340. l.) (‘Azt mondják, hogy midőn kilépett a házából, mivel a csillagokat szemlélte, az orra előtt lévő árokba esett. Egy, a házához tartozó anyóka a derék emberrel gúnyolódva ezt mondta neki: Ó, Thálész, hogyan gondolod, hogy meg fogod érteni az égi dolgokat, mikor azt, ami a lábad előtt van, nem vagy képes észrevenni? /*Diogenész Laertiosz*, I. könyv. 34. sz.)

Morus Tamás (1478–1535), angol filozófus, író, államférfi. Bayle öt idézi a jegyzet folytatásában: „On a tourné en bien des manières la pensée de cette femme. Consultez les Commentaires sur le CV Emblème d’Alciat; vous y trouverez les Vers que fit Thomas Morus contre un Astrologue cocu. Tantôt ce grand Chancelier l’excuse de ne voir pas dans les astres les galanteries de sa femme, et tantôt il le bafoue de ne les y voir pas. [...] *Astra tibi* [...] idézi az epigrammát.” (‘Az asszony szavait sokféleképpen értelmezték. Lásd Commentaires sur le CV Emblème d’Alciat; Ebben található Morus Tamás verse egy felszarvazott csillagjósához. A nagy kancellár hol megbocsát neki azért, hogy nem látja a csillagokban felesége kicsapongásait, hol pedig éppen ezért gúnyolja ki. [...] Ég jósa, neked minden csillag feltárja a titkát, / és mindegyikük a jövőnd sorsra előre figyelmeztet. / Azonban amidőn asszonyod mindenkinek megnyitja a szívét, / erről néked a csillagok, noha látnak mindent, semmit sem üzennek.’)

533.

41. lábjegyzet: „és ha elernyed a teste, a kellemes álmot üdítse. / Ó, nyáj, ó, Pánok, s ó, Tempe, legkiesebb völgy, / nimfák szent helye, melyet a jámbor pásztorok illőn / tisztelnek, mint egykor tette az aszrai költő, / s gondatlanul, csendes lélekkel műlik el éltük.” (Vergilius: *Culex* 93–97.)

„Hajdan Aristaeus pásztor mondják a regében / Mert beteg éhségtől minden kaptára kipusztult, / Tempét, Pénéus völgyét, odahagyta zokogva.” (Vergilius: *Georgicon* IV. 317.) Ehhez a részhez Heyne hosszú értekezést fűzött a kötet végén: „*Excursus II.: De Nympharum domo et Penei regia*” (‘II. Kitérő: A nimfák lakóhelyéről és Peneus királyi palotájáról’, Heyne I. 552–554. l.)

Heyne egyik jegyzetében Sztrabón (i. e. 64/63–i. sz. 20) *Geographika* című művéből idéz (IV. 17. l.): „Parnassus mons longe procurrit versus septentrionem, donec cum Oetaeis ingis continuatur. v. Strab. IX, pag. 638 B. Sed auctor partem montis versus meridiem in theatri modum patentem describere voluit. Ib. p. 640 A. τὸ δὲ νότιον (αὐτοῦ μέρος κατέχουσιν) οἱ Λεληροὶ περῶδες χωρίον, θεατροειδὲς, κατὰ κορυφὴν ἔχον τὸ μαντεῖον καὶ τὴν πόλιν. Subiecta erat camporum platinites versus mare declivis, qua ludi Pythici habebantur.” (‘A Parnasszus hegye hosszan kiterjed északi irányban, míg Oeta hegye nem határolja. Sztrabón IX, 638. l. B. De a szerző úgy írta le a hegy déli részét, mintha színház módjára terjedne ki. I. könyv 640. l. Déli része pedig a Delphoi nevű szíklás terület, amely színház formájú, s a csúcsánál van a jóshely és a város. Alatta széles, tengerig ereszkedő síkság terül el, amelyen a pythói játékokat tartották.’)

540.

titulus (lat.): ranggal járó cím.

304

541. *képzelődése* (rég.): képzelőereje, fantáziája.
543. *Il Pastor fido, vagy A hű pásztor*: Csokonai tervei között szerepelt e mű lefordítása (ld. Cs/Széppr. 201., 355–356. l.).
544. *Madrigál*: rövid, idillikus, szilárdabb metrikai vagy zenei keretek nélküli műdalokat neveztek így eredetileg a XIV. századtól, majd a XVI. századra kialakult e dalok jellemző verstípusa is: különböző hosszúságú sorokból alkotott szerkezet, amelyben általában két vagy három, rímekkel egybekapcsolt háromsoros egységet (ún. tercettet) egy vagy több párrímes záró sorpár követ (vö. Szepes–Szerdahelyi 468–469. l.).
547. *megkorpáz* (rég.): megdorgál, leszid, megpirongat.
548. *linguista* (lat): nyelvész.
555. 42. lábjegyzet: Morhofius így ír Guariniról: „[...] lites magnas aluit cum *Joh. Bapt. Guarini*, qvas, cum memoratu dignae omnino sint, et ad hoc pertineant institutum, verbis Thuani ad A.C. 1590., è libro 99. Historiar., referemus. *Inter alia, quae scripsit, cum, de Poëtica disserens, Tragi-Comoedias Pastorales, quae hodie inter Italos usurpantur, tanquam monstra quaedam, et nullo veterum exemplo, contraque Poëticae priscæ leges, ac imperitis rei antiquariæ introducta exagitasset, Baptista Guarinus, lectissimus Eques Ferrariensis, qui sub id Pastorem Fidum, magno plausu ubique in Italia exceptum, ediderat, eum sermonem ad injuriam suam pertinere existimans, defensionem, sub nomine Verati, publicavit: quam Apologia contraria statim Denores refutavit. Sed, dum alteram defensionem meditatur Guarinus, morte minime fatali Denores concessit. Quae nisi dilectissimi filii (ob homicidium finibus Venetis ejecti) calamitate fuisset praecipitata, alterius Verati lectione accelerari potuisse credita est: tanta siquidem vi eloquentia simul et asperitate, ac verborum amaritudine, in Jasonem invectus est Guarinus, ut Archilochum ipsum, in Lycamben jambos stringentem, eo scripto superasse passim jactaretur. Quicquid autem sit de acerbitate Guarini, quae rectius haud dubie omissa fuisset: in re ipsa plus Asseclarum invenit per Italiam Guarinus, quam Denores” (Morhofius I. 1012. l.). ([Denoresnek] nagy vitája volt *Joh. Bapt. Guarinusszal*, amelyet, mivel igen nevezetes, és a témához is illik, Thuanus Historiae-jának az 1590. évhez írott 99. könyvéből szó szerint idézve bemutatunk: *Más egyéb írásai közt a költészetről is értekezett, és a tragikomikus pásztorjátékot, mely az olaszok között ma is népszerű, mint valami rettenetes szörnyűséget üldözte, mivel erre nincsen példa a régi írónál, és a költészet ősi szabályaival is ellentétes, és csak a klasszikusokat nem ismerő szerzők hozták divatba. Joh. Bapt. Guarini, az igen jeles ferrarai lovag, aki ebben a műfajban adta ki A hű pásztor, mely Itália-szerte nagy tetszést aratott, Denoresnek**

ezt az értekezését magára nézve igazságtalannak tartotta, és Verato címmel közzétette védőiratát. Erre amaz nyomban az ezzel szembeni Apológiával válaszolt. De midőn Guarini a második védőiratán dolgozott, Denores egy nem különösebben végzetes ok miatt meghalt. Úgy véli mindenki, hogy ha fiának szerencsétlensége (akit emberölés miatt úztek el Velencéből) amúgy is le nem sújtja őt, akkor a második Verato olvasása siettetette volna a halálát. Ugyanis az ékesszólásnak oly nagy erejével és egyben oly nagy szigorúsággal, és annyira maró gúnnyal támadt Guarini Jasonra, hogy magát a Lycambést jambusokkal sértegető Arkhilokhoszt is felülmúlta ezzel az írásával. Azonban bármit is szóljanak Guarini haragjáról, melyet kétségtelen, hogy jobb lett volna mellőznie, mégis ebben a témában több támogatóra lelt Itália-szerzte, mint Denores’.

Gottlieb Stollius (1673–1744) német irodalmár művének (*Introductio in Historiam Litterariam in gratiam cultorum elegantiorum litterarum et philosophiae conscripta magno studio latine vertit et indices adiecit Carolus Henricus Langius, Jenae 1728.*) (‘Irodalomtörténeti bevezetés az igényes irodalom és filozófia művelői számára, melyet gondosan latinra fordított és jegyzetekkel ellátott C. H. Langius’) A pásztorjátékról szóló fejezetében a következőt olvashatjuk: „IO. BAPTISTA GUARINUS ferrariensis fuit is per multum tempus ducis Alphonsi II. a secretis, atque postea quoque a status consiliis, qui et eo egregie usus est in legatione ueneta, polonica, romana, pontificibus Gregorio XIII. et Paulo, ubi, quid in romana eloquentia possit, ostendit eleganter. Postea uero, quam et magno Florentiae duci, tandemque Urbino principi fidem suam in prudenter administrandis officiis probasset, atque, ut tranquillam ageret uitam, patriam repetisset; conceptus est Venetiis, quo erat profectus, inprouisa mortis manu, anno MDCXIII. LXXV. aetatis, docuisse eum primum in gymnasio Ferrariensi morum doctrinam, atque a diuersis eruditis Italiae academiis in societatem tractum fuisse, obseruatum legi. Nulli tamen magis addictus fuit, quam Humoristarum academiae; quorum dux, et caput constitutus, quamque sponsam suam nominare solitus fuit. Mirabile hoc in ipso familiares notarunt, quod exosam haberet poetae nomenclaturam, quam contemptui, non honori profitentibus rebatur esse. Ab omni habendi cupidine remotus longe, rerum potius suarum largus effusor exstitit: praecipua, eaque nimia, quoad uixit, ipsius cura fuit, speciosis principum fulgere titulis [...] profluentes potius facili uena: multum tamen operae, multum laboris ipsi facesserunt.” (i. m. 252–253. l.) (‘A ferrarai JOHANN BAPTISTA GUARINI hosszú ideig volt II. Al-

fonz herceg titkára, később államtanácsosa is, aki öt kiváló-követeként alkalmazta Velencében, Lengyelországban és XIII. György és Pál pápák alatt Rómában. Ez utóbbi követségeken elegánsan bemutatta mindazt, amire csak képes a római ékesszólás. Később a firenzei nagyherceg és végül az urbinói fejedelem iránt bizonyította hűségét, bölcsen intézve ügyeiket. Majd, hogy nyugodtan élhessen, visszatért hazájába. Váratlanul ragadta el a halál 1613-ban, 75 éves korában, amikor elutazott Velencébe. Először a ferrarai gimnáziumban erkölcsöt tanított, majd Itália különböző tudós akadémiainak tagjai közé választották, hogy törvényeikre ügyeljen. Egynek sem szentelte annyira magát, mint a Humoristák Akadémiájának, melynek vezére és feje volt, melyet gyakran az ő jegyesének is nevezett. Jó ismerősei azt az érdekes dolgot jegyezték meg vele kapcsolatban, hogy nem szerette a költők számára szerkesztett szabályokat. Úgy gondolta ugyanis, hogy inkább megvetésre méltóvá, mintsem dicséretessé tesz ezeket követése. Teljesen mentes lévén a birtoklás vágyától, bőkezű osztogatója lett vagyonainak. Arra fordított különösen nagy, sőt túlzott gondot, hogy a fejedelmektől nyert fényes címekkel tündököljön [...] noha versein alig látszik az ihlet egyszerűsége, költeményeit könnyed tehetséggel árasztotta, mégis sok fáradozással és sok munkával alkotott.)

Bayle szótárának *Guarini* szócikke (II. 625–628. l.) szerint „GUARIN ou GUARINI (Baptiste) nâquit à Ferrare l’an 1538. Il s’est fait plus connoître par sa Tragi-Comédie du *Pastor Fido*, que par tous ses autres Ouvrages, et que par les emplois honorables que le Duc son maître lui donna. [...] Le nombre des Editions et des Traductions du *Pastor Fido* est incroyable. Le Cavalier Guarini mourut à Venise dans une auberge l’an 1613. [...] Quelque grande réputation qu’il eût acquise par le Poëme dont j’ai parlé, il ne pouvoit souffrir le nom et la qualité de Poëte, car il s’imagineoit qu’un tel titre ne fait point d’honneur à ceux qui le portent, et les expose au mépris. On s’imagine en lisant ses Vers qu’il les composoit avec la dernière facilité: c’est un abus; ils lui coûtoient beaucoup de travail, bien des changemens, et bien des ratures. Il ne fut point frappé de la maladie d’amasser du bien, et comme il aimoit un peu le faste, il ne trouva point, lors que la fortune lui eût tourné le dos, les ressources qu’une bonne oeconomie lui eût fournies, s’il eût ménagé plus sagement les libéralités d’Alfonse II son maître. Ce Prince cessa de l’aimer; et alors Guarini s’attacha successivement à Vincent de Gonzague, à Ferdinand de Medicis Grand Duc de Florence, et à François Marie de Feltri Duc d’Urbin, sans que tous ces changemens de maître lui apportassent autre chose que la grande estime

que l'on eut pour son Esprit et pour ses Muses. Il se retira enfin dans sa patrie où on le consultoit comme un oracle touchant les moïens de pacifier l'Italie." ('GUARIN VAGY GUARINI (Baptiste) Ferrarában született 1538-ban. A' *hű pásztor* című tragikomédiája ismertebb tette, mint az összes többi műve és mint mindaz a megtisztelő megbízatás, melyet urától, a hercegtől nyert. [...] A' *hű pásztor* kiadásainak és fordításainak száma hihetetlen mennyiségű. Guarini lovag Velencében halt meg 1613-ban egy fogadóban. [...] Akármekkora hírnevet szerzett is az említett költeményével, nem tűrte el a költő nevet és rangot, mivel úgy képzelte, hogy egy ilyen cím nem hoz megbecsülést viselőinek, és megvetésnek teszi ki őket. Úgy tűnik, verssorait olvasva, hogy a legnagyobb könnyedséggel alkotta azokat: ez tévedés, rengeteg munkába, sok javítgatásba és áthúzásba kerültek. Nem sújtotta a javak felhalmozásának betegsége, és mivel kedvelte a ragyogást, amikor a szerencse hátat fordított neki, nem találta meg azt a pénzforrást, amelyet a takarékoskodás révén szerezhetett volna, ha bölcsbben bánt volna ura, II. Alfonz bőkezűségével. Ez a herceg kitagadta kegyeiből; és Guarini egymás után csatlakozott szívvel-lélekkel Vincent de Gonzague-hoz, Firenze nagyhercegéhez, Ferdinand de Medicihez és François Marie de Feltrihez, Urbino hercegéhez, ám a különböző urak szolgálatában eltöltött évek során csak szellemi és költői megbecsülésben részesült. Végül visszatért hazájába, ahol olyan tekintélyként tartották számon, aki megtalálja a módját, hogy békét teremtsen Itáliában.')

Louigi Zuccolo (1570-?) itáliai író, moralista, akire Csokonai Bayle alapján utal: „Louis Zuccolo loue beaucoup le Pastor Fido dans son Traité della Eminenza della Pastoral, pag. 25.” (Bayle II. 625. l., *Guarini*). ('Louis Zuccolo nagyon dicséri A *hű pásztor*t Della Eminenza della Pastoral c. értekezésében, 25. l.'). Több adatunk nincsen a műről.

561. 43. és 44. lábjegyzet: *Pompás és gyönyörű Kiadása, London. 1708. 4.: Pontos címe: Il Pastor Fido tragicomedia pastorale del molto Illustre Signor Cavaliere Battista Guarini. Thuani: Jacques Auguste de Thuanus (Thou) (1553–1617) francia történetíró, államférfi művének (Historiarum sui Temporis, 'Saját korának története') XCIX. könyvére, az 1590. évhez kijegyzett sorokra utal Bayle, Morhofius pedig idézi a Guarinire vonatkozó sorokat (ld. az 555–560. sorok jegyzetét; vö. Iac. Aug. Thuani, *Historiarum sui Temporis*, Francofurti 1621., II. 379. l.).*
565. 45. lábjegyzet: „Nemesb és egyszerűbb a játszi madrigal, / Bájból, gyöngédségből és szerelemből áll.” (Boileau: *A költészetről*, II. 143–144., Erdélyi János ford.).

46. lábjegyzet: *Baillet, Adrien* (1649–1706), francia kritikus munkája: *Jugemens des savans sur les principaux ouvrages des Auteurs* ('A tudósok bírálata a szerzők fő művei alapján'), első kiadása: 1685–86. (vö. Pelle Erzsébet, i. m. 31–32. l.). Ebben Marini (Giambattista Marino, 1569–1625, itáliai költő) madrigáljairól így ír: „l'on prétend que les Madrigaux qui y sont compris valent plus que toutes les autres Pièces de la Lyre” ('az a vélemény alakult ki, hogy a madrigáljai többet érnek, mint lírájának összes többi darabja') (i. m., Amsterdam 1725., IV. 523. l.).

ephemericus (lat.): napló-, jegyzetszerű.

Menagius (Menage), Gilles (1613–1692), francia író, költő szerint „Le Guarin est de tous les Poètes Italiens celui qui a fait les plus beaux Madrigaux.” (*Anti-Baillet*, Amsterdam 1725., VII. 60. l.) ('Az összes olasz költő közül Le Guarin az, aki a legszebb madrigálokat írta.') Pelle Erzsébet Csokonai megállapításához hozzáteszi, hogy Menage kijelentése nem feltétlenül cáfolja Baillet véleményét (vö. Pelle Erzsébet, i. m. 33. l.).

Bayle...: „MENAGE (Gilles): en Latin *Aegidius Menagius*, a été l'un des plus savans hommes de son tems, et le Varron du XVII Siecle. Il seroit inutile de donner ici son Eloge, et l'Abrégé de sa Vie: cela trouve dans des Livres répandus par tout, et qui seront plus facilement transportez qu'un gros Dictionnaire dans les país les plus éloignez. Ses illustres Amis lui ont érigé un monument très-glorieux dans le Recueil intitulé *Menagiana*, qui a déjà passé par les mains de tout le monde. Sans cela, je me serois fait un plaisir et un devoir tout particulier de mettre ici un long Article de Mr. Menage. J'aurois insisté sur les Disputes qu'il a eues avec des personnes de beaucoup de mérite; mais j'aurois passé légèrement sur son Démêlé avec le Comte de Bussy Rabutin. Quelques personnes que j'estime infiniment n'ont point approuvé que l'Article de Mr. Menage soit si court dans ce Dictionnaire, et ont combatu les raisons que j'ai données de ma briéveté. Il leur semble que les trois Livres à quoi je renvoie ne seront pas sous la main de tous ceux qui chercheront ici l'Histoire de ce savant homme. Je n'aquiesce point à leur sentiment; et si j'alonge cet Article dans cette seconde Edition, ce n'est qu'afin de marquer une circonstance que les trois Auteurs que j'ai indiquez ne raportent pas. Elle concerne la bonne fortune de Monsieur Menage quant à la mémoire. Ce fut un don qu'il posséda éminemment, et qu'il conserva jusqu'à la vieillesse, et, ce qui est bien plus rare, qu'il recouvra après quelque interruption.” (Bayle III. 377–379. l.) ('MENAGE (Gilles): latinul *Aegidius Menagius*, korának egyik legtudósabb embe-

re, a XVII. század Varrója. Felesleges lenne itt dicshimnuszot zengeni róla, és röviden összefoglalni életét: ez megtalálható a mindenütt elterjedt könyvekben, amelyek a legtávolabbi országokba is könnyebben elszállíthatók, mint egy nagy lexikon. Kiváló barátai igen dicsőséges emléket állítottak neki a *Menagiana* című gyűjteményben, amelyet már mindenki forgatott. Ha ez nem létezne, az a különleges öröm és feladat várt volna rám, hogy egy hosszú szócikket írjak Mr. Menageról. Külön hangsúlyoztam volna tekintélyes emberekkel folytatott vitáit; viszont könnyedén átsiklottam volna Bussy Rabutinnal való viszálya fölött. Néhány ember, akiket végtelemül tisztetek, nem helyeselte, hogy a Mr. Menage-ról szóló szócikk ilyen rövid legyen ebben a lexikonban, és megtámadták azon érveimet, amelyekkel e kurtaságot védtem. Azt hiszik, hogy az a három könyv, amelyre utalok, nem lesz kéznél azoknak, akik e tudós ember történetét itt fogják keresni. Én nem fogadom el ezt a véleményt; és ha meghosszabbítom e szócikket ebben a második kiadásban, akkor csak azért teszem, hogy felhívjam a figyelmet arra a körülményre, amelyet az említett három szerző elmulaszt. Ez pedig Monsieur Menage szerencséje, a rendkívüli emlékezőtehetség. Ezt a különleges képességet öregségéig megőrizte, és, ami igen ritka, néhány megszakítással visszaszerezte.)
karakterez (rég.): jellemez.

575. 47. lábjegyzet: Guarini verse, amelyet Csokonai több változatban lefordított (vö. Cs/ÖM. II. 101., 647–650. l.), Eschenburg példatárából származik (vö. Cs/ÖM. I. 141. l.). Ez és az AD/j. szövege megegyezik, de Eschenburgnál, valamint az AD/j. fogalmazványában a 4–5. sor *pose*, ill. *rose* szavai helyett *posi*, *rosi* alak szerepel (vö. Cs/ÖM. II. 649. l. és a szövegkritikai jegyzetekkel).
577. 24. Old.: Az AD.-ben *A' búkergető* című vers olvasható ezen a lapon (vö. AD. 23–25. l.).
- 581–582. *játékra való fa vagy szaru tsiga*: orsó vagy kúp alakú játékszer volt, melyet ostorral pörgettek.
- 583–584. *makhina* (lat.): gép.
584. *tortura* (rég.): testi vagy lelki gyötrés, kínzás.
586. *mészmatériájú* (lat.): mész az anyaga.
587. *ostrea* (lat.): osztriga, kagyló.
cochlea (lat.): éti csiga.
limax (lat.): csupasz vagy meztelen csiga.
590. *vidorság* (rég.): vidámság.
602. 48. lábjegyzet: *A' Tsigák egy számos seregét teszik az Állatok' VI Rendének, a' Férgeknek...*: vö. Linné I. 1106–1269. l.
Földi János (ld. a 183. sor jegyzetét) művét (*Természeti história. A' Linne Systémája szerint. Első tosmó. Az állatok országa.*

Pozsony 1801.), amelynek a tervezett háromból csak az első kötete jelent meg, a szerző halála után Csokonai akarta folytatni (vö. Cs/Lev. 232–233., 276. l.). A 392. helyett a 389–390. lapon található a *Tsigások* rendjének osztályozása: „E’ bővséges rendet a’ Tsgia héjjaknak száma, és formája szerént, legalkalmatosabban ezen 4. familiákra lehet osztani. A.) Sok nyilású, vagy sok héjjú Tsigák. *Multivalvia*. Vielschalige. B.) Kagyló, két nyilású, vagy két héjjú, két kávas, (Teknós) Tsigák. *Bivalvia*. Muscheln. C.) Egy nyilású, meghatározott tekeredéssel. A’ tekervényes, vagy srófos Tsigák. *Cochleae*. Schnecken. D.) Egy nyilású, határozatlan külső tekervényekkel.”

Blumenbach, Johann Friedrich (1752–1840), német tudós természettörténeti kézikönyvében (*Handbuch der Naturgeschichte*, Göttingen 1791.) hasonlóan osztályoz: „Man vertheilt die weiltläufige Ordnung am züglichsten nach der Anzahl und Bildung der Schalen in folgende vier Familien: A) Vielschalige Conchylien, B) Zweyschalige oder *Muscheln*, C) einschalige mit bestimmten Windungen, nähmlich die *Schnecken*, und D) einschalige ohne dergleichen Windungen.” (I. m. 435. l.) (‘Ezt a népes rendet leginkább a héjak száma és formája szerint a következő négy családra osztják: A) Soknyílású csigák, B) Kétnyílásúak vagy kagylók, C) egynyílásúak meghatározott tekervényekkel, tudniillik a csigák, és D) egynyílásúak ilyen tekeredés nélkül.’)

610.

49. lábjegyzet: *Raff*, Georg Christian (1748–1788), népszerű tankönyvének (*Naturgeschichte für Kinder*) lefordítása Csokonai tervei között is szerepelt (vö. Cs/Lev. 88., 551. l.). Ezt a fordítást Fábíán József (1762–1825) református lelkész, természettudós készítette (*Természeti história a’ Gyermekeknek, mellyet Raff György Kristián göttingai tanító után, Némelly hozzáadásokkal, és szükséges változtatásokkal, a’ maga költségén Magyarúl kiadott, és kinyomtatott Fábíán József. Veszprém 1799.*). Ebben 98–118. l.: „A’ Tsigák”. „A’ tsgia hát és a’ kagyló nem mind egy? Nem Fiaim; azok a’ héjjak, a’ mellyek mint valamely egyenes, vagy görbe tsók ki vagnak vájva, már akar mint légyenek meghajtva, nevezetnek *Tsigáknak* (*Schnecke*); azok ellenben, a’ mellyek nintsenek meghajtva, hanem szélesek és hasasok, nevezetnek *Kagylóknak* (*Muschel*). Osztán a’ tsgáknak tsak egyetlenegy héjjok-is van: a’ Kagylóknak leg alább-is kettő; ’s vagnak ollyan Conchiliumok-is, a’ mellyeknek négy, vagy hat, sőt több héjjaik is vagnak. És ugyan azon okból, mivel a’ Conchiliumoknak olly külömbkülömbféle héjjok, színök, nagyságok, és formájok vagnak, nevezetnek: tengeri-makkoknak, fúró-kagylóknak, orias kámáknak, gyöngy-kagylóknak, fonó-kagylóknak, osz-

tereknek, portzellán tsigáknak, sróftsigáknak, sisak-tsigáknak, kalapátsoknak, hajóskáknak, Ammon-szarvainak, bárony-tsigáknak, tál-tsigáknak, tengeri-füléknek, 's a' t." (I. m. 101–102. l., a továbbiakban ezeket mutatja be részletesen, 102–118. l., a 104. lapon pedig: „A' *Fonó-kagylók*” és „A *enniwaló Oszterek*”).

Dr. Földi János' Term. Hist... (Földi Jánosnak e művéről ld. a 602–609. sorok jegyzetét): „III. Rend. Tsigások, Boritékosok. Testacea. Die Conchylien” (389–390. l.). A 392. lapon a Kagylókról van szó.

616. *seregbéli név*: a sereg „Linné szerint olyan fogalom, mely alá az alapjegyül fölvelt fő bélyegben egymással megegyező növények tartoznak (Classis. Gönczy Pál). Ezen fő bélyeg a *hím* vagy némelyek szerint *poroda*. Innen a seregek: *egyhímese*k vagy *egyporodások* (monandria), *kéthímese*k vagy *kétporodások* (diandria), *háromhímese*k vagy *háromporodások* (triandria) stb.” (Czuczor–Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, Pest 1870).
617. *Nem*: a családnál kisebb, a fajnál nagyobb rendszertani egység.
620. 26. *Old.*: Az AD.-ben A' *boldogság* című vers olvasható ezen a lapon (vö. AD. 26–27. l.).
- 620–621. *Növevény* (rég.): növény.
621. *Napkelet* (rég.): Kelet.
622. *vadonnat* (rég.): vadon.
- 625–626. *a' Linné systemája szerint három nevezetes faja van...*: Carl von Linné (1707–1778) svéd természettudós, botanikus *Systema naturae...* ('A természet rendszere...') című munkáját Csokonai jól ismerte, többször hivatkozik rá (vö. Cs/Lev. 313., valamint a 617–624. sorok jegyzeteivel). Az 1767–70-es kiadásban Linné a jázminnak hat fajtáját különbözteti meg, a költő itt az elsőt, a másodikat és a hatodikat emeli ki: „*Jasminum: officinale*: J. fol[iis] oppositis pinnatis: foliolis distinctis. [...] *grandiflorum*: J. fol[iis] oppositis pinnatis: foliolis extimis confluentibus. [...] *odoratissimum*: J. fol[iis] alternis obtusis ternatis pinnatisque, ramis teretibus.” (Vö. Linné II. 55. l.) ('Jázmin: *közönséges*: melynek átellenes állású, toll formájú levelei vannak, a levélkék osztott szélűek. [...] *nagyvirágú*: melynek átellenes állású, toll formájú levelei vannak, a levélkék külső széle egybefüggő. [...] *legillatosabb*: melynek levelei átellenes állásúak, tompák, hármas osztatúak és toll formájúak, az ágai simák.')
632. *öl*: régi hosszmérték, 1 öl: kb. 1, 9 m.
636. *Fejér-személy* (rég., nép): asszony, lány, nőszemély.
637. *módi* (ném.): divat.
- hiúság* (rég.): hiúság, hivalkodás.

639. újság (rég., táj.): újdonság.
 640. kellem (rég.): kedvesség, báj.
 643. tsemete (rég.): facsetete.
 644. kénszerít (rég.): késztet, sarkall.
 645. gusztus (lat.): izlés.
 646. „Flóra, a’ Virágok Istenasszonya a’ Rómaiaknál.” (Tav/j.)
 648. jövés (táj.): rügy, fiatal hajtás.
 leduggat (táj.): növényi ágat a földbe nyom.
 bújítás (táj.): hajtást lehajlítva földdel betakar, hogy a föld alatti rész gyökeret verjen.
 649. suhasztás (táj.): a növények szaporításának egyik módja.
 653. 50. lábjegyzet: *Funke*, Carl Philip (1752–1807): *Naturgeschichte und Technologie für Lehrer in Schulen und für Liebhaber dieser Wissenschaften*, Braunschweig 1794–95. I–III. ('Természettörténet és technológia iskolai tanároknak és e tudományok kedvelőinek'): „*Der Jasmin, Jasminum*. Ursprünglich ein Ostindisches Gewächs, welches jetzt auch im südlichen Europa wild gefunden, bei uns aber in Gärten gezogen wird, und sich gegen die Kälte ziemlich dauerhaft zeigt. Es ist ein Strauch, dessen weisse oder gelbliche Blüthen einen überaus süssen und starken Duft von sich hauchen. [...] Man kennt an sechszehn Sorten von diesem Gewächs, wir bemerken aber nur den gemeinen weissen Jasmin (*J. officinale*), den grossblumigen (*J. grandiflorum*) und den wohlriechendsten (*J. odoratissimum*) Jasmin.” (I. m. II. 182–183. l.) ('Eredetileg egy kelet-indiai növény, amely most már Dél-Európában is vadon megtalálható, de nálunk kertekben termesztik, és a hideggel szemben meglehetősen ellenállónak mutatkozik. Ez egy olyan bokor, amelynek fehér vagy sárgás virágai szerfelett édes és erős illatot árasztanak. [...] Ennek a növénynek 16 fajtáját ismerik, de mi csak a közönséges fehér jázmint (*J. officinale*), a nagyvirágú (*J. grandiflorum*) és a legillatosabb (*J. odoratissimum*) jázmint jegyezzük fel.')
661. 28. Old.: Az AD.-ben A' Szamócza című vers olvasható ezen a lapon (vö. AD. 28–30. l.).
 664. zavarék (rég.): zavaros.
 666–676. Linnénél pedig *Rubus*, *Fragaria*, és *Morus*...: „632. *Rubus fruticosus*: R. foliis quinato-digitatis ternatisque, caule petiolisque aculeatis. 633. *Fragaria vesca*: F. flagellis reptantibus.” (Linné II. 349. l.) ('632. *Bokros szeder*: levelei tenyér alakúak, hármas osztatúak, szára és indája tövises. 633. *Szamóca*: kúszóindás.' „*Morus alba*: M. fol[ius] oblique cordatis laeuis. *Morus nigra*: M. fol. cordatis scabris.”) (Linné II. 623. l.) ('*Fehér szederfa*: levelei ferdén szív alakúak, simák. *Fekete szederfa*: levelei szív alakúak, érdesek.')
674. ambiguitás (lat.): kétértelműség.

677. 28. Old.: ld. a 661. sor jegyzetét.
- 680–681. „*Bellis perennis*: B. scapo nudo. *Bellis annua*: B. caule subfolioso.” (Linné II. 560. l.) (‘Évelő százsorszép: csupasz szárú százsorszép. Egynyári százsorszép: leveles szárú százsorszép.’)
682. 51. lábjegyzet: „A’ melly Növények Nemmel egymástól különböznek, különböző Nemi Névvvel is neveztessenek. És így egy Nembéli Név más Nemnek nevezésére nem alkalmaztathatik, még valamely hozzáadással is, hogy a’ Nenek öszve ne zavartassanak. Ez a’ hiba a’ Magyar Fűvészekben, kik egynéhány esmérteesebbekről neveznek sok számú Nemet, oly közönséges, oly messze ki terjedő, hogy tsak ez, közel felét eddig való Magyar Nevezéseinknek haszontalanná teszi. [...] Mind ez, azonkívül hogy tágas kapu a’ zavarodásra, lehetetlen, hogy vagy a’ Nyelvnek szűkvoltát, vagy a’ Nemzet esmérteének tsekély ki terjedését ne vádolja.” (Földi János: *Rövid Kritika...*, 10. l.)
685. 52. lábjegyzet: Melius vagy Horhi Juhász Péter (1536?–1573), református lelkész, püspök, nagy műveltségű tudós, prédikátor. Csokonai A’ *Tavas* előbeszédében is utal rá (102. sor). *Duditus*: Dudit András (1533–1589) katolikus pap, majd püspök, humanista tudós, aki 1567-ben protestáns hitre tért. Bod Péter így ír vizsálykodásukról: „Vagynak sok levelei [Meliusnak] imitt-amott, nevezetes kettő Duditushoz, akit mint tudós, de vallásban tántorgó embert, úgy fest le rút színnel; noha az is a kormos festéket igyekezte visszaoönteni.” (*Magyar Athenas*, Bp. 1982., 369. l.)
Melius növénytan könyve: *Herbarium. A fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól*, Kolozsvár 1578. Ebben szerepel a *Bellis*, a *Rukertz* elnevezés viszont nem (vö. Melius Juhász Péter: *Herbarium*, sajtó alá rendezte: Szabó T. Attila, Bukarest 1979., 192–193. l.).
698. 29. Old.: ld. a 661. sor jegyzetét.
- 701–702. „*Lavandula Spica*: L. foliis lanceolatis integris, spicis nudis. *Lavandula Stoechas*: L. foliis lanceolato-linearibus integerrimis, spicis comosis.” (Linné II. 390–391. l.) (‘*Kalász formájú levendula*: elkülönülő, lándzsás, ritkás kalászforma, hátra-göngyölt szélű vagy ritkás, különálló levélzettel. *Spikinárd levendula*: egyenes, lándzsás, különálló, szőrös, kalászforma levélzetű’)
- 705–706. *vinum nardinum* (lat.): ’nárdusbor’.
- 706–707. *Linnénél egészen más nemet tesz a’ Nardus*: „*Nardus*: Classis III. Triandria” (Linné II. 84. l., a Triandria jelentéséről ld. a 616. sor jegyzetét).
708. 29. Old.: ld. a 661. sor jegyzetét.
711. *Japónia*: Japán.

- 711–712. *Molukki Szigetek*: Fűszer-szegetek, Indonéziához tartozó szigetcsoport.
712. *Szummátra*: Indonéziához tartozó sziget a hátsó-indiai-szigetvilágban.
Borneo: az Indonéz-szigetvilág egyik legnagyobb szigete.
- 712–713. *Malabári tartomány*: Elő-India délnyugati partvidéke.
- 713–714. *kivontatják* (rég.): kivonják.
715. 29. *Old.*: ld. a 661. sor jegyzetét.
716. „*Nektár*, az Istenek itala, Homér, és több Poéták szerint.” (Tav./j.)
nepenthes: (kancsóka) növény, amelyből az ópiumot készítik. Télemakhosz, az Odüsszeia hőse, Odüsszeusz és Penelopé fia, aki elvesztettnek hitt apját keresve Peiszisztratosszal, a legöregebb trójai harcos, Nesztor fiával együtt Menelaoszhoz, a spártai királyhoz ment. Az ő felesége volt a szép Heléna, Zeusz (Jupiter) és Lédá lánya, aki miatt kitört a trójai háború.
Polydamna: egyiptomi királyné, aki bűvös erejű füvek hamujából készített ajándékával lehetővé tette, hogy Heléna és Menelaosz elfelejtsék a trójai háború történetét, és Spártába visszatérvén, elégedetten és boldogan éljenek.
726. 53. lábjegyzet: „nárdusi csöpp csurranjon alá szép homloka boltján” (Tibullus: *Elégiák* II. 2. 7., Kardos László ford.).
 „rózsával és asszír olajjal illatosítva ezüst hajunkat” (Horatius: *Ódák* II. 11. 16.).
Plinius: „De folio nardi plura dici par est, ut principali in unguentis. Frutex est gravi et crassa radice, sed brevi ac nigra, fragilique, quamvis pingui, situm redolente, ut cyperi, aspero sapore, folio parvo densoque. Cacumina in aristas se spargunt: ideo gemina dote nardi spicas ac folia celebrant. Alterum ejus genus apud Gangem nascens, damnatur in totum, ozaenitidis nomine, virus redolens. Adulteratur et pseudonardo herba, quae ubique nascitur crassiore atque laxiore folio, et colore languido in candidum vergente. Item sua radice permixta ponderis causa, et gummi, spumaque argenti, aut stibio, ac cypiro, cyperive cortice. Sincerum quidem levitate deprehenditur, et colore rufo, odorisque suavitate, et gustu maxime siccante os, sapore jucundo. Pretium spicae in libras X. C. Foliis divisere annonam: ab amplitudine hadrosphaerum vocatur majoribus foliis, X. L. Quod minore folio est, mesosphaerum appellatur: emitur X. LX. Laudatissimum microsphaerum e minimis folium: pretium ejus X. L. XXV. Odoris gratia omnibus major recentibus. (Plinius Lib. XII. Cap. XII. Sect. XXVI., I. kötet, 661–662. 1.) (‘A nárduslevélről mint az illatos olajok legfontosabb alkotóeleméről, illik többet mondanom. Bokor, melynek gyökere erős, sűrű, de rövid, fekete színű, törékeny. Olajat tartalmaz, de penész

szagú, mint a hennacserje gyökere. Ághegyei kalászokba szórnak szét: így a nárdust e kettős ajándéka, a kalásza és a levele miatt is emlegetik. Van egy másik fajtája is, amely a Gangesz mellett nő. Ezt egészen az ozaenitidis, tehát bűzlő névvel büntették, mivel mérges bűzt áraszt. A hamis nárdussal hamisítják, amely mindenféle nő. Ennek vastagabb, szélesebb és sápadtabb, fehéres színű levele van. A súlyát a saját gyökerének, mézgájának hozzáadásával, vagy ezüstsalakkal, hennával, hennakéreggel is gyarapítják. A valódit a könnyűségéről, rótszínéről, kellemes illataról lehet felismerni, és arról, hogy ízelesekor az ember száját igen kiszáradítja, és az íze kellemes. A kalászának értéke fontonként C denárius. A levelek árát azok mérete szabja meg. Nagyságuk szerint a nagyobb levelű hadrosphairos XL denáriusba kerül, az ennél kisebb levelű mezosphairos LX denáriusba. Legértékesebb a legkisebb levelű mikrosphairos. Ennek ára LXXV denárius. Mindegyik annál illatosabb, minél frissebb. Ha már régebbi a nárdus, akkor jobb a sötétebb színű.)

„Nardinum, sive foliatum, constat omphacio, balanino, junco, costo, nardo, amomo, myrrha, balsamo.” (Plinius Lib. XIII. Cap. I. Sect. II., I. kötet. 681. l.) (A nárdus- vagy nárduslevélkenet az éretlen olajbogyó olajából, balzsambogyóból, kákából, costumgyökér olajából, nárdusból, amomum olajából, mirhából és balzsamfából készül.)

Athenaeus: Athénaiosz, Naukratisz, i. e. III. századi író 15 könyvből álló gyűjteményének címe: *Lakomázó tudósok vagy a szofisták lakomája*. A 12. és 13. fejezetben sokféle illatszerről, kenőcsről, azok hasznáról értekeznek, köztük a nárdusról: „Apud multos comicos Baccaris nominatur vnguentum quoddam, cuius Hipponax sic meminit: *Baccari nares inunxi odore similis ea croco est*. Achaeus in Aithone Satyrico: *Vnctum Baccari Psycterum pennis / Illum euexisse ad diuinam fortunam*. Ion in Omphale: *Vnguenta, Baccarim, / Et Sardinum cutis ornamentum uidere / Satius est, quàm Pelopis in insula sedem*. Sardinum ornamentum in his poeta vnguentum appellat, quandoquide luxu et delitiis famosa est Lydia gens. Itaque apud Anacreontem *λυδοπαθη* vocem interpretantur *ηδυπαθη* delicatu, et voluptariu. Baccaridis sic meminit et Sophocles Magnesi in Lydis: *Lotum oportet, et unctum Baccarida / Quiesoere*. ac rursum: *Nusquam ne aut unguentum, aut Baccaris? Aeschylus in Amymone sic alterum distinguit ab altero: Ego verò et tuas Baccaridas, et unguenta tua*. Simonides: *Oblitus sum unguentis, odoribus, baccari*. Aristophanes in Thesmophoriasusis. *O uenerande Iuppiter, ut oboluit / Soluta confestim pera unguentum mihi / Et baccarim*. [...] Nardini vnguenti Menander in Cecryphalo sic meminit: A.

Suaue, puer, hoc unguentum est: suaue inqua. / B. Quid ni? Nardinum est.” (I. m. 690–691. l.) (‘Sok komédiaírónál van megemlítve a nárdusolaj, mely Hippónaxnál így szerepel: A nárdus illata hasonló a sáfrányéhoz. Achaeus Aithonés című szatírájátékában: *Őt nárdussal bekenve szárnyalva vitte a kiűritett boroskupa az isteni boldogság felé, Ion az Omphalóban: Jobb a nárdusból készült kenet és a bőr szárdiszi ékességét látni, mint Pelopsz szigetének székhelyét. A szárdiszi ékesség alatt a költő a versben a kenetet érti, mivel erről a fényűzéséről nevezetes Lydia népe. Így Anakreónnál is a λυδοπαθῆ szó fejezi ki a ἠδονπαθῆ jelentését, tehát a gyönyörűséget és az életélvezetet. A nárdusról ezt említi Szophoklész a magnéziai lydekről írva: *Lótusz kell nekik, nárduskenet, és nyugton vannak.* vagy másutt: *Mindenütt vagy kenet, vagy nárdus?* Aiszkhülosz az Amümonéban így különbözteti meg az egyiket a másiktól: *En azonban a te nárdusodat is és kenetedet is. Szimonidész pedig így: Megfeledkeztem a kenetéről, illatszerekről és a nárdusról. Arisztophanész a Thesmophoriasusban: Ó, tiszteletre méltó Juppiter! Hogy illatozott nekem, miután titkaid feltárultak, a kenet és a nárdus!* [...] A nárduskenetről Menandrosz a Cecryphaloszbán így ír: *A: Kellemes, fiú, bizony kellemes ez a kenet! B: Méghogy kellemes? Ez nárdusból van.*’) 54. lábjegyzet: *Madagaskár: szigetállam az Indiai-óceánban, Afrika délkeleti partjainál.**

731.

Blancardi... (róla és művéről ld. a 451–452. sorok jegyzetét): „*Ambra grisea: bituminis quaedam species est, inflammabilis, pinguis, odoris suauissimi, coloris cinerei, interspersis punctis et venis luteis, aut nigricantibus, quod procellosis fluctibus ex fundo maris excussum et ad littus eructatum est. Recte censetur ex destillatione, ambram recenseri inter succina, et fossiles resinas, licet etiam in cetis reperiat, qui forte illam deuorarunt, eaque delectantur. Inuenitur in Iaponia, insulis Moluccanis, Mauritii, in Sumatra ad Occidentem, in Borneo, et Promontorii in Commeriis, prope Malabar sitis, aliisque Indiae tractibus. [...] Sunt, qui ambram griseam nihil aliud putant esse, quam massam ex cera et melle conglutinatam, ex arboribus in mare delapsam, et tum solis calore elaboratam, tum sale marino impraegnatam. [...] Odorem fragrantissimum, spiritu vini extractum, aliis corporibus largiter communicat. Vires sunt cardiacae et antispasmodicae.*” (*Lexicon Medicum*, Lipsiae 1777., I. 54–55. l.) (‘*A szürke ámbrá: szurokhoz hasonló kinézetű, gyúlékony, zsíros tapintású, kellemes illatú, hamuszürke anyag, melyben szétszórva szürke és fekete pontok és erek vannak. A tengeri viharok után kavarodik fel a mélységből, és sodródik ki a partra. Csepp formája miatt helyesen vélik úgy, hogy a borostyánok vagy*

fosszilis gyanták közé tartozik. A cetekben is előkerülhet, melyek, mivel ízlik nekik, felfalják. Találtak ilyet Japánban, a Moluki-szigeteken, Mauritiában, Szumátra nyugati részén, Borneón és Commerium vidékén, a Malabár partok közelében és India egyéb helyein. [...] Némelyek szerint a szürke ámbra nem más, mint összeragadt méz és viasz, amely a fákról hullott a tengerbe, és ott a nap melege összedolgozta, és a tengeri só átjárta. [...] Kellemes illata, melyet borpárlat extractumában vonunk ki, más anyagokkal összekeverve is érvényesül. Jó a szívbajra, nyugtató hatású.)

Chardin, Jean (1643–1715), francia kereskedő műve: Voyages de Mr le Chevalier Chardin, en Perse, et autres lieux de l’Orient ('Chardin lovag úr utazásai Perzsiában és más keleti helyeken'), Paris 1723., I–X.: „L’Ambre-gris se prend dans la Mer des Indes, le long des côtes d’Afrique, qui sont entre le *Cap de bonne Esperance* et le *Golphe de la Mer Rouge*. La mer en jette par fois plus loin, jusques au rivage de Ceylan, et de la côte de Malabar; mais cela est assez rare. [...] Les gens Savans des Indes disent, que l’Ambre-gris est une gomme odoriferente, comme l’encens, laquelle croit en Arabie, et qui étant entraînée dans la mer par les pluyes, et par les torrens après le tems des pluyes, (c’est le tems que nous apellons l’Automne,) est poussée par les vents et par les courans de Moussom, qui la portent alors vers l’Afrique, et le long de cette côte, jusqu’à sa grande pointe, que nous apellons le *Cap de bonne Esperance*, où elle est repoussée par un cours de mer contraire, qui se rencontre dès l’Isle de Madagascar.” (IV. 47–48. l.) ('A szürke ámbra az afrikai partok mentén beleakad az Indiai-óceánba, ami a *Jóreménység foka* és a *Vörös-tenger* között található. A tenger néha messzebbre is elviszi, egészen Ceylon és Malabár partjáig; de ez egészen ritka. [...] India tudós emberei azt mondják, hogy a szürke ámbra egy illatos gumi, mint a tömjén, amely Arábiában nő, és amelyet az esős évszak után (amit mi ősznek nevezünk), az esőzések és áradások a tengerbe sodornak, a szelek és a monszun Afrikáig visznek, és e part mentén, egészen a csúcsáig, amit a *Jóreménység fokának* nevezünk, ahonnan visszalöki a másik tenger vize, amellyel Madagaszkár szigeténél találkozik.)

737. 31. Old.: Az AD.-ben az *Orgiák* című vers olvasható ezen a lapon (vö. AD. 31–36. l.).
Servius, Maurus Honoratus, IV. századi római grammatikus, Vergilius *Aeneis*éhez írott kommentára tette híressé.
741. *Tébás* (rég.): Thebai, az ókori Görögország egyik tartományának, Boiotiának legnagyobb városa.
744. 31. Old.: ld. a 737. sor jegyzetét.
- 744–747. *Lyaeus* (lat.): 'gondúzó', Bakkhosz boristen mellékneve.

748. *Lüein ta melé* (gör.): 'fölordani, elúzni a gondokat'.
32. *Old.*: ld. a 737. sor jegyzetét.
- 748–750. *Cythere, Cytheréa*: a szerelem és szépség istennőjének egyik neve: 'a küthérai'. Az egyik hagyomány szerint a habokból született Aphrodité legelőször Küthéra szigetén ért partot, majd innen úszott tovább Küprosz szigetére.
751. 55. lábjegyzet: „Mást gondolt ekkor Helené, Zeusz isteni lánya. / Lopva varázsos szert hintett, amit ittak, a borba, / fájdalom- és haragűzőt, mely feledést hoz a bajra, / mindre. Ki ezt, miután keverőbe keverve lenyelte, / aznap az orcáján nem perdül végig a könnye, / és még akkor sem, ha az apja, az anyja hal is meg, / vagy ha a testvérét, vagy drága fiát a csatában / érckelevez veri át, s ő végignézi szemével. / Zeusz lányának ilyen bűvös szere volt, okos ésszel / elkészítve, amit Polüdamna adott, felesége / Thónnak, egyiptomi nő, hol a termő föld az ilyenben / legdúsabb: sok a hasznos fű ott és sok a gyilkos” (Homérosz: *Odüsszeia* IV. 220–232. Devecseri Gábor ford.).
- Basillii Fabri Sorani Thesaurus eruditionis scholasticae Sive Supellex instructissima vocum, verborum, ac locutionum...* Lipsiae 1686. ('*Basilius Fabrus Soranus: Az iskolai oktatás kincsesládája. Avagy a szavaknak, kifejezéseknek és a beszédnek a legteljesebb kézikönyve...* Lipcse 1686.')
- „NEPENTHES, neutr. *νηπενθής* herba Homericam tristitiam depellens, *Nobile nepenthes*. Plin. Sunt qui eandem esse cum Buglosso suspicantur; propterea, quod in vino injectum, hilaritatem inducat, Plin. lib. XXV. Alii tamen aliter exponunt. Becmanni vide origenes p. 729. Nec desunt, qui rem totam ad allegoriam revocant. Copiose de hac re scripsit Petrus la Seine, opere, quod inscribit: *Homeri Nepenthes, seu de abolendo luctu liber*. Appellatum est, a *νη* et *πενθής* luctus. *Nepenthes*, ein Freudentrunk.” (I. m. 1574. l.) ('NEPENTHES. Semleges nemű szó. *νηπενθής*. Homérosznál is szereplő fű, amely elúzi a szomorúságot. Plinius *nemes nepenteként* említi. Vannak, akik azt gyanítják, hogy ez nem más, mint ököryelvű. A nepentét borba tették, és így jókedvet keltett. Plinius XXV. könyv. Mások egyébként ettől eltérően magyarázzák, ld. Becmann eredeteket magyarázó művének 729. oldalát. Vannak, akik az egészet szóképként értelmezik. Bővebben értekezik erről Petrus la Seine a művében, melynek címe *Homérosz nepentéje, avagy a bánat eloszlatása*. A görög *νη* és *πενθής*, tehát gyász szavakból kapta nevét, egy örömitál.')
- „A találmányok kézikönyvének kísérlete G. L. Buschtól, Bécs és Prága 1801. I–VIII. rész 8.” Ebben IV. rész, 307. l.: „*Nepenthe*: eine Arznei wider Uibelseyn und Eckel erfanden die Egyptier. Helena lernte ihre Verfertigung von der Polidamne,

der Gemahlin Königs Thonis in Egypten. *Hom. Odys. IV. v. 220.* ("Nepenthe: Rosszullét és émelygés elleni gyógyszer, az egyiptomiak fedezték föl. Helene Polüdamnéól, az egyiptomi Thón király feleségétől tanulta az elkészítését. *Homérosz: Odüsszeia IV. 220.*")

757.

56. lábjegyzet: „Bacchatur; qualis conmotis excita sacris / Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho / Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithaeron.” (‘Bacchánsnő, ha megújul a harmadik évben az ünnep, / Az vadul így, meghallva a hangszereket, mikor éjjel / Bacchust ordít, úgy csalogatja a kéjre Cithaeron.’) (*Vergilius: Aeneis IV. 301.*) A jegyzetben : „Haec sunt vetustiora illa Bacchi orgia ac sacra τριητηρικὰ, tertio quoque anno a Thebanis celebrata, a Thracibus in Graeciam illata, diuersa ab Atheniensium Dionysiis, et inter sacra veterum hominum enthusiastica primo loco numeranda. Extra urbem in monte Cithaerone nocturnis discursibus religio haec arcana a mulieribus quoque frequentabatur. Hinc singula in his versibus illustranda. *commouere sacra* voc. proprium in sacris de initio caerimoniae factó Bene Seru[ius]. »Verbo antiquo usum tradunt. Moueri enim sacra dicebantur, cum solennibus diebus aperiebantur templa instaurandi sacrificii causa.« *Baccho audito*, dum clamatur: Io Bacche! *orgia stimulant* Baccham, incenditur eius animus inter sacras caerimonias, quas parari videt et audit.” (Heyne II. 488–489. l.) (‘Éz Bacchusnak az az orgiája az trieterikiája, melyet a harmadik évben a thébaiak ünnepeltek, és amelyet görög földre a trákok hoztak be. Más ez, mint az athéniai dionüsiái, és ezt a régiek eksztatikus szertartásai közt igen jelentősnek kell tekinteni. A városon kívül lévő Kithairón hegyen való éjszakánkénti ide-oda szaladgálással vettek részt az asszonyok a titkos szertartáson. Ebből kiindulva kell megvilágítani egy-egy elemet a versben. *commouere sacra* a szertartási kellékek körülhordozása – Megfelelően adja meg e szavak jelentését Servius. »Egy régi szóval utalnak a szokásra, ugyanis a szertartási kellékeket *megmozdítani* kifejezést akkor alkalmazták, midőn az ünnepnapokon kitérültek a templomok kapui, hogy a papok ismét áldozatot mutassanak be.« *Baccho audito*, miután elhangzik a Bacchus kiáltás, midőn azt kiáltják Io Bacchus! *izgatja őt a misztikus ünnep* tehát Bacchust vagy a thyast, a bacchánsnőt, mivel a lelke fellángol a szent szertartás során, melynek készülleteit látja és hallja.’) „Inter sacra deum, nocturnique orgia Bacchi” (‘Ekkora bú velük élni dacolt, Bacchusnak egy éjén’) (*Vergilius: Georgicon IV. 521.*) A jegyzetben: „*inter orgia*, quo nomine omnia sacra enthusiastica et mystica appellabantur” (Heyne I. 542. l.)

(*'orgiák közepette'*, ezzel a szóval nevezték meg az összes, elragadtatással járó, misztikus szertartást).

Stattius (ld. a 404–418. sorok jegyzetét): „orgia, Pieriae” (‘pieri növények, szertartások’) (*Erdők* V. 5. 4.).

Aristophanes (i. e. 446–385 k.): *Múszon orgia* (gör.): ‘a múzsák orgiája’, talán a *Békák* című műre utal, ahol elhangzik ez a szókapcsolat: „Csend legyen és figyelem; térjen ki hamar s távol legyen a mi karunktól / Ki az ily szentségbe avatatlan, s nincs megtisztulva szívében; / Ki a szűz *Múzsák orgiátánczát* soha nem lejtette, se látta.” (*Békák* 341–343. sor, Arany János ford., a sajtó alá rendező kiemelése.)

Anákreonnál a' Manién maneisz arisztén (gör.): ‘Nemes örületben tombolsz’ (MM. II. 1015. l.). Az idézet Anakreón: *Hymnus in Apollinem Ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα* (‘Himnusz Apollóhoz’) című verséből való (vö. Barnes 224. l., 1014–1015. sor).

Horatiusnál az An me ludit amabilis insania (lat.): „vagy édes örületnek / Bűbája ringat?” (*Ódák* III. 4. 56., Csengery János ford.)

Erasmusnál a' Pulcrum est insanire cum multis: ‘Jólesik együtt bolondoskodni a tömeggel’ (vö. MM. II. 1015. l.). Desiderius Erasmus (1466–1536) németalföldi humanista író, tudós műveiben nem találtuk ezt a mondatot, *A balgaság dicsérete* (*Stultitiae laus*) című művében viszont elmélkedik arról, hogy nem minden örület, esztelenség (*insania*) veszedelmes. Ennek bizonyosságául idézi Horatius előbb említett mondatát. Kétféle örületet különböztet meg: az egyiket a bosszúálló erünniszek küldik fel a pokolból, a másik viszont mindenki számára nagyon kívánatos, akkor van jelen, ha „az elmének valamely édes eltévelyedése megszabadítja a lelket aggasztó gondjaitól, és ugyanakkor sokszoros élvezettel mámorba ringatja”. (vö. Erasmus: *Opera omnia*, 1703–1706., IV. 439–440. l., valamint Rotterdami Erasmus: *A Balgaság Dicsérete*, ford. Kardos Tibor, Bp. 1987., 109. l.)

Kazinczynál a' Boldog bolondoskodás: vö. MMus. I. köt., II. negyed, 78–79. l.

Bolond az, barátom, a' ki okos mindég: vö. DMM. 54. l.

776. 35. *Old.*: ld. a 737. sor jegyzetét.

776–779. *Polymnia, Polyhymnia* (gör.): ‘dalban dús’, a himnuszköltészet, a kardal, a zene istennője.

780. 37. *Old.*: Az AD.-ben a *Keser'édés* című vers olvasható ezen a lapon (vö. AD. 37–38. l.).

784. *discordánt* (lat.): elütő, eltérő, egymásnak meg nem felelő.

785–786. *clair-obscur* (fr.), *chiaroscuro* (ol.), *Helldunkel* (ném.): a fény és árnyék látványát, ill. éles ellentétével dolgozó festészeti irányzat. A fő alakokat erős fény emeli ki, ennek

hatását növeli az árnyékok mélysége, a kép többi részét pedig félhomály borítja (ld. még a Dayka-recenzió 37. sorát).

Hagedorn és Sulzer után Helldunkel: Friedrich von Hagedorn (1708–1754) német költő, anakreóni dalai tették híressé. Sulzer említi őt a *Helldunkel* szócikkben: „Dieses ist ein neues Kunstwort, das ein einsichtsvoller Kunstrichter [a jegyzetben: der H[er]r von Hagedorn] gebraucht hat, um das auszudrücken, was in der französischen Sprache, durch eine ähnliche Zusammensetzung zweyer einander entgegenstehender Begriffe, *clair-obscur* genennt wird.” (Sulzer II. 445–447. l.) (‘Ez egy új szakkifejezés, amit egy értő műbíró [Hagedorn úr] használt, annak kifejezésére, amit a francia nyelvben két egymással ellentétes fogalom hasonló összetételével *clair-obscur*-nak neveznek.’)

793. 57. lábjegyzet: *Notas Heynii ad Aen. Lib. I. v. 680.*: ld. a 487–492. sorok jegyzetét.

„Az a fiút, kit szült Cythereia Mercuriusnak” (Ovidius: *Metamorphoses* IV. 288., Devecseri Gábor ford.).

„Mirtusszal fejemet Venus érintette szelíden” (Ovidius: *Fastorum libri sex* IV. 15., Gaál László ford.).

„Cythere habja felől szállt föl meztelenül” (Ovidius: *Heroides epistolae* VII. 60., Muraközy Gyula ford.).

796. 58. lábjegyzet: „Az ázsiaiak költészetéről írott kommentár VI könyvben. Jo. Gottfried Eichhorn kiadása, Lipcse 1777. 8. 283. l.” William Jones (1746–1794) angol orientalista nagy hatású műve, Csokonai jól ismerte ezt a nevezetes munkát (ld. erről bővebben Szauder 84–98., Fekete Csaba: *Csokonai tanulmányai*, StudLit. 1986., 80–81. l., Szajbély 102–106. l., valamint Cs/Lev. 28., 437., 439., 783., 789. l.). Az idézett vers latinul így hangzik: „Estne ullus status, ubi non sit horrida tristitia? / Cujusquamne in genis sanguis moerore non obscuratur? / Hoc rosetum hujus vitae usquequaque sum contemptatus, / Et nullam vidi rosam, ubi non esset spina animam ipsam vulnerans. / Quot annos has tabernas ambivi! / Et vinum nunquam hausi, quod non secuta sit crapula.” (‘Van-e olyan állapot, amelyben ne lenne borzasztó keserűség? / Ugyan kinek nem borul el arcának derűje a keserűségtől? / Ennek az életnek a rózsakertjét szemléltem mindenütt, / és nem találtam egy rózsát sem, amely tüskéjével ne sértette volna meg a lelkemet. / Hány éve járok ezekbe a kocsmákba, / és olyan bort sohasem kortyoltam, amelytől kijózanodva ne fájna volna a fejem.’ Utána következik arabul és latinul Ali Chelebi „folyóbeszédje szerént”: „In hujus vitae roseto sine spinâ malignitatis auram sidei odoratu sentire non licet, nec magnis nec parvis à manu pocillatoris fortunae sine crapulâ dulce vinum bibere conceditur!” (‘Ennek az életnek a rózs-

kertjében a rosszindulat tövise nélkül az illatot szag nélkül érezni nem lehet, sem kicsiknek, sem nagyoknak nem engedtetik meg, hogy a szerencse mint pohárnok kezéből az édes bort kábaság nélkül igyák.)

10. Előbeszéd [az *Alkalmatosságra írt versekhez*]

Kézirata

Nem maradt fenn.

Megjelenése

AV. III–VIII. l.; Toldy 5–8. h.; HG. I. 213–216. l.; FK. 1034–1037. l.; MM. II. 227–229. l.; MM². II. 265. l.; Unikornis 1993. 7–9. l.

Keletkezése

Az AV. összeállításáról, kiadásának történetéről keveset tudunk, az előbeszéd keletkezéséről még annyit sem. Három tervezete maradt fenn 1802-ből és 1804-ből (ld. Cs/ÖM. I. 242–245. l.), a tervezeteken nincs utalás az előbeszédre, s másutt sem tesz róla említést. Leginkább az tételezhető fel, hogy többi kötetének (a *Lilla*, a *Dorottya* és az *Anakreoni Dalok*) sajtó alá rendezése után foglalkozhatott ezzel, tehát 1803 második felétől kezdve, elsősorban 1804-ben, amikor a második és harmadik tervezet is datálható. Az előbeszéd nem készült el teljesen, az AV.-ben is a töredékes szöveg jelent meg 1805 végén. A könyv kiadására vonatkozó kevés adatot ld. Vargha:ElsőK. 36–38. l.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az AV.-ben megjelent szöveg, ezen – egy sajtóhiba javításán kívül – nem változtattunk. A szedés ott végig kurzív, csak a kiemelések nem, mi pont fordítva járunk el. A szöveg előtt „*ELŐBE-SZÉD*” megnevezés áll címként. A szöveg végére a kiadók „a’ többi nints meg” jegyzést tettek, ezt itt elhagytuk.

20. AV.: *kilentszáz* em.

23. AV.: *ejtszakázás* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az alkalmi költészet a korabeli oktatás szerves része volt, a valamennyire is képzetek kellő gyakorlatot szereztek a különféle társasági eseményekre szóló verses szövegek „előállításában”. A XVIII–XIX. század fordulójának irodalmi megújulása során ezen alkalmi szerzemények jelentős mértékben elárastották a korabeli nyilvánosság fórumait, kiváltva az ízlésbelileg tudatos literátor körök ellenérzését. Kazinczyék már az 1780-as évek végétől kezdődően küzdöttek e „verstermelés” ellen. Csokonai, aki maga is nagy mennyiségű alkalmi szöveg szerzője, ugyancsak alapvetően elítélőleg nyilatkozik erről.

Előbeszédét a „versjártó” és a „poéta” megkülönböztetésére építi, arra a tételre, amely hazánkban a népszerűsítő német esztétikák, elsősorban Sulzer nyomán közkeletű felfogás volt (minderről részletesen ld. Szaunder 339–367., főleg: 340–350. l. és Szajbély 39–52. l.). A költő már az 1799-es [*A' Magyar Prosodiáról*] bevezetőjében ezt fejtegeti („*jó Verseket írhat valaki, de azért nem Poéta*”; „*A' Poézsis Lélek, a' mely elevenített, e' nélkül a' Vers tsinálás megholt állat*”; 10–11. és 31–32. sorok), akárcsak 1804. szeptember 8-i levelében, amelyet Rhédey Lajosnak írt a *Halotti versekért* késvé, megalázónak tartott módon kapott 100 Ft. jutalom kapcsán: „*el kelle tehát (szándékom és akaratom ellenére) utóljára fogadni azon 100 Rft. és tsak úgy mint 100 forintot, mellynek pénzbeli folyamatján kívül semmi egyéb betse nintsen. Adójának sem szavai sem kézvonásai nem adták meg annak azt a' Válot, a' melly oly nagyon különbözik egy Uzsorás és egy Poéta előtt, a' Börszén vagy a' Parnasszuson! Alázatosan köszönöm mégis Nagyságodat mint Versifikator és mint a' halotti pompára dolgozott egyéb Kézmivesek: de köszönetem mellett, mint Poéta, bátorodom telyes tisztelettel instálni Nagyságodat, méltóztasson nékem a' Megbold. Mlgos. Asszonyinak kedves jószágai közül egyet, de a' mellynek mindenét inkább nézvén, mint gazdag és drága voltát, emlékezetül megküldeni.*” (Cs/Lev. 310–311. l.)

Csokonai alkalmi költészetének a megítélése hosszú időn át az egész életmű minősítésének sarkpontja volt, az AV. előbeszédéről azonban ennek kapcsán is csak elvétve esett szó részletesebben (ld. Sinkó 285–288. l.; Debreczeni 133–137. l.)

3. *Rabner Satyrái*: Gottlieb Wilhelm Rabener (1714–1771) német író *Sammlung satyrischer Schriften* (1751–1755) című, főleg prózában készült satirikus írásokat tartalmazó gyűjteményéről van szó, amelynek magyar fordításai is készültek (Sándor István, 1786. és Nagy János, 1795.).
4. *Gelegenheitsgedicht* (ném.): alkalmi költemény.
10. *Bárdus*: hősi énekes.
Glückwünschende Gesellschaft (ném.): köszöntésre összegyűlt társaság.
12. *versjártó* (rég.): versgyártó.

- 12–13. *Melpómene*: Melpomené, a tragédiaköltészet múzsája. Utalás Horatiusra („quem tu, Melpomene semel nascentem placido lumine videris”: ’akire születésekor, Melpomené, kegyes szemmel néztél’, *Ódák* IV. 3. 1–2.; ld. MM². II. 548. l.). Ugyan-
ezt ld. még [*A’ Magyar Prosodiáról*] szóló dolgozatban is (41–42. sorok, valamint Cs/Lev. 205. l.).
26. *solennitás* (lat., rég.): ünnepi alkalom.
34. *Occasionális* (lat.): alkalmi.
36. *Horatius mondja*: talán az *Episztolák* II. könyvének 1. darab-
jára (*A római költészetről*) céloz Csokonai.
- 82–83. *Punicum bellumi időszakasz*: a II. pun háborúra utal (i. e. 218–201).
Ennius, Quintus (i. e. 239?–i. e. 169.), római költő, a görög kultúra meghonosítására törekedett a római irodalom korai szakaszában.

11. [A magyar nyelv feléledése]

Kézirata

MTAK. K 668. 117a–120a. (K). Autográf fogalmazvány töredéke.

Megjelenése

Először Toldy adta ki a Pótlékok között (910–912. h.), majd a HG. (II. 577–580. l.), a FK. (1141–1144. l.) a MM. (II. 125–128. l.) és a MM². (II. 263–265. l.).

Keletkezése

A mű keletkezésének idejére és körülményeire nézve közvetlen és egyértelmű adattal nem rendelkezünk. A szakirodalomban (ahol egyáltalán szóba került e kérdés) az 1790 körülre való datálás volt elfogadot-
tabb. Julow Viktor az állatdialogusokkal tárgyalja együtt, keletkezésü-
ket is egy időre téve, feltételelesen (Julow:Csok. 101. l.). Vargha Balázs
ugyancsak 1790-ből keltezi, a korabeli politikai mozgalmak nyelvi har-
caival hozva kapcsolatba (Vargha:ArcV. 46. l.). Magunk korábban ezt
fogadtuk el (*Csokonai szépprózájának néhány kérdéséről*, StudLitt.
1986., 56. l.), később felvetettük az 1797 körüli keltezés lehetőségét is
(Debreczeni 127. l.).

A keletkezési idő meghatározásában legkézenfekvőbb megoldásnak az alkalom felkutatása látszik, merthogy a jelen mű valamely alkalomból született, aligha kétséges: „*Nem azon örülök, hogy a' Deák nyelv, az az uralkodó idegen, meg fosztódott az ő bitang jussától; nem azon örülök én; legyen meg az ő érdemlett betse minden okos nemzetnél a' napoknak elmúlásáig! Nemesebb öröm ébreszti az én lelkemet. Az anyai édes nyelv nyeri vissza az ő igazságos jussait: óh magyarim! ki ne vígadna közületek?*” (12–17. sorok) Ez az alkalom lehet az 1790-es országgyűlés azon nevezetes június 11-i határozata a magyar nyelv használatáról, amelyben többek között ezek olvashatók: „az Egybegyűlt Rendek, közönségesen a' Magyar Anya Nyelvhez hajlottak, sőt sokan eztet, nem tsak ezen naponként való Jegyzések írására, hanem átallyába, mind az Ország Gyűlésén, mind az után, minden Közdolgoknak folytatására, az eddig Szokásban volt Deák Nyelv helyett elfogadni akarták.” Elhatározták magukat továbbá arra is, „hogy a' Magyar Anya Nyelv, minden Magyar Koronához tartozando Részekbe, szintén a' szerént, mint az elébbeni Országglás alatt a' Német Nyelv, a' leg alsó Oskolákba tanittatni kezdődjön.” (*Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben ... Budára ... rendelt, 's 1791dik esztendőben ... béfejezett Magyar Ország gyűlésének, Bécs 1791., 31. l.; idézi B.JÖM. II. 504. l.*)

Az 1790–91-es és az 1792-es országgyűléseken azonban további törvények is születtek, amelyek alkalmat szolgáltathattak a jelen írás lelkesedésére. Mint Pápay Sámuel írja utóbb, nevezetes irodalomtörténeti áttekintésében, „Törvénybe tétetett akkor az is, (16. 1791.) hogy Országunkba semmi idegen nyelv be ne hozassék, nemzeti nyelvünk pedig minden alsó felső Oskolákban taníttassék”, majd „még világosabban kimagyaráztatott az esztendő múlva következett törvényben, (7. 1792.) a' hol már a' Magyar Nyelvnek tanulása az Ország' kebelében rend szerént való Oskolai tudománnyá rendeltetvén, olly kötés tétetett melléje, hogy bizonyos időnek elforgása alatt, tsak azok vétessenek be köz hivatalokra, a' kik magyarul-tudássokat is, a' közönséges Magyar Tanítók' Bizonyoságaival megmutathatták.” (Pápay Sámuel: *A' Magyar Literatura' esmérete*, Veszprémben 1808., 406. l.)

Ezen alkalmak mellett azonban még több más is említhető lenne, itt most a debreceni kollégiumnak azt az 1797. áprilisi rendeletét idézzük, amely ugyancsak nagy hasonlóságot mutat Csokonai írásának érvelésével: „Bizonyos dologis, hogy nehéz ugyan azon időbe a' Halgatonak mind a' dologra, mind a' szónak jelentésére figyelmezní, és valamellyik a' kettő közzül többnyire pedig az első a' Tanulóknak nagy kárával el szokott maradni. Sok olyan Nemzetek példája továbbá a' mellyek az oskolákban már született nyelveken tanitanak és írják a' szükséges könyveket, nyilván bizonyítja hogy 40 vagy 50 Esztendők alatt többre mentek a' Tudományokban, mint sok olyan századok alatt, a' mellyekben a' Deák nyelven éltek azoknak elő adásában, ide járul ezen kívül nem tsak ez, hogy a' Köz Népre nézve szükséges Tudományok is egyedül tsak annak született nyelvén terjedhetnek el, hanem hogy Hazánk világos

törvényne által is rendelés tétetett a' Magyar nyelv tanításáról, és an- nál fogva mind bővítéséről, mind kitsinosításáról. Ezeknek és egyéb hasznos tzeloknak el érésére tehát végeztetett: hogy Tiszteletes Profes- sor Uraimék a' közelebbi Majus 1-ső napján kezdődő iskolai esztendőől fogva átallyába mindenféle tudományokat Magyar Nyelven tanítsa- nak." (G. Szabó Botond: *A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”*, Debrecen 1996., 257. l.)

Két jelentős esemény, mindkettő bizonnal ismeretes volt Csokonai előtt. 1790-ben a hírlapok, amelyeket – írásai tanúsága szerint – olva- sott, részletesen közölték az eseményeket. 1797-ben pedig ugyan távol volt Debrecentől, de szinte mindig a kollégiumi partikulák körzetében tartózkodott, általában volt debreceni diákok vendégeként, otthoni kap- csolatai tehát elevenek voltak. A jelen írás szövege is megengedi, hogy mindkét eseménnyel kapcsolatba hozzuk: az eleje inkább az országos eseményekre látszik utalni, azt követően pedig mintha inkább az iskolai vonatkozások kapnának nagyobb szerepet. Két, időben egymástól távol eső esemény(sor) is valószínűsíthető a megírás alkalmaként, vagyis ez az út önmagában nem elégséges a keletkezési idő behatárolásához.

A szöveg korabeli konkordanciáinak vizsgálata további támpontokat nyújthat. Vargha Balázs teljes joggal állapította meg, hogy „Csokonai tanulmánya (vagy inkább orációja, szónoklata), *A magyar nyelv feléledése*, szinte mondatról mondatra párhuzamba állítható 1790-ben kiadott könyvek, cikkek tételeivel-szólamaival. Bessenyei, Batsányi, Kazinczy, Decsy Sámuel és kevésbé neves szerzők írásaival.” (Vargha:ArcV. 46. l.) A nagyszámú konkordancia azonban kétélű dolog: amilyen mértékben valószínűsít, olyan mértékben kétségeket is ébreszthet, hiszen a jelen esetben olyan gondolati-nyelvi közkincsről, annak megszámlálhatatlan variációjáról van szó, amely nem köthető pusztán egy évhez, mégcsak egy behatárolható időszakhoz sem, gátak nélkül hömpölyog hosszú éve- ken keresztül a magyar közéletben és irodalomban. Az idézett kollégiumi rendelet ugyanazon szólamokkal él, mint az 1790-es iratok és versek (vö. Debreczeni Attila: *„Tudós hazafiság”. Egy beszédmód a XVIII. szá- zad végének magyar irodalmában*, It 2001., 487–504., főleg: 498–500. l.). Meghatározó érveket így e közelítéstől sem remélhetünk.

Talán nagyobb sikerrel kísérletezhetünk a Csokonai-szövegekben fel- lelhető konkordanciákkal. A közkeletű s általa is egész munkássága so- rán gyakran használt gondolatok (pl. a tudományok felvirágoztatása a harcos erények helyett, a nyugati nemzetek követése stb.) mellett bizo- nyos megfogalmazások rendkívüli hasonlóságot mutatnak egy másik írásával, az ún. Orczy-Koháry-levéllal, amely 1797. november 8-án ké- szült kiadandó művei elé szánt *„Ajánló levél és Előljáró beszéd”*-ként (Cs/Lev. 66–72. l.)

[A magyar nyelv feléledése]

„Minden nagy igyekezetnek kitszny a' kezdete, fáradságos a' munkába vétele, sikertelen az első indulása. De ettől a' nagy lélek el nem irtózik. Ha

soha nem kezdünk, soha nem is végezzük. Az idén nevelkedett oltovány, későre hoz még gyümölcsöt, még is a' munkás emberek mindennap oltának. Inseere Daphni...

Ha a' mi kardoskodó őseink jókor kezdettek volna gondolkozni, most nékünk unokájiknak nem volna helyünk a' panaszkodásra. Ők arra rá nem értek, nékünk illő helyre ütni az ő hibáikat. Még nem épen késő. Igaz, hogy leg utól vagyunk az Európai Nemzetek között, de annál inkább méltó törekednünk, a' ditsőség is annál szeresebb lészen." (42–53. sorok)

„Hát a' mi nyelvünk millyen nyelv mostan? Vizimogor nyelv! – De azért ebben az állapotjában is szebb és alkalmasabb nyelv a' leg kipiperézetebb Német nyelvnel. Mit nem lehet hát belőle várni, ha az izlés és szorgalom hozzá fog valaha járúlni." (59–63. sorok)

„Sok Nemzeteknél egész századokkal is hátrább vagyunk a' tudományokba és a' Culturának egyéb nemeibe; de olly foganatos eszköz van a' kezünkbe, hogy ha azzal élni kezdünk, esztendőök alatt is óriási lépéseket tehetünk utánok. Ez a' mi saját anyai nyelvünk; a' Magyar Nyelv!" (74–79. sorok)

Orczy–Koháry-levél

„Alig menekedett ki gyámoltalan szegény Nyelvünk a' szomszéd Német Nyelvnek igája alól; azonnal amaz ellenkező Fátum, fel hozta a' Deák nyelvnek Skeletonját Olaszországi sirjának fenekéről, 's kiragadván bennünket édes-anyánknak kebeléből, e' holt idegennek porrá váló lábait kezdte vélünk tsókoltatni. 'S mi mindég olly boldogtalan izlésűek vagyunk, hogy mindenben, még a' Nyelvben is, jobban kedveljük az itthoninál a' külföldieket; holott édes Hazánk minden adományival bővölködik a' Természetnek, 's nyelvünkkel együtt minden jobb terem nálunk, mint akárhol. Tsak a' szorgalom' hijjával vagyunk!" (55–65. sorok)

„Kezünkben van minden jó eszköz, tsak éljünk véle: Nyelvünk nem enged más Nemzetekének, tsak meg ne vessük őtet" (102–104. sorok)

„Poézison és szép Tudományokon kell kezdenünk a' munkát, ha valaha örömét akarjuk látni. Egy hadra termett Nemzetnek erköltseit is addig meg nem szelídíthetjük, míg Gusztusát meg nem kezdjük édesíteni. Úgy bántak azzal minden más Nemzetek, mellyek a' felségesebb Tudományokig felhatottanak." (126–131. sorok)

A szövegszerű párhuzamokon túl kiemelendő még két olyan mozzanat, amelyek csak erre az időszakra, illetve ettől az időszakától kezdve jellemzőek. Az „ebben az állapotjában is szebb és alkalmasabb nyelv” kitétel nagyon összecseng a levél nevezetes megfogalmazásával („nyelvünkkel együtt minden jobb terem nálunk, mint akárhol”), amelyet utóbb ártírt egy megengedőbb változatra („minden terem nálunk ollyan mint akárhol”) – ez a hangütés Csokonai 1797–1798 körüli műveiben tűnik csak fel, előtte, utána nem (vö. Debreczeni 125–126. l.). Másrészt, a „nemzeti character” magában rejti a nyelv felcserélhetetlenségének a gondolatát is, mikor nem az általa közvetíthető tudás hangsúlyozódik,

hanem a *gondolatnak és a nyelvnek egybeforrottsága* (vö. Debreczeni 126–127. l.; valamint „*Tudós hazafiság*”..., 500–501. l.) Ez az empirikus nyelvszemléletre emlékeztető felfogás az Orczy–Koháry-levéltben jelenik meg először utalásszerűen, majd ezt követően már nem változik (vö. [Értekezés az *Epopoeáról*] 470–472. sorok). [A magyar nyelv feléledése] 26–29. sorában ennek a kifejtését találjuk meg: „*A’ mi elménk tsupa sensualis, az ő ideáji a’ külső jegyekhez hozzá vagynak kötve, és ő szók nélkül nem gondolkozik: nem meg kettőzzük é hát akkor a’ fáradtságot, mikor ötet dolognak is, szónak is tanulására kényszerítjük?*”

A Csokonai-szövegekkel kimutatható párhuzamok inkább az 1797-es keltezését valószínűsítik, de kétséget kizáró bizonyítékot nem szolgáltatnak. Két további érvet is fel lehet azonban sorakoztatni emellett. Az egyik a mű azon megjegyzése, amely a költő életkorára vonatkozik: „*a’ te darabolt tetszkéiden kezdetek ki feselni az én gyermeki elmémnek első ideáji, mint a’ született hajnalnak apró sűgárai, mikor a’ világosság lenni kezd. Azolta, mind e’ mái napig is, az én ifjúságomnak változó sorsú napjáiig*” (86–90. sorok). Ez a részlet nem igazán értelmezhető az (1790-ben) 17 éves Csokonait feltételezve, sokkal inkább a kollégiumi pöre után lévő („*változó sorsú*”) ifjú költőre asszociálhatunk, akárcsak ezt követően, mikor fiatal múzsájáról beszél. A másik adalék filológiai jellegű: a kézirat írásképe feltűnően hasonlít az 1797–98 körülre tehető (vö. Debreczeni Attila: *A Marosvásárhelyi gondolatok helye Csokonai életművében*, It 1992. 191–200. l. és Cs/ÖM. IV. 576–578. l.) *Marosvásárhelyi gondolatok* írásképehez, csakúgy mint töredékessége. Ennyi, ami jelenleg feltárható a mű keletkezéséről. Tudjuk, mindez nem elegendő a minden kétséget kizáró datáláshoz, így csak annyit mondhatunk: [A magyar nyelv feléledése] jelen ismereteink szerint legvalószínűbben 1797 táján keletkezett, valamivel kisebb valószínűséggel, de komolyan számba veendő még az 1790–1792-es időszak is.

Szövegkritika

Egyetlen fennmaradt kézírata töredékes, az utolsó lap széle le van szakadva, a szöveg így sérült, hiányos. A fogalmazványának nincsen címe, s minthogy Toldy megnevezése már hagyományossá vált, megtartottuk. A 119ab oldalakon, a lap alján, fejjel lefelé korábbi keletkezésű, töredékes feljegyzés található.

2. K: *rész*<...> A *t* olvhtl. betűből jav.
3. K: *által* <*a’ dít*> *a’ te*
- 6–7. K: *a’ melly esméri saját érdemeit*, A mondat után írva, * jellel utalva mondatbeli helyére.
8. K: *Bátran vészem fel hát* <*A’ magyar Nyelv még nem épen betses!*
Óh édes hír! mellyre minden jó hazafi szív öröm zokogással vár:> az *én tollamat* Az áth. rész új bekezdést jelentett volna;

az előtte lévő mondatkezdet az előző bekezdés végén, az üresen maradt felsorba van betoldva, a mondat folytatása pedig folytatólagos az áth. után.

10. K: *vagy, <méltó is vag> méltóvá*
12. K: *örülök <én>*
13. K: *idegen, <levettetett az ő> meg fosztódott*
16. K: *nyelv <tevődik vissza az ő> nyeri vissza*
17. K: *ki ne vigadna Jav. ebből: nem vigadtok*
19. K: *tévelygett <a' sz...> Priscianus' szövevényén, <és> a'*
20. K: *hogy <dologgal gazda> dolgokat*
's hogy Az 's és-ből jav., a hogy sor fölötti betoldás.
26. K: *Folytatólagosan írva, utólag jelölve a bekezdést.*
28. K: *ḡ [=meg] A sor fölött betoldva.*
30. K: *már <az> a'*
30–31. K: *készek <vagyunk> már*
32–33. K: *hallgatjuk <...> a' Morált*
35. K: *<Örö> Édesdeden hallgatjuk <szület> azon*
37. K: *lévő <nép> emberek [=embereknek]*
38. K: *vallás, <nem> ha*
40. K: *gyakorlása Jav. ebből: gyakorlását.*
40. K: *parantsolatik; <ha Pictét deák Theológiáját tanuljuk> ha magyar*
43. K: *<és> sikertelen*
44. K: *<...> nagy Az áth. szó fölé írva.*
45. K: *<Ki késés> Az idén <oltott> nevedett*
46. K: *munkás A sor fölött betoldva, előtte az a' az-ből jav.*
50. K: *<mi ügyünk> nekünk illő Utána az útni sor fölötti betoldás.*
51. K: *Még nem <késő!> épen késő.*
54. K: *már <...> a'*
56. K: *el <meríteni> nyelni*
57. K: *Fridrik <...> szokta*
62–63. K: *fog <járulni> valaha járulni*
64. K: *<gyökér>szó A törzsök az áth. szó fölé írva.*
65. K: *mint a' tenyésző plánták és tsemetéik A mivelés által (66. sor) után *-gal betoldva.*
66. K: *<tisztogatás> írtás, tisztogatás és <mun> fáradatlan*
67. K: *olylan Az -an utólag toldva a szóhoz.*
71. K: *a' melly <vak a'> süket*
72. K: *perorálgat. <A' ki a A' melly író a' magyar> Sok író*
82. K: *<töltötted ki a ... leg első> reszketteted meg a' Az áth. rész fölé írva.*
83. K: *levegő eget <az én böltsöm> a' mellyet A hiányzó vesszőt pótoltuk.*
84. K: *'s Utólag betoldva.*
85. K: *<mikor ... .. szám legelőször ... meg a' magyar dalokat> te általad*

86. K: *eledelt, <te általad> a' te*
 87. K: *ízetskéiden <lett> kezdettek A ki fesleni sor fölötti betoldás.*
 88–89. K: *ideáji, <...> mint a' született <...> hajnalnak <az ő szakadozott sűgárai ... fesleni> apró sűgárai, mikor <a' reggelnek méhéből ki ...> a' világosság lenni kezd.*
 91. K: *<...> köz Az áth. szó fölét írva.*
 92. K: *gondolatja Sor fölötti betoldás.*
 93. K: *<...> te <rajtad> általad
nyelvek által <'s ... ...> <... ...> 's a' te*
 97. K: *<fiatal nevendék> fiatal Az áth. rész fölét írva.*
 98. K: *hímzett Jav. ebből: hímes.*
 101–102. K: *A lap sérülése miatt inentől töredékes a szöveg. A *vettette* előtt az igekötő értelemszerűen pótolható; a magános utáni szó (*márvány*) idegen kéz által szerepel a K-ban, korábban még bizonytalán kivehető volt, így menekítette meg valaki a pusztulástól; a további helyeket kipontoztuk. E részben nagyon sok, sokszor olvhtl. áthúzás is található: *magános [márvány] <a' temető kertbe az ő gazdáját és [...] és halál ...> <között az ő gazdáját [...]> <halt ...> a' pusztulás <félbe> [...]gető kastélynak érzéketlen omla[...]**

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

4. *egyűgyű* (rég.): egyszerű.
 12. *Deák nyelv*: a latin.
 19. *Priscianus Caesariensis* (V–VI. sz.), latin grammatikus, *Institutionum grammaticarum libri duodeviginti* ('A grammatika tanításának tizennyolc könyve') az iskolai oktatás egyik alaptankönyve volt.
 26. *sensualis* (lat.): érzéki, tapasztalati.
 47. *Inserere Daphni...*: „Inserere, Daphni, piroso; carpent tua poma nepotes” (Vergilius: *IX. Ecloga*, 50. sor) – „Daphnisom, oltos körtét; gyereked szüretelje gyümölcsét” (Lakatos István ford.).
 53. *szerezesebb* (rég.): sokszorosabb.
 56. *Gellert meséji*: Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769) német költő, író *Fabeln und Erzählungen* (1746–1748.) című mese- és elbeszélésgyűjteményéről van szó.
 57. *Nagy Frigyes*: II. (Nagy) Frigyes (1712–1786) porosz király. A mondást nem sikerült azonosítani, a leginkább szóba jöhető nyelvi-irodalmi tárgyú írásokban nem találtuk.
Vizigothus: germán népcsoport.
 63–64. *numerus* (lat.): ritmus.
 64. *radix* (lat.): gyök, gyökér.
törzsökös (rég.): tőszó.
 72. *peroral* (lat., rég.): szónok.

MAGYARÁZATOK ÉS MUTATÓK

A SZÖVEGEKBEN ELŐFORDULÓ RÖVIDÍTÉSEK

- a.*: anno ('év')
Aen.: Aeneis
B. Theca, B. theca: bibliotheca ('könyvtár')
Bde.: Bände ('kötetek')
cadent., cad., c.: cadentia ('rím')
Cap.: capitul ('fejezet')
Ch.: chapitre ('fejezet')
Edit.: editio ('kiadás')
Érd.: érdemes
Eszt.: esztendő, esztendőben
etc.: etcetera ('és a többi')
fol.: folio ('ívrét')
Geor., Georg.: Georgicon
gr.: grösse ('nagyság')
Horat.: Horatius
Lib.: liber ('könyv')
Linn.: Linné
Old.: oldal
p. o.: példának okáért
pag.: pagina ('lap')
S.: seite ('lap')
's a' t., satt.: 's a' többi
Sz., Sz.: szent
t. i., ti.: tudni illik
T. T.: tekintetes tiszteletes
T., Tek.: tekintetes
Th.: Theil, Theile ('rész, részek')
Tiszt.: Tiszteletes
Tom.: Tomus ('kötet')
typogr.: typographus ('nyomdász')
u. m.: úgymint
v.: versus ('vers, verssor')
Virgil.: Virgilius

SZÓMAGYARÁZATOK

Actio (lat.): előadás, cselekmény
Aesthetica, aestheticus (lat.): esztétika, esztétikus
alkalmatos (rég.): alkalmas
analysál (lat.): elemez
árkus (lat., rég.): ív (egy ívnyi papír)
cadentia, cádentzia, kadentzia (lat.): rím
consequentia (lat.): konzekvencia, következmény
consonans (lat.): mássalhangzó
csomó (rég.): kötet
dedék (rég.): latin (nyelv)
descriptio (lat.): leírás
diphthongus (lat.): kettőshangzó
discursus (lat.): beszélgetés
egyűgyű (rég.): egyszerű
eránt, erántuk (rég.): iránt, irántuk
esméretlen (rég.): ismeretlen
fáin, fűjin (rég.): finom
foglalat (rég.): tartalmi összefoglalás
fundamentom (lat., rég.): alap(zat)
fűszerszám (rég.): fűszer
hármónia (lat.): összhang
hathatós (rég.): hatásos, megható
interesse (lat.): érdek, érdekesség
interesszál (lat.): érdekel
ivadék (rég.): utód, leszármazott
kellemetes (rég.): kellemes
könnyeded (rég.): könnyed
közönséges (rég.): általános, elterjedt, ismert
matéria (rég.): tárgy
megolvas (rég.): megszámol
megszakasztás (rég.): sormetszet
mértékes (metrika) vers: időmértékes vers
metrum (gör., lat.): mérték
mustra (rég.): példa, minta
nagyobb részént (rég., táj.): nagyrészt, többnyire
némelly (rég.): néhány
nomen (lat.): főnév, tágabb értelemben valamennyi névszó
nota (lat.): jegyzet
oratio (lat.): beszéd, szónoklat

orator (lat.): szónok
originál (lat.): eredeti
pallérozott (rég.): művelt, tanult, ezért finomabb ízlésű
planum (rég.): terv
positió, positio (lat.): hangtorlat, a szótag magánhangzóját követő más-
salhangzók száma
praecise (lat.): pontosan
praefatio (lat.): előszó
praxis (gör.–lat.): gyakorlat
ráma (rég.): váz, minta
régula (lat.): szabály, rendszabály
sarkalat: a *cadentia* (lat. 'rím') szó magyar megfelelője
sarkalatos (cadentiás) vers: rímes vers
scéna (lat.): jelenet
szententzia (lat.): erkölcsi tanulságot, általános igazságot megfogalma-
zó, velős, bölcs mondás
szillaba, sillaba, syllaba, szíllaba (lat.): szótag
szózat (rég.): szó, beszéd, illetve zenei vagy emberi hang
talám (rég.) talán
talentum (lat.): tehetség
textus (lat., rég.): szöveg
theoria (gör.–lat.): elmélet
truttzára (ném.): ellenére
truttzol (ném.): szembeszáll, dacol
tsinos, tsínos (rég.): művelt, finom ízlésű
Tyrannismus (gör., lat.): zsarnokság
verbum (lat.): ige
vocalis, vocális (lat.): magánhangzó

NÉVMUTATÓ

(Kurzív szedéssel jelöljük a főszövegbeli előfordulást, normállal a jegyzetekbelit. A jegyzetek idegen szerzőktől származó idézeteiben előforduló neveket nem azonosítottuk, előfordulási alakjukban vettük fel a mutatóba.)

- Abafi Lajos 197, 202, 214.
Achaeus 316–317
Adelung, Johann Christoph 98, 300
Aelianus, Claudius 94, 289
Aiszkhülosz 316, 317
Alamanni, Luigi 42, 169, 183
Alcyonius, Petrus 88, 273, 274, 275
Alexisz 271, 272
Alfonz, II. 99, 303, 306, 307, 308
Ali Chelebi 106, 322
Alkaiosz 271, 272
Alkibiádész 279
Alkman 271, 272
Alstedius, Johannes Henricus 299, 300
Anakreón 41, 53, 86–106, 121, 142, 175, 189, 203, 211, 243–323
Anonymus 298
Anthermosz 287
Ányos Pál 156
Apollodorosz 271, 272
Aranka György 37, 156
Arany János 232, 321
Aratosz 42, 181
Ariszteidész 294
Arisztarkhosz 93, 287
Arisztophanész 105, 316, 317, 321
Arisztophanész Büzantiosz 94, 291
Arisztotelész 41, 92, 179, 253, 286
Arkhilokhosz 93, 94, 254, 288, 289, 290, 291, 306
Athénaios, Naukratisz 104, 316
Baillet, Adrien 100, 309
Balde, Jacob 54, 190
Balogh Árpád Ányos 193
Bán Imre 140, 191
Barcsai Mihály 37, 154
Barcsay Ábrahám 156
Bárdosy János 65, 204, 217
Barkassy János 152
Barkóczi János 285
Barnes, Josua 87, 89, 91, 95, 247, 249, 251, 268, 269, 271, 273, 274, 275, 276, 284, 292, 321
Báróczi Sándor 37, 155, 182
Baróti Dezső 240
Baróti Szabó Dávid 68, 179, 183, 187, 220
Bartha Dénes 149
Barthius, Caspar 89, 277
Bartzafalvi Szabó Dávid 216
Batsányi János 327
Batteux, Charles 86, 143, 213, 244, 266, 267, 270
Bayle, Pierre 93, 94, 100, 288, 289, 290, 291, 303, 304, 307, 308, 309
Becmann 319
Bede Anna 266
Beke Albert 123, 138, 146, 147, 148, 149, 151, 179
Beke Ödön 232, 234
Békés Gellért 286
Beleznayné 199
Benedek Mihály 150

- Berzeviczy Gergely 65, 217, 218
 Berzsényi Dániel 202
 Bessenyei György 37, 127, 140, 156,
 179, 327
 Bessenyei Sándor 48, 127, 140, 141,
 187
 Bethlen Gábor 299
 Bión 271, 272, 302
 Bíró Ferenc 277
 Bisterfeld, Johann Heinrich 97,
 299, 300
 Bitskey István 124, 155
 Blancard, Stephan 97, 104, 258,
 298, 317
 Blumauer, Aloys 54, 55, 56, 190,
 203
 Blumenbach, Johann Friedrich
 101, 311
 Bod Péter 97, 258, 300, 314
 Bódi Ferenc 132
 Bódi Katalin 125, 266
 Bodoni, Giambattista 91, 284
 Boileau-Despréaux, Nicolas 42,
 55, 73, 100, 169, 175, 182, 190,
 231, 259, 308
 Borbély Szilárd 124
 Born, Friedrich Gottlob 88, 250,
 274, 277, 281
 Boros Dezső 132
 Bouillon, Gottfried 47, 187
 Bruckner János 126, 127
 Buchner, Aug. 105, 264
 Buckingham, Georg Villiers 42,
 169, 182
 Budai Ézsaiás 47, 92, 122, 187,
 253, 286, 301
 Bupalosz 287, 288
 Bürger, Gottfried August 238
 Burman, Pierre 61, 199, 212
 Busch, G. L. 105, 319
 Bussy-Rabutin 309, 310

 Casaubonus 302
 Caesar, Julius 51, 189
 Campe, Joachim Heinrich 82, 240
 Carolus Parvus 65, 218

 Cartouche, Louis Dominique 45,
 170, 185
 Cato, Marcus Portius 51, 131
 Celano, Tommaso de 148
 Cellarius, Christophorus 105, 264
 Cervantes Saavedra, Miguel de
 229
 Chardin, Jean 104, 318
 Cherubini, Luigi 91, 284
 Cicero, Marcus Tullius 18, 39, 53,
 94, 96, 135, 140, 157, 189, 257,
 291, 295, 297
 Claudianus, Claudius 51, 174, 189
 Colardeau, Charles Pierre 66, 67,
 195, 201, 203, 219
 Colomesius 88, 271, 272, 273
 Cook, James 229
 Czirjék Mihály 67, 219
 Czuczor Gergely 312

 Csanádi Demeter 37, 154
 Csanak Dóra, F. 273
 Csaplár Benedek 277, 278
 Csehi József 92, 286
 Csengery János 321
 Csépan István 67, 201, 220
 Csetri Lajos 266, 267
 Csokonai Józsefné 285
 Csomasz Tóth Kálmán 150

 Dalos Patrik 286
 Dániel István 184
 Dávidházi Péter 140
 Dayka Gábor 59–70, 90, 91, 121,
 122, 138, 147, 150, 151, 154,
 163, 192–221, 223, 252, 282, 322
 Debreczeni Attila 124, 127, 128,
 130, 139, 153, 165, 166, 194,
 196, 243, 273, 278, 286, 297,
 324, 325, 327, 328, 329
 Decsy Sámuel 327
 Degen, Johann Friedrich 89, 91,
 244, 245, 248, 277, 278, 282
 Delille, Jacques 42, 88, 183, 275
 Démétriosz Khalcondülész 271,
 272

- Démoszthenész *18*, 135, 140
 Denis, Michael 279
 Denores 305, 306
 Devcseri Gábor 322
 Diogenész Láertiosz *99*, 303
 Diószegi Sára ld. Csokonai Vitéz
     Józsefné
 Diphilosz 271, 272
 Dipoenosz 287
 Dobner, Abraham Aegedius 155
 Dobossy László 233
 Dombly Márton 132
 Dorat, Claude Joseph *42*, 67, 182
 Dubranowszky, Stansilaus 230
 Dudít András 314 *103*
 Dufresnoy, Charles-Alphonse *42*,
     183, 184
 Dugonics András 156
 Dusch, Johann Jakob *42*, 182, 187

 Édes Gergely *90*, *91*, 195, 280
 Eichhorn, Johann Gottfried *106*,
     322
 Éles István 223
 Empedoklész *42*, 181
 Engel, Johann Christian 245, 246,
     248
 Eniposz 289
 Ennius, Quintus *109*, 325
 Epikurosz 273
 Erasmus, Desiderius *105*, 321
 Erdélyi János 192, 193, 308
 Erdődy Zsigmondné 237, 238
 Érinna 271–272
 Eschenburg, Johann Joachim *87*,
     122, 138, 139, 159, 165, 179,
     181, 182, 183, 184, 185, 219,
     244, 266, 268, 270, 277, 278,
     310
 Esztegár László 213
 Eszterházy Miklós 232

 Fábián József *101*, 311
 Fabricius, Johannus Albertus *88*,
     272
 Faliscus, Grattius *42*, 184

 Faludi Ferenc *36*, 154, 155
 Farkas Károly 191
 Fazekas Mihály *66*, 195, 234
 Fejér György 187
 Fekete Csaba *124*, 148, 150, 183,
     184, 210, 245, 268, 301, 322
 Feltri, François Marie de 308
 Fénelon, François de Salignac de
     la Mothe 186
 Fenyő István 163
 Ferenc, I. *65*, 203, 204, 218
 Fest Sándor 191, 215, 219, 220
 Festetics György 160, 222, 242–243
 Festetics Lajos 160
 Fogarasi János 312
 Földi János *19*, *63*, *90*, *92*, *101*,
     103, 122, 138, 139, 140, 141,
     143, 144, 145, 146, 147, 148,
     149, 150, 151, 153, 154, 161,
     162, 163, 164, 165, 178, 179,
     180, 185, 199, 208, 214, 220,
     221, 235, 236, 252, 281, 282,
     283, 286, 290, 310, 312, 314
 Földi Jánosné 244
 Frickius, Johannus *88*, 272
 Fried István 241
 Frigyes, II. (Nagy) Hohenzollern
     111, 188, 331
 Fülöp, II. 253, 286
 Fülöp, V. 218
 Funke, Carl Philip *102*, 313

 Gaál László 131, 132, 158
 Gail, Jean Baptiste *91*, 245, 248,
     284
 Gálos Rezső 213
 Gebaverus 143
 Gellert, Christian Fürchtegott *111*,
     331
 Gesner, Matthias 138, 144, 145,
     154
 Gessner, Salomon *18*, *62*, *82*, *85*,
     139, 140, 199, 239, 241
 Gesztesi Gyula 152
 Gleim, Johann Ludwig *90*, 244,
     279, 280

- Goethe, Johann Wolfgang von 280
 Gonzague, Vincent de 307, 308
 Gossec, François Joseph 91, 253, 284
 Götz, Johann Nikolaus 279
 Graevius, Johann Georg 105, 264
 Guarini, Giovan Battista 64, 99, 100, 215, 305, 308, 309, 310
 Gulyás József 126, 128
 Gvadányi József 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235
- Gyöngyösi István 37, 155
 György Lajos 232
 György, XIII. pápa 306, 307
 Gyulai Pál 193
- Háfiz (Szamsz-ad-Din Muham-
 mad) 244, 245, 247
 Hagedorn, Friedrich von 106, 322
 Halka István 246
 Hannibál 51, 189
 Hannulik Chrysostom 202
 Hász-Fehér Katalin 194
 Hayley, William 42, 182
 Heltai Gáspár 37, 154
 Helvetius ld. Holbach
 Helvétius, Claude-Adrien 127
 Henricus Stephanus 274, 275
 Henrik, IV. 48, 186, 187, 188
 Hephaisztión 93, 288
 Herder, Johann Gottfried 141, 278
 Hérodotosz 291
 Hésziódosz 169
 Heyne, Christian Gottlieb 98, 99, 105, 106, 296, 301, 302, 304, 320, 322
 Hill, Aron 42, 183
 Himfy ld. Kisfaludy Sándor
 Hipparkhosz 273, 274
 Hippokratész 97, 297, 298
 Hippónax 93, 94, 287, 288, 290, 291, 316, 317
 Holbach, Paul Henri Dietrich, ba-
 ron d' 121, 122, 123, 126–130
- Homérosz 46, 51, 53, 54, 94, 104, 105, 143, 164, 171, 178, 179, 185, 186, 189, 190, 217, 236, 242, 287, 289, 291, 292–293, 315, 319, 320
 Horatius Flaccus, Quintus 39, 42, 50, 53, 56, 72, 88, 92, 93, 94, 95, 96, 104, 105, 108, 139, 141, 157, 169, 182, 189, 190, 191, 229, 230, 231, 254, 255, 256, 257, 266, 275, 276, 285, 286, 288, 290, 291, 292, 296, 315, 321, 325
 Horhi Juhász ld. Melius Juhász Péter
 Horváth Ádám 37, 138, 139, 140, 143, 145, 147, 149, 150, 151, 156, 179, 232
 Horváth Iván 144
 Horváth János 146, 147
 Hölty, Ludwig Christoph Hein-
 rich 280
 Huber, Michael 62, 199, 213
 Huszár Gál 148
- Ilosvai Selymes Péter 148, 149
 Imre Mihály 124
 Ion 316–317
 Isenflamm, Jacobus Fridericus 298
- Jacobi, Georg 280
 Jánosi Béla 179
 Janus Pannonius 218
 Jason 306
 Jones, William 106, 122, 245, 322
 Juhász Géza 126, 138, 146, 147, 163
 Julow Viktor 163, 190, 325
 Juvenalis 229
- Kästner, Abraham Gotthelf 42, 181
 Kabdebó Lóránt 211, 215
 Kardos László 315
 Kardos Tibor 321
 Kármán József 139, 181
 Károly, VI. 218

- Kassai Péter 285
 Katona Lajos 232
 Katsányi Sándor 280
 Kazinczy Ferenc 37, 50, 59, 90, 91,
 92, 95, 105, 121, 122, 129, 139,
 140, 147, 149, 153, 156, 159,
 160, 161, 179, 180, 184, 189,
 192, 193, 194, 195, 196, 202,
 203, 204, 207, 211, 212, 213,
 214, 215, 217, 219, 220, 222,
 236, 237, 238, 241, 244, 245,
 247, 253, 256, 266, 267, 277,
 279, 280, 281, 282, 283, 286,
 290, 294, 321, 327
 Kazinczy Gábor 192, 193
 Kecskés András 123, 132, 133, 138,
 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146,
 147, 151, 154, 205, 206, 207,
 209, 241, 265, 277
 Kerényi Ferenc 125
 Kis Imre 155
 Kis János 194, 202, 203, 207, 230
 Kisfaludy Sándor 81–85, 231, 237,
 240, 241, 242
 Kiss József 149
 Kleist, Ewald Christian von 35,
 86, 151, 153, 222, 223, 266, 280
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 50,
 164, 178, 179, 186
 Klotz, Christian Adolf 61, 212
 Kölcsey Ferenc 127, 282
 Kolozsvári Grandpierre Emil 153
 Kolumbusz Kristóf 229
 Konstantinosz Kephala 274, 275
 Kónyi János 184
 Kovács Ferenc 55, 190
 Kovács I. Gábor 185, 231
 Kováts József 47, 92, 122, 171,
 187, 286
 Kritiász 289
 Kultsár István 152, 160, 162, 163,
 165, 166

 Lácza Szabó József 18, 141
 Laczkó András 138
 La Harpe, Jean-François de 67

 Lakatos István 266, 331
 Landerer Ferenc 237
 Langius, C. H. 100, 306
 Lavater, Johann Kaspar 279
 Lavotta János 85, 242
 Leó, X. 88, 250, 271, 272
 Lessing, Gotthold Ephraim 42, 169,
 181, 280
 Lesueur, Jean François 91, 253,
 284
 Lichtwer, Magnus Gottfried 42,
 169, 181
 Lier, Leonhard 280
 Linné, Carl von 101, 102, 103, 104,
 214, 310, 312, 313, 314
 Lipót, II. 65, 200, 202, 204, 217,
 218
 Lippay János 37, 155
 Lisznyai Kovács Pál 37, 154
 Longinosz 94, 291
 Loredano, Gian Francesco 56, 58,
 191
 Lowth, Robert 86, 122, 144, 267,
 268
 Lucanus, Marcus Annaeus 51, 96,
 179, 189, 257, 296
 Lucretius, Carus Titus 42, 169, 181

 Madarassi Ferenc 237, 238
 Maecenas, Caius Cilnius 209
 Magellán, Ferdinánd 229
 Maizeaux 288
 Malasz 287
 Mályuszné Császár Edit 237
 Manfredini 65, 218
 Manilius 42, 181
 Margócsy István 139, 140, 181
 Marini ld. Marino, Giambattista
 Marino, Giambattista 100, 309
 Marmontel, Jean-François 43, 86,
 122, 159, 179, 184, 188, 266,
 268, 270
 Marsy, François-Marie 42, 183
 Márton József 129, 243, 244, 245,
 246, 247, 248, 284, 285
 Mason, William 42, 184

Matkó István 155
 Mátrai László 127
 Mátyás, Hunyadi 39, 76, 157
 Medici, Ferdinand de 307, 308
 Medina Mária 231
 Méhul, Étienne 91, 253, 284
 Meinecke, Johann Heinrich Friedrich 91, 253, 280, 283, 284
 Melius Juhász Péter 37, 103, 155, 314
 Menage, Gilles (Menagius Aegadius) 100, 309, 310
 Menandrosz 271, 272, 316, 317
 Menzini, Benedetto 42, 169, 182
 Mezei Márta 123, 139, 184, 194, 195, 197, 202, 268, 271
 Michaelis, Johannes David 86, 268
 Miháltz István 183
 Mikkiadász 287
 Mikó Gyula 125, 266
 Milton, John 18, 45, 48, 60, 140, 141, 164, 178, 179, 185, 186
 Mimnermosz 271, 272
 Mirabaud, Jean Baptiste 127
 Mixich Lajos 281, 282
 Mollerus, Johannus 88, 272
 Montgolfier, Joseph Michel 229
 Morhofius, Daniel Georg 88, 89, 100, 260, 272, 277, 305, 308
 More, Thomas 99, 304
 Morus, Nathan Sam. Fr. 94, 291
 Morus Tamás ld. More, Thomas
 Müller 280
 Muraközy Gyula 297, 322
 Nagy Ferenc 291
 Nagy Gábor 128, 129, 140, 163, 195, 200, 244
 Nagy János 324
 Nagy Sámuel 140, 240, 241, 298
 Napóleon, Bonaparte 234
 Nazianzenosz 271, 272
 Némedi Lajos 188
 Newton, Isaac 64, 203, 204, 215, 216
 O. Nagy Gábor 148
 Obernyik József 246
 Oppianus 42, 184
 Orbilius, Pupillus 93, 254, 286
 Orczy Lőrinc 156
 Orosz Beáta 124, 125
 Orosz László 123, 138, 139, 143, 146, 150, 151, 283
 Otrokocsi Főris Ferenc 63, 214
 Ovidius, Naso Publius 67, 93, 94, 106, 201, 202, 220, 265, 289, 291, 322
 Ozorai Ottlik Dániel 154
 Pajor Gáspár 181
 Pál pápa 306, 307
 Pápai Páriz Ferenc 97, 258, 299, 301
 Pápay Sámuel 326
 Paskó Kristóf 37, 155
 Paterculus, Caius Velleius 93, 255, 289
 Pearchius, Zacharia 94, 291
 Péczeli József 37, 45, 49, 156, 173, 178, 179, 180, 184, 185, 186, 188, 215
 Peiszisztratosz 273, 274
 Pelle Erzsébet 285, 309
 Perrault, Pierre 56, 191
 Péteri Takáts József 180
 Petrarca, Francesco 83, 241
 Petrus la Seine 319
 Pezay 67
 Philemon 271, 272
 Philips, John 42, 183
 Philopposz 92
 Pichler Antal 266
 Pileneius, E. 284
 Pindarosz 92, 273, 286, 287
 Platón 135, 291
 Plinius, Gaius Secundus 93, 96, 104, 254, 257, 287, 297, 315, 316, 319
 Plutarkhosz 94, 289
 Pogány Péter 233
 Polükratész 274, 275

- Pompeius, Gnaeus P. Magnus 51, 189
- Ponori Thewrewk Emil 279, 280, 283, 284
- Poóts András, csenkeszjai 29, 149
- Pope, Alexander 42, 51, 53, 55, 58, 64, 67, 73, 127, 128, 169, 175, 181, 189, 190, 191, 195, 201, 203, 204, 209, 215, 216, 219, 220, 231
- Priscianus Caesariensis 110, 330, 331
- Prudentius, Aurelius Clemens 96, 257, 297
- Puky István 126, 128, 160
- Quintilianus, Marcus Fabius 39, 157, 189, 269
- Rabener, Gottlieb Wilhelm 107, 229, 324
- Ráday Gedeon, id. 68, 91, 97, 146, 153, 160, 220, 253, 258, 283, 300
- Radó Antal 138, 147, 150
- Raff, Georg Christian 101, 311
- Rájnis József 68, 90, 179, 220, 283
- Ramler, Karl Wilhelm 86, 213, 244, 249, 266, 267, 280
- Rapin, Reue 42, 183
- Révai Miklós 142, 143, 277, 278
- Reviczky Károly Imre 244–246
- Rhédey Lajos 247, 324
- Riccoboni, Luigi Andrea 42, 182
- Roscommon, Wnetworth Dillon 42, 169, 182
- Rousseau, Jean-Jacques 92, 140, 240, 253, 286
- Rubinyi Mózes 152
- Ruccellai, Giovanni 42, 183
- Rumy Károly György 218
- Sacy, Claude-Louis-Michael de 139, 160
- Sáfár Imre 237
- Sain More, Blin de 67
- Sámbar Máttyás 155
- Sándor István 324
- Sándor, Nagy 52, 92, 189, 286
- Sándorfi József 149
- Sárközy István 132, 164
- Scaliger, Julius Caesar 39, 63, 87, 89, 93, 94, 157, 215, 250, 255, 269, 277, 288
- Schedel ld. Toldy Ferenc
- Schédius Lajos 83, 239, 241
- Schlegel, Johann Adolf 244, 266
- Schneider, Johann Gottlob 90, 244, 252, 278, 279
- Schwarzl Zsigmond 222
- Scyllis 287
- Segrais, Jean Regnault de 62, 203, 204, 212–214
- Servius, Maurus Honoratus 105, 264, 318, 320
- Seyfried, Ignaz X. 92
- Sidonius Apollinaris 96, 257, 297
- Silius Italicus, Tiberius Catius 51, 189
- Sinkó Ervin 132, 133, 324
- Soranus, Basilius Fabrus 105, 264, 319
- Spajzer Ferenc 232
- Spaletti 91, 252, 284
- Stadius, Publius Papinius 96, 105, 257, 296–297, 321
- Stephanus, Carolus 96, 295
- Stoll Béla 210
- Stollius, Gottlieb 100, 306
- Streibig József 190
- Suba Zita 196
- Sulzer 86, 89, 106, 122, 138, 139, 140, 143, 165, 179, 191, 207, 244, 248, 251, 266, 267, 268, 275, 277, 278, 282, 283, 284, 322, 324
- Szabó Botond, G. 327
- Szabó T. Attila 314
- Szajbély Mihály 123, 139, 140, 141, 144, 153, 180, 228, 268, 322, 324
- Szalkay Antal 55, 56, 190, 191

- Szapphó 17, 131, 271, 272, 274
 Szauder József 122, 123, 127, 128,
 139, 140, 142, 144, 207, 210,
 266, 268, 271, 273, 278, 297,
 322, 324
 Széchényi Ferenc 74, 152, 153, 163,
 164, 165, 166, 178, 233, 234, 245,
 246
 Széchényi Ferencné 152
 Székely István 145
 Szenci Molnár Albert 97, 98, 150,
 210, 258, 298, 299, 300, 302
 Szentgyörgyi József 150, 246
 Szenthe Pál 180
 Szentjóni Szabó László 238, 244
 Szepes Erika 208, 221, 305
 Szerdahelyi György Alajos 41, 122,
 139, 165, 179, 180
 Szerdahelyi István 208, 221, 305
 Szigeti Jenő 140
 Szilágyi Ferenc 140, 152, 153, 162,
 164, 192, 240, 246
 Szilágyi Márton 181, 194, 197, 202,
 203, 207
 Szilágyi Sámuel, id. 49, 77, 173,
 179, 180, 185, 188, 235
 Szimonidész 316, 317
 Szirmay kisasszony 244
 Szophoklész 316, 317
 Sztészikhorsz 291
 Sztrabón 99, 274, 275, 302, 304
 Szűcs Gábor 125
 Szuromi Lajos 124, 130, 133, 142,
 145, 146
 Takáts József 194
 Tarnai Andor 187
 Tarreus 89
 Tasso, Torquato 45, 47, 85, 159,
 164, 178, 179, 185, 187, 242
 Tassoni, Alessandro 54, 56, 58, 73,
 159, 190, 191, 231
 Tegye Imre 230
 Teleki József 273
 Teleki Sámuel 88, 251, 273, 284
 Temesvári István 37, 154
 Temesvári János 37, 154
 Terentianus 294
 Thálész 99, 303
 Theokritos 302
 Thuanus, Jacques Auguste de 100,
 305, 309
 Tibullus, Albius 104, 315
 Timagenész 269
 Tinódi (Lantos) Sebestyén 37, 154
 Titus Livius 143
 Toldy Ferenc 131, 133, 158, 168,
 171, 172, 193, 237, 243, 247,
 325, 329
 Tolnai Vilmos 132, 138
 Tóth Emőke 188
 Tóth Mihály 285
 Trattner Mátyás 204
 Trócsányi Zoltán 155
 Tucca, Plotius 59, 198, 209
 Újfalvi Imre 148
 Ulászló, II. (Dobse) 65, 193, 218
 Usser, Jacob 96
 Uz, Johann Peter 279
 Váczy János 193
 Valkai András 37, 154
 Vanière, Jacques 42, 183
 Varga Zsigmond 285
 Vargha Balázs 130, 132, 133, 138,
 152, 153, 154, 168, 172, 228,
 229, 234, 237, 238, 243, 244,
 246, 247, 323, 325, 327
 Varius Rufus, Lucius 59, 198, 209
 Varro, Marcus Terentius 309, 310
 Vergilius, Maro Publius 42, 46, 55,
 85, 93, 96, 98, 99, 105, 147, 164,
 169, 178, 179, 183, 185, 187,
 190, 192, 209, 213, 242, 256,
 264, 266, 287, 296, 301, 302,
 304, 318, 320, 332
 Verseghy Ferenc 139, 140, 142,
 143, 147, 207
 Vespucci, Amerigo 229
 Vida, Marco Girolamo 42, 169, 182,
 183, 184

Viganò, Salvatore 73, 231
Vilcsek Béla 133
Villegas, Estevan Manuel 91, 283,
284
Virág Benedek 85, 92, 180, 194,
202, 242, 286
Vitéz Imre 64, 187, 204, 209, 216
Voltaire, François-Marie Auret
45, 49, 164, 173, 178, 185, 186,
188, 241, 281
Vörös Imre 188

Watelet, Claude Henri 42, 183
Wéber Simon Péter 228
Weisse, Christian Felix 279
Widder Salamon 152
Wieland, Christoph Martin 194,
229

Willamov, Johann Gottlieb 279
Wolff, Christian 181

Young, Edward 122

Zechenter Antal 90, 280, 281, 282
Zénón 17, 131
Zentai Mária 240
Zoilósz 71, 230
Zoványi Jenő 155
Zrínyi Miklós (1508 k.–1566) 78,
160
Zrínyi Miklós (1620–1664) 37, 78,
155, 160, 161, 168, 179, 236
Zuccolo, Luigi 100, 308

Zsoldos Jenő 234, 266

TARTALOM

TANULMÁNYOK

1. [A természeti morál] (D. A.)	7	126
2. Előbeszéd [a <i>Diétai Magyar Múzsához</i>] (D. A.)	17	130
3. [A' Magyar Prosodiáról] (O. B.)	18	131
4. Előbeszéd [A' <i>Tavaszhoz</i>] (D. A.)	35	151
5. [Értekezés az Epopoeáról] (B. Sz.)	41	158
6. Jegyzések és Említések a' DAYKA Verseire (B. Sz.)	59	192
7. Előbeszéd [a <i>Dorottyához</i>] (B. Sz.)	70	221
8. Előbeszéd [a <i>Lillához</i>] (D. A.)	81	236
9. Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra (O. B.)	86	243
10. Előbeszéd [az <i>Alkalmatosságra írt versekhez</i>] (D. A.)	107	323
11. [A magyar nyelv feléledése] (D. A.)	110	325

JEGYZETEK

Rövidítésjegyzék	114
Bevezetés	121
Az elméletíró Csokonai	121
A jelen kötetről	123
Jegyzetek a tanulmányokhoz	126

MAGYARÁZATOK ÉS MUTATÓK

A szövegekben előforduló rövidítések	334
Szómagyarázatok	335
Névmutató	337

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Mérey Zsoltné
Termékmenedzser: Hesz Margit
A számítógépes szerkesztés Debreczeni Attila munkája
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Nyomda Kft. végezte
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos
Budapest, 2002
A borító- és kötésterv Somlai Vilma munkája
Kiadványszám: KMA1-103
Megjelent 21,75 (A/5) ív + 8 oldal melléklet terjedelemben

A sorozatban megjelent:

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Feljegyzések

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta

BORBÉLY SZILÁRD

DEBRECZENI ATTILA

OROSZ BEÁTA

SZÉP BEÁTA

A kritikai kiadás e kötete a kéziratok hagyaték más kötetekben fel nem dolgozott részének közzétételére vállalkozik, bepillantást nyújtva a költő műhelyébe. Az igen sokféle szöveganyag tekintélyes részét a könyvkivonatokat és kijegyzéseket alkotják. Közülük is külön említést érdemel az a mintegy 130 könyvoldalnyi feljegyzés, amely mind a Kanári-szigetekről szól, kiterjedt és mély ismeretekről, valamint az érdeklődés felfokozott intenzitásáról tanúskodva. Itt kaptak helyet továbbá a kötetek kiadásával kapcsolatos iratok, irodalmi tervezetek és a különféle jegyzetek. A kötet elsődleges célja a forrásfeltárás, a szövegek hozzáférhetővé tétele, mert legnagyobb részét eddig kiadatlan kéziratokról van szó. A jegyzetapparátus elsősorban a feljegyzésekre vonatkozó adatok összegyűjtését végzi el, valamint a megértéshez legszükségesebb magyarázatokat igyekszik megadni.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1200₺

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST
www.akkrt.hu
www.szakkonyv.hu

1980₺

ISBN 963-05-7897-2

9 789630 578974